

DAVID AND SYLVIA STEINERYIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 14204

Kielce Memorial Book

Sefer Kelts

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

©2003 THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY AND
THE NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR	Tsitron, Pinhas.
TITLE	Sefer Kelts : toldot kehilat Kelts mi-yom hiyasdah ye-'ad hurbanah / me-et Pinhas Tsitron.
IMPRINT	880-03 Tel Aviv : Irgun 'ole Kelts be-Yi'sra'el, 717 [1956 or 1957]
DESCRIPT	328 p. : ill., ports. ; 23 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Kielce. Kielce (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Kielce.
ADD'L TITLE	Sefer Kyelts

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

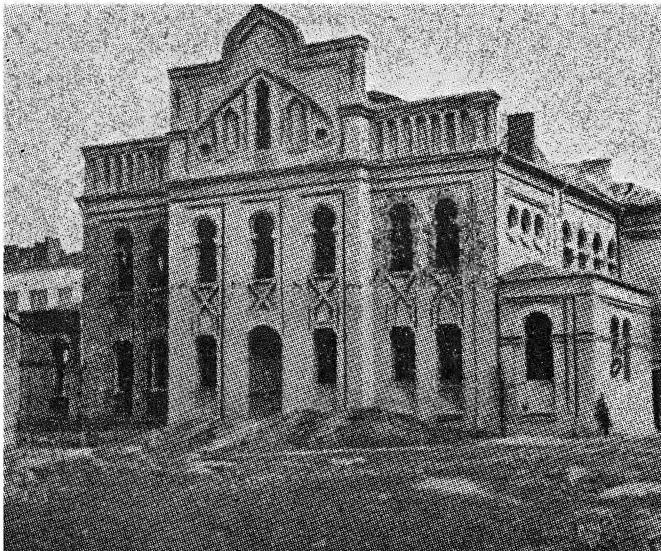
7.50

פנחס ציטרון

ס פ ר ק י ל ץ

תולדות קהילת קילץ
מיום הווסדה ועד חורבנה

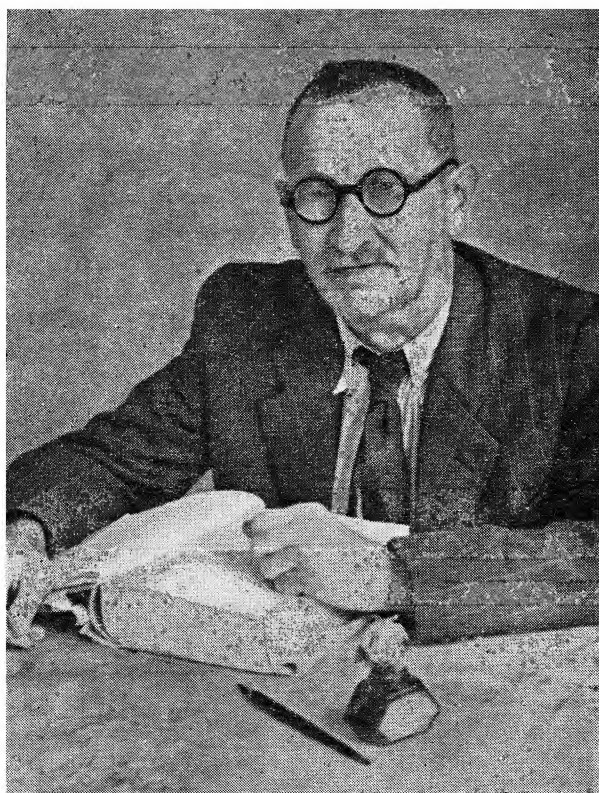
בית־הכנסת השדוד

הוצאת ארגון עולי קילץ בישראל / תיאוביב / תשי״ז

כל הזכויות שמורות
לארגון עולי קילץ בישראל
תל-אביב ת.ד. 891

Copyright by
IRGUN OLEI KIELTZ IN ISRAEL
TEL-AVIV P.O.B. 891

נדפס בדפוס "שם" בע"מ, יפו, רח' 344 מס' 5, טל. 82808

פנחס ציטרון

מוקדש לזכר:

בני בנימין, מגיסטר למטימטיקה, עסקן
צבורי וציוני
בתי בלומה מנלה, מוסמכת למשפטים
ומורה.
בתי מלכה ציטרון, אמנית הציור והצלום
ונכדתי גוטה מנלה.
שנקטפו באבס ואפרם נתפזר על שדות
מריבלינגקה.
ישמש ספר זה מצבה לזכרם וזכר כל
קרובי ובני משפחתי, שנפטו יחד עם כל
אנשי הקהילה הקדושה קילץ, הי"ד.
פ. צ.

תודתי נתנת בזה

לועד ארגון עולי קילץ בישראל, שהוציא
לאור את הספר הזה ולהיה אלעזר ארטן,
אברהם גולדרט ואברהם קירשנבוים, בעד
עריכת ונסוח הספר, שפור סגנונו והגהתו.
פ. צ.

הפרקים על תנועות השומר הצעיר, פועלי ציון והרביזיוניסטים
נכתבו על ידי ר. נחשתאי, א. קירשנבוים וי. קופף.
הפרקים על הבנקים וארגוני הקילצאיים הם של אל. ארטן.

הספר והסייף ירדו כרוכים מן השמים

(ספרי עקב)

כשירד הסייף מן השמים על שש מאות רבוא יהודי אירופה לא ירד הספר
עמו. ששה מיליון יהודים; אנשים, נשים וטף נשמדו, נהרגו ונטבחו על ידי
הצורר הגרמני ועוזריו בדם קר ובתכנון מלא מראש, איך ובאיזו אופנים להוציא
לפועל את ההשמדה בערים ועיירות, בגיטאות ובמחנות רכוז, בכבשני גז
באושביץ, טרבלינקא ומיידנק, בכל מיני מיתות משונות ואכזריות, הסייף ירד
בידי האשמדאיים על ראשי היהודים בכל קהילות הקודש ונהרגו הם ונשיהם,
בניהם ובנותיהם וכל אשר להם; והרוצחים הטמאים לא רק הרגו והשמידו,
אלא גם עקרו מן השורש ומחו מעל פני האדמה את זכר הקהילות האלה על
מוסדותיהם ובניהיהם, בתי כנסיותיהם ובתי מדרשהיהם וגם בתי קברותיהם.
בתי קברות נקראו בפי העם „בתי עולם“ (בתי־עלמין); בטוח היה העם, כי אם
אפילו יחרבו כל הבתים הפרטיים והצבוריים בקהילות, ישארו בתי הקברות על
מצבותיהם וישמשו זכרון עולם ונצח לקהילות, שהתקיימו, שגשגו ופרחו
מאות בשנים.

אולם, החשבון היה מוטעה — הצוררים שפכו את חמתם גם על העצים
והאבנים, הרסו בעזרת האוכלסיה המקומית — בעיקר בפולין — גם את מצבות
ו„אחולי“ בתי הקברות וחרשו את אדמותיהם, כדי שלא ישארו שם ושארית
וזכרון לקהילות ישראל אחרי מות כל היהודים החיים.

היהודים, שנשמדו במחנות המוות, בכלל לא זכו לבוא לקבר ישראל ושמן
וזכרם לא נחרתו אף פעם באבן וגל.

אלה הקדושים נמצאו למעשה בצוותא טבא. גם אבי הנביאים „לא ידע
איש את קבורתו“ והנביא המבשר כשרכב אש וסוסי אש הפרידו בינו ותלמידו
„ויעל בסערה השמימה“, גם הוא לא בא לקבר ישראל. אבותינו ואמהותינו,
אחינו ואחיותינו וכל קרובינו הקדושים כבשני אש הפרידו בינם ובין החיים
ויעלו בסערה בקדושה וטהרה השמימה, אם כי לא באו לקבר ישראל.

ברם — הקב"ה הסכים לדברי משה, שכתבם על עצמו בדמע „ולא ידע

איש את קבורתו" (אם כי הוא סחב אתו ארבעים שנה את עצמות יוסף, כדי לקברם בארץ ישראל; לעצמותיו הוא לא דאג ולא צווה להביאן לקבר ישראל). אבל ל"מחני נא מספרך" לא הסכים אתו.

מובנה לכן ההתעוררות, שירדה כאילו מן השמים על השרידים והפליטים, להציב יד ושם לקהילותיהם על ידי כתיבת דברי ימיהם בספר.

את המשימה הזאת — להנציח בספר את קהילתנו לקח על עצמו ועד ארגון עולי קילץ בישראל.

חברנו מר פנחס ציטרון, מי שהיה הרבה שנים עד לעלייתו ארצה מורה ומנהל בית ספר בקילץ וחבר מערכת השבועון הקילצאי "קעלצער צייטונג", אחד מראשי התנועה הציונית והמזרחי בעירנו, השקיע הרבה עבודה ועמל באוסף כל הפרטים של דברי ימי קהילת קילץ מיום הווסדה ועד חורבנה וכתיבתם בספר.

הספר הזה, שהוכנסו בו על ידינו כמה הוספות ושנויים קלים בנוסח ובסגנון, (כדי לא לשנות ממטבע שטבע המחבר) ונוספו בו צלומים ותמונות מחיי הצבור ואישים בעירנו, אינו כליל השלמות. יודעים אנו זאת, ברם מצאנו לנכון לא לעכב מסיבה זו את הדפסת הספר והצבת הגל-עד הזה לקהילתנו; הרי עברו כבר כ-15 שנה מיום חורבן הקהילה והעיקה עלינו ההרגשה, כי הפעם עלינו המלאכה לגמור; ואם לא עכשיו אימתי.

תל-אביב, חנוכה תשי"ז.

אלעזר ארטן

(יו"ר ארגון עולי קילץ בישראל)

מ ב ז

יהדות פולין היוותה סלתה ושמנה של כנסת-ישראל בכללה — עורק החיים של האומה. אילן שמשרשו הסתעפו ענפים לכל תפוצות הגולה. חלק זה של האומה הצטיין בכמותו ובאיכותו. יותר משלשה מיליונים נפש מנתה האוכלוסיה היהודית בפולין. הם התישבו בערים ובעיירות והטביעו את חותמם על המקום הן באופן חייהם והן במפעליהם הכלכליים. ומפני ששיבתם היתה מרוכזת ולא מפוזרת בקבוצים קטנים נשתמרה בהם רוח העם בטהרה, ולא היו נתונים להשפעות מן החוץ. תנועת ההתבוללות לא הגיעה בפולין לידי ממדים כאלה, כמו במדינות אחרות וביחוד בארצות המערב.

ליהדות פולין — היסטוריה ארוכה, המקיפה תקופה של מאות בשנים ומגיעה גם לאלף שנה בערך. היו בה קהילות עתיקות שמנו את קיומן ממלכי פולין הראשונים. ברבות העתים קמו וצצו קהילות חדשות במקומות שונים במדינה. על הקהילות הצעירות ביותר היתה נמנית קהילת "קילץ", שימי קיומה התחילו לפני שמונים שנה בערך. ומי שנודמן להיות בקילץ הכיר מיד, כי טל שחרית עדיין נוצץ על שוקיה ורחובותיה על גנייה ובניניה. אבל בשנות קיומה הקצר התפתחה קהילת קילץ במהירות רבה גם במובן הרוחני וגם בשטח הכלכלי. בכל שטחי החיים באו לידי גלוי מרצה הרב וכוחותיה החומריים והנפשיים.

כל קהילה בישראל היתה תא ברקמת הגוף הלאומי. בסדריה ובמוסדותיה היתה מסמלת בועיר אנפין את כנסת ישראל בכללה. אבל קהילת קילץ התבלטה באופן מיוחד בין שאר הקהילות. כוחות רעננים היו פועמים בקרבה, והיא גדלה ושגשגה, פרשה כנפיה למרחבים, הכתה שרשים בקרקע ושלחה פארות לכל עבר. הפרי, שהקהילה הקילצאית הוציאה מקרבה, היה פרי לתהלה ולתפארת. בקרבה שגשגו מטעים נחמדים לעין ומרניני לב; למדנים, חסידים מובהקים, משכילים וסופרים, סוחרים ובעלי תעשייה, שתוצרתם מצאה לה מהלכים בכל רחבי פולין ורוסיה. ביניהם התבלטו עסקנים לאומיים, שפעלו הרבה לטובת התחיה הלאומית, ושמן נתפרסם גם מחוץ לתחומי קהילתם. היו בה עשירים נדבנים, שתרמו הרבה לשכלולה של הקהילה: הקימו מוסדות חסד וצדקה ופארו אותה בבנינים צבורים.

קהילת קילץ הצטיינה בפעילותה הציונית ובתרומותיה למען הקרנות

הלאומיות. רבים מבני הנוער שבה נחלצו ועלו לארץ־ישראל להשתתף בבנינה. קילץ היתה מקום הכשרה למאות חלוצים ובקהילה המקומית מצאו סעד ומשען. יהודי קילץ התייחסו בחבה לאותם צעירים וצעירות, שעזבו את בתי הוריהם ואת הנוחיות שבהם, כדי לחסן את שריריהם בעבודה קשה ולסגל את עצמם לתנאי חיים קשים, שהיו צפויים להם כלחלוצי העם, שעליהם הועמס העול לסלול ולישר דרך לתחית העם במולדתו.

אחרי השואה האיומה, שבאה על תפוצות הגולה באירופה, שואה שאין לה תקדים בתולדות עמנו, מרגישים אנו, שרידי יהדות פולין רגש של יתמות: נתיתמנו מכל אלה הנפשות, שהיו קרובות ללבנו ולנפשנו. יחד עם קהילות ישראל עתיקות נחרבה גם קהילת קילץ הצעירה. תושביה היהודים הושמדו בתאי־גזים בטרבלינקי ובאשוויץ. העיר, שבה חיינו ופעלנו נתרוקנה מיהודיה. בית הכנסת שלה המפואר עומד מיותם, שדוד ומחולל. ספרי התורה, שסופרים יראי־שמים היו כותבים את אותיותיהם בקדושה ובטהרה היו למאכולת אש, ואלה שנצלו משרפה, היו למרמס לסנדלרים הפולנים לרפד בו את נעליהם ומגפיהם. גם בבית העלמין שלחו שונאינו את ידיהם הטמאות, הרסו את החומה, שברו את המצבות, רצפו בהן את המדרכות, את בהמותיהם שלחו לרעות על הקברים, שיהודי היה נזוהר מלדרוך עליהם מפני כבוד המת. שונאינו — ראש מאויהם היה, למחות כל זכר של ישוב יהודי במקום זה.

ככה נמחה ישוב יהודי מעל פני האדמה. רק בודדים, אודים מוצלים מאש, שהספיקו להמלט בעוד מועד ובחרו לחיות חיי נדודים בערבות רוסיה, או אלה שעצרו כח לסבל בעקשנות רעב, יסורים וענוי התופת הנאצי ועבודת פרך במחנות העבודה, הם מהווים את השריד של קהילת קילץ המעטירה. הלומי צער וכאב על חורבן הגדול שבא בימינו על חלקים גדולים של האומה הישראלית, תדמע עיננו ביחוד על חורבן קהילת קילץ, ערש ילדותנו ומקום־מוצאנו. החלטנו איפוא להציב לה, לקהילה זו יד ושם בספר זכרונות של עמנו. ראויה היא שלא יחסר שמה בין קהילות ישראל באירופה שנחרבו בשואת ת"ש—תש"ה.

תאור קהילה זו; אישיה, מוסדותיה ומפעליה היא מטרת ספר זה. חבור זה יהיה הקלה פורתא לצער שאין לו גבול, צער אבדן בנים, קרובים וידידים, ועל כולם צער אבדן קהילה שלמה, שהיינו עצם מעצמה ובשר מבשרה. "למצן ידעו דור אחרון, בנים יולדו, יקומו ויספרו לבניהם!"

ראשיתה של קילץ היהודית

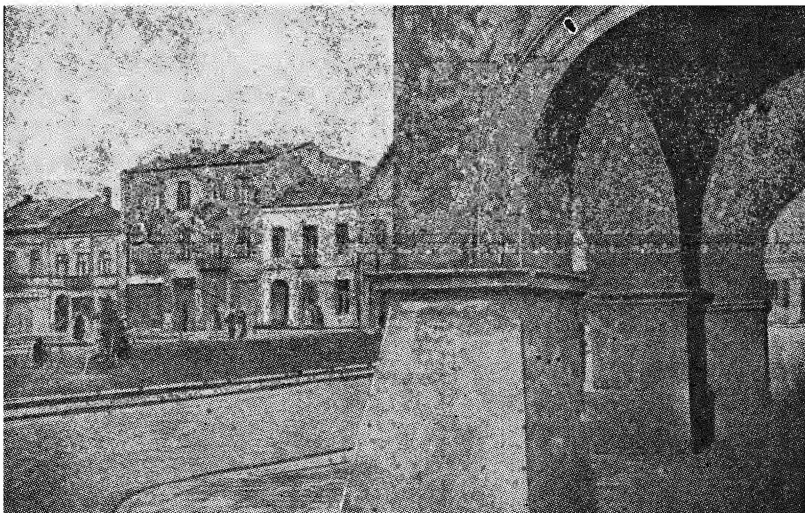
ישיבת היהודים בקילץ היתה אסורה עד המרד הפולני השני, זאת אומרת עד שנת 1863. גם בזמנים, שבעיירות הסמוכות לקילץ, כמו: פינטשוב, חמילניק, חנצ'ין היו קהילות יהודיות מפוארות, היתה קילץ ריקה מיהודים. ההיסטוריה הפולנית מזכירה את העובדה, כי בשנת 1535 נתן המלך זיגמונד הראשון פריבילגיה לתושבי קילץ, שעל פיה יש להם רשות לסגור את שערי העיר בפני היהודים. אחר כך בשנת 1761 חדש הבישוף של קרקוב את האסור, שהיה קיים מכבר, לישיבת היהודים בה. בשנת 1832 אחרי ההתקוממות הפולנים הראשונה, השתדלו יהודים אצל השלטונות לבטל את האסור הקיים זה מאות בשנים לישיבתם בקילץ. השתדלותם עשתה פרי והובטחה להם זכות ישיבה. היהודים שבסביבה, שהיו יושבים בכפרים הסמוכים, התחילו מתישבים בקילץ. אולם בשנת 1847 גורשו היהודים ממנה, השתדלות הכמורה נשאה פרי ונתחדש האסור הקדום.

בשנת 1852 חיו בקילץ 101 יהודים ו־3639 נוצרים. היהודים הללו היו קבלני הצבא הרוסי וחילי הצאר ניקולי הראשון. מספר קטן זה של יהודים לא הוו עוד קהילה מאורגנת; את הילודים היו רושמים, בספרי הלידות של קהילת חנצ'ין, את מתיהם היו קוברים בבית הקברות של חנצ'ין ובכלל בכל עניני דת, כגון נשואין וגרושין היו קשורים בקהילת חנצ'ין, העיירה הסמוכה ביותר לקילץ. קילץ בבחינה ידועה היתה עיר קדושה לפולנים. בה קבע את מושבו הבישוף, בתי יראה לנוצרים מתנוססים בה בדרומה, במערבה ובמזרחה של העיר, ביניהם מתנשאת הקתדרלה ביפי בניניה ובמגדליה. סמוך לגבולות העיר, בקדצובקה, היה מנזר, שהיה בנוי על גבעה בין עצי יער. מול הקתדרלה בנוי סימינריון לכמרים. ובכלל רכזה העיר קילץ בתוך חומותיה את הכמורה הקתולית, וממנה הפיצה את תורת הנצרות לאצילי הסביבה ולאכריה. אבל יחד עם אהבת הנצרות הפיצה גם שנאה ליהודים, שצלבנו את משיחם. והעלילה על היהודים עלילות נמבזות. השנאה ליהודים הכתה שורש בלב הפולנים, תושבי קילץ והסביבה. גם לאחר כן, כשהיהודים התחילו מתישבים בקילץ, לא פסקה השנאה אליהם.

אחרי מרידת הפולנים בשנת 1863 ואחרי שחרורם של האכרים משעבודם לבעלי האחוות, הותרה ליהודים הישיבה בקילץ. מקודם היתה קילץ עיירה

קטנה. לולא בתי הכנסיה המפוארים, שהתנוססו בה וחנויות אחדות, שבעליהם היו גרמנים ובתי יין אחדים, ששוו לה צורת עיר, היתה יכולה להחשב ככפר גדול. בתי הנמוכים עם גגות-תבן או גגות רעפים, גני פירות המרובים מסביב לבקתות, שדות-תבואה שהיו משתרעים מן הבתים הקיצוניים עד היער הסמוך, הבארות שנכרו בכל חצר באופן פרימיטיבי, שוו למקום צורת כפר.

כשהחלו היהודים להתישב בקילץ, נשתנתה צורתה הקודמת לאט לאט בעלמם האילנות, עצי הפרי ועצי נוי, ובמקומם נבנו בתי חומה בעלי שתיים או שלוש קומות, ובהם נפתחו חנויות עם חלונות ראוה. היהודים באו וראו, שקילץ הרים סביב לה והם כמו קרקע בתולה, לא נגעה בהם יד, התחילו מיד מנצלים את האוצרות האצורים בקרבם; הקימו כבשנים גדולים לשרפת אבני גיר לסיד, משרפות לבנים. הם ראו שיערות עבותים מקיפים את העיר, באו והקימו מגורות לנסירת עצים. על יד היערות קמו גם בורסקאות לעבוד עורות. התפתחה התעשייה, התפתח המסחר, האוכלוסיה נתרבתה, וקילץ מעירה קטנה, מעורה כולה במי הקודש של קתוליות, הפכה להיות עיר חילונית, עיר תעשייתית ומסחרית, עיר מרכזית לכל המחוז, המציידת את כל הסביבה לא רק בצרכי קדושה, אלא גם בצרכי יום-יום, באריגים, בעורות, בסחורות קילוניאליות ובמשקאות. תוצרתה הגיעה למקומות רחוקים מחוץ למדינה. העיר נתעשרה, היהודים היו נותני העבודה ותושביה הפולנים היו מקבלי-

ככר השוק בקילץ

עבודה. המושג של מנצלים ומנוצלים לא היה ידוע באותם הימים במקום זה. היהודים שהתישבו בקילץ זכורים היו להם הימים, שבהם היו כגרים בעיר זו. גם לינת לילה אחת היתה אסורה להם בעיר. בימי הירידים הגדולים, נהרו יהודים מן העיירות הסמוכות למכור כאן את סחורותיהם ותוצרת ידם. אולם לפנות ערב היו מוכרחים לאסוף את סחורתם, לארוזה ולצאת אתה מן העיר וללון בכפר הסמוך, הנמצא בעיבורה של העיר. וממחרת בבקר שבו אל תחומי העיר ועסקו שוב במקח וממכר עד שנסתיים היריד, ואצילי הסביבה חזרו לאחוזותיהם. היהודים היו בעיני שכניהם הפולנים כמצורעים המטמאים את המקום בלינת לילה אחת. הסופר הפולני אדולף דוגשינסקי בספר זכרונותיו מספר, כי בהיותו חניך הליצאום בקילץ בשנות החמשים של המאה שעברה לא ראה יהודים בכל העיר, חוץ משני יהודים; אחד בשם „וילק“, ואחד בשם „ליס“, הם היו באים אל תלמידי הליצאום לקנות מהם ספרים משומשים ובגדים ישנים. גם הם לא היו אז תושבים קבועים בעיר, אלא תגרים ורוכלים, שהיו מבקשים פרנסה ודרכו גם על אדמת קילץ „הקדושה“ והיו באים במשא ומתן

עם תלמידי הליצאום, בני אצילים שהיו זקוקים לכסף לצורך הוללותם ומשחקיהם. הם מכרו מעל עצמם את מלבושיהם ואת ספרי הלמוד שלהם. אותם שני היהודים מצאנום אחרי כן בעיר, כשהם זקנים ובעלי בתים מכובדים. הם הקימו משפחות ענפות, בנים ובני בנים, מהם סוחרים, מהם בעלי מלאכה. ביניהם היו חסידים, בני תורה, ובזמן האחרון גם ציונים.

אחרי התקוממות הפולנים השניה בשנת 1863 נשתנו התנאים בארץ „פולין“; שלטון הבית המצומצם שהיה לפולנים עד כה, נלקח מהם לגמרי; גם הרשויות המקומיות עברו לידי רוסים. אחוזות האצילים, שהשתתפו במרד, הוחרמו ונמסרו לגנרלים רוסים ואלה החכירו אותן ליהודים. מהעת הזאת התחילו היהודים מתישבים בקילץ ללא הפרעה. וכעבור זמן מה התארגנה הקהילה היהודית.

בשנת 1868 התחילו לרשום שמות הילודים היהודים בספרי הלידות בקילץ. באותה שנה נרשמו חמשה־עשר ילודים, ואלו הם:

(1) קלמן בונם מושקובסקי, נולד 16 בינואר, 1868; שם האב ישראל, סוחר, ושם האם שארצע מבית גרינבוים.

(2) אברהם משה גולדברג, נולד 8 בפברואר, 1868; שם האב מיכל, בעל בית מרוח; שם האם פסיל מבית מרמונט.

(3) יוסף ליס נולד 16 בפברואר, 1868; שם האב אנשיל, סוחר, שם האם חנה מבית קוועקזילבר.

(4) שיינדל — איטה לאפא, נולדה 7 באפריל, 1868; שם האב הירש, חייט, שם האם פעריל מבית פומרנץ.

(5) הינדע גולדשיידר, נולדה 17 באפריל, 1868; שם האב אברהם דוד, זגג; שם האם שרה מבית קופרברג.

(6) משה חיים קופמן, נולד 3 במאי, 1868; שם האב אברהם—יצחק, חייט; שם האם אסתר מבית האוס.

(7) יוסף — לייב זילברשטיין, נולד 15 ביוני 1868; שם האב יעקב, קצב; שם האם פריידה מבית בלאכארוביטש.

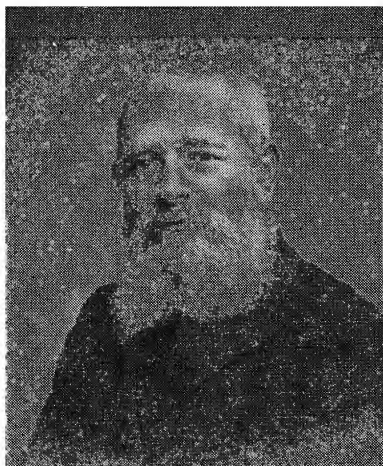
(8) בילה גיסר, נולדה 1 אוגוסט 1868; שם האב דוד, לבלר; שם האם. דובע רייזיל מבית דויאדק.

(9) ישראל צווייגל, נולד 11 בספטמבר 1868; שם האב נחום, זגג; שם האם פריידל, מבית זילברשץ.

(10) שלמה ווייס, נולד 12 בספטמבר 1868; שם האב משה, סוחר; שם האם מלכה, מבית שפירא.

(11) אביגדור מנדיל קליינשטיין, נולד 18 בספטמבר, 1868; שם האב יוסף מלמד; שם האם מרים מבית ווייסברוט.

(12) יעקב—לעוועק מושנברג, נולד 7 באוקטובר 1868; שם האב יוסף, מלמד; שם האם רבקה, מבית ברקוביץ.

(13) הירש וסרמן, נולד 21 באוקטובר 1868; שם האב יצחק, מוזג; שם האם חוה מבית איגל-ברג.

(14) פריידה הייט, נולדה 9 בנובמבר 1868; שם האב הירש, סוחר, שם האם פייגה מבית זלצר.

(15) הינדה—פייגה מוש-קובסקי, נולדה 7 ב' דצמבר 1868; שם האב יוסף, סוחר; שם האם אננא, לבית קלינשטיין.

ישראל צווייגל
מראשוני היהודים, שנולדו בקילץ

באותה שנה נפתח גם בית העלמין הקילצאי. בכתבות על המצבות אין תאריך מלפני שנת תר"ל.

קהילת קירץ בהתפתחותה

לא ביום אחד קמה קהלת קירץ. לאט לאט התחילו מתישבים בה היהודים. אחרי מרידת הפולנים בצאר רוסיה האדירה וכשלונה הוצפה פולין בצבאות הרוסים. בכל עיר ועיירה היה חונה בקסרקטין חיל-מצב רוסי. גם בקירץ קבעו את מושבם שני גדודים של חיל רגלי. יחד עם הצבא הרוסי באו גם קבלנים יהודים, שהיו מספקים לצבא את האפסניה שלו והיו גם קבלני בנין, שהיו בונים להם קסרקטין ובתי-חולים צבאיים, והם השתקעו בקירץ.

אחריהם באו יהודים בעלי זכויות מיוחדות, כגון חיילי הצאר ניקולי הראשון ובידם זכויות למכירת מלח, נפט וסיגריות וכדומה, וגם הם נוספו על הראשונים, וכך נוצר תא של קהלה יהודית במקום. אל המתישבים הראשונים התחילו מתלקטים יהודי הכפרים הסמוכים, וישבו היהודים בקירץ הלך וגדל.

ביחוד נתרבה מספר היהודים בעיר זו אחרי סלילת מסלת-הברזל ורשה—וינה. היהודים השתתפו בה כקבלנים, מספקי חמרי בנין — והופיעו עשירים, שבנו להם בעיר בתים יפים.

גם השלטונות העבירו לעיר זו את משרדיהם. קירץ הפכה להיות עיר הפלך ועיר המחוז. שר הפלך ושר המחוז עם כל פקידיהם ולבליהם נתישבו בה. נפתח בה סניף הבנק הממלכתי. בית-הדין המחוזי קבע בה את מושבו. העיר נתמלאה פקידים ובשביל ילדיהם, שהיו זקוקים לבתי-ספר נפתחו שני גימנוזיות לנערים ולנערות. היהודים היו ממלאים כאן תפקיד חשוב; הם היו קבלני בנין, מספקי רהיטים למוסדות-הממשלה.

יהודים בעלי מרץ היו נמשכים לעיר זו, כי ראו שברכה בה, כי כאן יש כר נרחב לפעולותיהם. אם בעיירה סמוכה פרצה דלקה ובתיה עלו באש, אז במקום לקומם את הריסותיהם במקומם, עברו לקירץ. בחנצ'ין פרצה דלקה בשנת 1905, ורוב בתי היהודים היו לגלי אפר, מחנות יהודים עם נשיהם וטפם נהרו לקירץ ונשארו בה בקביעות. קהלת קירץ נתרבתה על חשבונה של קהלת חנצ'ין. בפי הקילצאים היה רווח פתגם: לא נבנתה קירץ אלא מחורבנה של חנצ'ין.

קהלת קירץ נתעשרה בחומר וברוח. יחד עם אנשי-כלכלה באו גם אנשי-רוח; מלמדים, מורי-הוראה ושאר כלי-קודש.

גם בעלי מקצועות חפשיים, רופאים, עורכי־דין, לבלרים, פנסונים מצא כאן כר נרחב לפרנסתם. גם בנקאים הופיעו בעיר זו ההולכת ומתפתחת. בנקים גדולים פתחו בקילץ סניפים. מנהליהם היו ברובם יהודים, כי גם לקוחותיהם של הבנקים היו אנשי מסחר ותעשייה יהודים. הקהלה היהודית התפתחה בצעדים מהירים בד בבד עם פתוח התעשייה והמסחר בעיר, אשר מניעיה הראשיים היו יהודים. כשגדלה הקהלה, הקימה גם מוסדות־צדקה, מוסדות חנוך, מוסדות־כלכלה, כנהוג, בקהלות מסודרות עתיקות.

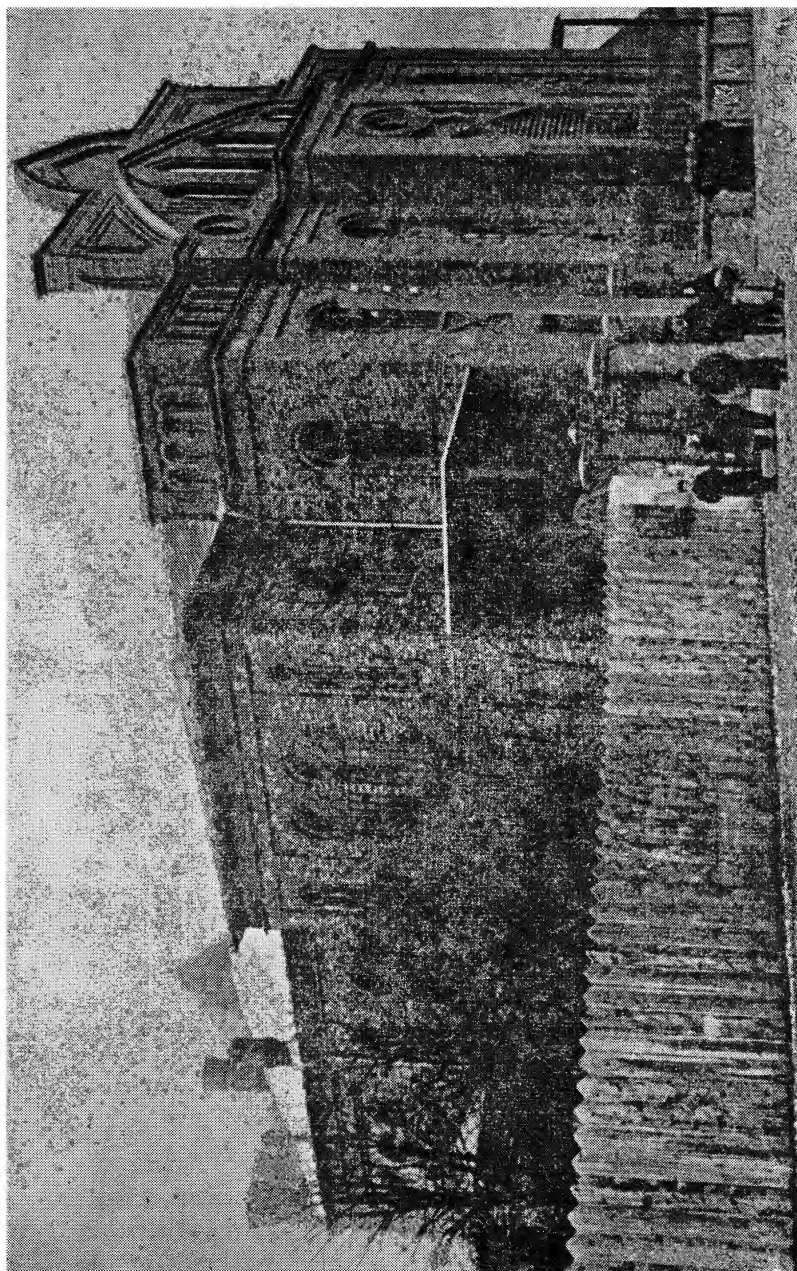
הגיע זמן, והאוכלוסיה היהודית נעשתה מגוונת; חסידים, נאורים ומש־כילים, בעלי מלאכה, ופועלים פשוטים הוו את הרכבה.

הורגש מחסור בבית כנסת מרכזי, שבו תתאסף לתפלה האוכלוסיה המגוונת הזאת. והנה נמצא בקהלה גם נדבן כזה, ר' משה פפר, איש תרומות, שעניני העדה היו קרובים ללבו ובנה בית־כנסת מפואר, בנוי בסגנון המקובל לבתי כנסיות; בית־מדרש באגפו האחד ובאגף השני אולם מרווח בשביל מוסד־צדקה „אחיעזר“. בדיוטה העליונה היתה עזרת־נשים נשענת על עמודים. ארון הקודש נהדר בכותל המזרחי, שהיו עולים אליו במדרגות־שיש והמעוטר בכתרת־תורה מזהב. לצדו יציע בשביל מקהלת משוררים. הבימה באמצע בית־הכנסת, שהיו עולים אליה במדרגות, היתה עשויה מעשה ידי אמן. הקירות והתקרה היו מצוירים בידי צייר־אמן; ציורי המזלות, שבעת המינים שבהם נשתבחה ארץ־ישראל, חיות הקודש ופסוקים לקוחים מספרי הנביאים היו מקשטים את הכתלים והתקרה. החלונות הצבעוניים, שמדתם ממסד ועד הטפחות, היו משרים על הבאים להתפלל הלך־נפש מרומם ורגש קדושה היה כובש את ישותם ומכוון את לבם למרום.

לבית־כנסת זה הוזמן חזן יודע נגינה ומסוגל לנצח על מקהלה. תפלותיו וזמרותיו היו מושכות לבית הכנסת המוני מתפללים. בית־הכנסת היה מלא מפה לפה, עמדו צפופים ולא הרגישו דוחק, עיני כולם היו בשואים אל על וחזורי רגש נעלה, רגש של עונג רוחני, שהיה אוסף אותם לשמע מנגינותיו של החזן בליות מקהלתו. בית־כנסת זה שמש לא רק למקום תפלה אלא גם לעצרות־העם; בבנין גדול זה השמיע את אמרותיו לעם הרב דמתא, המגיד, המטיף והנואם.

קהלה מפוארה כזו זקוקה היתה לרב הראוי לשרת אותה. ואחרי פטירתו של רבה הראשון ר' טובי' גוטמן הכהן ז"ל נקרא לכהן בקילץ הגאון הרב ר' משה נחום ירושלימסקי ז"ל, שנתפרסם בחבוריו, שבהם הראה את בקיאותו הרבה בספרות הרבנית, בחריפותו ובעומק שכלו.

כשנתעוררה התנועה הציונית בעולם היהודי, לא עמד הישוב היהודי בקילץ מרחוק, אלא כאבר חי של גוף האומה השתתף בפעולות לשם תחית העם במולדתו. קמה בקילץ אגודת־ציונים, שרכזה בקרבה את כל הכוחות הפעילים, ששאפו לגלות פעולה תרבותית, חינוכית, חברתית ולאומית ושהוו את סלתה. ושמנה של הקהלה.

מראה בית הכנסת — בכל הדרו.

הקהלה היתה צעירה ורעננה ועלולה להתרשם מכל מה שמתרחש בעולם הרחב, לכן לא נשארה אדישה גם לגבי תנועת הפועלים המהפכנית. כמו בה תאים של קבוצות פועלים, שפעלו במחתרת נגד המשטר הפוליטי הקיים ונגד המשטר של מנצלים ומנוצלים.

כל תנועה בעולם בכלל ובעולם היהודי בפרט מצאה הד בלבות יהודי קילץ, והם הגיבו עליה באופנים שונים.

ולבסוף משכה אליה קילץ גם אדמו"רים, צדיקים. הקהלה נתרחבה, ולא היו בה צדיקים שיגנו עליה. ומקרוב ומרחוק באו אליה צדיקים וקבעו בה את מושבם. הקהלה נתקדשה ונתברכה בחצרות אדמו"רים, שנהרו אליהם חסידים מהסביבה הקרובה והרחוקה להסתופף בצלם ולהנות מזיום ולהתברך מברכתם.

בראשית המאה העשרים, יהודי שנקלע לקילץ ולא ידע את קורותיה, היה יכול לחשוב במבט הראשון, כי לפניו אחת מקהלות פולין העתיקות, קהלה מסודרת בכל הסדורים ומשוכללת בכל מיני שכלולים ומתוקנת בכל התקונים הדרושים להתפתחות נורמלית של גוף צבורי. לא היה עולה על דעתו, כי קהלה זו מונה את קיומה רק עשרות שנים אחדות ואין לה עדיין מסורת אבות משלה, קשרי משפחות מיוחסות, מנהגים ונמוסים שנתקדשו מרוב ימים. אבל יהודים בגולה בכלל, ויהודי פולין בפרט — סגולה מיוחדת היתה להם, שכל מקום שדרכה רגלם הפך להיות לגן פורח. יהודי פולין הצטיינו בהכרתם הלאומית המפותחת, בידעים ובלא יודעים, והרגש הזה היה משמש כעין דבק לאחד וללכד את היחידים לגוף צבורי אחיד. כוחות היצירה שהיו טבועים בהם דיי פועלים ויוצרים את האברים הדרושים לקיומם.

והנה טבלה של גדול האוכלוסיה היהודית בקילץ.

בשנת 1873 גרו בקילץ 974 יהודים.

" 2659 " 1882 "

" 6399 " 1897 "

" 11206 " 1909 "

" 15530 " 1921 "

" 1939 היא שנת פרוץ מלחמת העולם השנייה הגיע

מספר יהודי קילץ לפי האומדנא ל-25,000. לפי הסטאטיסטיקה המקומית היו בשנת 1921 בידי יהודים מפעלי תעשייה במספר של 633.

מספרים אלה מוכיחים, כי גדול מספר היהודים בקילץ היה מתרבה משנה לשנה. למרות ההגירה הגדולה של יהודים לארצות אחרות, מספרם לא היה מתמעט, אלא, להיפך, היה עומד בגדול תמידי. קילץ היתה המרכז, שהיה מושך אליו את יהודים שבהיקף. הישוב היהודי בקילץ החזיק יחידה כלכלית שלמה ולא על נקלה אפשר היה לנשלו מעמדותיו הכלכליות.

קילץ היתה יכולה לשמש דוגמה בולטת לאותה עובדה ההולכת ונשנית

בדברי ימינו הארוכים: בכל מקום שדרכה כף רגל יהודי, שם התפתחו חיי הכלכלה; התעשייה, המסחר ומלאכות היד השונות התחילו לגדול ולפרוח. היהודי בכל מקום שהוא נקלע שם יוצר מקורות מחיה לא רק לעצמו אלא גם לשכניו. אם מעניקים קצת חופש לו ולתנועותיו, אינו יושב בחבוק ידיים אלא נגש במרץ רב למפעל הפתוח, המביא ברכה למקום וליושביו. תוצאות מפעלי הפתוח הם השפע והעושר שבאים לכל הסביבה. האוכלוסיה מתרבה והולכת, והחיים בכלל מתעשרים לא רק בשטח הכלכלי בלבד אלא גם בשטחים אחרים. גם החיים התרבותיים והחברתיים הולכים ומשתפרים. לפי הכלל הישן: אם יש קמח — יש תורה. המוני פועלים מחוסרי קרקע נוהרים מכפרים העירה ומוצאים עבודה, לאכרים — שוק לתוצרתם החקלאית, לכן מעונינים הם להרבות בתוצרתם, כי מקבלים הם מחיר הגון חלף עבודתם.

קילץ היוותה דוגמה חיה לכוחם של היהודים להצמיח חיים ועבודה במקומות שהם מעמידים שם רגל.

קילץ עד 1863 היתה כמושבה, על אף שנקראה בשם: עיר. בתיה מועטים היו במספרם, ישבה בה אוכלוסיה קטנה, שמספרה לא הגיע גם לשלושת אלפים נפש. לא היה זכר לתעשייה ראויה לשמה, חוץ מתעשית־בית זעירה. היו בה חנויות אחדות, שבעליהן היו ממוצא גרמני, ועיקר סחורתם משקאות ומיני ממתקים. לקוחותיהם היו בעלי האחוזות שבסביבה, שהיו מתאספים שמה מזמן לזמן לשם שעשועים ותענוגים ולכנוסים דתיים, כי קילץ היתה מרכז דתי לנוצרים. באותם הימים אף אחד לא העלה על הדעת שקילץ תיהפך לעיר הפלך, לעיר תעשיתית, לעיר מרובת אוכלוסין, שמספר תושביה יגיע לששים אלף.

החיים הבלבליים של יהודי קילץ

היהודים — חלוצי התעשייה

קילץ התחילה מתפתחת מיום שנתנה רשות ליהודים לגור בה.

סביבות קילץ עשירות באוצרות הטבע. רוכסי הרים, עשירים באבני גיר ובאבני שיש. ההרים הללו היו מכוסי יערות עבותים. בין הפולנים לא נמצא איש בעל יזמה, שיגשג לנצל את האוצרות הטמונים בקרקע. בעלי האחוזה היו יושבים באחוזה ומהם ימיהם במשתאות ובשעשועים, בציד היות וכדומה. האכרים היו משועבדים לפריצים, בעלי אחוזות, משוללי רצון ויזמה. בעלי המעמד הבינוני, מרוכזים באגודות האומנים, ב"צאכים", לא יצאו מתחומם הצר ולא עסקו בתעשייה. היו גם גרמנים, שהתישבו בפולין עוד מימי התנפלות הטטרים על הארץ; אבל אלה יסדו להם מושבות ועסקו בחקלאות; חלק מהם, שהתישבו בערים היו בעלי חנויות או מנהלי בתי משרפות ליינן ושכר אשר לפריצים. היהודים היו הראשונים, שפתחו בקילץ את התעשייה לסוגיה השונים, תעשיית סיד ולבנים, אבני שיש ואבני חצץ לסלילת כבישים; תעשיית-עץ, עצי בניה ורהיטים; תעשיית עור; בורסקאות ובתי חרושת לנעלים; כלי אימל וכדומה, תעשיית סבון ונרות ועשרות מפעלים תעשייתיים קטנים אחרים.

החלוץ הראשון שהתחיל לנצל את אבני הסיד שבסביבת קילץ היה יהודי מדינאליזשיץ, יהודה אהרליך. הוא קנה הר בדרומה של קילץ מידי בעל אחוזה ובנה לו כבשן לשריפת אבני הגיר לסיד. בתחלה נעשתה עבודה זו באופן פרימיטיבי; ובכל זאת יצא לסיד הקילצאי שם ונתפרסם בכל פולין בטיבו ובאיכותו. בעליו הלכו ונתעשרו. הם פתחו את מפעלם, בנינים חדשים נוספו, כללו מסלול-ברזל כסעיף לקו הראשי. קרונות סיד עברו בה, ומהם טענו את הסיד לקרונות רכבת-משא שהובילה את חומר-בנין זה לכל קצוי המדינה. לסיד 'הקדוילנה', (שם המפעל), היה בקוש רב. מפעל זה העסיק מאות פועלים, פקידים, טכנאים ובעלי מלאכה.

אבי המפעל היה יהודי אדוק; בשבתות ובחגים היה מתפלל בבית-המדרש ולבש בגדי משי כאחד החסידים, אולם העושר שהיה הולך ורב הסיר את לבו לאט לאט מעניני דת. בניו שקבלו השכלה גבוהה התרחקו מעניני היהודים. זרם ההתבוללות, שתקף בתקופה זו חוגים ידועים מבין עשירי העם,

סחף גם אותם. לזכותם יאמר כאן, כי שמרו את מסורת אביהם המנוח, והנהלת מפעלם הגדול היתה מסורה בידי יהודים. יהודים היו הפנקסנים, הבלבלרים, הטכנאים, רק הפועלים במחצבה ועל יד הכבשנים היו פולנים. המפעל „קדזילנה“ העשיר לא רק את בעליו, אלא הביא ברכה גם לקהלה היהודית בעיר, כי בו מצאו את פרנסת ביתם יהודים רבים מתושבי קילץ. זה היה המפעל הראשון, שסייע בהרבה לפתוחה של העיר וגם לגידולה של הקהלה היהודית. עשן המתמר ועולה מן הכבשנים — היה בשביל יהודי העיר כעשן קטורת.

מנהלי המפעל היהודים היו וולמן; בעלה הראשון של גברת סטפניה וולמן, מיסדת גימנזיה לנערות, אחריו האחים ינקילבסקי, ממשפחת הרב גולד מנהיג המזרחי. בין הטכנאים ובעלי המלאכה היו ז'וק, יהודי לאומי ות. קוכן, שהיו עובדים קבועים ב„קדזילנה“ ואחרים.

הר כזה נפל גם בחלקה של משפחת זגאיסקי. איש שהיה מכיר את המקום הזה מקודם, לא עלה על דעתו, שהר פשוט, שהרועים היו מעלים עליו בהמות העיר לשם מרעה, מכיל בקרבו אוצרות, שיספיקו לכלכל ברווחה ובעושר שלשה דורות של משפחה זו. לא היו קופצים להר, שסלעים מהווים הרכבו וגושיו מבצבצים ממנו ולמעלה. בהרים בלתי פוריים כאלה אין מחסור בסביבות קילץ. ההר הזה נרכש כמעט ללא מחיר על ידי אברהם זגאיסקי כעבור זמן קצר אחרי הקניה נתגלו בו אבני גיר. זגאיסקי התחיל לנצל אותן, הקים תנורים למשרפות-סיד, סלל כביש מהכבשן למסלת הברזל, שתהא נוחה העברת הסיד לרכבת ולשלחו בקרונות על פני המדינה. המפעל התחיל מתפתח במהירות רבה. מספר הפועלים, שהיו עסוקים בעבודה זו הלך וגדל והגיע לשש מאות. מלבד משגיחים, פקידים, פנקסנים הדרושים, כרגיל, למפעל תעשייתי גדול כזה. אברהם זגאיסקי, זקן המשפחה, מסר לעת זקנותו את המפעל לרשותם של שני שני בניו יעקב וצבי. הם במרצם, ביזמתם ובעינם הצופיה גם לעתיד הגדילו והרחיבו את מפעלם. עשרם גדל, בנו להם בתים מפוארים בקילץ. בנו של צבי, אלימלך (מיאצילב) פתח סניף של המפעל גם בורשה, כדי להפיץ כשם את תוצרתם למקומות רחוקים. בית-זגאיסקי עלה לתהלה ולכבוד בקהלת קילץ.

בתעשיית אבן וסיד, לבנים ואריחים עסקו גם משפחות רוזנהולץ, גולדפרב, ליפשיץ וכלמנר, קרישטל, יוסף אורבייטל ולמיל כהנא.

תעשייה זו העשירה את בעליה והותה אחד מיסודות הכלכלה של יהודי קילץ.

ענף כלכלה שני חשוב ליהודי המקום היו מפעלי העץ, שהיהודים הקימו בסביבות העיר. הרי קילץ היו מכוסים יערות עבותים. יערות אורן, אלון, תאשור ולבנה היו מקיפים את מקומות הישוב שבסביבותיה וחכו לבואם של יהודים, שהתחילו מנצלים את העושר הטבעי הזה. סוחרים, אילי הכסף, היו כונים חלקות יער מבעלי האחוזות, מקימים מנסרות למאות והיו מעבדים את

גלמי העץ לקרשים, לאדנים, לקורות ולעמודים והיו שולחים אותם ברכבות למדינות קרובות ורחוקות. יצוא העץ הגלמי היה בידי היהודים, במפעלי העץ היו עסוקים מאות ואלפי פועלים. שורות, שורות עגלות אכר היו נוהרות בכביש המוביל לתחנת הרכבת ומביאות שמה את גזעי העצים מעובדים ובתלי מעובדים ושם נטענו על קרונות משא. הרכבת הובילה סחורה זו לשפת הים הבלטי, ושם נטענה על אניות, שהפליגו עם סחורות יצוא אלה לאנגליה ולצרפת. במפעלי עץ היו עסוקים האחים הירשל ואליעזר רייזמן, האחים יואל ויצחק קליימן, משפחת גולומביובסקי, משפחת מכטינגר, איזנברג, בוגיאיר ורבים אחרים. שפע רב זרם לעיר ולקהלה היהודית ממפעלי העץ. תושבי הכפר הפולני והישוב היהודי היו יונקים משפע זה, ועניות המזדקרת לעין לא היתה מצויה בקילץ וגם לא בסביבתה.

לענף כלכלה זה שייכת גם תעשיית הרהיטים, שהתפתחה בקילץ ובסביבתה. תעשייה זו ספקה עבודה לנגרים. בה עסקו משה דוד איזנברג בפרבר קילץ ביאולוגון, הרמן לוי וא.ב. איזנברג. רהיטי קילץ היו ידועים לשבח הן בטיבם והן ביפים. גם ממקומות רחוקים באו הזמנות לרהיטים אלה. בעלי מפעלים אלה נתעשרו ומלאו תפקיד חשוב בהתפתחות העיר.

גם תעשיית העור נמצאה כלה בידי יהודים. בורסקאים יהודים היו מעבדים עורות זה מזמן באופן פרימיטיבי; לעבוד עורות היו משתמשים בקלפות עצי אשוח ואלון, שהיו מצויות בשפע בסביבה, המוקפה ביערות. אולם תעשייה זו התפתחה בעשרות השנים האחרונות בממדים גדולים. נוסדו בתי-חרושת גדולים לעבוד-עורות, הם היו מצוידים במכונות חדשות, התחילו משתמשים באמצעים חשמליים, באקסטרקטים לעבוד עורות. תעשייה זו העסיקה מאות משפחות, פועלים מצאו בה עבודה ופרנסה. בתעשייה זו היו מפורסמות המשפחות דלקמן: משפחת אורבייטל, שאבי משפחה זו, אברהם אורבייטל, מראשוני המתיישבים בעיר, היה נקרא על שם מקצועו אברהם גרבר (בורסקאי), בנו שמואל אורבייטל בשותפות עם משה דוד איזנברג, משפחת קמינר, משה חיים ובניו, משפחת וקסברג ובראשה ישעי' וקסברג, ובורסקאים אחרים שהיו ממשיכים לעבד עורות באופן פרימיטיבי. בביאולוגון, שנחשבה כפרבר קילץ, היו מעבדים עורות בני משפחת טננבום. תוצרת הבורסקאים הקילצאים הופצה בכל המדינה.

בקשר עם הבורסקאות התפתחה גם תעשייה אחרת הקרובה לה, זוהי תעשיית נעלים. נעלי קילץ היו מפורסמות בכל רחבי המדינה בטיבן ובאיכותן. לפני מלחמת העולם הראשונה היו מגיעות נעלי קילץ עד לסיביר, עד קצה המזרח הרחוק. בעלי תעשייה זו נתעשרו, בנו להם בתי חומה גדולים, הכניסו שפע וברכה לעיר ותושביה, סיפקו עבודה לאלפי סנדלרים, פולנים ויהודים. תישובי העיר ותושבי הכפרים הסמוכים. בכל מוצאי-שבת היתה תנועה גדולה ברחובות העיר. הסנדלרים היו ממהרים עם חבילותיהם, המכילות עשרות

זוגות נעלים מכל הסוגים, פרי עבודת השבוע, ומביאים אותן אל נותני העבודה לקבל מהם את שכרם וחמרים לעבודת השבוע הבא.

באותה שעה היתה תנועה גם בחנויות ובבתי משקאות. בעל המלאכה הפולני, בקבלו את שכרו מידי המעביד היה ממהר לחנות לקנות את מצרכיו ליום חגו. גם ממחרת ביום ראשון לא פסקה התנועה ברחובות העיר; זו היתה תנועת סוחר נעלים, זעירים וגדולים, שבאו מערים קרובות ורחוקות לשם הזמנות וקניות. הסחורה, כרגיל, נקנתה בהקפה, בשטרות, שזמן פרעונם היה על פי רוב, כעבור ששה חדשים מזמן הקניה. גם בבנקים המקומיים נתגברה התנועה ביום השני לשבוע. בעלי השטרות מסרום לבנקים לנכיון וקבלו תמורתם מזומנים, ובהם היו משלמים מצדם את שטרותיהם, שהגיע זמן פרעונם. וכך היה חוזר חלילה בכל שבוע ושבוע. העסקים היו נאחזים זה בזה כאותם הגלגלים במכונה, שאחד מניע את השני, השני את השלישי וכן הלאה, ומכולם יוצאת תנועה כוללת המכוונת למטרה הרצויה.

תעשית הנעלים הטביעה את חותמה על קילץ, שמה נתפרסם בכל המדינה כעיר המיצרת נעלים. "עיר הנעלים", — היה שם נרדף לעיר קילץ. בבוא איש זר לעיר ועבר דרך רחוב שינקיביצ'ה — רחוב הרכבת, המוליך מבית הנתיבות העירה, נזדקרה מיד לעיניו תעשית נעלים. כמעט כל החנויות הגדולות לאורך הרחוב, שהוא הרחוב הראשי בעיר, היו מציגות בחלונות הראווה נעלים מסוגים שונים, תפורות לפי האפנה החדשה. על יד החנויות היו בתי החרשת, שבהם היו מכינים חלקי הנעל העליונים, שהיו נמסרים אחר כך לסנדלרים, המביאים את הנעל לידי גמר.

ריח העורות שזה עכשו הוצאו מבית־חרשת וריח המשחות לנעלים דגדגו את אפו של איש זר, שדרך בפעם הראשונה על אדמת קילץ. מצויים היו בעלי מלאכה, שהתמחו במלאכתם והיו מוציאים מתחת ידם נעל משוכללת ביפיה ובשלמותה; אלה היו מודליסטים, שהיו חותכים את העור לפי התרשים — המצאתם־הם. הם העלו את מלאכת הסנדלרות משפלותה והפכו למלאכה עדינה הדורשת התמחות ורגש הטעם והיופי.

ענף תעשיתי זה היה בידי היהודים, שפתחוהו עד למדרגה עליונה ודכניסו שפע וברכה לכל תושבי קילץ וסביבתה.

הראשונים, חלוצי תעשית־נעלים בעיר היו האנשים דלקמן: שמחה בינם איזראליסקי, האחים ח.ב. רוטמן ושלמה רוטמן, ד. רמבישבסקי ובניו. אחריהם באה שורה ארוכה יותר, ב. שמואלביץ, האחים לבנשטיין, האחים פיאסצקי והרשקוביץ, ל. רוזנברג ובנו צבי, ווייצמן, מנדלביטש, שפירא ועוד רבים שעסקו בתעשייה זו בממדים קטנים. בעת משבר, שפקד מזמן לזמן את המדינה, לא החזיקו רבים מהם מעמד, נפלו ולא הוסיפו לקום. התעשיינים הקטנים בענף זה התרבו ביותר בזמן שהקוניקטורה האירה להם פנים. אולם זעזוע כל שהוא בחיים הכלכליים של המדינה גרם להם התמוטטות מעמדם

ופשיטת־רגל. הם עקרו רגל ממקום מושבם והגרו למדינת הים, בקחתם אתם את שארית־הפליטה מרכושם.

בתוצרת יציקת ברזל וכלי אימל עסקו החרשתנים שטרקה את ברונר; גם במפעלים היו עוסקים מאות פועלים. לתוצרתם היה בקוש גדול בכל רחבי המדינה.

בין מפעלי התעשייה והמלאכה היתה גם חרושת הנרות והסבון. משפחות אחדות היו מיצרות נרות וסבון באופן פרימיטיבי. לא היו להם דודי קיטור לבשול החמרים לצורך תוצרתם, אלא השתמשו בדוודים פשוטים, מעשי אבותיהם בידיהם, שום חדרוש לא הכניסו בייצור המצרכים הללו; בכל זאת הצליחו במעשי ידיהם, נתעשרו ובנו להם בתים. האחים שמעלקע והירשל אייזנברג והאחים רובינק היו עוסקים בתעשיית סבון ונרות. תוצרתם היתה מיועדת לתצרוכת המקומית והסביבה.

מלבד התעשיות החשובות הנזכרות, שמלאו תפקיד חשוב בהתפתחותה של העיר היו בה גם מפעלי תעשייה קטנים, שעסקו בהם היהודים, וביניהם היו מפעלים כאלה, שלא בלבד שפרנסו את בעליהם אלא גם הביאו להם עושר וברכה. אזכיר כאן לדוגמא אחד ממפעלים כאלה המראה כי היומה היהודית וכיחות היצירה הטבועים בדמם של היהודים יכולים ליצור דברים ממשיים גם בשטח שהיה עד אז שדה־בור וכף רגל לא דרכה בו, והיצירה שלהם הביאה ברכה לכמה וכמה משפחות.

בשנים הראשונות של המאה העשרים בא לקילץ צעיר וסדר לו צלמניה. זו היתה צלמניה ראשונה, שבעליה — יהודי. היתה קיימת בעיר צלמניה של כולני־נוצרי, שוויאנצקי שמו; אבל זו היתה קופאת על שמריה, החזיקה בנושנות ולא הכניסה שום קידמה באמנות של צלום. הצעיר נתפרסם מהר בעיר, שם יצא לו כצלם היודע את אומנותו. לקוחותיו התרבו מיום ליום, והוא לא קפא על שמריו ולא החזיק במסורת של אומנות זו, אלא הכניס כמה וכמה שפורים ותקונים לתוך מקצועו. שמו היה קופל גרינגרס ושם הצלמניה שלו „מודרנה“. שם המעיד על מגמתו של הצלם, את השתדלותו לסגל לו את האמצעים והתקונים במקצוע זה. הוא בא לקילץ משווייץ, ששם למד מלאכה זו מפּי מומחים מובהקים. הוא ידע גם את אמנות הציור, נשא אשה והיה מבורך בבנים, כשגדלו עזרו לאביהם במלאכתו.

אולם הוא המציא מקצוע חדש במלאכה זו, שהתפשט והתרחב אחר כך וספק עבודה לרבים מבני הדור הצעיר והרבה עושר לכמה צעירים בעלי מרץ וזמה. הוא סדר מעבדה להגדלת תמונות הצלום. תמונה קטנה, שנמסרה לידו, יצאה ממנו מוגדלת במדה לפי רצון המזמין. סוכנים יצאו לכל רחבי המדינה, בידיהם תיקים עם דוגמאות של תמונות מוגדלות. הם היו מקבלים הזמנות להגדלת תמונות של אנשים חיים ונפטרים. המפעל התרחב במדה כזו, שהיו עוסקים בו עשרות צעירים וצעירות ועשרות סוכנים, לקבלת ההזמנות. אחדים מתלמידיו יצאו מרשותו של היוזם ופתחו להם מעבדות כאלה

ונהלו את מפעלם על חשבונם הם. אחדים מהם הצליחו בעסקם, גם צברו הון ובנו להם בתי חומה מפוארים. המובהקים בין בעלי מפעל זה היו ציטריין, נכדו של מאיר ציטריין, ואוברז'נסקי. הם פתחו ענף-תעשייה זה לרום-פסגתו והמציאו מקורות-פרנסה למשפחות רבות בעיר.

הצלם הנ"ל, גרינגרס, יסד בקילץ גם בית חרושת לקלישות צלום, שעד העת ההיא היו מובאות מגרמניה. הוא במרצו שאינו יודע לאות ובעיקר בעזרת בנו ליאופולד, שהתמחה באופן מיוחד ביצור זה, יצר תעשייה חדשה שלא חלמו עליה מקודם בפולין. גם בבית חרשת זה העסיק עשרות פועלים ופועלות. מקור פרנסה זה היה לישע לצעירים וצעירות רבים ששאפו להיות פרודוקטיביים, והתמסרו לעבודה זו והתמחו בה.

הודות לתעשייה, שפתחו היהודים בקילץ, נתרבתה בה האוכלוסייה של יהודים ונוצרים. בשנת 1918, כאשר פולין קמה למדינה עצמאית, היתה קילץ מרכז-שלטון המחוז, לשטח שמספר תושביו הגיע קרוב לשלושת מיליון נפש, ותעשיית העיר היתה מספקת להם את תוצרתה.

אולם לא על התעשייה בלבדה חיתה האוכלוסייה היהודית בקילץ. גם המסחר והמלאכה היו בידי היהודים ומהם היו שואבים אלפי משפחות את מחיתן, ומספר מהם עשו חיל, והגיעו לאמידות ונתפרסמו בין יהודי פולין. עליהם ועל פעולותיהם ידובר בפרקים הבאים.

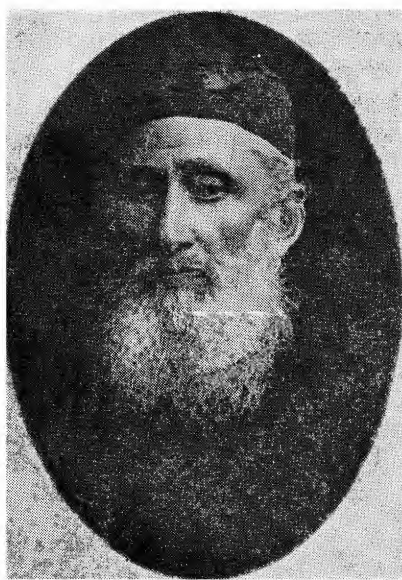
מעמד הסוחרים בקילץ ונציגיה.

בשורה הראשונה של סוחרי קילץ עמדו סוחרי אריגים. ענף מסחר זה מצא את תקונו ואת התפתחותו רק על ידי יהודים. בעלי בתי חרושת לאריגים בלודו' ידעו כי במסרם את תוצרתם בידי יהודים תזכה זו להפצה מרובה ותגיע גם לפינה הנדחה ביותר. הסוחר היהודי בלבדו היה מסוגל לענף מסחר זה. היהודי, בהיותו זריז ומהיר-תנועה, ידע לצייד את חנותו בכל עת ובכל זמן בסחורה מתאימה לעונה זו או אחרת. היהודי, בהסתפקו במועט, היה מוכר את סחורתו בזול, בריוח פועט. עיקר השתדלותו של הסוחר היהודי היתה להגדיל את מחזור הסחורה שלו, שלא תצטבר באצטבאות חנותו וזהא מונחת שם כאבן שאין לה הופכין; לכן היה מוכר סחורה גם בהקפה והיה נותן אמון גם לעני עבועניים. סיסמתו היתה: „אין לך אדם, שאין לו שעה; אם לא ישלם היום. ישלם מחר.“ הסוחר היהודי היה נותן אשראי לכל איש ואיש, היה מפור את סחירתו על ימין ועל שמאל. הוא היה נזהר רק מפני דבר אחד; שהסחורה לא תתישן בחנותו. טובה כפולה יצאה מטכיסו זה של הסוחר המתוך בין היצרן והצרכן. טובה ליצרן — סחורתו הופצה בין כל תושבי הארץ; טובה לצרכן — ככל עת מצוא מצא כסות לעורו, בין שיש לו כסף ובין שאין לו.

כאשר התגברה האנטישמיות בארץ, והיתה שאיפה חזקה בין האנטישמיים לגשל את היהודים מעמדותיהם הכלכליות, בדגלם בסיסמא: *Swoj do swego* „בני עמך קודמים לבני עם זר” והיו מטיפים מבמות כנסיותיהם ובבתי המחוקקים שלהם להחרים את היהודי, לא לקנות ולא למכור לו דבר עד שיהיה מוכרח מחוסר פרנסה לעקור את רגליו מן הארץ, ואז יירש התושב העיקרי את עמדתו הכלכלית.

האנטישמים ראו אז, לצערם הגדול, כי ענף מסחר חשוב, ענף ההלבשה, נמצא כלו בידי היהודים. התחילו לרקום מזימות איך להוציא את מסחר האריגים מידי היהודים. עמדו ופתחו בערים גדולות בפולין חנויות למכירת כל מיני אריגים. בעזרת אשראי שקבלו מאת הממשלה היתה היכולת בידם לציד את חנויותיהם בכל מיני סחורות־טקסטיל, באריגי־צמר, בד, כותנה ומשי. צידו את החנויות ברהיטי־לוקסוס. חלונות־ראוה גדולים מוארים בערבים באור־חשמל היו מיועדים למשוך לקוחות אל החנות. מחנה של מנהלים, פקידים ועוזרים נצחו על הנהלת העסקים.

גם בקילץ, ברחוב הראשי, ברחוב שינקיביצ’ה, נפתחה חנות כזאת. ממעל לכניסה התנוסס שלט גדול באותיות מוזהבות וצעקניות: „חנות פולנית לאריגים”. ובחלונות הראוה הגדולים היו פרושות חתיכת־אריג ממינים שונים. אבל לא השלט, לא הרהיטים החדשים והנוצצים, לא חלונות הראוה המוארים, וגם לא מחנה הפקידים והעוזרים משכו לקוחות אל חנותם. הסחורה נחה בשלום על האיצטבאות, הפקידים והעוזרים היו יושבים בחבוק ידיים ומפקקים באין עבודה לא עבר זמן רב, והמיסדים ראו צורך לחסל את העמדה הכלכלית הזאת, שתלו בה תקוות גדולות. לא הועילו ההקצבות הממשלתיות, התעמולה הגדולה בעלי־פה ובכתב להחזקת העמדה הכלכלית הנוצרית. היא נפחה את נשמתה אחרי שנתים של קיומה. ההוצאות היו מרובות, וההכנסות — אפסיות. הם, הגויים לא חדרו לתוך סודותיהם של הסוחרים היהודים, ולא סגלו להם את תכונותיהם שרכשו להם במשך דורות, אשר הודות להם יכלו לנהל את עסקיהם גם בימי גאות וגם בעת שפל. ענף מסחר זה היה בידי היהודים מדורי דורות, וקשה היה להוציאו מידיהם. גם החרשתן וגם הצרכן העדיפו את היהודי על הנוצרי, שנכנס לתחום שאינו שלו והעלול יותר לקלקל מאשר לתקן. בקילץ היו מצויים סוחרים אריגים כאלה, שהמסחר הזה בא להם בירושה מדור לדור, מאב לבן או לבת. הסוחרים המובהקים במקצוע זה היו: משפחת אייזנברג, שמיסדה הראשון ר’ יוסיל אייזנברג או בכנויו יוסיל קצ’קה. מוצאו ממשפחה מיוחסת בחנצ’ין, הסמוכה לקילץ. ר’ יוסיל ב”ר משה דוד אייזנברג היה מחסידי קוצק המובהקים. ומתנגדי קוצק קראו לבני משפחה זו „קצ’קה” סרוס השם „קוצקר”. ר’ יוסיל היה סוחר ברזל בחנצ’ין. לפי עצתו של האדמו”ר מקוצק ר’ מנדיל ז”ל, העתיק ר’ יוסיל את מושבו לעיר קילץ. התהלכה אגדה

ר' אלי' נפתלי אייזנברג

במקום, כי האדמו"ר הנ"ל יעץ לה, שיקנה את הבית שמתחת לעמודים ובו ימצא ברכה, ובהתלוננו לפניו, שאין בקילץ יהודים ולומדי תורה, הבטיחהו שיעיר זו תהיה למקום חסידות ותורה. הוא קנה בית זה ובמרתפו מצא אוצר: חבית מלאה דינרי זהב, אם יש קורטוב של אמת באגדה זו — אין לדעת, אבל ר' יוסיל ראה ברכה בעסקו.

בנו אלי' נפתלי פתח חנות לאריגים, וגם הוא הצליח במסחרו. והיה ידוע בין הסוחרים כאיש ישר, שמוצא שפתיו קיים בכל המסכות והתנאים ומלבד זה נתפרסם בעיר בחסידותו ובנדבת לבו. את המסחר ניהלה בעיקר אשתו שרה-פרידה שהיתה ידועה כסוחרת נובהקת וחכמה. אחרי פטירתו בשם טום עברה החנות לחתנו אליעזר טוימן, שהמשיך את מסורת המשפחה. הם באו בברית חתון עם משפחות מיוחסות בישראל. רבים מבני משפחה זו נמצאים כעת בארץ-ישראל, כי בעוד מועד באו להשתקע כאן.

גם משפחת בליצקי תפסה מקום בראש בין סוחר האריגים. חנותו של ראש המשפחה, שמואל אביש בליצקי היתה הגדולה בין החנויות לאריגי צמר. כל מי שהשיא בן או בת ורצה להכין להם בגדי חתונה, היתה ראשית דרכו ללכת אל חנותו של בליצקי, שם מצא מה שלבו חפץ ושם קנה אריגים במחירים ותנאים נוחים. אחרי מותו, המשיכו בניו יעקב ומ.ב. בליצקי את עסק אביהם, הצליחו ועשו חיל. ממשפחה זו נצלה רק אשה אחת, בת ש.א. בליצקי, והיא וסתי בנותיה נמצאות בארץ.

דוד זילברשפיץ, איש בעל בעמיו, אחד מחשובי העיר, גם הוא נמנה על סוחר האריגים. היתה לו חנות גדולה לאריגים בביתו בשוק. אולם אחרי מלחמת העולם הראשונה עברה משפחה זו ללודו, לעיר התעשיתית בפולין ושם יסדה בשותפות עם תושב קילצאי, גם כן סוחר אריגים, בית-חרושת לסחורות טקסטיל בשם זילברשפיץ וטננבום. אולם חנותו לאריגים בקילץ לא נתחסלה.

ר' יוסיל שרה חנה'ס

היא עברה לרשות אחרת, לידי מרדכי פישל קמינר.

משפחת רוזנברג, משפחה ותיקה בקילץ, שאבי המשפחה יוסיל, היה מכונה בפי הקילצאים על שם אמו: יוסיל שרה חנה'ס, גם היא נמנית על הסוחרים של ענף-מסחר זה. גם הוא יוסיל רוזנברג, הוריש את חנותו ל-בניו. אולם במשך הזמן הסתלקו בניו מענף מסחר זה. אחדים מהם הגרו לארצות הברית ואחדים עברו למקצועות אחרים.

יחזקאל בימקה, מחסידי אלכסנדר, ירש את חנותו לאריגים מחותנו, קלמן למילס. גם במשפחה זו היה ענף מסחר זה למסורת, אפרים ולדובר, דתנו של אלי' נפתלי איזנברג יסד לו סניף מחנות חותנו ונהל אותו בהצלחה. אחריהם, באה שורה ארוכה של סוחרים אריגים, שמסחר זה לא בא להם בירושה, וכמסורת במשפחתם, אלא בתחלה היו עוזרים בחנויות לאריגים או נשיהם לפני חתונתן היו משמשות כעוזרות בחנויות כאלה, ואחרי שרכשו להם נסיון רב בענף מסחר זה עמדו ופתחו להם חנויות בעצמם. להם שייכים האחים אברהם וזכריה גרטלר, בריל פיוטרובסקי, בן-ציון שטרן, גרשון רמבישבסקי, דוד גרפינקל ועוד.

בין סוחרים הללו היו גם כאלה, שמלחמת העולם הראשונה עשתה אותם לסוחרים באריגים. בשנות המלחמה היו בין תושבי קילץ אנשים, שבידם כסף מזומן, ובראותם, כי ערך שטרות הכסף הולך ומתמעט, החליפו את כספם בסחורות, ביחוד באריגים. אחדים מהם שהצליחו בעסק זה, צברו הון ונשארו בענף מסחר זה גם אחרי תום המלחמה. על אלה נמנים מ.פ. קאמינר, ר. זיונצקובסקי ועוד.

מלבד הסוחרים הנ"ל, שעמדו ברשות עצמם, היו גם סוחרים, ששמשו באי-כוח או מנהלי סניפים, שפתחו להם בקילץ, בעלי בתי הרושת הלודואים, כמו שייבלר, גייאר ופוזננסקי. על אלה נמנים: יחיאל שאנפלד, יצחק מאיר רפופורט, משה קלכשטיין, נחמיה קיזר ועוד.

לא אזכיר כאן את שמותיהם של הסוחרים הזעירים, שעסקו בענף מסחר זה, כי רבים הם וקצר המצע מהשתרע. לאלה האחרונים היו חנויות קטנות. בימא דשוקא ובירידים הגדולים הוציאו את סחורותיהם השוקה למכירה

לאכרים ולאכרות. עשרות משפחות היו מתפרנסות ממסחר זעיר זה; אחדות מהן הצליחו ופתחו להם אחרי כן חנויות גדולות. אזכיר רק שמות אחדים של סוחר אריג מסוג זה, דוד קוחן, מורגנשטרן, וויינטרוב, א. רוטנברג. ענף מסחר זה, שהיה כלו בידי יהודים, היה מקור פרנסה לעשרות משפחות והביא לאחדות מהן גם עושר וברכה. סוחר אריגים היה מכובד בעדה, כלם היו נחגים בו כבוד. סוחר כזה לא היה צריך דוקא להיות עסוק בחנותו; רובם מסרו עסק זה בידי נשיהם, והם בעצמם היו עסוקים בענייני חסידות; היו מבלים שעות ב"שטיבלך", בלמוד דף גמרא. חטפו שיחה על מעשי אדמו"רים; גם סעודות-מצוה, "יאהר-צייטען" — יום פטירה של איזה צדיק, היו תופשות שעות רבות מזמנם הפנוי. ברוח שקטה היה סוחר-חסיד מתמסר לעניינים רוחניים, בהיותו בטוח, כי אשת-חיל שלו, עינה פקוחה על ענייני החמריים ומסדרתם באופן הכי טוב להצלחת העסק. מזמן לזמן היה נוסע ללודו ומסדר את חשבונותיו עם החרשתן ובעת ובעונה אחת היה מבקר את אדמור"ו בגור או באלכסנדר, מתייעץ אתו ולומד ממנו דרכי עבודת ד'.¹

ואם סוחר באריגים בא פעם לידי משבר ולא יכול לסלק את חובותיו ולפרוע את שטרותיו, זאת אומרת, בא לידי פשיטת הרגל; גם אז לא בא מאורע כזה ברעש ולא הכה גלים בעיר. בשקט ובדממה עבר הזעזוע; הצדדים באו לידי "עמק השוה", לפי בטיי הסוחרים. הסוחר מוסיף לקבל "חבילות", ובעיר לא ידעו גם שמץ דבר ממאורע זה. סוחר אריג הווי עולם בפני עצמו, ועין זר לא חדרה שמה לדעת את צפונותיהם.

גם מסחר העורות היה בידי היהודים. חמיאלארז', רוטמן, מארקוביץ ויורה, טנגבוים היו המספקים הראשיים של חומר-גלם זה לסנדלרים וליצרני נעלים. קילק, שהיתה עיר-נעלים, היתה מביאה עור עבה ועור-רך לייצור נעלים גם מרדום ומורשה, ששם היו בתי-חרושת גדולים והיו מעבדים עורות בממדים גדולים.

לא נתעכב הרבה בענף זה, כי כבר דברנו על תעשיית העורות לעיל ביתר אריכות. אנו עוברים למסחר הברזל, שגם הוא היה בידי יהודים. חנות הברזל הגדולה ביותר בקילק היתה לאחים אייזנברג, מאיר ומנדל, שירשו אותה מאביהם יוסל אייזנברג הנזכר למעלה. כמו כן, נתן מורדקוביץ ובניו, סוחרים הגונים, שהגיעו לעושר ולכבוד. גם האחים לייביל וזאב גולדברג ובורנשטיין עסקו במסחר זה וגם בניהם אחריהם. היו עוד סוחרים זעירים, שעיקר מסחרם היה בגרוטאות של ברזל.

גם מסחר זה, שהיהודים החזיקו בו היה כקוץ בעיניהם של האנטישמים. לא נחו ולא שקטו עד שפתחו חנות גדולה בשוק לסחורות ברזל. הם רצו לנסות את מזלם גם בענף מסחר זה; אולי יעלה בידם להוציאו מידי היהודים. התחילו משתמשים בכל מיני פתויים, מנהלים תעמולה רחבה לטובת חנותם, משתדלים למשוך את האכר, הנפח והמסגר אל חנותם. היו מבטיחים לקונים הרים וגבעות, סחורה בעלת איכות טובה, מחירים זולים. אבל גם בחנות זו לא הצליחו.

האכר או בעל המלאכה הפולני, בהכנסו לחנותו של יהודי, היה מרגיש את עצמו חפשי בדבורו, בהתנהגותו, העזי להטריד את החנוני ודרש להראות לו כל מיני מסמרות, כל מיני כלי ברזל, שהיו בחנותו, כדי שיבחר לו את הנאות לחפצו. ואם קרה מקרה ומזומנים לא היו בכיסו, לא היה מוציא היהודי את המקח מידו והיה נותן לו בהקפה.

אולם בהכנסו לחנות הנוצרית היה עומד כעבד לפני רבו, מסויג ומרוסן בדבורו ובתנועותיו, לא מצא את הדרוש לו ועליו היה לשלם מחיר הסחורה שקנה, דוקא במזומנים.

חנותם זו המשיכה אמנם להתקיים; אבל היה זה קיום עלוב, זקוק מפעם לפעם ל"וריקות" בצורת הקצבות כספיות מארגונייהם ובנקיהם, כדי לכסות את הגרעון. גם כאן קשה היה להוציא מיד היהודי את ענף מסחר זה שממנו ינקו את פרנסתם משפחות רבות בעיר.

ענף מסחר של סחורות גלנטריה, שנתפלג אחר כך לשנים: לסחורות גלנטריה ולסחורות קונפקציה, היה גם כן כלו בידי היהודים. רק היהודים היו מסוגלים לפתח ענף-מסחר זה ולהגיע בו לידי שיא. בענף זה היו היהודים יצרנים וגם סוחרים המתוכים בין היצרן והצרכן. בורשה ובלודז היו מיצרים בתעשייה ביתית: כפפות, שמשיות, מטריות, כיסים, חריטים, תיקים; ארנקים; כפתורים, שמלות נשים וסודרים ועשרות חפצים אחרים. תוצרתם זו היתה נשלחת לכל קצוי המדינה. הסוחרים היהודים היו מפיצים אותם בין כל שכבות התושבים. החנוני לא היה זקוק אפילו לנסוע לעיר המרכזית לקנות את סחורתו. בכל עיר ועיר היו "שפילטירים", מין סוכנים או שליחים של סוחרים וחנונים. "שפילטיר" כזה היה נוסע במוצאי שבת לורשה או ללודז' ובידו רשימות של סחורות, שעליו לקנות שם ולהמציאן לתעודתן בהקדם האפשרי. השליחים הללו שהו בורשה או בלודז' כל השבוע והיו חוזרים לבתיהם משבת לשבת. תמיד היית מוצא אותם בתחנות הרכבת עמוסי-מזודות וחבילות סחורה. בראותם את בן-עירם ומכרם, מיד פנו אליו בבקשה: "תשים עין על המזודה או על החבילה, שאשים בקרון מושבתך על האיצטבה מלמעלה או תחת הספסל מלמטה". ומאלה שבאו מעירו היה מקבל צרורות כסף ומכתבים, שבהם היו רשימות של הסחורות שעליו לקנות ולשלחם ברכבת שניה. ובהגיע הרכבת לעירם של החנונים, היו כבר מחכים שם הם בעצמם או נשיהם לקבל את הסחורה, שנשלחה להם ע"י שליחם.

תועלת כפולה היו הסוחרים מפקים מתוך זה בקניית סחורות. ראשית, בורזיותם של שליחיהם היתה הסחורה מצויה בידיהם תמיד בשביל לקוחותיהם. שנית, היו פטורים מהוצאות הנסיעות, שהיו מעלות מחיר הסחורות. ה"שפילטיר" היה מסתפק באחוז קטן של מחיר הסחורות בשכר-עמלו, שלא השפיע כמעט על המחיר. נוסף לזה, היו הסוחרים פטורים מתשלום שכר הובלה. הנפח של סחורות ממין גלנטריה הוא קטן, והיו נשלחות ברכבת נוסעים כמשא קל, שהנוסע לוקח

אתו לדרכו. כל נוסע לא היה מונע את עצמו מקחת תחת השגחתו איזו מזודה או חבילה קטנה.

רק היהודי היה מסוגל להמציא אמצאות כאלה במסחר. כוונתו של הסוחר היהודי היתה להקטין את הוצאות התנוך ולהסיר מעל הסחורה את עומס ההוצאות היתרות. גם בעל החנות למכשירי אופטיקה, פולני נוצרי, היה משתמש ב"שפיליטרים" היהודים, בראותו את התועלת הגדולה לטובת המסחר, שמביאים הם בזריותם הגדולה.

בין סוחריו הגלנטריה והקונפקציה הקילצאים התבלטו יצחק קופל, וולף קופל, פנחס רודל, חנוך פייגנבלט, משה איילבירט, האחים שטרוסברג ועוד רבים אחרים.

בענף הסחורות הקולוניאליות תפסו הסוחרים היהודים מקום בראש. בענף זה היו גם סוחרים נוצריים, ממוצא גרמני בעיקר, שיחד עם תה, קפה, קקאו, אגוזים וצמוקים היו מוכרים גם יינות משובחים, אולם רובם היו יהודים. החשובים ביניהם היו: משפחת זילברשטיין, שמשון שטרוסברג, דוד מנלה ועוד. במכירת יינות, בירה ושאר משקאות עסקו ב. לוי, פדרמן, יעקב הלל פאסירמן ובניו, שאנפלד, מאיר זלוטו, שלמה מנלה, נחמן דיאמנט, רכצמן ועוד רבים.

במסחר בכלי מטבח עסקו אברהם כהן, גרינברג, יוסקה פישמן, יגר, אהרליכמן. משפחת צווייגל לקחה בידה את המסחר בזכוכית.

סוחריו טבק ותוצרתו היו הסנביין ופ. זויערמן ועוד. סוחריו פחם היו טוורוס הירשקוביץ, בוקובסקי, לוינזוהן, וויקינסקי, יורקובסקי.

סוחריו קמח הראשונים היו משפחת מושקוביץ, חיים יודל אייזנברג. משפחת קוחן לקחה בידה את מסחר הביצים. אחרי כל אלה נמשכת שורה ארוכה של סוחרים תבואה ומספוא, סוחרים דגים ועופות, סוחרים סוסים ובהמות, סוחרים נוצות, סוחרים גרוט וסבון, סוחרים חמרי דלק, שבהם עסקו בעיקר משפחות רוטנברג ושינפלד, חמרי בנין ומכונניות וחלקיהם ושורה ארוכה של סוחרים מכלת — כל אלה הוו מעמד מיוחד, מעמד הסוחרים.

המעמד הזה היתה העורק המרכזי, שהזרים שפע החיים הכלכליים לכל הלקי הצבור. גם הממשלה היתה מכניסה חלק חשוב מהכנסותיה ממעמד הסוחרים. הסוחר, החנוני היו מחויבים בראשית שנת האזרחים להצטייד בתעודת מסחר, פטנט בלע"ז. הפטנטים היו בעלי דרגות שונות. אחר כך היה על הסוחר לשלם מס הכנסה, מס הרכוש, מס רווחי מלחמה. גם העירייה המקומית הטילה את מסיה הקומונליים בעיקר על הסוחר, עליו היה לשלם מס השלטים, מס הדירה ומסים ארעיים אחרים. עול המסים הללו הכביד מאד על מעמד הסוחרים. לא מעטים היו, שכרעו תחת סבל המסים, נפלו ללא תקומה. מגמת הממשלה היתה לדכא את הסוחרים היהודים, שהם הגרעין החיוני ביותר בשטח הכלכלי של האוכלוסיה היהודית. האמצעי המועיל ביותר, שהשתמשו בו נגד היהודים מקדמת דנא

הוא הטלת מסים כבדים עליהם, שלא יוכלו נשוא ולא יוכלו לפרות ולרבות בארץ. באבדן היהודים מקור פרנסה זה, חשבו האנטישמים למיניהם, יהיו מוכרחים להגר או יהיו נתונים לנוון אטי ולכליה ע"י תהליך טבעי. אבל הסוחרים היהודים ברובם החזיקו מעמד למרות כל הנגישות והרדיפות, שעברו על ראשיהם בתקופת הבינים, שבין שתי המלחמות העולמיות. היהודי בפקחותו, בנסיגנות החיים שלו, במרצו ובעקשנותו היה נלחם נגד כל מזימות אויביו, שרצו לנשלו מעמדותיו הכלכליות. גם האמצעים החריפים, שהתחילו האנטישמים משתמשים נגד היהודים, כגון: נפוץ שמשות בחלונות הראווה, זריקת פצצות מסריחות לתוך חנויותיהם, העמדת משמרות על יד החנויות ולא לתת לקונים נוצרים להכנס — גם מעשי-פרעות כאלה לא עצרו כח להביא ערבוביא במסחר היהודי.

הסוחר היהודי, כשאר יהודי גלות, היה רגיל לשאת עלבונות, מכות ונזקים — והמשיך בקיומו. בין יהודי גלות נוצרה פילוסופיית-החיים, שהיתה אומרת לו "שום תופעה אינה מתמידה בעולם, היא מופיעה, ממשיכה איזה זמן בקיומה — ולבסוף היא נעלמת מאופק-החיים". היהודי צריך, איפוא, להתאזר בסבלנות עקשנית ולחכות לזמנים טובים יותר. להחזיק בעצת הנביא: "חבי כמעט רגע עד יעבור זעם". הסוחרים היהודיים היו אופטימיים במדה יתרה. גם בעתים רעות לא נפלו ברוחם, לא נתיאשו, אלא החזיקו מעמד. אינסטינקט החיים היה חזק מאוד אצלם, והוא יצר להם מכשירים, שאפשרו להם את הקיום בכל המסכות והתנאים. הסולידריות ביניהם היתה מפליאה. מידת גמילות חסדים התפתחה במיוחד בין שכבות הסוחרים. סוחר, שעליו היה לשלם ביום המחרת סכומים הגונים בבנקים ולהוציא את שטרותיו, שהגיע זמן פרעונם, לא דאג כלל, שנתו לא נדדה מעיניו אע"פ שכיסו היה עדיין ריק, רוחו היתה שקטה. בטוח היה, כי בבוקר יאסוף בקלות את הסכומים הדרושים לו; הסוחרים הפנויים ביום זה מפדיון-שטרות ימציאו לו את הכסף הדרוש. סוחר לא השיב את פני חברו ריקם, בבקשו ממנו "גמילות חסד". הוא ידע, כי מחר יבקש הוא ממנו "טובה" ולא ימצא אוזן אטומה. גמילות חסד זו הביאה ברכה רבה לסוחרים הכנים, שלא השבו על פשיטת רגל ולא רצו לשלם רבית בבנקים מהלואה קטנה או גדולה. הרבית, ידעו, מערערת את מצבם של סוחרים גדולים או קטנים. סוחר המשלם רבית, יש לו הוצאה נוספת ומתמידה על שאר הוצאותיו המרובות, וסופו למשוט רגל.

אמנם היו בין הסוחרים גם כאלה ששלחו ידם במסחר מלכתחלה בכונה לפשוט רגל; ביניהם היו מסתובבים מלוי רבית, שהיו נותנים להם הלואות ברבית קצוצה. למלוי רבית כאלה היו קוראים במקומנו "עלוקות", כמו עלוקות היו מוצצים את דמם של לקוחותיהם, שנסתבכו ברשתם. אבל הסוחרים הכנים, השומרים את נפשם ואת שמם הטוב, התרחקו מהבריות הללו.

בעלי המלאכה

לבעלי המלאכה ביהדות פולין יש היסטוריה ארוכה. סופרים רבים טפלו בהם ותארו את מצבם השפל בצבור היהודי, הן במובן הרוחני והן במובן החמרי. למרות השבחים שהובעו בתלמוד ובמדרשים לאלה שלמדו ואומנות ולא להמתפרנסים מייגע כפיהם, היתה המלאכה בזויה במשך דורות רבים בעיני יהודי פולין. המשפחות המיוחסות מנעו את עצמן מלהתחתן עם בעל מלאכה. חיט או סנדלר במשפחה — היה פגם. אבל במשך הזמן נשתנו ההשקפות; היחס אל אדם עיבד, החי על יגיע כפים, הפך ליחס של דרך-ארץ וגם ליחס של כבוד.

בצבור הקילצאי היו מלכתחילה בעלי המלאכה תופסים מעמד של כבוד. הקהלה היהודית היתה חסרת מסורת, עד המאה העשרים היתה עוד במצב של התהוות ולבשה צורה מסוימת רק החל מהמאה העשרים ואילך. ובתקופה זו נתהוו כבר שנויים כבירים בהלך המחשבה של הצבור היהודי. התנועות הכבירות, שקמו בתוך הצבור היהודי מבפנים וגם מחוצה לו, העלו את היסוד הפרודוקטיבי בכלל ואת בעל המלאכה היהודי בפרט משפלותו החמרית והרוחנית. העובד ובעל המלאכה לא היו עוד כאסקופה הנדרסת בידי התקפים; הם החלו לתבוע בריש גלי את זכויותיהם בחברה ולחיות דעה בענייני הקהלה השונים. התנועה הציונית מצד אחד, והתנועה הסוציאליסטית מצד שני היו הגורמים העיקריים להרמת כבוד בעל המלאכה בצבור היהודי. בעלי המלאכה השתתפו בכל ענייני הקהלה, והם סייעו בגבוש צורתה.

מקצועות אחדים של מלאכה היו בלי יוצא מן הכלל בידי היהודים. מקצוע ההלבשה, החיטות והכובענות החזיקו היהודים בידיהם, ושום תעמולה מצד האנטישמיים לא הועילה להחדרת פולנים לתוך מקצוע זה. בשנים שלפני המלחמה העולמית השניה יסדו הפולנים קואופרטיב של חייטים נוצרים. הביאו ממקומות אחרים קבוצת חייטים, צידו אותם באריגי צמר ובמכונות-תפירה, שכרו להם בית-מלאכה מרווח והוציאו כרוזים, כי נפתח בקילץ ע"י חייטים נוצרים מומחים, מדופלמים קואופרטיביו, והוא מקבל הזמנות לתפירת חליפות בשביל גברים. בתחלה פנו אליהם בהזמנותיהם נוצרים, בעיקר, פקידי הממשלה. אבל במשך הזמן לקוחותיהם הלכו והתמעטו. גם הפקידים לא היו מרוצים מעבודתם והתחילו עוזבים אותם וחוזרים כל אחד לחיטו היהודי, שהיה יודע את טעמם של לקוחותיו. והקואופרטיב לא החזיק מעמד.

הפולנים חפשו גם כן תחבולות לחדור לתוך המקצוע של הכובענות. הם פתחו להם חנות של כובעים. אבל דא עקא, שלא היה ביניהם כובען, שימציא להם סחורה. הלכו ומצאו יהודי, שהסכים לעבוד בשבילם וללמד את שוליותיהם מלאכה זו. כוונתם היתה להוציא באופן זה את מקצוע הכובענות מידי היהודים.

אולם גם בזה לא הצליחו; לא נמצאו קונים לסחורתם. איש לא נכנס לחנותם, ומי שנכנס — יצא ריקם, כי לא מצא שם את מבוקשו. והמקצועות האלה נשארו בידי יהודים.

בין החייטים, שהצטינו במקצועם היו ולושצובסקי, בורקובסקי, גרנק, פוקטש, מיצנמחר ועוד צעירים רבים, שלמדו את מקצועם מפי מומחים וידעו לתפור חליפה לפי האפנה. בין החייטים היו גם כאלה שהיו להם בתי מלאכה וחנויות להלבשה; כמו מושנברג ובניו, באליצקי ובניו, אמברג, אייזנברג, רונדברג ועוד. מהם היו עשירים, בעלי בתי חומה ומכובדים בעיר. איצקוביץ החזיק במקצוע פרונות והצליח במלאכתו.

בין הכובענים התבלטו במיוחד. משה קניגסברג, ציוני, מסור לתנועת החית העם במולדתו מראשית צמיחתה; הירשליב אברמוביץ' ובניו: ישראל-איטשה ואביש, יהודים יראי-שמים ואדוקים במצוות, דוד זילברשפיץ ובנו, בעל בית מכובד, פסח צוקרמן, איש חסיד. הם העמידו תלמידים רבים, שהחזיקו במקצוע ולא הרפו ממנו, גם בצאתם מעיר מולדתם והגרו לארצות אחרות. היה עוד מקצוע אחד, אשר בתחלתו היה כלו בידי יהודים, אולם אחרי כן בהשפעת האנטישמיים התחילו חודרים לתוכו פולנים והיו דוחקים את רגלי היהודים ממנו. המקצוע הזה הוא הפחחות. כסוי גגות הבתים בפחי ברזל בצפוי אבץ. יהודים היו זריזים במלאכה זו. גם לכסוי גגות של כנסיות וכיפותיהן היו מתקבלים יהודים. גם יהודים וגם נוצרים היו נותנים בהם אמון ומסרו להם עבודות חשובות בבנין בתים. רבים מבעלי מלאכה זו התעשרו מעבודתם, בנו להם בתי-חומה יפים ורכשו להם שם טוב בין בני עדתם. באי-כוחן של מקצוע-עבודה זה היו בני משפחת קוחן. הראשון במשפחה זו ישראל קוחן, בעל-בית מכובד בעדתו, בעל משפחה ענפה, האריך ימים והיה עוסק במלאכתו גם בהיותו איש שיבה, בן למעלה משמונים. בהגיעו לשנות גבורה, שאלוהו מכיריו: "למה אתה עובד? למה לך לטפס על הגגות? הרי המחסור לא יאלצך לעבוד, הרי איש אמיד אתה, הכנסות ביתך מספיקות לכלכל בכבוד את משפחתך" היה עונה בלצון: "איני רוצה שמלאך המות ימצאני בקלות בביתי; יטריח את עצמו קצת לחפשני על הגגות המשופעים, במקום עבודתי". אחרי מית אשתו, והוא אז כבן שבעים וחמש, שאלוהו שכניו וידידיו: "מדוע אינך נושא אשה, עקרת-בית שתטפל בך ובביתך?" היה מתלוצץ ואומר: "איזו אשה תסכים להנשא לשובב כמוני המטפס על הגגות?" היה זה זקן בעל הומור בריא, אותה עבודה ומחזיק במסורת. אוחז במעשי אבותיו.

גם בנו, חיים קוחן, המשיך בדרכי אביו, מחזיק במקצועו ורוכש לו אמון וכבוד מכל תושבי העיר, יהודים כנוצרים.

האחים ברוך ויעקיל קופרברג, פחחים ושרבבים, היודעים את מלאכתם והתמחו בה, גם הם היו בעלי בתים חשובים בקילץ. הם היו גם קבלנים בעבודות ממשלתיות. הם צברו עושר ובנו להם בתים בעירם והיו מעשירי העיר, ונתנו לבניהם השכלה גבוהה. בני משפחת צינא, פחחים מאבות-אבותיהם.

כותב הטורים הללו הכיר עוד את יוסף צינא, או יוסף בלאכארזש, כמו שקראוהו בני עירו על שם מקצועו. יוסף זה היה איש ירא-שמים, יודע תורה, היה עורך בכל לילה "תקון חצות" והיה מן הותיקים המקדימים לבוא בהשכמה לפני עלות השחר אל בית המדרש ולעסוק בעבודת ה'. בשבתות ובחגים היה מאסף את השוליות של בעלי המלאכה וקורא לפניהם ומבאר את פרשת השבוע עם פירוש רש"י.

בנו, למיל צינא, גם הוא יהודי ירא שמים, אמן במלאכתו, בשמעו, כי יהודים עולים לארץ-ישראל ובונים את שוממותיה ומקימים את חרבותיה, החליט בלבו לסייע בעבודת-קודש זו — ועלה לארץ ישראל ועסק גם כאן במקצועו. הוא הקים את הכפה על גג בית-הכנסת הגדול בתל-אביב. בשבתו בתל-אביב, היה מרבה לעשות צדקה וחסד. גם הוא כאביו, האריך ימים והלך למנוחות עולמים, בגיל למעלה מתשעים. אחיו, חיים ישעי' צינא, היה עוסק במלאכתו, וגם הוא היה נודע כאיש ישר וידע את מלאכתו. היו עוד פתחים יהודים בקילץ; אולם הפתחים הנוצרים התחילו דוחקים אותם ממקצועם. משעה שהאנטישמיות הלכה וגברה בפולין, וביחוד בקילץ לא העזו נוצרי גם מן הטובים שבהם לטסור עבודה ליהודי. עבודת הפתחות הנעשית על גגות הבתים לעין רואים, היתה שונה משאר העבודות, שהנוצרי היה יכול להתקשר עם יהודי, והאנטי-שמיים לא ידעו מזה דבר. אבל למסור עבודה בפרהסיה ליהודי לא היה נוח לפולני, אף לזה, שלא היה נגוע בנגע האנטישמיות. הפתחים היהודים התחילו מהגרים לחוץ-לארץ, ומספרם בקילץ היה הולך ופוחת.

במקצוע הסנדלרות היה חלק היהודים קטן. בעיירה חנצ'ין הסמוכה לקילץ היו סנדלרים יהודים במספר רב; הם התמחו בתפירת מגפים מעור עבה בשביל אכרי הכפרים שבסביבה. רגילים היו לנסוע עם תוצרתם גם לערים ולעיירות הסמוכות ביומי דשוקא למכור שם את סחורתם. אולם בקילץ גופא היו הסנדלרים היהודים משמשים את האוכלוסיה היהודית כמטליאים נעלים ישנות. נעלים חדשות היו קונים בחנויות. היו גם סנדלרים, שהיו עובדים בשביל סוחרי נעלים; אולם הם היו במספר מועט. סוחרי נעלים היו מעבידים בעיקר סנדלרים פולנים. אבל במקצוע הסנדלרות פתחו היהודים את התפרות — דרגא יותר חשובה מאשר הסנדלרות. תפר אינו יושב על שרפרף, רוצע במרצע ומקיש בקורנס. מלאכתו ליד מכונת-תפירה ותופר את החלקים העליונים של הנעל. כועלים אחרים המומחים במלאכת הגזירה גוזרים את העור לחלקיו. ביניהם מצטיינים במיוחד ה"מודליסטים", הם ממציאים בגזירה אופנים שונים. להם יש טעם מפותח ומחוננים בחוש אסטטי. מודליסט היה משתכר כפלים מאשר תפר פשוט. התפרות היתה מקצוע יהודי, ואין לפולני חלק בה. כרגיל היה תפר אחרי זמן מה עומד ברשות עצמו והיה בעל בית-חרושת לתוצרת-עור. רבים מבעלי ענף תעשייה זו היו מקודם תפרים פשוטים, עובדים כפועלים אצל אחרים, ובמשך הימים נעשו עצמאיים. מקצוע התפרות היה עומד בדרגא גבוהה מאשר הסנדלרות. האם היהודית היתה מאיימת על בנה העצל, שלא

התקדם בלמודיו והיתה אומרת: „אמסרך לסנדלר!“ אבל תפרות — זוהי מלאכה עדינה, וללמוד אותה מלאכה היו מוסרים את בניהם גם הורים מיוחסים, שמעולם לא היה בעל מלאכה במשפחתם. זה היה ענף מלאכה חדש, שהזמן לא הטביע עליו את חותמו לא לזכות ולא לחובה. ומי שבקש „תכלית“ לבנו, בחר בשבילו ענף-עבודה זה, שהיה בו סכויים לעתיד.

נגרים יהודים היו משני סוגים: נגרי בנין ונגרי רהיטים. הנגרות היתה אצל יהודי קילץ במצב של ירידה ביחוד, מזמן עצמאותה של פולין. הבניה היתה מפגרת לרגל המשבר הכלכלי, שהיה תופעה כרונית בפולין המחודשת, וגם עקב השיטה האנטישמית, שנאחזו בה כל ממשלות פולין למיניהן. קשה היה לנגר יהודי למצוא עבודה בבניי הממשלה או אצל פולנים. בענף-עבודה זה היו מכריעים בעלי-מלאכה נוצריים. כמו גם בתי חרושת לרהיטים, שהנגר העובד בידיו לא היה יכול להתחרות אתם. הצעירים שבנגרים עזבו את ארצם והגרו למדינות-הים, לאמריקה ולארץ-ישראל. והזקנים היו ממשיכים את חייהם העלובים במחסור ובדוחק ובצפיה לתמיכת-כסף מאת בניהם שהגרו למדינות הים.

לעומת זאת היו הצבעות והזגנות בידי יהודים, ולא היה אף נסיון מצד האנטישמיים להוציא את ענפי העבודה האלה מידי היהודים. הצבעים הראשונים נתעשרו מעבודתם ובנו להם בתים. האחים לוי, שמחה וסנדר גולדפרב היו צבעים מלכתחילה; אחרי כן כשנתעשרו וצברו מעט הון עזבו את מקצועם, את הסולם ואת המכחול — והיו לקבלנים. האחרון, סנדר, לא התרחק לגמרי ממקצועו ויחד עם הצבעות היה עוסק גם במלאכת הצלום. נודעות היו בעיר מלבד משפחת גולדפרב הנה"ל גם משפחות גולדשיידר וגוטמן. ביניהם: יוסף גולדשיידר ויודיל גוטמן שנתפרסמו לא לבד במקצועם, כי אם גם בעסקנותם הצבורית.

מבין הזגנים אוכיר כאן את אנשיל זלצברג ואת משפחת צווייגל שלאחד ממנה, לישראל צווייגל היה גם מחסן גדול של זכוכית; מבניו עלו שנים לארץ ישראל, מהם אחד מחזיק גם כאן באומנות אבותיו. בענף המזון לקחו בעלי המלאכה היהודים חלק גדול. נחתומים וקצבים יהודים היו מוכרים לחם ובשר לא רק ליהודים, אלא גם לחלק ניכר של נוצרים. ביחוד הקצבים היהודים היו מספקי בשר-בקר לכל האוכלוסיה הקיל-צאית ליהודים ולנוצרים. בבית-המטבחים המקומי נהוג היה, כי באגף אחד היו הקצבים היהודים שוחטים גסות ודקות, ובאגף השני היו הקצבים הנוצרים ניהרים חזירים. איש לא נכנס לתוך תחומו של חברו. ליהודים אסור היה לעסוק בבהמה טמאה, ולנוצרים לא היה כדאי העסק של מכירת בשר-בקר. עסק כזה היה בשבילם קרוב להפסד ורחוק משכר. היהודים היו מוכרים לנוצרי את הבשר האחורי של הבהמה במחיר נמוך, תמורת זאת נמכרו שאר חלקי הבהמה ליהודים במחיר גבוה. בפולין לא היו נוהגים היהודים לנקר את הבשר האחורי. „הגוי“ היה מרויח מדיני היהודים, כי היה מקבל בשר טוב במחיר זול.

גם „הטרפות“ היו נמכרות בזול לנוצרים. התנאים האלה לא אפשרו לנוצרים לעסוק בעסק של שחיטת בקר; לא היו יכולים לעמוד בהתחרות עם היהודים. כך היה הדבר נהוג מקדמת דנא. אבל בשנים שלפני המלחמה העולמית השנייה, כשהאנטישמיות הגזעית התגברה בין כל שכבות האוכלוסיה הפולנית, מצאו השיטות ההיטלראיות בפולין קרקע נוחה לקליטתן. גם בתי-המחוקקים וגם הממשלה נתנו יד לנשל את היהודים מעמדותיהם הכלכליות — צעדס הראשון בשטח זה היה — אסור השחיטה. בסים הפולני הוכנסה הצעת-חוק, שעל-פיו תאסר השחיטה היהודית. בהצעת-חוק זו התכוונו הפולנים לצוד שתי ארנבות בבת אחת, להוציא מידי היהודים ענף-פרנסה חשוב ולהכריח את חלק היהודים האדוק, שומרי הדת בהם, להגר מן הארץ.

בתקופה קצרה זו עלה בידיהם של הפולנים להוציא מידי הקצבים את המסחר בבשר בהמה, הם היו מוכרחים לסגור את אטליותיהם ולבקש להם מקורות פרנסה אחרים. אבל עד העת ההיא היה ענף פרנסה זה בידי היהודים. משפחות רבות התפרנסו מענף עבודה זה. קצבים אחדים גם צברו הון ובנו להם בתים. בעלי בתים כאלה מבין הקצבים היו מ.ל. שמראלביטש, זילברשטיין, ב. גולדברג, ביאלוברודה ואחרים.

גם ממלאכת האפיה התפרנסו משפחות רבות. האופים היהודים בעירנו היו ברובם עשירים. המשפחות גולדבלום, דיאמנט, גרוסמן עלו בעשרם על יתר האופים, והם נחשבו לבעלי בתים נכבדים בעיר.

בכל ענפי המלאכה שזכרו לעיל היו היהודים מחזיקים בידיהם וגם עברו מאב לבן. אולם היו גם מקצועות מלאכה, שלא היתה ליהודים גישה אליהם. נפחות, טייחות, בנאות, מסגרות היו בעיקר בידי הנוצרים. אם הופיע יהודי בענפי מלאכה אלה, היה יחיד בעירו, ולא היה מתושבי העיר העיקריים. לעומת זאת אם הופיע איזה ענף-עבודה חדש, כגון חשמלאות, נהגות היו היהודים הראשונים שהחזיקו בו ופתחוהו עד לידי שלמות. יהודי, מנדיל אלעצנווייג, היר הראשון שפתח ראי-נוע בקילץ. מקלטי רדיו ומכשיריו הביאו יהודים למקום. מינץ וזילברמן היו הראשונים שהתחילו מפצים בין תושבי העיר את האמצאות הללו. שענים, צורפים, חרשי נחשת ופליו — היו יהודים בלי יוצא מן הכלל. משפחת רכצמן היתה עוסקת במלאכת נחושת ופליו. משפחת קנר, החזיקה במלאכת השעונים, בני משפחה זו היו יחד עם זה צורפים, בעלי הנויות של כלי זהב וכסף ותכשיטים שונים והיו מהמכובדים בעדה. היו עוד ענפי עבודה שונים, שהיהודים היו מחזיקים בהם, כגון חריטה, פתוחי חותם, עשיית מברשות, מלאכת סריגה, צביעת בגדים, עשיית יין-צמוקים; אבל בהם החזיקו יחידים ולא היו מלאכות נפוצות.

בקילץ היו בתי דפוס אחדים, שבעליהם היו יהודים. הם היו משמשים את הסוחרים ואת הבנקים בעיקר. בעלי בתי-הדפוס או שהיו עובדים בעצמם כמסדרי האותיות וע"י מכונת הדפוס או שהיו מעסיקים עובדים שכירים. יצחק קמינר היה בעל בית הדפוס הראשון בעיר, אחריו באו האחים ר'נדובסקי,

יחיאל מיטלמן והקימו בתי דפוס. הצעירים בין בעלי בתי הדפוס, שירשו מבעליהם את המכונות היו אליעזר סקורה, האחים מושנברג, וברוך וויינריב, שבדפוסו נדפס השבועון היהודי „קיעלצער צייטונג“.

בעלי המלאכה אלה הוו את הגרעין הבריא והעיקרי ברקמת הקהלה היהודית בקילץ. ביניהם היו בעלי בתים חשובים, שסיעו בהרבה בהתפתחותה של העיר בכלל ושל הקהלה היהודית בפרט, הם היו הנושאים העיקריים בעולה על הקהלה. ביניהם היו חסידים, יראי שמים ואנשי מעשה, מביניהם יצאו עסקנים לאומיים וסוציאליים, שעוררו את ההמונים מקפאונם וכוונו את דרכם לקראת אור וקדמה. בעל המלאכה היהודי, הוה את חוט השדרה, שכל הגוף הצבורי עליה היה נשען וסמוך. הוא באמונתו, במסירותו למקצועו ודיקנותו רכש לו כבוד ודרך-ארץ לא רק אצל אחיו בני בריתו, אלא גם אצל שאינם בני בריתו. בתקופה, שבה לא היתה לאנטישמיות מהלכים בקרב הצבור הפולני, היה גם הנוצרי מעדיף את היהודי על פני אחיו הפולני, בן בריתו. היהודי היה בעיניו של נותן העבודה הפולני מומחה במקצועו וישר בבצוע העבודה שנמסרה לידו. וביחוד, בגלל טעם נוסף, השכרות לא היתה נפוצה בין בעלי המלאכה היהודיים, כדרך שהיתה שכיחה בין בעלי המלאכה הנוצריים. בעלי המלאכה הקילצאים, כאנשי עבודה, שוו קו משלהם בגבוש האופי והצביון של הקהלה, קו בולט ומזדקר לעין.

מעמד הפועלים היהודיים.

הפועלים היהודים בקילץ התגיסו לא מבתי חרושת של תעשייה כבדה, לא מפועלי מחצבות אבן, כי באלה לא היו מועסקים יהודים; פועלים יהודים היו ברובם עובדים בתעשייה קלה, אצל בעלי מלאכה יהודים בתור שוליות ועוזרים, וגם בחנויות ובנקים בתור פקידים, לבלרים. לכן לא היה להם צביון של פרולטריט כמו בערים הגדולות ורשה, לודז' — הם היו פועלים ארעיים. זמניים; כל פועל היה כעבור איזה זמן עצמאי. לכן לא היו בקילץ אגודות מקצועיות; ותנועת הפועלים היתה מצטמצמת במסגרת פוליטית בלבד. שבתות פועלים יהודיים היו נדירות; על פי רוב באו המעביד והעובד לידי הסכם מבלי לבוא לידי שביתה. לפי המקצועות היו נחלקים לפועלי תפירה, פועלי צור, פועלי עץ, פועלי מזון. מיום שקמה תנועת החלוץ, וקילץ נעשתה למקום הכשרה של חלוצים, ואליה באו צעירים וצעירות גם ממקומות רחוקים, כדי לעבור כאן את תקופת ההכשרה; התחילו הם לחדור גם למקומות עבודה, שבתחלה לא דרכה שם כף רגל יהודי. ראינו אותם עובדים במחצבות, במגורות, וגם בעבודה שחורה, בסבלות, חטיבת עצים וכדומה.

בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה היו הפועלים היהודים במקום

חומר תוסס וגלו פעלתנות מהפכנית נגד שלטון הצאר; אולם בתקופת העצמאות הפולנית שקטו הרוחות; והפעלים היהודים השתמשו במרצם בעבודת תחית העם במולדתו.

בעלי מקצועות חפשיים.

בשורה הראשונה של בעלי המקצועות החפשיים עמדו הרופאים היהודים. ליהודים היתה נטיה מקדמת דנא לרפואה. רופאים יהודים מוצאים אנו בחצרות מלכים ודוכסים; גם כהני הדת הנוצריים, האפיפיורים היו מתרפאים ע"י רופאים יהודים. ואין לך עם בעולם, שישתמש בעצת הרופאים בכל מקרה קל של מחלה, כמו שרגילים לעשות יהודים. אין לך ישוב יהודי גם הקטן שבקטנים, שלא יהיה לו רופא משלו. בעיני היהודי החיים והבריאות הם מתנות יקרות, שנתנו לבני אדם, ועליהם לשמרם ולנצרם מכל משמר.

גם בקילץ, כשהקהלה היהודית התפתחה, לא חסרו גם רופאים בקרבה. הרופא היהודי הראשון בקילץ היה ד"ר ורמן, גינקולוג ורופא למחלות פנימיות. אשתו היתה ממשפחת אפשטיין בורשה, משפחת מתבוללים קיצוניים. הוא בעצמו היה נזקק עוד למסורת. כשנולד לו בן, הביאו בבריתו של אברהם אנינו וערך סעודה של מצוה, כנהוג בתפוצות ישראל. לחג הפסח היה שולח את אשתו להוריה, והוא שכר לו עוזרת יהודית, אשר נקתה את ביתו, בערה את החמץ, קנתה לכבוד החג כלי מטבח חדשים והכינה לו צרכי חג כדת וכדין. בכלל נתן לה רשות לעשות הכל כאדם העושה בתוך שלו. מסורת אבותיו היתה עוד בידו. אבל אשתו לא סבלה את מנהגי היהודים, והיא עזבה את בעלה למשך ימי החג. אחריו בא לעיר ד"ר פרלמן, הוא היה יהודי לאומי ומיסד אגודת ציונים במקום. אבל מחמת ציוניותו היו מחרימים אותו חסידים, מתנגדי הציונות, והיו פונים במקרה מחלה אל רופאים נוצרים. פרלמן עזב את העיר והעתיק את משכנו לסוסנוביץ, ושם מצא כר נרחב לפעולות לטובת ציון וגם לפעולות הרפואיות.

ד"ר לוינסון, רופא למחלות נשים ולמחלות פנימיות, עמד מרחוק לכל תנועה לאומית או חברתית; אף גם שהיה תורם לקרנות הציוניות וגם למוסדות החדש, לא היה משתתף בפועל בשום תנועה או מוסד. הוא רכש לו אמון בשדרות רחבות של האוכלוסיה היהודית והנוצרית, הצליח בפעולה הרפואית שלו ונתעשר, בנה לו בית-חומה מפואר ברחוב טדאושה, ברחוב של האינטליגנציה הפולנית.

ד"ר זילברשלג, רופא עממי, מפורסם בין דלת-העם כרופא מומחה. הוא עמד בראש בית-החולים היהודי בעיר, אחרי התפטרותו של ד"ר לוינסון מתפקיד זה.

כאשר פולין חזרה להיות עצמאית, וכל חלקיה נתאחדו שוב, התחילו

זורמים מגליציה רופאים יהודים צעירים שהתישבו בקילץ, מהם ציונים ומהם עסקנים צבוריים. המובהק שביניהם היה ד"ר פלץ, עסקן צבורי שהכניס בקהלה היהודית סדרים למופת. היה נציגה של הקהלה בכמה מוסדות צבוריים ומגן על האינטרסים של היהודים כלפי חוץ. בעל מרץ ויוזמה, השתדל ללא לאות לשפר את חיי היהודים מבפנים ולהשיב מלחמה לאנטישמים מבחוץ.

ד"ר שץ, חתן מאורנברגר, היה ציוני ועמד בראש תנועת הרביוניסטים. הרופאים הללו היו שייכים לדור השני של הרופאים היהודים. גם בעלי הבתים הקילצאים הקימו מבניהם דור של רופאים בעלי מרץ, מצוידים באמצאות חדשות בענף הרפואה. הרופאים הצעירים היו כמעט כולם לאומיים וציונים. הם, חניכי הגימנסיה העברית, נשאו בחובם ידיעות מאוצר הרוחני-הלאומי שלנו, בלבם תססה זיקה לאומית למחצבתם, ותקוותיו של עם ישראל פעמו בלבותיהם. ההתבוללות היתה כבר בימיהם מטבע שנפסלה ולא היו לה מהלכים ברחוב היהודי.

ד"ר פולק אם כי שהיה חניך הגימנסיה הרוסית, סחב גם אותו הזרם הלאומי, והשתתף בתנועת הנוער הציוני. ד"ר קראוזה לא היה ציוני בפומבי, אבל לא מנע את עצמו מלתרום לטובת הקרנות. ד"ר פירסטנברג, בנו של הסידי דאלכסנדר, שעד גיל שש עשרה היה גם הוא לבוש בגדי חסידים. התחיל אחר־כך ללמוד בעצמו את תכנית הלמודים של הגימנסיה, עמד לבחינה וקבל תעודת־בגרות. למד את תורת הרפואה באוניברסיטה הורשאית. אחרי גמרן את חוק למודיו, קבל תואר דוקטור לרפואה. קילץ, עיר מולדתו, קבלה אותו כרופאה, ותושביה היהודים נתנו בו אמון. הוא הצליח במקצועו ומיד יצא לו זים כרופא מובהק. אחדים מהרופאים הצעירים, שקילץ גדלתם, עזבו את עיר מולדתם ועלו לא"י. כאן משמשים הם את הישוב העברי. האחים אברהם ויעקב הרמן, יצחק קיזר, צל-ציון — יוצאי קילץ הם.

אזכיר כאן גם את החובשים היהודים, (פלדשר בלע"ז). הם היו בבחינת רופאים עממיים. האוכלוסיה היהודית והנוצרית היתה מעדיפה את החובש על הרופא המומחה. במקרי מחלות קלות היו פונים אל החובש, והוא היה רושם סמי־מרפא ברשות וגם שלא ברשות הרופא, באסור ובהתר. בעל המרקחת היה מכין רפואות לפי הרצפטה של החובש. הרופאים היו מעלימים את עיניהם ממעשיהם של החובשים, כי לכל רופא היה חובש שלו. שבמקרה מחלה מסובכת, היה ממליץ עליו ומפנה אליו את לקוחותיו. בין הרופאים והחובשים היתה כעין הסכמה הדדית; אחד לא נכנס לתוך תחומו של השני. בבתי העשירים לא היתה דריסת־רגל לחובש; לחובשים היו מהלכים בעיקר בין דלת־העם. הם היו מקבלים שכר מועט כעד טרחתם, ובכל זאת היו כמעט כולם עשירים. לכל אחד מהם היה בית־חומה בעיר.

ביניהם, צבר הון רב החובש רוטמן. לו היו בתים רבים בעיר. הוא היה המפורסם ביותר בעיר. ביחוד, גדול היה שמו בין הנשים. הוא לא ידע מנוח;

כל היום היה הולך ומסתובב בעיר ומבקר את חוליו. מבניו לא שבע נחת, אחד גם יצא מגדר היהדות. ואביו הדיר אותו מנכסיו.

החובש הראשון בקילץ היה קיפר, איש לבוש בגדים ארוכים, בעל זקן לבן, משכים ומעריב בבית התפלה. אחריו בא זינגרמן, שהיה מומחה לכל מיחוש ומחלה, היה עוקר שנים כאבות, מרכיב "קרני דאומנא", מקיז דם, שם עלוקות על מקומות נגועים ובכלל — היה משתמש בכל דרכי רפואת הנהוגות בימים ההם. לפרסום הגדול ביותר, ביחוד בין האוכלוסיה העניה ובין אכרי הכפרים שבסביבת קילץ, זכה החובש יודיל פרושובסקי. הוא היה בן יהודי כפרי, מחונך על מסורת. היהדות האדוקה. בקי יותר בעבודות האכר מאשר במבנה גוף האדם. בנעוריו לא עלה כלל על דעתו, שהגורל מנהו להיות חובש בעמו. במלאות לו עשרים ואחת שנה קבלוהו לעבודת הצבא. בימים ההם פרצה מגפת החולי רע במחוזות המערביים של ממלכת רוסיה. גם בצבא התפשטה המגפה. לרגל מחסור ברופאים נשלחו אז מהאקדמיות לרפואה גם סטודנטים לשם מלחמה במגפה, שהפילה חללים למאות ולא לפים. לעוזרים ולמספלים בחולים מונו גם אנשי צבא פשוטים. באותה עת שמו אנשי הרפואה שבצבא את עיניהם בחייל היהודי, הענו והמרוצו, המתבונן לכל דבר ושואף להכירו ולדעתו. פעם אחת נגש אליו הממונה עליו ואמר: "אתה תהיה חובש" והכניסוהו לבית החולים. שם היתו, לו הזדמנות להתבונן לתופעות המחלות השונות. בחיותו נוכח בשעת הנתחים, למד לדעת את חלקי גוף האדם. בתור חובש היה שומע שעורים באנטומיה אלמנטרית ובתרפיה וסופג אל קרבו את כל הידיעות הללו ושומרן בזכרונו, כאלו לבו נבא לו, שיבוא יום ויפיק מהן תועלת. וכך היה באמת. כשגמר את חוק עבודתו בצבא וחזר הביתה, התחיל משתמש בידעיותו שרכש לו בבית החולים הצבאי לשם רפוי חולים בין האכרים שבסביבה. בבוקר היה יוצא מביתו ובידו תיק־עור ובו מכשירי רפואה שונים, מלקחים לעקור בהם שנים, צלוחית ובה עלוקות, קרני דאומנא, ומיני סממנים שונים. מצויד במכשירים הללו היה חוזר על הכפרים הסמוכים ומבקר את האכרים החולים ומושיט להם רפואה. מיד יצא לו מוניטין בין יושבי הכפרים, ובמקרה של מחלה היו פונים רק אליו. האכרים היו מאמינים בו, שבכוחו לרפא כל מחלה והיו אומרים "אם יודיל לא יעזור, אין איש שיעזור".

כשראה את עצמו מצליח במקצוע, נשא לו אשה והעתיק את משכנו לעיר. מאז חדל מלחזור על הכפרים; את החולים היו מביאים אליו או שלחו עגלה להביא את הרופא לחולה. יהודי קילץ בתחלה לא נתנו בו אמון. היו אומרים: "יהודי פשוט, לבוש כאחד מ"עמך", המשכים והמעריב בבית הכנסת, יהיה לנו לרופא" — כך היו לועגים לו. ונוסף לזה, ידעו גם את עברה מקודם היה חלבן, היה מביא מכפר בעגלת־אכר קנקני חלב למכירה בעיר. פתאום מחליף הוא את עורו ונעשה — לרופא. אך לאט לאט הצליח לרכוש לו אמון גם בין אחיו היהודים. גם הוא נתעשר במשך הזמן, קנה לו בית, ושמו כרופא מומחה יצא לו גם בעיר. אבל הוא לא האריך ימים. בעת מלחמת העולם הראשונה

בשעת מלוי חובתו ברפוי חולי טיפוס-הבהרת, הודבק במחלה מסוכנת זו. נפל על ערש דוי, וממנה לא קם. הוא מת בגיל ארבעים ותשע. בנו וואלחיל ירש ממנו את מקצועו ובסיוע של רופאי העיר הורשה לו לעסוק ברפוי חולים. אזכיר עוד בשמות טובשים אחדים, כגון, קרויזה ושני חתניו שפטל ופישר, ומיטלמן, ששרתו את תושבי קילץ בשנים האחרונות, שלפני מלחמת העולם השנייה.

בוה תמה ונשלמה פרשת הרופאים, שהיו חלק בלתי נפרד של הצבור היהודי בקילץ. הרופא היה בן-בית בכל משפחה יהודית. לפניו היו נגלות תעלומות כל איש ואיש. כל אחד היה מתנה לפניו את צרותיו המעיקות על לבו וגם את שמחותיו המרחיבות את דעתו. רגש החיים הפועם בחזקה בלב כל יהודי הניע אותו לדאוג לגופו. במקרה של מחוש קל, של קלקול הקיבה, של הצטננות קלה וכדומה, היה פונה היהודי תיכף לרופא. הוצאות רפואה בבית יהודי הווי חלק חשוב בתקציבו השנתי. כעשיר, כעני היה מזמין את הרופא, אם ילדו השתעל או קבל קצת חום. הרופא לא היה מעולם מחוסר-עבודה, היה עסוק מבקר עד ערב. לפעמים הטרידו את מנוחתו גם בלילה. אין פלא, איפוא, כי כמעט כולם צברו הון, בנו להם בתים והגדילו את רכושם. מהם היו עסקנים צבוריים ומהם עסקנים לאומיים, והם השפיעו על גבוש האופי המיוחד של הקהלה.

יהודים רופאי שנים

לשורת הרופאים היהודים בעיר אצרף גם את היהודים רופאי-השנים או דנטיסטים.

שנים רבות עברו ללא רופא-שנים יהודי בקילץ. במקרה של כאב-שנים היה היהודי פונה אל הרופא, וזה היה עוקר לו את השן הכאובה — וחסל. לא ידעו להשתמש באמצעי-תרופה נגד כאב-שנים. סתימת השן הנקובה, צפוי לשן רצועה, שן תותבת — היו עוד בבחינת מעשי נפלאות, שהיו רגילים לספר אנשים, שישבו זמן-מה בכרך. הללו בחזרם הביתה, ספרו על הדברים המופלאים שראו שם.

ביום מן הימים בא לעיר צעיר, שכר לו דירה, על דלת המבוא קבע שלט ועליו כתובות באותיות מוזהבות המלים: "רופא שנים, מדופלם, י. אורבך". כל מי שעבר, עמד רגע, התבונן בשלט — והלך לו לדרכו. איש לא נכנס אליו גם בשעה שחש כאב-שנים חזק. כל אחד ידע את הרופא שלו המטפל בשניו, הוא מרעיל לו את עצב השן ביד, ואם הכאב אינו פוסק — עוקר לו את השן. לפנות לרופא שנים מיוחד לא היה בטבעו. חושש היה שבמקום להקל לו את הכאב, יזיק לו לבריאותו. היהודי מטבעו מחזיק בנושנות, אין לו אמון לחדשות מקרוב באו. הדנטיסט הצעיר ראה שצפויה לו כאן מיתת-רעב, אם לא ימצא

איזו תחבולה נגד אדישות הצבור למקצועו החשוב. לבסוף הזמין אל ביתו שדכן. הוא גלה לפניו את לבו, כי מחפש הוא בת-זוג; אבל היא צריכה להיות בת עשיר, שתכניס לו נדוניה הגונה. הוא בא—הוסיף הרופא לנמק את דרישתו זו, למקום שאין מכירים אותו, לקוחותיו מעטים, והוצאותיו מרובות. וכדי לבסס את עמדתו בתוך הצבור הקילצאי זקוק הוא לכסף. השדכנים נפלו על מציאה זו, כנפול עיט על טרפו. הם ידעו, כי כמה מבנות העשירים נושאות את לבן רק לרופא. וכמה רופאים איכא בשוקא? באין ברירה תסכמנה גם לרופא שנים. השדכן אמר לו: "השקט, אדוני, סמוך עלי ועשה כמצותי, והכל על מקומו יבוא בשלום". שדכן זה, בצאתו מבית הדנטיסט, שם פעמיו לבית עשיר אחד, שבתו חכתה לרופא, שיבוא ויפרש את כנפיו עליה. השדכן הציע את "סחורתו" לפני העשיר, ואחרי כל התהלות והתשבחות, שפור ביד רחבה לחתן הרופא כיד מקצועו הטוב עליו, הוסיף עוד ואמר: "זהו לא רופא פשוט המצוי בשוק הוא רופא שנים, "דנטיסט בלע"ז", יחיד בעיר, המכניס במקצועו אוצרות "קורח". העשיר לא היה קל-דעת, שיאמין לדברי השדכן. ידע שדרכם של השדכנים להפריז בדבריהם. ענהו ואמר: "אלך, אחקור ואראה אם כנים דבריך". בינתיים טכסו עצה השדכן והרופא איך להוליך שולל את העשיר, כדי לשכנעו, שהכנסות הרופא הן באמת גדולות, ובתו תכנס להיכל מלכים. שדכן זה היה עשיר בתחבולות. מה עשה? הלך לאחדים ממכריו ונקרוביו ובקש מהם, שביום פלוני ובשעה פלונית יבואו אל רופא שנים, יעמידו פנים, כאילו באו אליו, שירפא את שניהם הכאובות, אחר כך יתנו לרופא שכר-רפוי, (הונוראר) שלו ביד רחבה, במטבע של זהב. וכמובן, יוחזר להם הכסף במלואו. באותו שעה יבואו הוא והמחותן העשיר לבית-הרופא, והענין יגמר לטובתו. הדברים השתלשלו לפי התכנית. המחותן, בראותו, כי רבים מחזרים על פתח הרופא, והכנסותיו מרובות, הסכים לשדוך. בתו נכנסה לחופה בשעה מוצלחת עם בן-גילה, רופא השנים. היא זכתה אמנם להקרא "גברת רופאה", אבל אושר לא מצאה אצלו. זו היתה ההיסטוריה של רופא השנים הראשון, שהואיל לבוא לקילץ.

אבל בינתיים התישבו בקילץ רופאי שנים נוצריים, והם הכשירו את הקרקע גם בשביל רופאי השנים היהודיים, שבאו אחרי כן והצליחו בעבודתם. אנשר, בנו של עורך-דין, שהיה מפורסם בעיר, היה רופא שנים מובהק. רבים מהיודי העיר רפאו אצלו את שניהם הכאובות. באותו זמן בא לקילץ רופא שנים שני, בשם סרווטניק. הוא התקרב לציונים תחלה; אולם אחרי כן פרש מהם ועבר למפלגת העם "פולקיסטן". אבל את ההצלחה הגדולה ביותר במקצוע רפוי שנים נחלו האחים גרויזאם. הם פתחו להם מרפאה באולם מרווח מצויד במכשירים החדשים. בעלי מחושי שנים מבין היהודים ומבין הנוצרים התחילו נוהרים אליהם בהמון. חדריהם המתנה שלהם המה תמיד מחולים, שחכו לתורם הם צברו עושר, בנו להם בית מפואר. הם לא עסקו בעניני צבור; כל מעינם הטיקיעו במקצועם ושאו לשפר, לתקן, להביא את המקצוע של רפוי שנים

לידי שלמותו. לבם לא היה פנוי לעסקנות צבורית. הם היו תורמים נדבות הגונות לצרכי צבור המקומיים וגם לקרנות הלאומיות. ובכלל, התייחסו בחיוב לתנועת התחייה בישראל. חוץ מאלה הצטיינה במיוחד במומחיותה הרופאה פויר, אשתו של מנהל הגימנסיה היהודית. אחריהם באו רופאי שנים צעירים; אבל הם השתקעו בקילץ בשנים שלפני המלחמה העולמית השניה ופעלו בה רק זמן מועט ולא היה ספק בידם להשפיע ברב או במעט על האוכלוסיה היהודית בעיר.

עורכי דין יהודים.

ברוסיה הצארית היו שני סוגי עורכי דין: מושבעים ופרטים. היינו מוסמכים וחובבים. גם עורכי הדין היהודים נמנו על שני הסוגים הללו. ויש לציין, כי עורכי הדין היהודים המושבעים היו מתבוללים קיצוניים והגיעו עד להמרת הדת. כאלה היו בקילץ: עורך הדין המושבע מייזל וגיסו קובלסקי. מייזל היה גיסו של פיוויל בלכוטובסקי, בעל דפוס והוצאת ספרים בפוטרכוב. שניהם המירו את דתם. הראשון התנצר לפני מותו והשני בצעירותו. הפולנים גמלוהו חסד בעד עברו למחנם ומנהו לנשיא בית-הדין המחוזי בעיר. הם יצאו ממחנה ישראל. לעומת זאת, אנשר, עורך דין בקילץ, היה קשור למסורת והיה בא לבית הכנסת; הוא היה קצת בר-אורן, ידען גדול בדיני ממונות. הסוחרים היו פונים אליו בריבותיהם ובסכסוכיהם. גם השופטים היו מעריכים את ידענותו ובקיאותו בקודקסים והיו מתחשבים בנמוקי דעותיו ובהוכחותיו בבואו להגן על עניני לקוחותיו.

פרייזינגר היה עורך דין פרטי. בבואו העירה התחיל מתערב גם בעניני צבור, אבל נשתתק מיד. הוא היה רפה-רוח, ופחד האנטישמיים נפל עליו. פן יאשימוהו, כי שייך הוא למחנה היהודים הלאומיים. מתבולל קיצוני היה גם העורך דין הסנביין, הוא היה מומחה בתורת המשפטים; בשאלה קשה היו פונים אליו גם עורכי דין פולניים. איש נאמן-רוח במקצועו, וכולם נתנו בו אמון. אבל לצבור היהודי היה זר, לא התעניין בצרכיו ובעניניו. גם עורכי הדין הצעירים י. מנלה, מייפלד, שרוגרודר היו אדישים ליהדות ולצרכיה. ברגל אחת עמדו עוד במחנה היהודים, וברגלם השניה עברו את התהום המבדילה בין מחנה למחנה. מבין עורכי הדין היהודים במקום לא קמו עסקנים צבוריים ולאומיים. הם היו מחזיקים בסיסמאותיהם של המתבוללים למרות התישנותן ואי-התאמתן לתנאי-החיים. צעירים אחדים, שקבלו את השכלתם הראשונה בקילץ עלו לא"י, וכאן השתלמו בידיעותיהם ובהשכלתם ומשרתים כעת את הישוב במיטב כוחותיהם. אלימלך קירשנבום (אל-ראי), יחיאל הרמן, עורכי דין מפרסמים בארץ, יוצאי קילץ המה. כמו כן גם העורך-דין כספי, בנו של ישראל זילברשטיין, גם הוא יליד קילץ, אבל השכלתו קבל בארץ. לקילץ באו גם עורכי דין מגליציה; אבל הצד השווה שבכולם היו

זרות ואדישות לזרמים השונים, שהיו מפכים בצבור היהודי. הם לא השפיעו על אופי הקהלה ולא הושפעו ממנה. הם היו סגורים, סגורים בתחומם הצר ולא השתתפו לא בצרת הכלל ולא בשמחתו. אם בורשה, בלודז', בוילנה, בלבוב כמו עורכי־דין מפורסמים, שהיו מקדישים את כוחותיהם גם לענייני עמם, החזיקו עוד עורכי הדין בערי השדה במסורתם הישנה, שלפיה צריכה האינטליגנציה להתרחק מעמם ומענייניו. בהתחשבם עם לקוחותיהם היהודים לא העזו לעשות את הצעד האחרון — לקרוע את החוט האחרון המקשרם לכלל ישראל. בשביל הגזע הלאומי היו כעלים נובלים, אשר גם רוח מצויה משירה אותם מענפי האילן.

רופאים ועורכי דין הם בעלי המקצועות החפשיים היחידים, שהיו מצויים בין יהודי קילץ. לעומת אלה לא היו בנמצא ביניהם מהנדסים, אדריכלים, אגרונומים. יהודי שגמר את הפקולטה למדעים הללו, היה משולל פרנסה. הממשלה הרוסית ואחרי כן גם הפולנית היו מחרימים את המלומדים היהודים ולא נתנו להם גישה לאיזו משרה ממשלתית, והאזרחים הפולנים היו נמנעים מהעסיק במפעליהם יהודים. מהנדס יהודי צעיר היה מוכרח סוף סוף לעבור לעבודה אחרת, שאין לה קשר למקצועו. לכן נשארו לפני סטודנטים יהודים שני מקצועות: רפואה ומשפט. בזמן האחרון, כשנפתחו מוסדות חנוך יהודיים, בתי ספר נמוכים וגם גימנסיות, התחילו צעירים יהודים לעבור גם ללמודי מתימטיקה, פיסיקה ופדגוגיה. מקומות עבודה היו מוכנים להם במוסדות החנוך היהודיים. אבל על אלה האחרונים, המורים בבתי ספר אדבר בפרק מיוחד.

היחסים בין היהודים והפולנים

בשעה שרושם אני קורות היהודים בקילץ, ראוי גם לדעת את היחסים שנערכו בין היהודים, תושבי העיר ובין שכניהם הפולנים, מראשית שבתם בה עד חסולם הגמור בשנת 1942.

הפולנים הסתכלו בעין רעה על העמדה הכלכלית, שהיהודים תופסים בעיר קילץ, בעיר שהיתה נחלתם הם, וליהודי אסורה היתה דריסת-רגל על אדמתה. ביחסים שנוצרו בין תושבי קילץ היהודים ובין תושביה הפולנים יש להבחין שתי תקופות: התקופה הראשונה מקיפה ימי פולין תחת שעבודתה של רוסיה הצארית, והשנייה קצרה מהראשונה — ימי פולין העצמאית. הצד השווה שבהן, כי בשתיהן היתה האנטישמיות חזקה בלבבות הפולנים כלפי יהודי העיר. רגשות שנאה וקנאה היו מפעפעים בלבותיהם של האנטישמיים למראה הצלחת היהודים במפעליהם.

אולם בתקופה הראשונה היו גם ידי הפולנים כבולות, ואנטישמיותם באה לידי גלוי רק בעתונם הקילצאי, „גאזעטע קיעלעצקה“. בעתון זה היו מיפיעים מזמן לזמן מאמרי רעל נגד היהודים; כגון, היהודים מיהדים את ערי פוֹלִין, היהודים מנצלים את האכר ואת הפועל. היהודים הם טפילים, חיים על חשבון אחרים. כותרות כאלה היו מקשטים את מאמריהם, שהיו מלאים דברי שטנה ורעל. דברי שנאה אלה לא הגיעו להמונים הרחבים של האוכלוסיה הפולנית, שברובם היו עוד „אנאלפבתיים“, עמי־הארץ, שלא ידעו קרוא וכתוב. האנטישמיות היתה אז נחלת האינטליגנציה הפולנית ולא באה לידי מעשים ממשיים. השנאה היתה נשקפת בעיני העורך־דין והפקיד הפולני, שהיו מביטים על יהודי בבזבז ובגלגול וקצת בבוטל. הם היו קוראים ליהודים „גשפציאז'ה“ — אנשי עסק — הרודפים תמיד אחרי עסקים, ואין להם בעולמם אלא ד' אמותיהן של הלכות עסק. אבל הם, הפולנים — אצילים הם. להם יש אידיאלים נשגבים. הם בעלי חוש יופי מפותח, עוסקים באמנות, בספרות, בחכמה ומדע. לא כן היהודים — חמרניים הם. עסק וממון — אלה הם מטרתם בחיים.

אבל, מפני שהדברים לא הגיעו לידי מעשים, לא נתפעלו היהודים מדברי שמצה שלהם. „תן להם לכל בים לנבות, אל תתגרה בהם, מאליהם ישקטו“. כך היו היהודים מרגיעים את רוחם וממשיכים בעסקיהם, שהיו מביאים ספע וברכה לא רק לעצמם, אלא גם לאוכלוסיה הפולנית. מפלגת נ.ד., „נארודובה דמוקרציה“ — הדמוקרטיה הלאומית, מפלגה פולנית שוביניסטית, שהיתה מוכנה להשלים עם השעבוד הצארי בעד ניד

עדישים, שלטון פנימי בערים ובכפרים, היא הכניסה אל תכנית פעולותיה ומטרותיה את הסעיף של מלחמה ביהודים. האנדקים הפיצו בין האוכלוסייה הפולנית רעל ושנאה ליהודים, באמנם, כי השפעתם של היהודים הולכת וגוברת במדינה; במיוחד, על ידי חדירתם לתוך המדינה של יהודים ליטאים ורוסיים, שהם ברובם לאומיים, מדברים בז'רגון שלהם או רוסית ועוזרים בזה לרוסים בשיטת הרוסיפיקציה שלהם.

בקילץ היתה השפעת הנד. חזקה ביותר, כאן לא מצאה מתנגדים לתעמולתה. מפלגת פ.פ.ס., סוציאליסטים פולנים, היתה חלשה. מלבד אינטליגנטים אחדים לא יכלה לגייס תחת דגלה המוני פועלים. קילץ היתה קן האנטישמיות. רומן דמובסקי, מיסד הנד. והעומד בראשה היה מבקר בה מזמן לזמן ועושה בה נפשות למפלגתו. ידועים היו בקילץ האנדקים המובהקים, עורכי הדין הפולנים דונין, ירונסקי, דוברזנסקי, והרוקח ססקי. העורך דין ירונסקי נתפרסם בין יהודי פולין בהצהרתו האנטישמית בדומה הרוסית השניה. הממשלה הרוסית, לדרישתם שלה פולנים לאוטונומיה מדינית, הסכימה לחונן אותם בשלטון עצמי פנימי בערים ובכפרים. האנדקים הסכימו למתת זו, שהממשלה הצארית ברוב חסדה הואילה להעניק להם. הם היו נוטים תמיד לפשרות, הם היו מהתופסים את המועט, בנגוד לפפ"ס, מפלגה פולנית סוציאליסטית, שהיתה דורשת עצמאות גמורה ותולה את תקוותיה במלחמת החופש הכללית ברוסיה גופא.

בעת ההיא כאשר נדונה בדומה (אספת נבחרים הרוסית) הצעת החוק בדבר שלטון עצמי בערי פולין, קם הציר הקילצאי ירונסקי וקרא בשם ה"קולו" (סיעה) הפולני הצהרה, שבה הם מודיעים לממשלה, שמוכנים הם להסתפק בשלטון עצמי, רק בתנאי, שהיהודים יהיו משוללים זכות בחירה לשלטונות המקומיים. הוא נמק את דרישתם זו בעובדה, שברוב ערים מהוים היהודים רוב התושבים, ואם תנתן להם זכות בחירה אקטיבית ופסיבית, יאבד לערים הללו אפין הפולני.

הצהרה כזו מצד הסיעה הפולנית הסעירה אז לא רק את הצירים היהודים אלא גם את הקדטים, (מפלגה רוסית ליברלית ודמוקרטית), שדגלו בסיסמא של שוויון זכויות לכל העמים ללא הבדל דת וגזע.

אבל בתקופה זו גם האנטישמיים המושבעים בפולין לא נקטו בשיטת "המאה השחורה" ברוסיה. הם לא ערכו פוגרומים ביהודים, כמו שהיה נהוג אז בערי רוסיה. שיטה רדיקלית כזאת, אף גם שהיתה קרובה ורצויה ללבם, היתה מביאה להם נזק פוליטי בשאיפותיהם לעצמאות. לא היו רוצים להבאישי את ריה עמם בעיני העולם התרבותי, שהתיחס באהדה לעם הפולני, הנאנק תחת עול השעבוד, ולכן הסתפקו בתעמולה אנטישמית על הנייר, שאינה עושה רושם ורעש בעולם.

צורה לגמרי אחרת קבלה האנטישמיות הפולנית מעת מלחמת העולם הראשונה. בתקופה זו הראו האנטישמים הפולנים בכלל ואתם גם הקילצאים

את פרצופם האמתי, מהטפת שואה ליהודים בעל פה ובכתב עברו גם לנעשים. עם כניסת גדודי צבא גדולים של המחנה הרוסי לפולין התחילה תקופה קשה ומרה ליהודים. הפולנים היו מלשינים על היהודים, שהם עוסקים ברגול לטובת האויב. תוצאותיהן של המלשינות ועלילות-הכזב היו מרות מאד ליהודי קילץ, שהיו קרובים לחזית המלחמה. הם סבלו גם מהרוסים וגם מהלגיונות הפולניים. הראשונים חשדו ביהודים, שהם אוהרי האויב ומרגלים לטובתו. המפקדים האשימו את היהודים במפלותיהם; והאחרונים אמרו, להפך, שהיהודים הם סוכני הרוסים ומרגלים לטובתם. היהודים היו נתונים בין הפטיש והסדן. יהודים חפים מפשע היו מוצאים להורג. לפי הוראות הפולנים היו הקוזקים שודדים את חנויותיהם של היהודים ואת בתיהם.

אבל כל הגגישות האלה היו כאין וכאפס לעומת מעשיהם האכזריים והפראיים של הפולנים כלפי היהודים מיום שפולין השיגה את עצמאותה. ברצונם היה להראות ליהודים, כי מעכשו מתחילה תקופה חדשה, מעכשו השלטון בידם, והם היהודים הנם בידם כחומר ביד היוצר. הם התאמצו להוכיח דהם באופן ממשי וגס, שהם אדוני הארץ. החלו מתעללים ביהודים באופנים שונים, היו מגלחים את זקני היהודים הנוסעים ברכבות, היו מכים בהם כאוות נפשם, היו משליכים אותם מתוך הקרונות בשעה שהרכבת היתה בתנועה המהירה ביותר. הנסיעה ברכבת היתה באותם הימים הרת-סכנות ליהודי. יהודי שהיה מוכרח לרגל עסקיו לנסוע לעיר אחרת היה מעדיף לנסוע בעגלה ולאבד זמן מאשר לסכן את נפשו בנסיעה ברכבת.

יהודי קילץ חשו אז על בשרם פוגרום ממש לכל פרטיו ודקדוקיו. הבה נמסר כאן תיאור מלא של המאורעות בקילץ בשנת 1918.

יהודי העיר התאספו בתיאטרון המקומי להוועץ בדבר יסוד מועצה לאומית מקומית. באספה זו השתתפו באי-כח כל המפלגות והסיעות החל מה"בונד" וכלה ב"אגודה". האספה התנהלה בסדר ובשקט ללא כל הפרעה. כולם הרגישו ברצינות השעה, כי יהדות פולין עומדת בפני סכנות רבות, וצורך חיוני הוא להתארגן וליצור ביאת-כח של יהודי פולין, שתעמוד על המשמר ותגן עליהם מפני פגיעות בזכויותיהם. בינתיים התארגן מחנה גדול של בריונים פולניים, כולם מצוידים במקלות עבים ובכפפות ברזל, וביניהם היו גם חיילים פולניים. הם התאספו ברחוב שנקיוויצ'ה ומלאו את המדרכות משני עברי הרחוב, סמוך לתיאטרון. היהודים הנאספים באולם וביציעים של התיאטרון היו שומעים ומקשיבים לנאומיהם של באי-כח המפלגות והסיעות השונות, ומפעם לפעם רעם אולם התיאטרון ממחאות-כפיים ותשואות-חן. שהיו מתפרצות אחרי כל נאום ונאום, ולא עלה כלל על דעתם, שזוממים פוגרום עליהם מבחוץ.

פתאום נתעוררה תנועה בין הנאספים, שמועות מחרידות הגיעו לאוזני הקהל. קול עבר בין תאי התיאטרון: "מכים ביהודים! פוגרום!". קמה מהומה. המון גברים ונשים פרץ לכוון הדלתות; אבל במסדרון ועל המדרגות עמדו

„שקצים“ המטירו על המתפרצים לצאת מהלומות כבדות, מקלות עבים ירדו על הראש, על הפנים ועל הגב. וגם מי שהצליח להתפרץ אל הרחוב, לא נמלט שלם מכף הפורעים, כי חכו לו שם מכות־אגרוף חדשות, שחלקו לו ביד רחבת הבריונים, שהתיצבו משני עברי הרחוב. ההמון נדחף חזרה אל אולמי התיאטרון.

תושב העיר,
אובשני —
אחד מקרבנות
הפוגרום

הגנה עצמית מצד היהודים לא היתה אפשרית: ראשית, ההתנפלות באה, כחתף ולא היתה גם שהות להתמצא ולדעת מה זה ועל מה זה. שנית, המון הנאספים היה מורכב מגברים, נשים וגם זקנים, שלא היו מוכשרים להגנה, כשאין בידם שום כלי, חפץ, שבעזרתם יוכלו להתגונן. המבוכה, שקמה בתחלת ההתנפלות, עשתה את שלה. כל אחד חפש מוצא מן הפח והיה נופל אל הפחת. הפורעים בינתים נפוצו לכל תאי התיאטרון, לכל יציעיו, מוצאיו ומבואיו והיו מכים ומתעללים בכל יהודי שבא לידם. חברי הנשיאות, שהיו יושבים על הבימה על יד השלחן, לא נפגעו מהפרעות, כי באו שוטרים ואסרום. הם הובלו על ידיהם אל בית־הפקודות ושם ישבו עד אור־הבקר מבלי שידעו מאומה, מהמתרחש ברחובות העיר.

בינתיים השתוללו הפורעים והיו חובטים וחובלים ביהודים שבאו לידם. כאשר גמרו את מעשיהם בתיאטרון, יצאו אל רחובות העיר, ושם ביצעו מעשי-חבלה ללא הפרעה, לעיני נטורי קרתא, פיצצו שמשות בחלונות בבתי היהודים. היהודים סגרו את שערי הבתים לבלי תת את המשחית לבוא לתוך חצרותיהם. הפורעים שמו את פעמיהם לבית-הנתיבות. הנוסעים היהודים, שבאו ברכבת-לילה, לא ידעו כלל מהמתרחש בעיר, וכשנכנסו אל התחנה, נפלו קרבן למהלומותיהם של הפורעים. כיון שנתנה רשות למשחית, לא הבחין בין יהודי קילץ לבין סוחרים, שבאו מערים אחרות לשם מקח וממכר. כל יהודי שנפל לידם, יצא שבור, רצוף, פצוע וזוב-דם. היה זה ליל-פחדים ליהודי קילץ. משוד ובזה לא סבלו היהודים בלילה ההוא. מבחינה זו, היה שונה פיגרום זה משאר הפוגרומים בערי אוקראינה ורוסיה. הפולנים התכוונו רק לימד יהודים לקח, שיבינו ויכירו, שעכשו הם האדונים, והיהודים לא יהיו לזקוף את קומתם ולדרוש זכיות. היהודים הם מעכשו עבדים המצפים לחסדם של אדוני הארץ.

זלמן קלכשטיין,
אחד מפצועי
הפוגרום
עסקן "החלוץ"

ביום המחרת, כשהגיעה השמועה לאכרי הסביבה על הרשות שנתנה לפולנים להתנפל על היהודים ולהכות בהם, באו בהמונים מצוידים במקלות ובאלות להכות ולשלח יד בבזה וברכוש היהודים. אולם, כנראה, קבלו השלטונות

המקומיים הוראות מסוימות מאת השלטון המרכזי על היקף הפעולות, שהורשה להם, ולצאת מתחומי — אסור. בבקר הועמדו בשוק וברחובות משמרות של שוטרים וחיילים, שהפיצו את המתקהלים — והסדר הושב לכנו. מנת-הפוגרום, שיהודי קילץ קבלו מפולין העצמאית, היתה ארבעה חללים יהודים וכארבע מאות פצועים, אשר רבים מהם נשארו בעלי-מום לכל ימי חייהם.

העתונות הפולנית המקומית תארה את המאורעות בתיאטרון וברחובות העיר כהתקטטות קלת-ערך, שפרצה בין הנוער היהודי ובין הנוער הפולני, בגלל איזו הסתה, פרובוקציה, ואשר בתוצאותיה היו פצועים משני הצדדים. המשטרה חוקרת בענין מעציב זה, ובודאי תמצא את האשמים, והמעוררים ריב וקטטה בין שתי העדות — יבואו על ענשם. פולין הדימוקרטית — הוסיפה בצביעות העתונות הפולנית, — הקמה לתחיה אחרי מאות שנות שעבוד, זקוקה לשלום ושקט, ומאורעות מעין אלה ממיטים חרפה על הריפובליקה הפולנית. בהודעה זו ובסלוף העובדות רצתה עתונות זו לגולל את האשמה מעל הפולנים, השתדלה להראות לעיני העולם את רגל החזיר שלה לאמור: „ראו, כשרים אנו לגמרי, אנו בני תרבות ומעשים כאלה לזרא לנו ולמסרתנו“. דם סלפו את מהלך-המאורעות וטשטשו את אפיים האמתי וציינום כמעשה קטטה המתרחש כרגיל בכל התקהלות-עם. הפולנים ידועים מכבר כצבועים, עושים כל תועבה ומראים את טלפיהם, להראות שכשרים הם, ואין בהם דופי. הציר בסיים הפולני, יצחק גרינבוים, הכניס שאילתא לממשלה הפולנית על דבר הפוגרום ביהודי קילץ. הפרוקרטורה המקומית נדרשה באופן פורמלי לעשות חקירה ודרישה בדבר המאורעות. ביימו גם משפט נגד „שקצים“ אחדים, שהשתתפו בהתנפלות על היהודים. בו בזמן, שהאשמים העיקריים, מחוללי הפרעות, התהלכו בחופש; הם לא נאשמו אפילו בהשתתפות בפרעות. לצאת ידי חובת הדין, בויים משפט נגד כמה בריונים, שתפקידם בפרעות היה ממדרגה שניה. ולבסוף יצאו גם הם זכאים, כי לא היו הוכחות ועדות נגדם. לא הועילו טענותיו של עורך הדין א. הרטגלס, שבא מורשה מצד התביעה לברור הדין, כי כתב האשמה לא נערך כהלכה, שהאשמים הראשיים, אשר ביניהם היו גם קציני המשטרה, מטיילים להם באולם בית-הדין וחיוך על שפתותיהם, והמשפט נערך נגד בריונים מספר, שאין נגדם אפילו הוכחה ברורה על השתתפותם הישירה בהתנפלות על היהודים.

לבסוף חוסל המשפט בבית הדין המחוזי הקילצאי בדבר הפוגרום כדרך שחוסלו משפטים כעין אלה בשאר ערי פולין. קילץ לא היתה היחידה באותם הימים שבין תושביה היהודים נערך פוגרום. נחשול של פוגרומים, (הפולנים קראו להם — „עקסצסן“ — התנגשויות) עבר על כמה ישובים יהודיים. כוונתם של הפולנים היתה להחניק על ידי הטלת אימים ופחדים, על ידי אמצעי טרור — כל שאיפה בלבות היהודים לחיים אזרחיים שלמים, לשיון ולזכיית אורח במדינה. אם כי שהיו מוכרחים לפי חוזה ווארסאאיל להכיר בזכויות המעוטות

וגם היהודים בכלל, רצו הפולנים, שהכרה זו תהיה — „הלכה — ואין מורים כן“; שהזכויות תשארנה על הגייר, ובפועל ידכאו את המעוטים במדינה. רצו להראות, כי הם האדונים והשלטון בידיהם.

אחרי פוגרום זה נוכחו יהודי קילץ לדעת וגם חזו זאת מבשרם כי לא תקופת חופש ושלוש הגיעה להם בתקומתה של פולין; אלא נכוננו עבורם חי גלות אמתיים, חי עבדות ושפלות. צעירים אחדים, בעלי קומה זקופה ואוהבי חופש, מאסו בחיי גלות ועלו לארץ-ישראל; מהם הגרו לארצות הברית. ואולם ריבם חשבו אחרת: „הרי פולין ארץ דמוקרטית שווי זכויות היהודים הובטח בתחוקה שלה, ובמשך הזמן יסתדרו היחסים בין הפולנים ובין היהודים“. כאלה דיו מחשבותיהם של רוב היהודים קצרי הראות, שאופקם צר ואינם רואים את הנולד. המציאות המרה אכזבה את התקוות האלה.

נשף-פרידה לחלוצים הראשונים לעלייתם לארץ-ישראל בשנת 1918 עשרים שנות עצמאותה של פולין עד פלישת הנאצים היו ליהודי פולין בכלל וליהודי קילץ בפרט שרשרת אחת ארוכה של צרות ופורענויות. כל זמן שפילסודסקי היה בחיים, לא העזו האנטישמים הפולנים לשלח יד ביהודים בריש גלי. הוא היה מרסן את תאוותיהם השפלות של האנטישמיים, שראש מאויהם היה לחזור לתקופת השעבוד של „הפריצים“, ושאיתם — לשעבד את היהודי בחומר וברוח.

אולם אחרי מותו של פילסודסקי התלקחה השנאה ליהודים בכל עווה והתקפה בין חוגים רחבים של האומה הפולנית. ובחלקם של יהודי קילץ נפלה,

כרגיל, מנה אחת אפים בכל התפרצות אנטישמית. אחרי הפוגרום הראשון השתוללו במשך איוה זמן בקילץ חיילי הגנירל הפולני הלר, או „הלרצ'קעס“, כפי שכנו אותם היהודים. הרבה צרות וסבל נפלו בגורלם של היהודים מיום בואם של החיילים האלה לקילץ. הם היו מתעללים ביהודים, מענים ועושים אותם לצחוק וללעג. ביחוד היו היהודים האדוקים, בעלי זקן, לבושים תלבושת מסרתית, מטרה להתנפלויותיהם של החיילים החוליגנים האלה, שהראו את „גבורתם“ ביהודי זקן וחלש...

אחרי מותו של פילסודסקי ואחרי עלותו של היטלר לגדולה בגרמניה הרימו כל האנטישמיים למיניהם את ראשם בגאווה וקראו דרור ליצרים הפרענים של אנשי העולם התחתון נגד היהודים. תקופת רבת-סבל התחילה אז גם ליהודי קילץ: הכאות וחבלות בגוף ונזקים ברכוש. נפוץ זגוגיות של הלונות הראוה, זריקת פצצות-סרחון לתוך חנויותיהם של יהודים — היו מעשים בכל יום ויום. היהודים התרגלו למעשים אלה ולא היו מגיבים עוד עליהם. בשבתות ובחגים היו נוהרים יהודי העיר מלצאת לטייל בגן העיר, כי היו צפויים שם לחבלות. בקיץ היו נמנעים מלשבת בקיטנות מסוימות, במקומות, שהתושבים היו עוינים את היהודים ורוגמים אותם באבנים. בימי השוק היו התגרנים שרויים בפחד, שלא יתנפלו עליהם פורעים וישושו את סחורתם. היהודי ראה את עצמו ברע. מצבו הורע מיום ליום. בעת ההיא התחילו גם יהודים אופטומיסטים לחשב בדרכם. העתיד נשקף להם בצבעים כהים וקודרים והאיש, שהיתה לו האפשרות, ארז את חפציו, עזב את מקומו ועלה לארץ-ישראל או הגר למדינות הים.

מהעת שהנאצים התחילו מתכוננים למלחמה ומארגנים בכל מדינה ומדינה גייס חמישי, התחילה בפולין תעמולת-שסוי נגד היהודים בכל תקפה. הופיעו בבת-אחת כתבי-עת רבים, שתפקידם היה לשסות את ההמונים ביהודים, להעליל עליהם עלילות נמבות. גם בבתי-המחוקקים ובמשרדי השלטונות היו התנפלויות גסות על היהודים. נשמעו דרישות לנשל את היהודים מעמדותיהם הכלכליות, להרחיק את המתלמדים היהודים מבתי הספר הגבוהים, להכביד עליהם את העול ולמרר להם את החיים עד שהיה מוכרחים לעזוב את המדינה. חדשות לבקרים נולדו גזרות על היהודים ולשיא פסגתן הגיעו בגזרת אסור-שחיטה, אשר עלידי כך הוציאו ענף מחיה חשוב מידי היהודים. נדמה היה, כי לפולנים אין דאגות אחרות, רק דאגה אחת ויחידה, — איך להפטר מהיהודים. במקום לרכו את כל מחשבותיהם בנקודה אחת; בהגברת כוח ההגנה שלהם, שהיתה לקויה מכל הבחינות, הפנו את דעתם לתעמולת הגייס החמישי וקראו: „יהודים עליך, פולין“ בגאותם המופרזת דמו הפולנים, שהם חזקים למדי לעמוד בפני האויב המאיים עליהם ממערב וגם בפני אויבם ממזרח. מיניסטר החוץ הפולני, בק, נהל את מדיניותה של פולין לפי הוראותיו של היטלר עד שהביאה לידי משבר, ואז נתגלתה כל חולשתה. רק בשטח אחד, בשטח השנאה ליהודים, עשתה תעמולת הגייס החמישי פרי רב. וגם בקטע זמן זה היו

האנטישמיים בקילץ ובסביבתה הפעילים ביותר, ויהודי העיר לקו כפלים ממנת הצרות, שירדו אז על יהודי פולין. הפוגרום בפרז'יטיק, עיירה במחוז קילץ, היה התוצאה הטבעית מהשסוי ביהודים, שהתנהל בשיטתיות ובעקשנות מיוחדת על ידי האנטישמיים הקילצאיים.

התעמולה האנטישמית, שהתנהלה בפולין לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, הכשירה את הלבבות ועבדה את הקרקע למעשים איומים בוועתם ובאכזריותם בימי המלחמה. קלגסי היטלר בפלשם לפולין מצאו כבר בפולנים חברים לדעה, בענין השמדת היהודים היו הפולנים תמימי דעה עם הנאצים. הפולנים היו מאומנים היטב על ידי הגייס החמישי, סוכני היטלר, מפיצי השנאה ליהודים. הנאצים מצאו בפולנים לא מתנגדים, כי אם עוזרים נאמנים בפעולת ההשמדה. כל חוגי הפולנים השתתפו במפעל זה של רצח המוני, מהפועל עד הכומר.

צעירה אחת, שנצלה מגיא התופת, ספרה לכותב הטורים האלו, כי לרגל עבודתה במחנתרת היתה מבקרת גם בכנסיותיהם, כדי שלא יפול עליה חשד, כי יהודיה היא. פעם שמעה מפי כומר, שעמד על הבמה והטיף לצאן מרעיתו, שאמר בין השאר: "אמנם, המלחמה הביאה עלינו שואה, אבל נחמה פורתא יש לנו, כי נפטרנו על ידה מהיהודים, מוצצי דמנו".

זהו המוסר הנוצרי, שכוהניה של הכנסייה מטיפים לבני עדתם, מוסר נעלה שאין כדוגמתו ...

נוכח מצב־רוח כזה של הפולנים ביחס ליהודים, היפלא איפוא שפולין נבחרה על ידי האשמדי ושדי שחת שלו להיות זירה להשמדת יהודי אירופה. הקרקע כאן היתה מעובדת ומוכשרת כדי צרכה. המפלצת הנאצית היתה בטוחה, שמפעלה השטני יצליח כאן במאה אחוז. וגם בתקופת־אימים זו שתו ומצצו יהודי קילץ את כוסי־התרעלה עד הטפה האחרונה. אם בשאר ערי פולין ניצל אחוז מסויים של תושביהן היהודים, מגיע מספר הניצולים של יהודי קילץ לעשרות מועטות, שנער יכתבם. קהלה שהיתה מונה כעשרים וחמשה אלף נפש, נשתיירו ממנה עשרות בחורים ובחורות, שגם הם נצלו לא בעזרת שכניהם, אלא בדרך נס. לא לבד שלא נמצא בקילץ פולני אחד, שהיה מחסידי אומות העולם ויתן מחסה ומסתור ליהודי הנרדף על נפשו, אלא גם עזרו בפועל בתכנון תכניות השמדה והיו מגלים את מסתרי היהודים, כדי לזכות ברכושם. לפי הידיעות המעטות, שהיו מגיעות משה־הקטל הזה, נתברר, כי גם אחרי שחרורה של קילץ על ידי הצבא הרוסי, הוסיפו עוד המרצחים הפולנים לרצוח את השרידים המעטים, שיצאו ממחבואיהם, בחשבם, כי באה להם רוחה. המרצחים גזכרים אפילו בשמותיהם. גם בהשמדת השרידים עומדת קילץ בשורה הראשונה. עיר קילץ נכתמה בכתם לא ימחה ע"י הפוגרום האחרון, שעשו הפולנים בעשרות הניצולים, שחזרו מרוסיה לבקר את בתיהם, שנפלו לנחלה לזרים, בתקוה, כי הפולנים יקבלום בידידות. אולם השכנים פגשו אותם באקדחים ובפגיונים, הרגו ורצחו את אלה שקוו לצאת מאפלה לאורה. נפלו חללים ארבעים ושמונה

יהודים, שארית הפליטה של קהלה גדולה ומפוארה. זהו מוסר הנצרות המתימר להיות המוסר הנעלה ביותר בשביל האנושיות. ביחס ליהודים נתגלתה הנצרות — שהפולנים היו נחשבים מאדוקיה המסורים לה ביותר — בכל נוזלה ושלולתה. הנצרות לא זככה את נשמתם; הם נשארו פראים, שואפי דם, כמו שהיו לפני אלף שנים, בעת שהיו שקועים עוד בבערות האליליות. צו מוסרי ואנושי של נביאינו: „יגורו בך נדחים, סתרי נדחים, נודד אל תגלו!” — צו כזה היה זר ומוזר לשכנינו הפולנים. אין פלא, איפוא, כי היהודים, שרידי מחנות מות בגרמניה, לא רצו לחזור לפולין, ארץ מולדתם; לא רצו לדרוך על אדמה עקובה מדם, על אדמת רווית דם יהודים, דם זקנים ונערים, דם אמהות וילדיהן; לא רצו להסתכל בפרצופיהם של רוצחי הוריהם, אחיהם ואחיותיהם.

התפלה: „שפוך חמתך אל הגויים וכו', שבתקופה של שווי זכויות התחלנו לחשבה לאנכרוניזם, לדבר שעבר זמנו, הנה בתקופתנו נעשתה אקטואלית, קבלה חיוניות ורעננות. ה„גויות” היתה ותהיה אבי אבות הטומאה, היצר של שפיכת-דמים שולט בה שלטון בלי מצרים. ומפעם לפעם מתפרץ הוא בעוזו חמתו ומשתפך על החלש שבעמים, על היהודים, שאינם יכולים לצפות לעזרה מאחרים. היהודי היה נושא את עינו למרום וקרא: „עזרי מעם ד' עושה שמים וארץ” לאספסוף שבעמים אין תקנה לעולם. — „תרדף באף ותשמידם מתחת שמי ד'!” מובנת היא כעת תפלה זו יותר מבשאר הזמנים והתקופות.

עכשו מתברר לי מאורע אחד, שבתחלה לא שמתי אליו לב. ביום נסיעתי לארץ-ישראל ערכו חברי מסבה או נשף-פרידה, ובעיני כל היתה מורגשת קנאה, שזכיתי לעלות לארץ משאת-נפש כל יהודי, והם כפה עליהם הגורל להשאר בגולה בין זאבי ערבות. תפלה חרישית היתה נשאת על שפתי כל המסובים: „יתן ה' גם לי את האפשרות לצאת מעמק הבכא ולעלות לא”, „לנשום את אוירה ולעזור בבנינה. בהלך רוח רציני כזה, ששרר בין המסובים, קם ציוני ותיק, בריל מושנברג שמו, ופרץ בבכי היסטרי וקרא בקול חנוק: „פנחס, על מי אתה עוזב אותנו?” יותר לא היה יכול לדבר. אבל הקריאה הספונטנית הזאת עשתה רושם מדכא על הנאספים; היתה הרגשה, כאלו נבואה נזרקה מפיו של הציוני הותיק הזה, כי מי הרגיש בסכנה המתקרבת ליהודים יותר מאשר ציוני? הרי מחולל התנועה הציונית ראה את הסכנה הזאת עוד מלפני עשרות בשנים. הציונים, שהיתה להם השקפה יותר רחבה וחוג ראייתם היה מקיף שטחים יותר גדולים במקום ובזמן, היו תמיד מכריזים על הסכנה והולכת ומתקרבת.

עכשו הוברר לי הדבר: אם גם עינו של מושנברג לא ראתה את השואה המתחוללת על ראשי היהודים, אבל לבו נבא.

חיי רוח, תרבות וחברה

בתקופה (ארוכה) שנמשכה עד ראשיתה של המאה העשרים היתה צורת יהדות קילץ חד־גונית: יהדות מסורתית בצביון חסידי. היהודים היו נכרים במלבושיהם, בדבורם, בקלסתר פניהם. החגים, שמחות של מצוה, בקורו של אדמו"ר בעיר היו אטרקציות ששנו במקצת את מהלך החיים האפורים של היהודים. חנוך הילדים היה מסור בידי מלמדים. בגמרם את החדר היו הנערים ממשיכים את למודם בבית המדרש או ב"שטיבלך". נשואי־בוסר, ארוחה על שלחנו של החותן, ברכת בנים — אלה היו היסודות, שהקהלה היתה נשענת עליהם.

חוץ מיחידים, שהיו נקראים "דייטשין", שפרצו גדר ולבשו בגדים קצרים או בלשון המליצים של הימים ההם: "היו מאריכים בתחתונים ומקצרים בעליונים", ומדברים בשפת הגויים, — היו בני הקהלה בכללם חטיבה אחת. שום זרם זר לא חדר אל תוך חייהם, שום רוח פריצים לא נשבה אל משכנותיהם. הם קפאו על שמריהם וחיו את חייהם ללא שנויים ותמורות. חיים אלה היו נישאים גם שם מיוחד: "יודישקייט". חיים אלה היו בולטים ומזדקרים לעיני כל. ומי שיצא חוץ לגדרם היה "פושע ישראל", שמצוה לרדפו ולמרר את חייו. יחיד מתמרד כזה, שרוחו היתה שואפת למרחב, לחופש, שאויר בית־המדרש נעשה צר ומחניק עבורו, היה מוכרח לעזוב את מקום מולדתו, את הוריו ולנדוד למרחקים או לכל הפחות לכרך, לורשה או ללודז'. כך היה המציאות עד שקמה תנועת הציונים, שהכניסה תוזה ושנוי־ערכין בין יהודי פולין ויסודות תרבותיים חדשים באו במקום היסודות הישנים והנושנים.

אגודת הציונים הראשונה בקילץ.

אגודת הציונים, שנוסדה בקילץ בשנת 1900, רכזה בקרבה את כל אלה, שהיו חדורים אידיאה אחת, שאיפה אחת — לרומם את המוני היהודים משפלותם החומרית והרוחנית. רובם, חדורי הרעיון הלאומי, שאפו להתחדשות העם במולדתו העתיקה, בארץ־ישראל. הם הוּוּ את גרעין האגודה. אבל היו ביניהם גם כאלה, ששאפו להתחדשות חיי ההמונים על ידי מהפכה סוציאלית; גם מתבוללים מובהקים, חברי פ.פ.ס. נספחו לאגודת הציונים בימים הראשונים להיווסדה. באין להם כר לפעולות במקום אחר קוּו למצוא כאן גישה להמוני היהודים ולהשפיע עליהם מדעותיהם והשקפותיהם. הרכב האגודה היה, איפוא,

מגוון מאד; ליד אינטליגנטים, רופאים, מנהלי בנקים ופקידיהם, מצאו מקום חובשי בית המדרש, שהציצו ונפגעו; ליד סוחרים ישבו בעלי מלאכה. התחומים בין מעמד למעמד כאלו נטשטשו. אחזה ורעות היו שוררות בין החברים.

היתה זאת התקופה הרומנטית של התנועה הציונית. התלהבות גדולה הקיפה ביחוד את הנוער; המרץ והכוחות הרעננים שפעמו בקרבם דחפו אותם לפעולות. העתונות באידיש, שהתחילה אז להופיע, הפיצה את רעיונות התחיה בין השדרות, שהמלה העברית היתה להם כספר החתום.

באגודת הציונים היו גם חברות צעירות. בפעם הראשונה התחילה מופיעה בפומבי גם בת ישראל, אשר עד אז היתה יושבת בית. הפסוק: „כל כבודה בת מלך פנימה“, היה שולט עד אז בחומרא יתרה בבתי-ישראל. שירי ציון שהיו מושרים במקהלה של גברים ונשים, הרצאות על ענינים שונים, שעורים בשפה העברית, בתנ"ך ובתולדות ישראל — כל אלה היו מושכים את לב הצעיר אל אולם האודה. שם מצא ענין בחיים, יופי, השכלה, כר לפעולות, שם רכש לו נמוסים יפים, בטויים מודרניים, רגש של כבוד עצמי, עוז ואומץ להביע את דעותיו. הוכוחים עוררו את המחשבה, נתנו פתחון-פה גם לבישנים, שאימתא דציבורא היתה נופלת עליהם, בשעה שהיו מביעים את דעתם.

זכורני, בישיבות הראשונות של חברי האגודה, בשעה שהיושב-ראש קרא לפני הנאספים את סדר היום ופנה אליהם בשאלה: אם יש למי שהוא להוסיף לסדר היום או לשנותו, שררה באולם דומיה. איש לא ההין לפצות פה, חשש פן יהיה בדבריו ללעג ולקלס. היושב-ראש, שדבר פולגית, אמץ את רוחם ודבר ללבם, שייביע כל אחד את רצונו, שיחווה את דעתו, לא להתביש, לא להיות עניו ויותר מדי, ידבר כל אחד בשפה שהוא יודע. לכל אחד מהנאספים יש רשות-הדבור ועליו להשתמש ברשותו זו. אין כאן משטר של „קבלו דעתי“. על ידי רוב קולות יוכרע הדבר. כל שאלה זקוקה לברור ולנתוח מכל הצדדים ועל כל אחד להשתתף בברור ולחזות את דעתו. ברוב עמל הצליח היושב ראש להוציא מלים מפי אחד או שניים, ולדובב אותם, וגם אלה דברו בגמגום וללא קשר הגיוני, ללא חבור במשפטים.

אולם כאשר התחילו עושים את הצעדים הראשונים בפולמוס הדברים, במלחמת הרעיונות המתעוררים מאליהם בכל קבוץ חברים, שמתאספים לשם איזו מטרה, פעולה או מפעל, היו מתרגלים לאט לאט להשתתף במשא ומתן, בוכוחים. מיישיבה לישיבה רבו מספר המצביעים לבקש רשות הדבור. לא עבר זמן רב, והחברים סגלו להם את הדבור בריש גלי, כל אחד השתדל להופיע בפומבי ולעשות רושם באופן דבורי, בידיעותיו, בנצוחו את יריבו. כל אחד ידע כבר את החוקים הפרלמנטריים והיה תובע בפה את זכותו לחזות דעה. לפעמים מוכרח היה היושב ראש להפסיק את רשימת הנואמים, כי הישיבה נתארכה יותר מדי.

באספות ובישיבות למדו במשך הזמן לשמוע בסבלנות את דברי מתנגד, לא להפסיק יריב ולא להכנס לתוך דבריו. בתחלה קשה היה לרבים מהחברים

להגמל מהרגלם לדבר בשעה שאחרים מדברים. בבית המדרש בשעת בחירת גבאי היו הנאספים מדברים בצבור; איש לא היה יכול לעצור ברוחו ולא לדבר, בשעה שחברו פוצה פיו. הדבורים היו מצטלבים, מתערבים. בתוך ערבוביא של קולות אי־אפשר היה לעמוד על דעתו של כל אחד. אולם כאן באגודת הציונים סגלו להם החברים נמוסים יפים. מנקודת השקפה זו פעלו הציונים הרבה בשטח חנוך תרבותי למבוגרים.

יסוד האגודה הוצא לפועל אחרי מלחמה קשה במכשולים מבית ומחוץ. משטר של דכוי חופש האדם וחופש הדבור, ששרר באותם הימים במדינת הצאר, קבל בזמנו של התלין הרוסי, שר־הפנים פלבה, צורה איומה ביותר. יסוד חברות ואגודות היה בגדר אסור חמור. אי־אפשר היה ליסד באופן ליגלי אגודה איוו שהיא, בין מדינית ובין חברתית או תרבותית. נשאר רק פתח אחד, שעל ידו היו יכולים לעקף את המשטרה, והוא — לייסד את האגודה תחת מסוה דתי; זאת אומרת: לשכור אולם, ששימש באופן רשמי לבית־התפלה. בשטח הדתי לא הפריעו השלטונות והיו מרשים לפתוח בבית־התפלה ו"חדרים" בשביל ילדי ישראל ללא הגבלה. ואמנם בכל עיירה ועיירה צצו וגדלו בתי תפלה ככההין וכפטריות. לכל אדמו"ר היה "שטיבל" לתפלה בשביל חסידיו ומעריציו. הם היו נפתחים ללא קשיים מיוחדים. השלטונות לא התערבו בענינים דתיים. פעם ביוכל נשלחה ועדה סניטרית לפקח על התנאים הסניטריים, שהם חובה על כל בנין, שיש בו כנוס אנשים, אבל לעניניהם הפנימיים לא שמו לב. אולם דא עקא — קשה היה להשיג אולם בשביל אגודת־הציונים. החסידים נבהלו מפני התנועה החדשה, התנועה הציונית, שבאה, לפי דעתם, לקעקע את ביצתם ועשו כל מה שביכלתם והשתמשו בכל האמצעים, להבאיש את ריחם שֶׁ הציונים בעיני ההמונים האדוקים. והכריזו: הציונים, הם פורקי־עול, מופקרים דוחקי הקץ, "שבת־צבי־ניקעס" ממין חדש, משחיתים את הנוער, מבטלים את למוד התורה ודברי דופי אחרים. מטרה אחת היתה לנגד עיניהם — לדכא את התנועה בראשית צמיחתה, לקצץ את כנפיה, לא לתת לה להתפתח ולשגשג. ראשית מעשיהם היתה הכרזת חרם על אלו בעלי הבתים, שיהיו להשכיר דירה לאגודת הציונים. אולם החרם היה ללא הועיל. נמצא בעיר בעל־בית, חיים קוחאן, סתח לפי מקצועו, שפחד החסידים לא נפל עליו, לא היה תלוי בהם, ובלבו היה נוטה לצד הציונים, עמד והשכיר להם דירה. כפי שהזכרתי לעיל הושכרה הדירה לבית־תפלה, וכך היתה רשומה במשטרה.

ראש אגודת הציונים ומיסדה היה ד"ר פרלמן, עסקן צבורי ובעל מרץ כביר. מזכיריו היו גיסו פרדיסטל, פנקסן בסניף הבנק הלודואי למסחר, וולמן, מנהל משרפות־סיד, "קדוילנה" של האחים אהרליך, בין החברים הפעילים ביותר אזכיר כאן את מנדיל עלנצווייג, ציר לקונגרס הציוני השלישי, אייוק זילברשטיין, בריל מושנברג, דוד דיזנהויז, משה קניגסברג, האחים הבנקאים גובק.

מיום שרכשו להם דירה התחילו הציונים עובדים עבודה אינטנסיבית.

מלבד עבודה ציונית ישירה: מכירת שקלים, מניות של קולוניאלבנק, אוסף כספים בשביל ארץ־ישראל, התחילו מפתחים עבודת תעמולה רחבה: עורכים הרצאות, נשפי שעשועים. סדרו בדירתם אולם קריאה וספריה קטנה.

ועד אגודת הציונים בשנת 1917

יושבים: מצד ימין: נ. קייזר, ח. וקסברג, ד. רחנברג, צ. פיקרסקי, ש. קייזר עומדים: דיבור, ד. גולדבלום, פ. קליכשטיין, מ. זידה ונ. רוטנברג. שורה ב': מ. קראקאר, פרידמן, ז. קליכשטיין, צ. וקסברג, נ. פינקלשטיין, ש. קייזר בשעת האספות היו מעמידים משמרות, כדי להסיר צל סכנה מעל הנאספים. באולם היה עומד ארון הקודש, שלחן לקריאת התורה. בשבתות ובחגים היו החברים מתפללים שם בצבור. היו ביניהם שהיו משאירים שם את טליותיהם משבת לשבת.

והנה אירע פעם בערב, בשעת אספת־חברים, הזעיק העומד על המשמר את הנאספים, כי הפריסטב (קצין המשטרה) בלויית שוטרים עומד לפני חצר הבית ומדבר עם בעלי־הבית על דבר חברת־מהפכנים, שמצאו משכן בביתו, והוא בא לראות את מעשיהם. כיון ששמעו הנאספים כך, עמדו והתעטפו בטליותיהם, שהיו שמורות שם על ארון הקודש, לקחו את הסדורים בידיהם. אחד מהם עמד לפני התיבה ושר את ההימנון הצארי: "בויה צאריא חרני" — אל, נצור את המלך וכו'. הנאספים שרו אתו במקלה. כל זה נעשה במהירות

הבוק. כאשר נכנס הפריסטב בלוית השוטרים ובשמעם את ההימנון, עמדו עמידה זקופה בידיים מורמות לצד הראש, בהצדיעם לכבוד ההימנון הצארי וכך עמדו דומם, ללא זיע וניע עד שנגמרה שירת ההימנון. החזן המשיך לקרוא מזמורי תהלים, והקהל אחריו מבלי שים לב לנציגי המשטרה, שעמדו על יד הדלת תמהים ומשתוממים: "קרמולוניקי" (מהפכנים) שרים את ההימנון הצארי ועטופי טליתות עומדים הם ומתפללים. מוחם לא השיג דברים כאלה. סוף סוף פנה הפריסטב לאחד המתפללים בשאלה: הרי לא שבת ולא יום טוב היום; מה אתם עורכים כאן? אז ניגש היושב ראש והסביר לו, כי לרגל יום פטירתו של אחד הרבנים הגדולים, שחי בימי הבינים, עורכים לו כאן אזכרה, וכנהוג, בהודמנות כזו, מתפללים גם כן לשלום המלכות. הפריסטב הביט בתחלה בעיך השד על הנאספים; אולם בראותו את ארון הקודש ושאר תשמישי קדושה, ושום דבר חשוב לא הודקר לפני עיניו, ונוסף לזה שמע מפי הנאספים את ההימנון המושר במקלה, היה משוכנע לגמרי, כי המלשינים הוליכוהו שולל. הפריסטב הסתפק בדרישה, שיראוהו את הרשיון לבית־התפלה. וכאשר דרישתו נתמלאה, יצא עם מלויו לשמחת לבם של הציונים.

התנועה הציונית כבשה את לבותיהם של חובשי בית־המדרש, בעלי מלאכה וגם אינטליגנטים, שהיתה בלבם זיקה אל היהדות ותקותיה. אולם בהרכבה של אגודת הציונים בקילץ חלו במשך הזמן שנויים. הגוף האחד התחיל מתפצל ומתפלג. בתחלה היו הזרמים השונים פועלים יחד; הנגודים ביניהם לא התבלטו עדיין במדה כזו שלא יאפשרו עבודה משותפת.

ברוסיה הרחבה התחילו בינתיים נושבות רוחות חדשות; רוחות חופש התחילו חודרות אל כל פינה, גם אל המקומות המנותקים מן הישוב. אחרי שנרצח מיניסטר הפנים פלבה, שארגן את הפריצות ביהודי קישיניוב, ואחרי פרוץ המלחמה עם יפן במזרח הרחוק, בשנת 1905, קמה בכל רחבי רוסיה תנועת־חופש חזקה. כמו אז מפלגות שונות ולכל אחת ה"אני מאמין" שלה, פרוגרמה שלה. כל מפלגה ומפלגה בנתה לה במה לעצמה. אז הגיע הזמן שגם בקילץ נתפרדה החבילה. פרדיסטל ווולמן וכל הנגררים אחריהם נסחפו ל־פ.ס. ונלחמו לטובת השחרור הלאומי של הפולנים. על ידיהם ונשיהם נוסד בית־ספר פולני לבנות ישראל, שהכניס את האידיאות של המתבוללים לבתי ישראל. בעלי המלאכה הצעירים, מושפעים מתורת הסוציאליזם, שהתחילה מתפשטת ברחוב היהודים, לא יכלו לשבת בכפיפה אחת עם הבורגנים. מהם נתקו לגמרי את הקשר עם הציונים והיו לבונדאים, סוציאל־דמוקרטים, והם נהלו מלחמה נגד הציונות. ומהם לא התרחקו לגמרי מהציונות. אולם קשריהם עם הציונים נתרופפו בה במדה שהתקדמה תנועת החופש ברחבי רוסיה. אלה האחרונים נספחו לפועלי ציון, ס.ס. וכו'. מהם התבלטו אחר כך עסקני פועלים ובעלי מלאכה פעילים, כמו יודיל גוטמן, יוסף גולדשיידר, שמואל לייכטר, האחים סטרבצ'ינסקי ועוד. הם סייעו הרבה בעבודתם הפעילה להרים את מעמדו של בעל־המלאכה משפלותו הכלכלית והחברתית.

בימים הללו של התפוררותה של אגודת הציונים נשארו בה עוד רבים חדורי רעיון תחית-העם בארץ-ישראל, שהזרם הכללי של תנועת החופש לא סחף אותם לתוך גליו. ד"ר פרלמן העתיק את משכנו לסוסנובין. במקומו בא להשתקע בעיר משה פיקרסקי, ציוני מובהק, שלא עזב את עמדתו כיו"ר של ציוני קילץ עד עלותו לארץ-ישראל אחרי מלחמת העולם הראשונה. הציונים התרכזו אז בדירתם החדשה. הבנקאים, האחים נובק, העבירו לרשותם בית שלם, שבו היה בית-תפלה — בשם "שערי ציון" שגבאו היו שמואל לברטובסקי ונחמיה אוסטרוביץ הי"ד, ובית ועד לציונים. גם חברת "גמילות חסד", שהיתה אוהדת לציונות, ובין חבריה היו ציונים מובהקים, קבלה שם מעון לבית-התפלה ומשרד לעבודתם. השמש, זליג גרוספלד, שהיה ידוע בין הקילצאים בכינוי "זליג פצ'קה", היה המשגיח על הבית, והיתה לו שם דירה למשפחתו. השמש הזה היה ציוני קנאי. הוא נלחם בקנאות במתנגדי הציונות. כאשר הגיעה השמועה הנוראה על דבר פטירתו של ד"ר הרצל ז"ל, השתררה עצבות גדולה בין הציונים. בראש מורד ובנפש מדוכאת היו מתהלכים ברחובות, כאלו נטל הנזר מעל ראשם. הצד השני, מתנגדי הציונות, הראו את שמחתם בפומבי. אחד המתבוללים, ליטואר שמו, יצא השוקה והכריז בקול שמחה בין קבוצת אנשים: "הירצל איז געפג'ר'ת!" — אין עוד ציונות! השמש זליג, שהיה בין השומעים, לא יכול היה לשמוע ברוח שקטה את נבול-הפה היוצא מפי המגדף, נגש אליו בחמת-זעם וכבדהו בשתי סטירות-לחי. המאורע הזה היה לשיחה בפי כל לימים רבים.

מעשהו זה של שמש פשוט, שקנא את קנאת כבוד מנהיג הציונים באופן כה דרסטי ובולט לעיני כל, גדל את כבודו בעיני הציונים, שנשארו במחנה והשאירוהו במשרתו זו עד סוף ימיו.

זוהי ראשית התנועה הציונית בין יהודי קילץ, כפי שנחרתה בזכרוני. במשך הזמן קמו כוחות צעירים, והם שמרו על גחלתה של הציונות שלא תכבה. אחרי מלחמת העולם הראשונה גדלה ושגשגה התנועה עד שנעשתה כמעט לנחלת הרבים.

אגודת "עבריה"

יחד עם הציוניות המדינית של הרצל ז"ל קמה תנועה בחוגים הציוניים גם בשטח תחית השפה העברית בפי העם, לעשותה שפה חיה ולהשתמש בה לא רק בכתב אלא גם בדבור.

לשם מטרה זו נוסדה גם בעירנו בשנת 1906 אגודה בשם "עבריה". התקנון של האגודה הטיל חובה על חבריה להשתמש בשפה העברית בשיחה, במקדש וממכר, בוכחים, ובכלל להשתדל לסגל לעצמו את השפה במדה כזו, שתהא שגורה בפי כל אחד מחברי האגודה, באופן שיוכל להביע בה את דעתו, את מחשבותיו ורעיונותיו באופן חפשי ללא קושי וללא גמגום. לשם השגת מטרה

זו על האגודה לערוך מזמן לזמן הרצאות, שיחות חברים בעברית, לסדר טיולים במקומות פומביים ולדבר עברית בקול, כדי להפגין את תחית-השפה גם מבחוץ, לעשות לה תעמולה, למשוך אל שורות האגודה חברים חדשים.

הרוח החיה באגודת „עבריה“ היה קינו ז"ל, גיסו של אנשר. הוא עבר אחר כך להשתקע בישראל וברחוב יבנה רכש לו בית-חומה. הוא היה דוגל בהשקפתם של „פועלי ציון“, נואם בעל כשרון, סופר ולוחם על דעותיו. הוא פרסם שורה של מאמרים בשפה הפולנית בעתון המקומי „אכו קילצקה“ „הד קילץ“, בטאון של הפולנים הפרוגרסיביים, שבהם השתדל הסופר לבסס את השקפתו הציונית מנקודת-המבט של הסוציאליזם. מאמריו אלה עוררו פולמוס דברים מצד הסופר הפולני-יהודי בלמונט. הוא הגיב על מאמריו של קינו בשורת מאמרים תחת הכותרת: „גמדים ציוניים בלבושי מרכס“. בהם השתדל לסתור את האידיאולוגיה של פועלי ציון. סופר זה, מתבולל מובהק, קובע, כי בה בשעה, שהסוציאליזם יתגשם בחיים, ורסן הממשלה יהיה בידים נאמנות של נבחרי העם ולא יהיו בחיי החברה מנצלים ומנוצלים, לא יהיה עוד מקום לאנטישמיות, שאלת היהודים תתבטל מאליה, כי שויון חברתי ישלוט בעולם. האנטישמיות היא פרי ההתחרות; היסודות החשוכים בחברה הרכושנית, הרוצים בהמשכת המשטר הישן מלבים אותה, כדי להפנות את שנאת המנוצלים למנצלים לכוון אחר.

קינו היה פעיל באגודת „עבריה“. השפה העברית היתה רהוטה בפיו, והיה מרצה בה על ענינים שהיו עומדים על הפרק באותם הימים ומענינים את הבריות. השני שעמד לצדו בהפצת השפה העברית בין הנוער הקילצאי, היה צעיר אחד בשם פרידלנד, גיסו של קלוגמן. הוא היה ממשפחת חסידים ורבנים, והיתה בו התלהבות חסידית וגם מסירות-נפשית לענין של החיאת השפה העברית בפי העם.

בכל שבת אחר הצהרים היו יוצאים כל החברים לגן העיר לשם טיול. זוגות וזוגות היו מטיילים. כל זוג בחר לו איזה נושא לשיחה. אם באמצע השיחה נולד איזה קושי בהבעת איזה מושג, פנו לזוג העובר על פניהם בשאלה — ומיד נתישרו ההדורים, והשיחה נמשכה כמקודם. השיחות, השאלות והתשובות היו בקול מורם קצת, כדי שישמעו גם אחרים, ויתעורר גם בהם חשק ללמוד ולדעת עברית בכתב ובדבור. הדבור העברי בפי המטיילים עשה באמת רושם חיובי על זקנים וצעירים, גברים ונשים, שהיו רגילים בשבת אחר הצהרים לצאת ולטייל בגן העיר. גם מטיילים נוצרים נתעכבו בדרכם, בהגיע לאונם צלילי שפה שלא היו רגילים לשמוע ושאלו על פשר דבר. הם קבלו הסברה מקיפה על הציונות, מגמתה ושאפוניה ועל הכשרת הדור, שיהא ראוי לתפקיד הנשגב העומד לפניו: תחית העם במולדתו, בארץ הקדושה, והחיאת השפה העברית בפי הנוער, שפת נביאינו, שפה הקדושה גם לנוצרים. בין חברי אגודה זו היו פעילים ביותר מלבד אלה שהוזכרו לעיל גם משה קליכשטיין, פישל לוי, דוד רוננברג, מגדל עלנצווייג ועוד אחרים, שהשתתפו

באספות, אבל לא לקחו חלק פעיל בוכוחים, בשיחות. הם היו במדת־מה נפעלים ולא פעילים.

מבחינה תרבותית פעלה ה"עבריה" הרבה להרחבת האופק של חובשי בית־המדרש, היא הכניסה רעיונות חדשים בלב הצעירים והוציאה רבים מהדור הישן מקפאונם. מלבד מטרתה הראשית: החיאת שפת המולדת בפי העם, שמה לה עוד מטרה חנוכית — הכנסת הנוער לחוג פעולות, המעדנות את הנפש, המגרשות את השעמום ונטיות זרות. פעולות אלה היו אמנם בלתי שלמות, הן היו רק התחלות לפעולות יותר רחבות, שבאו אחרי כן בהשתנות המסבות בחלוף הזמנים. הן הוּוּ את היסוד, אשר עליו הושתת אחר כך בנין בית־ספר עברי, שעליו ידובר בפרקים הבאים. ה"עבריה" הוציאה את השפה העברית מקדושתה ועשתה אותה כלי־שמוש לדברי־חול, לענינים יום־יומיים. לא "לשון הקודש" היתה נקראת כמו מקודם, אלא פשוט "עברית". בסקולאריזציה של השפה התחילו עוד העתונים העבריים: "המליץ", "הצפירה", "השחר", ואחרים; אולם הם לא עצרו כח לעשותה שפה חיה כמו "עבריה". אגודות כ"עבריה" פעלו הרבה לעשותה שפה מדוברת כמו שאר השפות.

חברת "הזמיר"

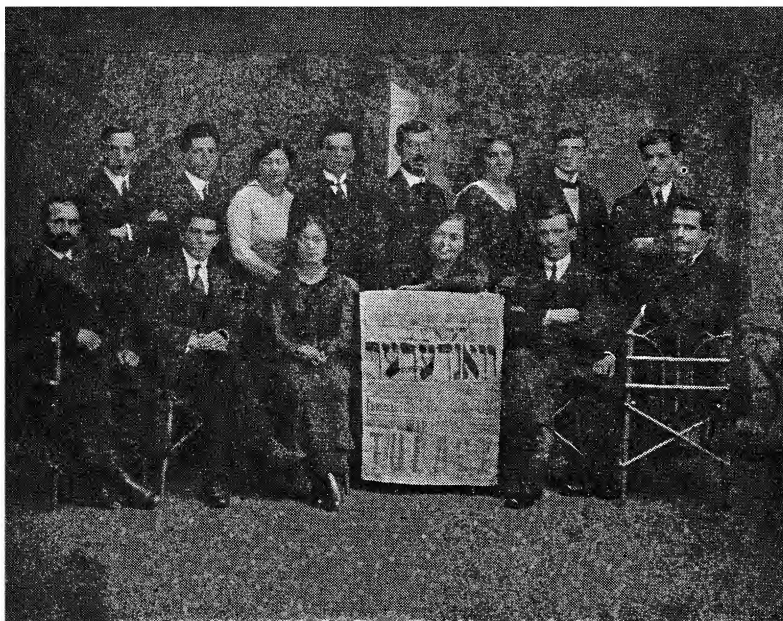
תנועת התחיה בין יהודי פולין לא הצטמצמה בתחומים צרים, שאיפותיה היו מרחיקות לכת, מטרתה היתה להכניס תוכן חדש בחיי ההמונים, להרחיב את אופק ראייתו, להוציאו מהגיטו הרוחני, שכבל את גופו ורוחו גם יחד. היו בין הסופרים גם כאלה, שהטיפו לשנוי ערכי. במקום המגמה, ששררה בין יהודי הגולה, לטפח רק את הרוח וערכי המוסר, צריכה לבוא מגמה נגדית: טפוח הגוף וערכי היופי. באה דרישה לעקור מתוך הלב את הדעה, שהעיקר היא עולם־הבא, והעולם הזה הוא טפל ואין לטפל בו יותר מדי. דעתם היתה, כי תחית־העם יכולה לבוא רק אז, אם תקיף את כל שטחי התרבות של האנושיות, ספרות, אמנות, מדעי החברה והכלכלה; כל אלה יכניסו זרם דם הוז לתוך האברים הקפואים של יהודי פולין, יישרו את גבו הכפוף, חוג ראייתו יתרחב — ואז ראוי יהיה לגאולה.

קמה איפוא תנועה בין יהודי פולין לשם פתוח ערכי אמנות בין ההמונים ולשפר על ידי זה את טעמם ולעורר ביניהם את רגש־היופי. תנועה זו לא פסחה גם על יהודי קילץ. בה בזמן שנוסדו בערים הגדולות חברות לתכלית זו בשם "הזמיר", נתעורר חפץ בלבות רבים מהנוער הקילצאי ליסד גם בעירנו חברה כזו. ביחוד היה פעיל בענין זה הנוער הציוני. הוזמן לקילץ ד"ר גרשון לוין, אישיות נודעת בורשה כסופר, מרצה וכרופא. בתיאטרון המקומי הרצה על הספרות היהודית בכלל ועל האמנות בפרט. הביא ציטטות מיצירותיהם של סופרים יהודיים והראה, כי יש בהם מתפיסת עין של אמן, וקבע, כי יש יצירות אמנותיות גם בשפה המדוברת. אם ביצירות פלסטיות — בציור

בפסול ובחטוב אין יד היהודים חזקה, לעומת זאת באמנות־הקול: בזמרה, במוסיקה, גם בספרות: יד היהודים רוממה. ועלינו לפתח את האמנויות האלה יהן תפחנה רוח של חדוה ושמחת החיים. בעולמנו האפל ותרוממנה את קרננו גם בעיני העמים. הרצאתו עשתה פרי. ימים אחדים אחרי־כן נקראה אספת־יסוד שאליה הוזמנו גברים ונשים מכל החוגים, מאלה ששאפו להכניס אור וחיים לרחוב היהודי. באותה אספה נוסדה חברת „הזמיר“.

בספר התקנות שלה נאמר, כי מטרתה לפתח בין המוני היהודים רגש היופי והטעם ע"י פתוח ביניהם ענפי האמנות למיניהם: שירה וזמרה, הצגות מחזות, הרצאות על נושאים של אמנות, קריאת יצירות ספרותיות. מפני שתפקידה של החברה היה חנוכי ותרבותי, הכריזה על עצמה כבלתי־מפלגתית. נבחר ועד של שנים־עשר איש, ביניהם ציונים, סתם אינטליגנטים, פועלים. ובכלל איש שהיה בו ניצוץ כשרון לאמנות הזמרה והנגון נספה אחרי־כן לאותו ועד. מיד נגשו חברי הועד לפעולות בשטחים שהתוו להם.

בעיר קילץ היו חונים שני גדודי צבא רוסי, ולהם תזמורת צבאית. המנצח היה יהודי לאומי. מדי קצין שלבש שוו לו חשיבות מיוחדת. מנצח זה התנדב לסדר מקהלה ותזמורת יהודית מבין חברי „הזמיר“, שתוכלנה להופיע

החוג הדרמטי של „הזמיר“

ועד אגודת "החומר" בנשף-פרידה לגבי עמלים לשלוחה ארצה
 בין המשתתפים: יו"ר צ. פיקרסקי, סגן, אי. וילנר, מ. עלצווייג, א. וורנון, ג. רמבשיבסקי, יעקב יעקובוביץ, ה. הירשוביץ.
 מנצח של "החומר", י. רוזן וחגב' עלבוים.

בקונצרטים פומביים. בעלי הכשרון מבין הנוער המקומי מצאו מקום ואפשרות לפתח את כשרונם בשלמותו. באולם גדול ומרווח, שנשא שם "אולם וינאי", שהושכר בשביל "הזמיר" התאמנו צעירים וצעירות באמנות הנגון והזמרה. מזמן לזמן היו נערכים קונצרטים, שבהם הופיעו מנגנים, בכלי נשיפה ובכלי מיתר; הופיעו סוליסטים, שנתקבלו בהתלהבות על ידי הנאספים; נתבלטו מיד גם זמרים וזמרות, שהשמיעו בפני הנאספים משירי העם. הקהל למד להבחין בין הקולות ולהכיר את ה"סופרן", ה"אלט", ה"טנור", ה"באריטון", ה"בס". נעשו מבינים וחוו דעה באמנות הקול והזמרה.

מיד הופיעו שחקנים ושחקניות ויסדו סקציה של חובבי אמנות תיאטרלית. הם התכוננו להצגת מחזות חדשים, פרי הסופרים החדשים, וגם מחזות מחיי העם בימים הקדמונים. כמובן, שזה נעשה בלי מורה ומדריך. מחוסר כוחות מאומנים במשחק דרמטי, היו עושים הכל מתוך האינטואיציה שלהם או מתוך חקוי ממה שראו פעם בתיאטרון יהודי או פולני, שהיה מבקר מפעם לפעם בקילץ. למרות הלקויים שנתגלו במשחקם, נתקבלו בתשואות-חן על ידי הניסתכלים, כי גם דרישותיהם לא היו מרובות. וגם ידעו, כי לפנייהם טירונים המנסים את צעד הראשון בשטח הדרמטי. בכל ליל-שבת היו נערכים הרצאות, קריאות ודקלומים מלווים בזמרה ושירה. הקריין החביב ביותר על הקהל היה יוסל'ה בדחן (יוסף רייזלר). בשעה שהקריא לפני הקהל מיצירותיו של שלום עליכם הדהדו באולם רעמי צחוק. פעלו כאן לא רק היסודות ההומוריסטיים של סיפר דגול זה, אלא גם גינוני קולו, הבעת-עיניו, ארשת-פניו ותנועות

אגודת הספורט "מכבי"

גיפו של הקריין. הוא ידע להתאים את עצמו לחומר, למזג את נפשו הוא, עם נפש גבור היצירה וליצור הרמוניה בין היצירה ובין הבעתה בקול. הקהל יצא מהאולם שמח, שבע־רצון ומבודח.

„הזמיר“ הכניס ענין וחיים בין הנוער הקילצאי. רחוק מבית־המדרש המסורתי, משולל אפשרות להשתלמות בלמודים, מצא הנוער ב„הזמיר“ מקום להתגדר בו. ה„זמיר“ גרש את השעמום מחייו האפורים.

בתקופה שבין שתי מלחמות העולם קמו תנועות חדשות שהקיפו כמעט את כל הנוער הקילצאי. בראשונה קמה תנועת הצופים, שהיה לה אופי חנוכי ותרבותי, אחרי כן התרחבה תנועת הספורט. למארגני תנועה זו היו שתי מטרות לנגד עיניהם: טפוח שרירי הגוף, לישר את הגב הכפוף תחת עול־הגלות וגם לתת לנוער ענין לענות בו — התחרויות בתרגילי הגוף, בכדור־רגל, חידו את כשרם הגופני של הנוער, אבריהם נעשו מחוסנים וגמישים.

קמו אז חברת־ספורט „מכבי“, „בר־כוכבא“, משחקי טניס. לכל חברה היו פטרוניים, מדריכים, יושב־ראש, מזכיר וגזבר, כנהוג. המארגנים היו ברובם מן האינטליגנציה הקילצאית, שמשכה אחריה את הנוער. כך, למשל, בסקצית הטניס ע״י המכבי היו חברות הועד הנשים: פיגה ארטן, הלה רוטנברג, המורה טולה קופל ואחרות.

ועד מועדון הטניס בקילץ

בקילץ נתארגן גם סניף לחברת ידיעת הארץ: ז'ט.ק. אשר יו"ר שלה היה ה' אלעזר ארטן, ובין חברי הוועד היו: סטפניה וולמן, י. אידלשטיין ואחרים, חברה זו ערכה טיולים וסיורים בכל רחבי ארץ, במקומות היסטוריים הנמצאים בין שני ימים, מים השחור עד ים הבלטי, במכרות פחם ומלח ובכלל בכל המקומות שיש בהם ענין להכירם ולראותם. סיורים אלה הרחיבו את אפקם של המשתתפים בהם.

בכל השטחים הורגשה תנועה, תסיסה. גם אלה שהמשיכו עוד בדרכם הישנה, נתארגנו בחברה. חברת „תפארת בחורים“, שחבריה נתגיסו בעיקר מצעירים שעסקו במלאכה או במסחר. להם היה מנין מיוחד בשבתות ובחגים, ובלבד תפלה בצבור, הקדישו שעות ללמודי תנ"ך ופרקי אבות ומדרש.

באותה תקופה נולד גם כן מועדון אורחי, שבו בלו חבריו שעות הערב בקריאת עתונים, בשיחת חברים ובשעשועים שונים, וגם נערכו שם הרצאות על נושאים שונים. בראש המועדון עמדו משה קופמן, הד"ר פויאר, ז'ימנובוב ואחרים.

הספריה העממית היהודית

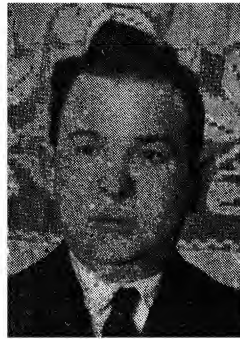
היהודים נושאים שם-לואי „עם הספר“. אין עם בעולם שחבב את הספר כעם ישראל. בכל נדודיו נשא היהודי אתו את הספר. הוא היה לו מקור של נחמה ומרגוע בימי שפלותו ועניו. בהיותו משולל נכסי-חומר, מצא די סטוקו בנכסי רוח. לא היתה עיירה בפולין אפילו העניה ביותר, שלא אצרה בבתי מדרש שלה ספרות רבנות, חסידית, ספרי מוסר; גם ספרי חקירה ומדע התגבשו לפעמים לתוך ספרית-בית-המדרש.

אולם דור ודור וספריו. תוכן הספרים משתנה; אבל החבה לספר בעינה עומדת. היהודי, איש המחשבה, היה חוזר על הספר ומשתדל לרכוש לו ספרים במספר הגדול ביותר. המתנה החביבה ביותר שנתנה לחתן היו ספרי ש"ס ופוסקים. בכל בית-מדרש נתארגנה חברת „קנין ספרים“, שמטרתה היתה רכישת-ספרים.

גם בשעה שהתנועות הסוציאליות, הלאומיות והחברתיות עקרו את הנוער היהודי מבית-המדרש והראו לו כוונים אחרים בחיים לא פסקה בהם הנטיה לספר. גם בפנות הנדחות, ששמה לא חדרו הדי התנועות, קמו חלוצים שפעלו בשטח יסוד ספריות בשביל הנוער הצמא לספר.

באותה תקופה נוסדה בעיר „הספריה העממית היהודית“, שהיתה קיימת כחצי יובל שנים. ספריה זו היתה נחשבת לנכס תרבותי בעל-ערך; ממנה יצאו השכלה ודעת לשדרות רחבות של המוני העם. הרוח החיה בספריה היה משה לבנשטיין, בעל בית-מרקחת, שהיה מסור לה בכל לבו ונפשו. משכנה של הספריה

היתה בדירה בת שני חדרים, חדר הספרים וחדר הקריאה. הספריה נוצרה כמעט יש מאין. מעשרות כרכים שנתאספו מבין חברים גדלה ונתרחבה והיתה לספריה גדולה בעלת שלושת אלפים כרכים. חבר צעירים וצעירות לא חשכו עמל ויגיעה, וכל ישעם וחפצם היו מכוונים לתכלית אחת והיא — להעשיר את הספריה בספרים חדשים, שזה אך יצאו ממכבש הדפוס. סדר להפליא היה שורר בה. כל הספרים היו רשומים בשני קטלוגים, באחד היו רשומים שמות הספרים לפי אלפא-ביתא, — ובאחד — שמות המחברים לפי אותו סדר. באצטבאות היו מסודרים הספרים לפי תכנם —

משה לבנשטיין

ספרי בלטריסטיקה לחוד וספרי מדע לחוד. העתונות וההוצאות הפרוידיות היו מסודרות על גבי שלחנות מוכנים לקריאה. הספרים היו מכורכים בכריכה נאה. נכרת היתה בכל חיבה והתמסרות של הצעירים והצעירות, שעבדו כולם בהתנדבות והקדישו שעות רבות למוסד תרבותי זה.

ספריה זו, שהיתה בבחינת חי נושא את עצמו ללא הקצבות ממקורות אחרים, ושהכילה ממיטב היצירה והמחשבה היהודית בשפות שונות, היתה לברכה ליחודי קילץ, ביחוד לנוער העובד.

קהילת קילץ גדלה והתרחבה. בימי מלחמת העולם הראשונה נהרו אליה יהודים מהעיירות הסמוכות ונשתקעו בה. במשטר הדמוקרטי, שקם במדינה לאחר שבה פולין לעצמאותה, קמו בין היהודים מפלגות פוליטיות, חברתיות וכלכליות, קמו אגודות ספורטיביות, נוסדו מוסדות-חנוך ומוסדות צדקה. במועצת הקהילה ובמועצת העיריה נתקיימו מפעם לפעם ישיבות של הבריהן ובהן נשמעו נאומים ודיווחים. כל אלה השנויים והתמורות, שחלו בחיי היהודים, תושבי קילץ, דרשו מהם יצירת בטאון, כתב-עת, שישקף את כל מה שמתרחש בתחומם, ושיתן הסברות, באורים לכל החלטות, שנתקבלו במשרדים מוניציפאליים, ובמוסדות שונים ובכלל שישמש בבואה לחיי היהודים. צעירים אחדים, בעלי מרץ, שהרגישו בנפשם כשרונות וז'ורנליסטים, קמו ויסדו את השבועון "קיעלצער צייטונג", שהיה מופיע מדי ערב-שבת בשבתו ונתקבל ברצון על ידי יהודי קילץ. עורכי העתון היו מתחלפים להגל סבות שונות. העורך הראשון היה צבי גיבילסקי, אחריו חיים זילוני, שמעון סטרבצינסקי ולבוסוף — לייבל רודל. כל אחד מהם נחן בסגולות-נפש ובמזג-רוח שונים; אבל הצד השווה שבהם היה, כולם ציונים מובהקים, מסורים לרעיון תחית העם במולדתו, מעורים בחיי העם ויונקים ממקורותיו הנצחיים. שבועון מקומי זה, הופיע במשך עשרים שנה, והופסקה הוצאתו יחד עם אבדן הקהילה, ששמש אותה באמונה.

מוסדות חנוך, תרבות והשכלה

עד המאה העשרים היו קיימים בקילץ רק חדרים מסורתיים, ובהם היו לילדי יהודי העיר מקבלים את חנוכם. לא היתה דרישה משום צד לשנות את פני החנוך. כשאר צורות החיים ברחוב היהודים, שהיו קבועות ומגובשות, כן גם דרכי חנוך הבנים והבנות היו סלולות, ושנוי לא חל בהן. המלמדים היו מרביצים תורה לילדי ישראל לפי הנוסח הישן והמקובל בכל תפוצות ישראל.

במשך הזמן קמו בין המלמדים פנים חדשות, והם הכניסו לתוך כתלי החדר את למוד השפה העברית ודקדוקה.

וואווא פוקס, שהגר בסוף ימיו לאמריקה, היה החלוץ בעיר קילץ בשטח למוד שפתנו העתיקה לילדי יהודי העיר; לתכלית זו הזמין ל"חדר" שלו ליטאי אחד, שבא מבריסק דליטא, יעקב דייבוך שמו, והוא הורה לילדי החדר עברית. כמובן, היתה ההוראה באופן פרימיטיבי, ללא שטה ותכנית, כעין: פקד, פקדתי, פקדת וכו'.

אבל ההתחלה, הדחיפה הראשונה ללמוד שפתנו הלאומית יצאה מהמלמד ההוא, ושמו ראוי להזכר לשבח ולתהלה.

ר' נחמן דוד קשנסקי ז"ל, מליץ ומחבר שירים, פעל הרבה להפצת ידיעת השפה העברית בין צעירינו. גם ב"תלמוד תורה", שהיה מנהלו, וגם בשעוריו הפרטיים למד את התנ"ך ואת השפה העברית בטיב טעם ודעת ובהסברה יפה. רבים סגלו להם מתוך הנאה מרובה את מליצות התנ"ך והתחילו מרגישים ביופין, ועל ידי כך באו אחרי כן גם לידי קריאה בספרים של הספרות העברית החדשה, שהתחילה להתפתח באותה תקופה, וגם לידי קריאה בכתבי העת העבריים, ב"המליץ" וב"הצפירה". מתוך כך החלה ההשכלה מתגנבת דאט לאט לתוך כתלי בית-המדרש ורכשה לה שם לבבות בין הנוער הלומד. בקילץ חי ופעל עוד מליץ אחר בשפה העברית ושמו שאול אליעזר פרידנווהן ז"ל. גם הוא כתב מליצות וחבר פירוש למגלת-אסתר. הוא היה בריפולוגיתיה של נ.ד. קשנסקי. הם היו מתחרים זה בזה בשטח שעורים פרטיים ובכתיבת נוסחאות על מצבות. והיו פוסלים זה את זה, כל אחד היה מראה על מומיו של חברו. אולם קנאת סופרים תרבה חכמה. על ידם התחילו המלמדים להכניס לתוך כתלי חדריהם המעובשים קצת אויר מרענן. למוד התנ"ך, שמקודם הקצו בשבילו המלמדים שעה, שהיא לא יום ולא לילה, התחיל תופס מקום חשוב בתכנית הלמודים, והם סללו דרך לבתי ספר עבריים, שקמו אחר כך. מלמד אחד בשם "קוובסקי" פתח לו חדר. שבו מלבד למודי היהדות

למדו הילדים רוסית, חשבון, שפת עבר ודקדוקה. זה היה כעין "חדר מתוקן", אשר שמש מעבר לבתי-ספר, שבהם כבר לא היו "מלמדים", אלא מורים ומורות. ותכנית הלמודים בהם היתה כתכנית הלמודים בבתי הספר הכלליים הממשלתיים. לא בחודש אחד וגם לא בשנה אחת נתהווה השנוי היסודי בחנוך היהודי, מלחמה ארוכה נטשה בין ה"חדר" ובין בית-הספר המודרני, מלחמה שנמשכה בעיר קילץ כעשרים שנה. גם אחר כך, כאשר בית-הספר נחל סוף-סוף נצחון ברחוב היהודי והיה השליט בחנוך הילדים, לא נסתלק ה"חדר" לגמרי מן העולם; הוא המשיך בקיומו בצד בתי הספר בצורה שונה קצת בהתאם לדרישות הזמן. ה"חדר" הוצא מרשות היחיד ועבר לרשות הרבים. החדר הפרטי, שהיה מצטמצם בעשרות תלמידים בחדר צר, נהפך לחדר צבורי בעל מאות תלמידים, ומקומו בחדרים מרווחים מצוידיים במכשירי למוד ומתאימים פחות או יותר לדרישות ההיגיינה ולתביעות הסניטריות.

חברת "יבנה" יסדה טפוס חדר "מזרחי", ו"האגודה" — חדר "יסודי התורה". וכדי להחזיק מעמד היו גם החדרים הללו מוכרחים להכניס לתכנית למודיהם את המקצועות הנלמדים בבתי הספר הכלליים.

אעביר כאן בקצרה את תהליך התפתחות החנוך בעיר קילץ, את ההאבקות בין החדש ובין הישן עד שהיה הכרח לבסוף להוציא את הישן מפני החדש. עוד בשנת 1904 נוסד בית-ספר בעיר, בהנהלת ה' שרייבר, איש בעל השכלה רחבה, בעל מרץ-רב ולהוט אחר הרפתקאות. (הוא מלא אחר כך ברוסיה בממשלת קרנסקי תפקיד חשוב). בית-ספרו היה בחדרים מרווחים, בהתאם לתביעות הסניטריות; תכנית הלמודים הותאמה לתכנית של בית-ספר עממי. התלמידים היו מחולקים לפי כתות. לכל מקצוע הוקצבה שעה מיוחדת. בין השעורים היו הפסקות. צלצול הפעמון היה מודיע את התחלת השעורים וסופם. התלמידים היו לבושים תלבושת אחידה. תלבושת כזו היתה מטשטשת את ההבדלים בין ילדי עניים ובין ילדי עשירים וגם שוותה לתלמידים צביון מיוחד, שרומם אותם על ילדי החדרים. באותם הימים היו מדים מזכירים שלטון ועוררו דרך-ארץ בלב ההמון כלפי האיש הנושא אותם. מלבד זה היה להם כח-מושך לילדים האוהבים את החדש. ונוסף לכל אלה הנמוקים, היה בתלבושת אחידה גם יסוד חנוכי ממין אחר. הילדים היו נכרים ברחוב, ועין המחנכים היתה יכולה להבחין ביניהם ובין שאר הילדים, והיתה להם האפשרות לשים עין פקוחה עליהם, שלא יעוותו דרכם מחוץ לכתלי בית-הספר.

בית-ספר ראשון זה בקילץ מתחלת יסודו נתקל בקשיים ובמכשולים, שעכבו את התפתחותו. ולמרות כל המאמצים מצד המנהל ומצד הציונים, שתמכו בו, לא המשיך בקיומו. מקץ שנתיים מיום הווסדו מוכרח היה להסגר לשמחת המלמדים, אשר בית-ספר זה היה כקוץ בעיניהם.

הסבה העיקרית לחיסול בית-ספר זה היה חוסר חבר-מורים מוסמכים, מוכשרים לנהל מוסד חנוכי כזה. המורים שהוזמנו לעבוד בבית-ספר זה היו ברובם דילטנטים במקצוע ההוראה. הם היו סטודנטים או מלמדים מתקדמים

אבל גם הראשונים וגם האחרונים לא ידעו פרק בפדגוגיה ודיקדקטיקה. התלמידים לא התקדמו בלמודיהם, ההורים היו נאלצים לשלח את בניהם לחדר בשעות שאחרי הצהרים, כדי שלא ישארו עמי הארץ לכל ימי חייהם. המלמדים מצאו את מקום-התורפה, כדי לחתור חתירות תחת קיומו. בבית-ספר זה תפס למוד-התנ"ך מקום חשוב בתכנית הלמודים. מלמד אחד, ברצותו להראות לאבי ילד, כי בנו הלומד בבית-ספר אינו יודע פסוק בתנ"ך, שאל את התלמיד בפני אביו: "בני מי היו 'גדלתי ורוממתי'? הילד מושך בכתפיו ואומר מבויש, שלא שמע ולא למד שמות כאלה. המלמד קורא בתרועת נצחון: "זהו שאמרתי, שגם את התנ"ך, עיקר למודם בבית הספר, אינם יודעים. והוא אינו מתעצל, מוציא מתוך ארון הספרים את הספר "דברי הימים", ומראה שחור על גבי לבן, שכתוב שם בפרק כ"ה, כי "גדלתי ורוממתי" הם מבני אסף, אשר שמשו בכלי נגון לפני ארון ד'.

התלמיד מתנצל ואומר, שבבית-ספרו אינם לומדים "דברי הימים", אולם המלמד אינו מרפה מטרפו ומוסיף לבחון את התלמיד ואומר: כן, "דברי הימים" אינכם לומדים; אבל "חומש", ודאי, אתם לומדים. ובלי ספק בספר "בראשית" הוא הספר הראשון בתורה, בקיאים התלמידים כמו ב"אשרי יושבי". אם כן, הגידה נא לי, מי זה אמר: "אחד אני, והוא איש?"

המלמד בדעתו לפני מי הוא עומד, שאבי התלמיד הוא עם הארץ, "מדאוריתא", חבר בכוונה את המלים חבור לא נכון, כדי להכשיל את התלמיד ולהוכיח את צדקת דבריו באמרו, שההורים בידיהם ממש עושים את בניהם לעמי הארץ, לגויים, כביכול, במסרם אותם לבתי ספר. שהם לא חדר ולא ישיבה, אלא מין בית-חרושת לעשית ילדים רכים לאפיקורסים, לחפשים, ללא תורה וללא דרך-ארץ. "הרי עיניכם הרואות — הוסיף המלמד, בקול נצחון — כי הילד, חניך בית-הספר, אינו יודע ספוק בחומש. והוא מוציא את החומש בראשית ומראה לילד העומד מבויש את המלים בפרשת מקץ: "ונחלמה חלום בלילה אחד אני והוא איש כחלומי וכו'.

בטכסיסים כאלה השתמשו המלמדים, כדי להבאיש את בית-הספר בעיני ההמונים, שברובם היו שומרי מצוות ומחזיקים במסורת האבות.

הצינונים שנהלו תעמולה לטובת בית-הספר היו בבחינת: "נאה דורש ואינו נאה מקיים". הם בעצמם היו מוסרים את בניהם לגימנסיה הרוסית הממשלתית; אלה, שלא זכו, שבניהם יתקבלו אל הגימנסיה, מסרו אותם אל בית-הספר המסחרי הפולני או לבתי-ספר פולניים פרטיים, שקמו באותם הימים ברשיון הממשלה.

ההמונים התחילו מוציאים את ילדיהם מבית הספר ומסרום בחזרה לחדרים, בראותם, שבית-הספר אכזב את תקותם, ובניהם אינם מצליחים בלמודים.

העשירים המתקדמים פנו עורף לבית-ספר עברי. הם העדיפו מוסדות-חנוך של הנכרים על בית-ספר יהודי, שהיה בעיניהם כעין חדר. ובית הספר

היהודי הראשון בקילץ נשאר קרח מכאן וקרח מכאן, נאבק לקיומו כשנתים עד שהלך לעולמו.

שנים אחדות עברו ללא בית־ספר עברי בעיר. והנה כמו שני אחים בשם יוסקוביץ לחדש את בית־הספר היהודי בקילץ. שנות המהפכה ברחבי רוסיה, העתונות היהודית, שנוצרה והתפתחה באותם הימים וזכתה לידי הפצה גדולה בין המוני היהודים, הזיזו את החיים היהודיים קדימה. בין ההמונים קמה תנועה ליצירת בית־ספר מודרני, שבו יקבלו ילדיהם ידיעות הדרושות להם בחיים המשתנים וצועדים בצעדי ענק קדימה. רבים מהם שמו עיניהם באחים יוסקוביץ, בעלי השכלה נמוכה, העוסקים בהוראה פרטית, שהם היו היוזמים בדבר, והם קבלו הבטחות מפי בעלי מלאכה רבים, שיתמכו בידיהם תמיכה כספית ומוסרית — ובלבד שיפתחו בית־ספר.

אחרי התגברם על מכשולים וקשיים פתחו לבסוף בית־ספר עברי. בתכנית הלמודים נתן מקום רב לשפה העברית ולדברי ימ־ישראל; גם המקצועות שנלמדו בבית־ספר עממיים ממשלתיים תפסו בה מקום חשוב. אבל גם בית־ספר זה לא הוציא את שנתו. חתירת המלמדים תחת קיומו מצד אחד וחוסר כשרון הנהלתי מצד שני גרמו לסגירתו אחרי עבור חצי שנה לפתיחתו. על ישראל יוסקוביץ, שהיה ידוע בעיר בשם "ישראל יעקל־ס", משכיל וציוני, הוציאו המלמדים לעז, שהוא אפיקורוס, אינו מאמין בהשואת הנפש. ספרו עליו מעשיה, כי במות עליו ילדו, לא נהג שבעה ימי אבלות. על שאלת שכנו, שפנו אליו בנידון זה, מדוע משנה הוא ממטבע שטבעו חכמים? ענה בבטול: "אה, שטויות! החשמל הופסק, ועל מה יש לנהוג אבלות?" בדברי דופי ובבדיות כאלה השמיצו את שמו, כדי שהורים לא ימסרו לידו את ילדיהם.

באותם הימים היה קיים בקילץ בית־ספר יהודי; אבל זה היה בית־ספר לבנות, ועל פי תכנית הלמודים לא היה כלל בית־ספר יהודי, כי לא נלמדו שם למודי היהדות; זה היה על פי תכניתו בית־ספר פולני. לבית־ספר זה מסרו את בנותיהם גם אדוקים שבאדוקים; בחשבם בתמימותם, כי לבנות מותר להקנות השכלה ודעת. בת משכלת היא פאר הבית, השכלתה מועילה אחרי כן גם לשדוך. תורה אין היא צריכה ללמוד. "כל המלמד את בתו תורה, כאלו מלמדה תפלות". הנהגת הבית לפי דיני ה"שולחן הערוך", יכולה ללמוד מאמה. ושום הפסד ליהדות לא יצא מהשכלת בנותיהם.

כמה מהאדוקים והחסידים, בראותם אחר־כך את טעותם ונגשו לתקן את המעוות, אחזו את המועד, הנגע כבר פשה בבתיהם, ואי־אפשר היה לרפאו גם על ידי יסוד בתי־ספר מיוחדים "בית יעקב" לבנותיהם. ל"בית יעקב" הלכו בעיקר — בנות העניים, ובנות החסידים העשירים המשיכו לקבל את השכלתם בבתי־ספר מסודרים, שעמדו תחת פקוח ממשלתי.

הגברת סטפניה וולמן, היא שיסדה בקילץ את בית הספר לבנות. אשה זו ראויה היא להרחיב עליה הדבור. אם גם נמנתה על חוג המתבוללים, נמצאו

בה סגולות יקרות המוסיפות לאשה זו ערך מיוחד ומרימות את כבודה גם בעיני מתנגדיה. בעלה הראשון, שעל שמו היתה נקראת גם אחרי מותו ואחרי הנשאה לאיש אחר, היה בעל־מום בחיצוניותו: איש גוף וגבן, אבל סגולות רוחו, השכלתו הרחבה השפיעו על העלמה סטפניה, שהיתה מחוננת בחן וביופי. היא לא בחלה בו, קרבה נפשית נתהוותה ביניהם והם התחתנו.

אחרי מות בעלה החליטה היא וחברתה, הגברת פרדיסטל, לפתוח בית־ספר לבנות. בתחלה היה זה בית־ספר יסודי, ככל בתי־ספר עממיים פולניים, שהיו קיימים באותו זמן, אבל במשך הזמן התפתח והיה לבית־ספר תיכוני, לגימנסיה לבנות.

בית ספרה שימש מוסד חנוכי למופת בסדריו הטובים. המנהלת השפיעה על חניכותיה בשאר רוחה, במרצה וברצונה העז. תלמידותיה רחשו לה חבה, כבוד והערצה. היא היתה מלמדת אותן נמוסיות ומדות טובות: לדבר אמת, לקצר בדבור, להגיד את העיקר ולעזוב את הטפל, לעמוד בדבור. "השתדלי, שרצונך יתקיים, היתה אומרת, אם משוכנעת את, שהצדק אתך, לא להיות רך כקנה ונמס כשעוה תחת השפעת רצון אחרים".

המנהלת סט. וולמן וכיתת הגימנסיה שלה

היא היתה מקדישה שעה בשבוע ללמד את חניכותיה ארחות־חיים. בעיקר היתה מדגישה את חשיבותו של האופי באדם. היא היתה אומרת:

השתדלי להבליט את אישיותך ולגבש את אופייך, שיהיה מוצק כברזל, כי רק אלה המחוננים ברצון תקיף ובעלי אופי עז ומגובש הולכים בדרכם בטח ובצעדי עוז, ורוכשים כבוד לעצמם.

ומפני שהיא היתה נאה דורשת ונאה מקיימת, כי בעצמה היתה מחוננת במדות אלו, היתה השפעתה על תלמידותיה גדולה מאד

אמנם בראשית פעולתה בשדה־החנוך היתה רחוקה מענייני היהדות והרחיקה מתכנית הלמודים את למודי היהדות; גם למוד הדת שהיה חובה בבית־ספר למדו לא בשפה העברית אלא בשפה הפולנית. אבל במשך הזמן תחת לחץ דרישת ההורים, שפעמו בקרבם רגשות לאומיים, הכניסה גם היא את למוד השפה העברית לתוך כתלי בית־ספרה, כדי להשביע את רצונם של הורי התלמידות. אבל התלמידות לא הצליחו בלמוד זה. המנהלת הכניסה את למוד השפה העברית לבית־ספרה לא מתוך רצונה הטוב, אלא כאלו כפאה שד; לכן החזיקה את מקצוע זה כזמורת זר, שלא נקלטה בקרקע בית־ספרה. יחס כזה לשפתנו הלאומית היה ניכר גם בבחירת מורה לעברית. לכל שאר המקצועות השתדלה לרכש לה כוחות פדגוגיים מובהקים, וללמוד השפה העברית לקחה מן הבא לידיה, גם מן הפסולת. התלמידות בהרגישן את יחס הזלזול לעברית נצד המנהלת, התחילו גם הן מזלזלות במורה ובשפה העברית. המקצוע של למוד עברית שמש לבית־ספרה כשלט ללא תוצאות חיוביות.

לסוף ימיה חל שנוי בהשקפתה והתחילה מתקרבת להמוני היהודים. היא היתה עסקנית בבית־היתומים, שקם ביזמתה בקילץ אחרי מלחמת העולם הראשונה. גם תנועת „החלוץ“, שקמה אז בין הצעירים, אשר מטרתה היתה עליה לארץ־ישראל על מנת להחיות את שוממותיה, הכתה הד בלבה והתייחסה אליה באהדה. בשנים האחרונות של ימי חייה היתה תורמת גם לקרנות הציוניות. במותה חלקו לה היהודים הקילצאים כבוד גדול, ובכאב לב לווה למנוחת עולמים; ידעו, כי נסתלקה מהם אשה פעילה, בעלת יזמה, ובמותה השאירה מקום ריק בשדה הפעולה החברתית. העדרה היה מורגש בין חוגים רבים של יהודי העיר.

אזכיר כאן עוד בשם אשה, שפעלה בשדה חנוך הבנות בקילץ. הגברת סלומאה רייזמן, אשת איצ'ה מאיר רייזמן, פתחה באותו זמן גם היא בית־ספר לבנות. מרת רייזמן, אשה משכלת, יודעת פרק בפדגוגיה, חרוצה ופעילה, ידעה לנהל את בית־ספרה ולבססו, שיוכל לעמוד גם בפני רוח שאינה מצויה. אשה זו היתה חדורה יחס חיובי לערכי היהדות והכניסה לתוך כתלי בית־ספרה את למוד השפה העברית וטפלה במקצוע זה לא פחות מאשר בשאר מקצועות הלמודים. ללמוד השפה העברית הוזמן על ידה צעיר בעל מרץ, מחונן בכשרונות

פדגוגיים; התלמידות הצליחו, איפוא, בלמודן. כמה מהן יצאו מבית-ספר זה וידיעת השפה העברית בפיהן.

בית ספרה של מרת רייזמן מתחלת יסודו היה מיועד לבנות השכבות העממיות, לבנות בעלי מלאכה, חנונים, פועלים; לעומת זאת היה בית ספרה

המנהלת הגב' רייזמן ותלמידותיה.

של מרת וולמן מקום חנוך לבנות של שכבות אמידות. זמן רב התקמו שני בתי ספר אלה זה בצד זה מבלי להכנס איש בתחומו של חברו. מקום היה לשניהם, ולא התחרו ביניהם.

אולם אחר מלחמת העולם הראשונה התחילה פולין העצמאית מפתחת רשת של בתי ספר עממיים ממשלתיים והנהיגה חובת השכלה כללית. בני היהודים ובנותיהם התחילו מבקרים בבתי-ספר ממשלתיים, אשר שעריהם היו פתוחים לפניהם לרווחה, ובהם היו מקבלים את השכלתם הראשונה חנם. וזוֹסֶף לבתי-ספר לבנות, שהיו קיימים מכבר נפתח בקילץ בית-ספר פרטי לבנות על ידי האחיות מינץ.

מנהלת בית-ספר זה הגב' מרים מינץ, עסקנית ציונית ידועה, השקיעה מרוחה ונפשה בחנוך התלמידות, והחדרת הערכים הלאומיים בלבן. האחיות מינץ היו פעילות בחיי צבור היהודיים ודגלו בסיסמאות ציוניות. אחת מהן

עלתה אחר כך לארץ-ישראל. בבית-ספרן הקדישו שעות לא רק ללמוד עברית בלבד, אלא גם ללמודי התנ"ך ודברי ימי ישראל. בתקופה זו התחילה גם התחרות בין בתי ספר לבנות בעיר; כבודם ירד, המשמעת נעשתה לקויה.

במצב כזה כל מוסד חנוכי נאלץ היה להשתמש גם באמצעים, שריח של עסק נדף מהם: פרסומת ותעמולה, ומי שהצליח בכך יותר מחברו, זכה במספר יותר גדול של תלמידות.

חודש לפני ראשית שנת הלימודים הופעל כבר מנגנון התעמולה והפרסומת. בתי היהודים נתמלאו מודעות, כרוזים, שבהם היו מבטיחות הנהלות בתי הספר להורים הרים וגבעות ומכריות על החדושים שיוכנסו לבית-ספרן. יהודי, בקחתו בבקר עתון, היה מוצא בין גליונותיו מודעות של בתי הספר ממינים ונוסחאות שונים.

בית הספר של האחיות מינץ

באותם הימים היו קיימים כמה בתי-ספר פרטיים וצבוריים לנערים, וכל בית-ספר היה מרבה לעשות תעמולה ופרסום לטובתו. ההורים התמימים עמדו נבוכים ולא ידעו לשית עצות בנפשם לנוכח נחשול הפרסומת. זה מושך אותו לכאן, וזה — לכאן. חזרו הזמנים, שהיה צורך לבקר את ההורים בבתיהם, כמלמדים בשעתם, כדי לזכות בבנו או בבתו. לידי דרגה נמוכה כזו ירד מצב בתי הספר היהודיים בתקופה שלפני מלחמת העולם השנייה. תוצאותיו

של מצב ירוד זה — היתה המעטת דמותו של בית הספר העברי. אשוב לקורות התפתחותם של בתי-ספר לבנים בקילץ. כפי שהזכרתי כבר, לא עלו הנסיונות הראשונים להקמת בתי ספר לנערים. בתי הספר הראשונים, שהוקמו בעמל רב, לא היו בני קיימא. עדיין לא אוכשר דורא. הם היו דומים לפרחי שדה המקדימים לגבוט — הקמלים חיש מהר. הכפור הראשון מכריע אותם ומקפיא בהם את לשדם. כן לא הצליחו בתי הספר של המייסדים הראשונים. החדרים הישנים הוסיפו להתקיים. ההורים היו מוסרים את בניהם למלמדים, מלעיטים אותם תורה לפי השיטה הישנה.

בינתיים באו לקילץ צעירים ליטאים, והם היו נותנים שעורים פרטיים בשפת עבר ובשפה הרוסית. ילדים שלמדו בחדר היו מקבלים בשעות-ערב שעורים פרטיים מפי מורים, אשר פרנסתם היתה מ"הוראת שעה". הצעירים הללו הם הכשירו את הקרקע, שעליה קמו אחר-כך בתי ספר יהודיים. הם עבדו במחתרת, הם עשו את עבודת-ההשכלה בחדרי חדרים; פעולתם לא היתה מזדקרת לעין, ובכל זאת הכשירו את הלבבות לשנוי כבאר זה בשטח חנוך הנערים. אבל לא כל אחד השיגה ידו לשלם שכר-למוד למלמד וגם למורה פרטי, ומשום כך נוצרה דרישה נמרצה לבית הספר, שיכלול בתכנית הלמודים שלו גם למודי היהדות וגם למודים חילוניים, הדרושים לאדם בחייו.

כשנתים לפני מלחמת העולם הראשונה בא לקילץ איש בעל השכלה זעומה, אבל בעל יזמה, בשם חווט. הוא קם ויסד בית-ספר לבנים. מורים ועוזרים מצא בין הצעירים, שהיו עסוקים בהוראה פרטית, והיו ידועים להורי התלמידים כמתאימים לתפקידם. בית-ספר זה מצא על נקלה תלמידים. חווט, כדי להבטיח את קיומו החמרי ולא להיות תלוי לגמרי בבית-הספר שלו, שהוצאותיו בשנים הראשונות היו מרובות, השתדל אצל השלטונות להתקבל לגימנסיה הרוסית הממשלתית בתור מורה-דת, בקשתו נתמלאה. הוא נתקבל בגימנסיה כמורה דת לתלמידים היהודים, אשר מספרם הגיע אז לעשרות אחדות. משרה במוסד חנוכי ממשלתי מסורה ליהודי, היתה תופעה בלתי רגילה בעירנו. משרה זו העלתה את כבודו של חווט בעיני הבריות. ביחוד, ביומי דפגרי, כאשר ערכו תפלה בבית-הכנסת לשלום בית-המלכות, והוא היה בא בראש תלמידיו היהודים של הגימנסיה הרוסית, חבוש כובע של פקיד רוסי, שנשר בעל שני ראשים קבוע בו, וחרב קטנה צמודה על מתניו, היה עושה בהופעתו רושם של איש הקרוב למלכות. בימים ההם אסור היה לזלזל בכבודו של אדם כזה.

אמנם תלמידיו בגימנסיה לעגו לו, בשמעם את השפה הרוסית היוצאת מפיו מסורסת ונלעגה; אבל מה שנעשה בין כתלי הגימנסיה אינו יוצא החוצה. עמדתו זו בחברה סיעה לו בהרבה להצלחתו גם בבית-ספרו הפרטי. ברם גם בית-ספר זה — שנות קיומו לא ארכו. פרצה מלחמת העולם הראשונה. בשנים הראשונות למלחמה היתה קילץ כמעט שדה מערכה. גייסות היו עוברים וגם חונים בעיר. כל מוסדות החנוך נסגרו. רק בשנה השלישית

למלחמה, כאשר החזית התרחקה מקילץ, והאוסטרים קנו להם ישיבת-קבע בעיר, נפתחו שוב בתי ספר וגם מוסדות חנוך תיכוניים. בתקופה זו התחילו צומחות בערי פולין גימנסיות יהודיות. גליציה היתה מספקת מורים למכביר. חוות הוזמן בתור מורה לעברית לגימנסיה של שפר בלובלין. שם לא המשיך לשרת, עבודת ההוראה בגימנסיה יהודית לא היתה לפי כוחו; חסרות היו לו הידיעות הפדגוגיות הדרושות למורה; היה סובל הרבה גם מצד התלמידים וגם מצד הנהלת הגימנסיה. ונוסף לזה היו גם ענייני משפחתו לקויים. החיים נעשו קשים לו. כל הדברים האלה הורידו אותו אל הקבר — והוא רק כבן ארבעים וחמש.

בינתיים נפתח בעיר בית-ספר עברי ע"י צעיר ליטאי, בשם פריבולסקי. נסיונות להוראה רכש לו משעוריו הפרטיים וגם מעבודתו בבית-ספרו של חוות. מורות מצא לו בין חניכות של גימנסית וולמן. הוא היה הראשון, שהכניס גם מורות לבית-ספר של נערים. בית-ספרו זה הצליח והתקיים עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. בעליו נתעשרו. לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה רכש לו בעל בית-הספר בית-חומה גדול. פריבולסקי היה חלש בגופו אבל עז ברוחו. כשרונות פדגוגיים היו לו. ידע איך לטפל בילדים וגם איך לנהל בית-ספר. הוא סדר את בית ספרו באופן כזה, שהוצאותיו תהיינה מעטות, והכנסותיו מרובות. ומכיון שבשנים הראשונות היה הוא בעל בית הספר היחיד בעיר, שהיה במדה ידועה מסודר בסדרים טובים, הצליח במפעלו. גם אחרי כן, כאשר קמו לו מתחרים מסוכנים, היודעים את מלאכת ההוראה לפי השיטות

בית הספר של פריבולסקי

החדישות, המשיך בית-ספרו את קיומו בכוח האינרציה ובכח הפרסום שרכש לו בשנים הקודמות.

באותו זמן בשנת 1917, נוסדה בעיר אגודת מזרחי. בין שאר התפקידים שנטלה על עצמה, מדיניים, לאומיים וצבוריים, הקדישה מרץ רב גם לפעולה תרבותית, ביחוד לחנוך הבנים והבנות ברוח התורה והמסורה, לנטוע בהם אהבה וחבה לקדשינו הלאומיים, לארץ-ישראל, לשפה העברית ולדברי ימי ישראל. מיד בראשית הוסדה של אגודת "המזרחי" נפתח על ידה בית-ספר בשם: "תורה ודעת". בשנים הראשונות נתקל המזרחי בקשיים מרובים בהגשמת מטרתו של המוסד החנוכי שלו. הקושי העיקרי היה המחסור במורים לאומיים-דתיים. בית-מדרש למורים כאלה לא היה עוד בפולין. הסמינריונים למורים שהתקמו בוילנה ובגרודנה לא היו מוציאים מורים דתיים. "המזרחי" לא רצה להכניס לבית-ספרו מורים חפשיים, שלא ישפיעו על חניכיהם מדעותיהם והשקפותיהם. ועד בית-הספר העדיף להכניס למוסד החנוכי שלו מלמדים מטפוס הישן ללמודי קודש ולמקצועות החילוניים מורים מקומיים. יהודי קילץ קבלו בשמחה ובהתלהבות גדולה את המודעה הראשונה על דבר פתיחת בית-ספר, שבו יקבלו התלמידים חנוך דתי לאומי. הרי לבית-ספר כזה נשאו את נפשם זה מזמן.

מיד בימים הראשונים לפרסום המודעה על דבר פתיחת בית-ספר מיסודו על המזרחי הצטופפו הורים לעשרות בדירת "המזרחי" הצרה, אשר באו לרשום את ילדיהם לבית-הספר החדש. בסך-הכל נרשמו אז יותר ממאתים ילד בגילים שונים.

ה"מזרחי" עמד לפני בעיה חמורה — למאתים ילד דרושים חדרים מרווחים, ודירה כזו אי אפשר היה להשיג בשום מחיר. בימי המלחמה פסקה הבניה בכל ערי פולין, ושאלת הדירות החמירה בכל מקום. ביחוד, בקילץ, שהיתה סמוכה לחזית, ומכל העיירות הסמוכות מצאו התושבים מפלט בעיר הפלך. ההצטופפות בבתים היתה גדולה. גם לאדם פרטי קשה היה להשיג חדר, ומכל-שכן דירה מרווחה בשביל בית-ספר. סוף סוף נפתרה גם שאלת הדירה. האחים קוזובסקי ירשו מאביהם, שמת באותו זמן, "חדר" עם הרהוט שבו. זמן קצר המשיכו הם לנהל את החדר, אולם בבית-הספר של המזרחי ראו מתחרה מסוכן לחדר שלהם. ובאמת יצאו רבים מתלמידיהם ובאו להרשם בבית-הספר של ה"מזרחי".

ביום אחד ראו את עצמם מקופחי פרנסה. לכן בשמעם כי "המזרחי" יחפש דירה לבית-ספרו, באו לועד "המזרחי" והציעו את דירתם בעלת ארבעה חדרים יחד עם פרוזדור ארוך ורחב, שהיה יכול לשמש בשעת הצורך לכיתה. הדירה נמצאה מתאימה לבית-הספר, כי יכולה היתה להכניס אל תוכה כמאתים ילד. אבל תנאי התנו שגם הם יתקבלו כמלמדים בבית ספר זה.

באין ברירה, הסכים ועד "המזרחי" להצעה זו. בית-ספר דתי-לאומי נפתח, בית-ספר צבורי ראשון בעיר. הוזמנו מטובי המלמדים שבעיר, הלל

איברמן, ממיסדי "המזרחי" מקילץ, תורני מפורסם בעיר, בונם ווירז'בה, איש מחונן בכשרון הסברה, אם כי לא עיין בספרי פדגוגיה, ידע באינטואיציה שלו איך לגשת אל הילד, איך לנתח ענין קשה ולהביאו לידי הבנתו של הילד. גם מבוגרים התענגו לשמוע את אופן הסברתו של סוגיא קשה בגמרא. הוא ידע גם לענין את הילדים.

אולם התלהבות ההורים פגה, בראותם, אחרי עבור איזה זמן, שגם בית־ספר זה אינו ממלא את תקוותיהם, שתלו בו. אמנם שני המלמדים הנ"ל כלאו את תפקידם באופן הטוב ביותר, אך כעבור שעות למודם, היו התלמידים נעזבים לנפשם. האחים קוובסקי, מלמדים דרדקאי, לא התאימו לגמרי להוראה בכתה, לא ידעו איך ללמד כתה בת ארבעים ילד, איך לקיים את הסדר בכתה. הם היו רגילים ללמד ילדים באופן אינדיבידואלי.

אבל החסרון העיקרי היה — העדר מנהל. שום מוסד חנוכי, כלכלי ודברתי לא יתקיים ללא הנהלה מתאימה. ועד המזרחי, שהיה משולל נסיון בענין זה, פתח בית־ספר ועזבו לגורלו. אמנם נבחר ועד מיוחד, אשר תפקידו היה לטפל בבית־הספר; אבל פעולתו הצטמצמו בענינים אדמיניסטרטיביים בלבד, בהנהלת הענינים הכספיים, ההכנסה וההוצאה, גבית שכר־לימוד ותשלומי משכורת למלמדים ולמורים. בבית־ספר צבורי דרוש מנהל, שיקדיש את תשומת־לבו לעניניו הפנימיים של מוסד חנוכי, שנמסר לידו, להשגיח על מהלך הלמודים, שיתנהלו לפי התכנית, לתקן את הלקויים, למלא את הפגמות, לסתום את הסדקים והפרצות המתגלים מזמן לזמן. על המנהל לעמוד על המשמר ולהקפיד על המשמעת הפנימית הן מצד המורים והן מצד התלמידים; עליו להשגיח, שתכנית הלמודים תהא מבוצעת, שמלמד אחד ישלים את השני, שלא תהיה ערבוביה באופן הלמודים, שלא ימשוך אחד לכאן ואחד לכאן, שלא יעשה כל אחד כאדם העושה בתוך שלו. המנהל צריך לארגן את העבודה באופן כזה, שתרחף עליה רוח המאחדת והמלכדת את הפעולות השונות לפעולה אחידה הקולעת למטרה, אשר הציבו המיסדים והיוזמים, שנגשו ליצור מפעל חנוכי צבורי.

וללא הנהלה מתאימה החל הבנין להתפורר. בסוף שנת הלמודים הופחת מספר התלמידים. בינתיים נפתח גם על ידי "האגודה" חדר צבורי, ושמה נחלקטו המלמדים, שלא מצאו מקום בבית־הספר "מזרחי", ונוצרה התחרות בין "המזרחי" ו"האגודה". במצב כזה ראה ועד בית־הספר הכרח לגשת לפעולות נמרצות, כדי שהיציר הרך שלהם ימשיך בקיומו ולא יוציא את נשמתו בדמי ימיו.

הפעולה הראשונה היתה נתוק הקשר בין בית־הספר ובין האחים קוובסקי לשם זה צריך היה להשתדל לרכוש דירה מתאימה בשביל בית־הספר, כדי להפטר ממלמדים שאינם ראויים לתעודתם. בית־הספר שם לו לתעודתו לרומם את הנוך הבנים בהתאם לרוח הזמן והדרישות הלאומיות, שנתעוררו אן, ביתר תיקף, בהתגבר תנועת הציוניות בין המוני העם בקשר עם הצהרת בלפור.

הועד יגע ומצא. האחים גרטלר קנו אז בנין ישן מאת פולני והשכירוהו ל"מזרחי". הבנין הוכשר והותקן לבית-ספר; מעלה יתרה היתה לו, כי גם חצר רחבת-ידיים היתה שם, הדרושה לילדים בשעות ההפסקה.

לשנת הלימודים השניה הועבר בית-הספר לדירה החדשה. נתקבלו מלמדים חדשים, גם מורים ללמודי חול. ההנהלה נמסרה לידי כותב הטורים הללו. ובית-הספר המזרחי עמד איתן נגד כל ההתחרות מצד ימין ומצד המתחרה הפרטי. באותה שנה, היא שנת 1918, נפתחה גם גימנסיה יהודית בקילץ. לשנת הלימודים השלישית הופחת שוב מספר התלמידים בבית-ספר "מזרחי" כי חלק מהם עבר לגימנסיה.

לגימנסיה, לבית-ספר תיכוני, היה עוד מימי ההשכלה כוח מושך חזק. בית-הספר "מזרחי" היה מוכרח גם להפסיק את קיומו לאיוה זמן, כי השלטונות הצבאיים לקחו את בנין בית-הספר לצורך המגויסים למלחמה עם הבולשביקים, שהתקרבו לעיר הברירה ורשה. גם המנהל בעצמו נתגיס. התלמידים נתפזרו וקשה היה לאספם גם כשנגמרה המלחמה.

אולם כעבור זמן מה הופיע בעירנו צעיר, בן קדושים, בעל מרץ, יצחק פינקלר שמו, שנדבר עוד עליו בפרקים הבאים. הוא הפיח רוח חיים באגודת-מזרחי וגם פעל ועשה הרבה, שבית-ספר מזרחי ישוב להתקיים. הוא ארגן את בית-הספר מחדש, הכניס לתוכו כוחות חדשים מקומיים וממקומות אחרים; גם נשים נכנסו לשמש כמורות ללמודי חול. בית-ספר קבל צורה משוכללת של מוסד חנוכי, דתי ולאומי. ולבסוף נצטרף לרשת בתי הספר, שנוסדו מטעם הסתדרות המזרחי הארצית בשם "יבנה".

במשך ימי המלחמה התקדמו החיים בישובי היהודים. המזרח והמערב נשקו אהדדי. היה זרם תמידי ממערב למזרח וממזרח לערב. הגבולות נפתחו, ויהודי המזרח באו במגע עם יהודי המערב והושפעו אלה מאלה. בני המערב מצאו בבני המזרח חיים יהודיים פועמים בכל תקפם. חיים דתיים ולאומיים כאחד. העזירות הקטנות, שבהן היו היהודים מהווים את רוב התושבים היו בעיניהם תגלית חדשה, שרידי ימי הבינים; הרומנטיקה שבהן הקסימה אותם. הרבה דברים, שהאמנסיפציה המערבית השכיחה אותם מלבם, נתעוררו בהם מבלי משים מחדש והתחילו מטפלים בהם. הסופרים תיארו ביצירותיהם את ההוי של יהודי מזרח; האמנים התחילו מראים בצורה פלסטית, זה במכחול זה בחרט, לאחיהם במערב טפוסי יהודי מזרח.

ומאידך גיסא, השפיעו הרבה על יהודי המזרח הנמוסים החיצוניים של אחיהם המערביים, תלבשתם האירופית המגוהצת, המסירה את החיץ וההבדל החיצוני שבין יהודי לנוצרי, שפתם הלוועזית השוטפת בפיהם ללא הכר שיוצאת מפי יהודי; הנמוסיות ביחס איש לרעהו, ביחוד בינו לבינה — כל אלה השפיעו השפעה מרובה על יהודי המזרח, ביחוד על הדור הצעיר, שהתחיל לחקות את נמוסיהם של אחיהם בני המערב. ראשית, החליפו את התלבשות היהודית המסורתית בתלבשות האירופית. אתמול היה לובש קפוטה ארוכה וכובע בעל

מצחיה, וממחרת רואים אותו בגלגול חדש, בתלבושת לפי האפנה החדשה, במעיל קצר, במכנסים ארוכים ומגוהצים, וחבוש הוא מגבעת מקשה כאחד האצילים. אלה שלא יכלו להפרד בבת-אחת מתלבושתם המסורתית, הבדילו בין קודש לחול, את הבגדים המסרתיים שמרו לשבתות ומועדים ואת הבגדים האירופיים לימות החול, לימים שבאו במגע עם העולם החיצוני.

שנית, התחילו לומדים את שפת המדינה. השנויים והתמורות הללו באו בחיי היהודים לא מתוך נטיה להתבוללות; אדרבה, באותם הימים התגברו הרגשות הלאומיים בין המוני היהודים, במדה ידועה, כתוצאה מהמאורעות שאירעו באותה תקופה בעולם הרחב ובעולמנו היהודי. הקמת עמים קטנים לתחיה, והתקוות שמלאו את הלבבות בעקב הצהרת בלפור גרמו להתעוררות הרגש הלאומי בין הדור הצעיר, להחדרת רעיונות התחיה, שהציונות טפחה איתם כחצי יובל שנים. גם בין חוגים, שעד עכשו היו מתיחסים באדישות או גם בזלזול לגבי התנועה הציונית, רכש לו מקום הרעיון של תחית ישראל במולדתו העתיקה. גם האדוקים, שהיו נלחמים בציונים, גם הם התחילו מתעניינים בא"י. רבים מהם נספחו ל"מורחיי", שגלה אז פעילות רבה. רבנים צעירים, בעלי מרץ פשוט או בכל הערים והעיירות לעשות תעמולה לרעיון הציוני.

היהודים רצו, איפוא גם כן לזקוף את קומתם, להבליט את ישותם, אי-תלותם בשכניהם. לכן הושפעו מהר מאחיהם המערביים, כי ראו בזה גורם של השתחררות מכבלי הגלות, המעיקים עליהם. בשטחים שונים התחילו היהודים מראים את פעילותם: בשדה החנוך, המדיני והכלכלי.

בתקופה זו הקימו להם היהודים בתי-ספר עממיים וגימנסיות. קמה מועצה לאומית, שנהלה את מדיניותה שלה אוכלוסיה היהודית; נוסדו מוסדות כספיים בצורת בנקים עממיים, בנקים לחסכון והלוואה, בנקים למסחר ותעשייה. במצב היהודים הכללי לא יכלה קהלת קילץ להשאר בין הנחשלות והמפגרות. גם היא פתחה גימנסיה יהודית בבנין ששכרה לתכלית זו מהאחים שטרוסברג. פתיחת גימנסיה יהודית בעיר, היתה מעין הפתעה מרנינה את דלב בשביל רבים מאחינו. כל אב, שמסר את בנו לגימנסיה, ראהו בדמינונו רופא. מהנדס, עורך-דין. בהתלהבות התחילו רושמים את בניהם לגימנסיה. ובחפז-לב היו משלמים את סכומי הכסף, שהוטלו עליהם. שאלת המורים לא היתה קיימת. הגבולות נפתחו, ומגליציה, שהיתה שופעת אינטליגנציה, התחילו זורמים דוקטורים, עורכי-דין, רופאים ומורים לפולין הקונגרסאית. כוחות אלה לא מצאו כר לפעולות במקומות מושבותיהם וכאן היה עוד שדה-בור בשטח זה, והבאים כבשו את המקומות הפנויים. בפולין הקונגרסאית היה תאר דוקטור, תואר-כבוד, תואר חשיבות, תואר של למדנות ושאר-רוח. לדוקטור היו חולקים כבוד בכל מקום שהופיע. בבית הכנסת היו מושיבים אותו במקום-כבוד, באספות היו בוחרים בו ליושב ראש. אבל מעת שהתחילו מגיעים לערי-פולין הקונגרסאית דיקטורים מגליציה הושפל במקצת כבודם; ההמון חדל מלחלק להם כבוד.

לא כולם, למרות תואר הכבוד שלהם, הצטינו באמת בהשכלה גבוהה. היו ביניהם גם עמי הארץ, שאי אפשר היה לדעת באיזה אופן הגיעו לתואר ד"ר. היו גם כאלה שמדרגת מוסריותם לא היתה מתאימה לתואר הכבוד שלהם. גם לעיר קילץ התחילו נוהרים גליצאים מכל דרגות השכלה. וכאשר נתפרסמה המודעה, כי נפתחת גימנסיה יהודית בעיר ומתבקשים מורים, בא מחנה שלם של מורים ומורות, וכולם מוכתרים בתואר ד"ר ומציעים את נכונותם לקבל משרה במוסד זה.

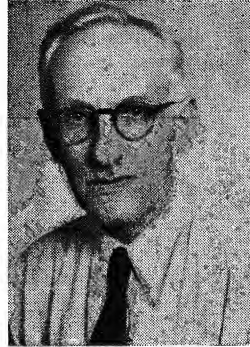
אחרי חקירות ובדיקות ביחס לכל מועמד ומועמד ואחרי שקולים וברורים נבחר בסוף חבר מורים. למנהל הגימנסיה נתקבל ד"ר נח בראון, איש בעל השכלה גבוהה, מוסמך לידיעת לשונות מזרחיות, יהודי לאומי דתי הנוטה ל"מזרחי". בין חבר המורים היו רבים, שהצטינו במקצועם. נמצאו ביניהם גם משוררים וסופרים, שהיו מפרסמים מזמן לזמן את יצירותיהם. המובהקים שבהם היו ד"ר רוטמן, העוסק היום בהוראה בא"י, חזן וד"ר ברוך, גם הם העתיקו אחרי כן את משכנם לארץ-ישראל.

נוסד ועד מיוחד מבין הורי התלמידים שישא על שכמו את עול הגימנסיה. אחדים מבין חברי הועד התמסרו בכל לבם ונפשם לעבודת השכלול והשפור של המוסד החנוכי הזה. הגימנסיה היתה שייכת באופן רשמי לשלטון הקהילה, אבל לא מצאה בו סיוע; חברי מועצת הקהילה ממחנה האגודה לא נתנו לשלטון הקהילה לפרוש את כנפיו על הגימנסיה, להתעניין בה ולספק לה את

ועד הגימנסיה היהודית בקילץ

צרכיה. בין העסקנים לטובת הגימנסיה התבלט ביחוד חיים וויינריב, עסקן צבורי בלי פניות; מיום הווסדה של הגימנסיה היה עומד לצדה והיה שומר את מוסד-השכלה זה כבת-עינו. גם בימים טובים וגם בימים רעים לא הסיר את השגחתו מילד שעשועיו זה. תמיד היה מטפל בה בחבה ובמסירות נפש כמעט. היו זמנים שמשבר חמור היה עובר על הגימנסיה; היתה צפויה סכנה, שכל הבנין הזה, שעלה בהוצאות כסף, כוח ומרץ כה מרובים, יתפורר ויתחסל כליל; אולם ברגעים חמורים כאלה עמד וויינריב כמבטח-עין, אסף את חבריו ובכוחות משותפים עלה בידו להוציא את הגימנסיה מבין משברי הגלים ולהביאה אל חוף מבטחים. מבין חברי הועד שעמדו על צדו ראויים לציון ולהזכר: אהרן יוסף מושקוביץ, אלעזר ארטן, שהיה יו"ר הועד עד לעלייתו לא"י בשנת 1932 (כעת יו"ר ארגון יוצאי קילץ בישראל), גרינברג, משה קויפמן ואחרים.

אלעזר ארטן
יו"ר ועד הגימנסיה
(כעת יו"ר ארגון
עולי קילץ בישראל)

המנהל הראשון, ד"ר נח בראון, למרות השכלתו וכשרו הפדגוגי ויכולתו מכל הבחינות לעמוד בראש מוסד חנוכי כזה, לא שרת במשרתו זו זמן רב. אמנם במשך שהותו בקילץ נתחבב על תושביה, כולם ראו בו איש מורם מעם. מיד בשנה הראשונה לבואו התחיל פועל גם מחוץ לכתלי הגימנסיה. היה נואם באספות צבוריות ומרצה הרצאות למודיות בפני הנוער המתקדם. נאומיו והרצאותיו היו מלאי ענין.

בכל זאת לא הרגיש קרקע מוצקה תחת רגליו. גם בפנים הגימנסיה פרצו סכסוכים, קטטות ומריבות בין המורים; לא כולם רצו לקבל על עצמם את מרותו של המנהל. הסכסוכים בין המורים פעלו לרעה על מהלך הלמודים. המנהל ראה את עצמו חלש להנהיג משמעת בין המורים והיה מוכרח לעזוב את משרתו בגימנסיה לדאבון לב רבים, שבאו במחיצתו ונהנו מפרי רוחו. הוא השתקע אחר-כך בארץ-ישראל.

אחריו בא לנהל את הגימנסיה המהנדס רוסק. הוא היה עסקן ציוני, איש בעל מרץ. הוא ידע לנהל מוסד חנוכי בהצלחה מרובה. אולם גם הוא לא גר בקילץ, אלא זמן קצר. בימיו נאבק ועד הגימנסיה בקשיים כספיים. המנהל לא היה בטוח, אם משרתו תשולם לו בזמנו ובשלמותה, לכן כשנודמנה לו בעיר אחרת משרת מנהל בתנאים יותר נוחים, עזב את משרתו.

המנהל השלישי היה המהנדס יצחק זילינסקי, היושב כעת בארץ ישראל ותופס משרה חשובה בהתאחדות בעלי-התעשייה. הוא היה עסקן ציוני נודע בערי פולין, והשתקע בקילץ לזמן מרובה וכהן במשרתו שנים רבות. הוא

פתח בעיר עבודה ציונית רחבה וענפה; השתתף בכל מפעל ציוני בכוחו ובמרצו, ללא לאות עבד את עבודתו הלאומית, החנוכית והתרבותית. גם לאחר-כך אחרי עזבו את משרתו, היה מבקר מזמן לזמן את מקום עבודתו הקודם; להפרד ממנו לגמרי לא יכול. הרבה קשרים נפשיים היו בינו ובין תושבי העיר. ובצדק נחשב זילינסקי כאחד הקילצאים, גם כאן בארץ אינו מתרחק מיוצאי קילץ, משתתף באספותיהם, בשמחתם וגם באבלם. הקילצאים רגילים לאמור, בהזכירם את שמו של מנהל הגימנסיה, „זילינסקי שלנו“, כי הוא בפעולותיו קנה לו בצדק זכות-אזרח בין יהודי קילץ.

אחריו כהן עד פרוץ מלחמת העולם השנייה במשרת מנהל הגימנסיה ד"ר פויער, אישיות במובן הלאומי, לא חמימא ולא קריא. גם השפה הלאומית שלנו היתה זרה לו. התחיל איפוא לומד עברית מפי כותב הטורים הללו; אבל שעותיו הפנויות היו תפוסות אצלו בענינים אחרים, ובמיוחד לא נקלטו כללי שפה, שהיתה זרה לו מימי ילדותו. וכעבור חדשים אחדים, כשלא ראה הצלחה בלמודו, נפרד מהשפה העברית פרידה עולמית.

מנהל זה שמש רק כשלט כלפי השלטונות; ורק השפעה קטנה היתה לו על מהלך הלמודים ועל כוונתו; את הרוח נתנו ויצרו מורים אחדים, שהיו מחוננים בשאר-רוח, וד"ר פלץ, שהועמד אז בראש הועד, המטפל בעניני הגימנסיה.

בין מורי הגימנסיה נתבלט במיוחד צעיר אחד בשם גרויברט, מורה לעברית ולדברי ימי ישראל. הוא היה מחונן בכשרון הדבור; נאומיו הפומביים היו עושים רושם רב על שומעיהם. ביחוד היתה לו השפעה גדולה על הנוער, שנמשך אחריו, והוא היה משמש לו כמדריך, כמגדל-אור ונתחבב מאד על הדור הצעיר.

היחסים בין הגימנסיה ובין בתי הספר העממיים הפרטיים והצבוריים היו הגונים בשנים הראשונות לקיומה, לא היתה ביניהם התחרות. בתי הספר העממיים היו מכינים תלמידים לגימנסיה, והיא היתה מוצאת בראשית שנת הלמודים חומר מוכן לפנייה. אולם בשנים האחרונות שלפני השואה שבאה על יהדות אירופה, החליטה הנהלת הגימנסיה לפתוח גם כיתות נמוכות, בכדי לשפר על ידי כך את מצב תקציבה ע"י הוספת תלמידים. אולם, אז התחילה כבר משתוללת גם בחנוך הבנים התחרות פרועה, שתוצאותיה היו לרעת החנוך בכלל בעיר.

אזכיר כאן גם את בית-הספר „תושיה“, שבאמת לא היה בית-ספר מיוחד, בעל מגמות מיוחדות, אלא היה כהמשך של בית-הספר מיסודו של המזרחי. השנוי היה כאן לא במהות תכנית הלמודים וגם לא בהרכב חבר המורים, אלא שנוי בעלות היה כאן. חברי ועד בית-הספר „יבנה“ של ה„מזרחי“ היו ברובם אנשי-עסק, שקועים ראשם ורובם בעסקיהם הפרטיים, ודעתם לא היתה פנויה לעניני בית-הספר. כל זמן שר' יצחק פינקלר עמד בראש הועד, היה הכל הולך למישרים; הוא לא היה גורע עין מעל בית-הספר; אם הרגיש

בו איזה לקוי, לא נח ולא שקט עד שהסירו, והסדר שב לקדמותו. אבל אביו האדמו"ר מפינצ'וב עם בני משפחתו העתיקו את משכנם לסוסנוביץ. בית-הספר "יבנה" נשאר כמעט ללא בעלות אחראית. איש לא דאג לסדריו הפנימיים ולא לתקציבו. עברו חדשים, והמורים לא קבלו את משכורתם. יי במצב כזה החליטו המורים לקחת את בית-הספר לרשותם הם. ועד "המזרחי" לא הסכים למסור מרצונו הטוב את מוסדו החנוכי לידי אנשים פרטיים, לו גם לידי מורים חברי "המזרחי". אולם הורי התלמידים היו לצדם של המורים. הם היו משוכנעים, כי מהלך הלמודים ישתפר ויתנהל בסדר טוב יותר בזמן שהמורה בעצמו יהיה מעוניין בקיומו של בית-הספר, ואחריותו תהיה מוטלת עליו.

בית-הספר "תושיה" נפתח סוף סוף ע"י חבר מורים. למנהלים נתמנו כותב הטורים הללו ומר י.ל. מיצנמחר, איש צעיר, בעל מרץ רב ושהיו נהירין לו שביילי פדגוגיה לכל שטותיה. לבית-הספר השתופף הזה הוכנסו שפורים רבים, רהוט מתאים חדש; גם רדיו, שהיה אז בקילץ בגדר יקר-המציאות הוכנס לבית-הספר, כדי לתת לילד את האפשרות ליהנות מהשדורים המיוחדים להם בשעות קביעות ביום.

ביה"ס "תושיה", חבר המורים והמנהל פנחס ציטרון
בית-הספר "תושיה" התפתח במהירות גדולה, וחשיבותו וערכו גדלו משנה לשנה לא רק בעיני ההורים, אלא גם בעיני השלטונות. המפקחים הממשלתיים היו מביעים תמיד את שביעת רצונם מהסדרים שהיו שוררים בו.

„המזרחי“ אמנם לא וותר על בית-ספרו, והוא הוסיף להתקיים תחת הנהלתו של פישל גוטסהרד, עסקן בסיעת „תורה ועבודה“. מורים הובאו ממקומות אחרים; אולם קיומו נמשך רק עוד שנה, כי חברי „המזרחי“ נוכחו לדעת, שלשוא מאריכים הם את קיומו. בעיניהם ראו, שהילדים עוזבים את בית-ספרם „יבנה“ ועוברים ל„תושיה“. ולבסוף נשאר בית-הספר „תושיה“ היורש היחידי של בית-הספר „יבנה“, שהמשיך גם את מסרתו, לא סר אף כחוט השערה מן הדרך, שהתזה לו „המזרחי“ בחנוך הבנים והיה מכניס מזמן לזמן שפורים פנימיים וחיצוניים לפי מדת התפתחותו. ע"י בית הספר נוסדה גם ספריה של ספרי מדע ופדגוגיה. בית-הספר היה תורם תרומות חשובות לטובת „קרן היסוד“, ו„לקרן הקימת“. בבית-הספר היתה ועדת „קרן הקימת“, שחבריה היו תלמידים. ועדה זו היתה אוספת סכומים הגונים מן התלמידים לטובת המוסד הכספי הלאומי הזה, והמורים לא חסכו עמל, כדי לחבכו בעיני הילדים.

ה„אגודה“ החזיקה גם כן שורה של חדרים בשם „יסודי התורה“, שבהם היו מלמדי העיר מלמדים את הילדים חומש ורש"י, גמרא ותוספות לפי השיטה מקדמת דנא. ושעות אחדות ביום היו מוקדשות ללמודי-חול, שנמסרו לידי חניכי הגימנסיות. אזכיר כאן בשמות המלמדים המובהקים שהרביצו תורה לילדי קילץ: ר' מנדיל פאצ'אנובר או בורנשטיין, מחסידי אלכסנדר, תורני מופלג, בנו הרב ר' מוטיל שימש כרב בחנצ'ין. ר' יודיל רוטשילד, מחסידי גור — גדול בתורה ובמידות, ר' מאיר'ל בייז'עצ'ינר, מחסידי חנצ'ין, ר' העשיל זלצר, ר' אבא חרנדורף ור' משה יקובוביץ, מחסידי אלכסנדר, ומהמלמדים

הנחת אבן היסוד לביה"ס „יסודי התורה“

הדרדקאים אזכיר את וולף הורביץ, מהמלמדים הראשונים בקילץ, דוד הרברסקי (בלפר), ועוד.

לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה עמדה ה"אגודה" בקילץ לבנות בנין גדול על המגרש שהקדיש לתכלית זו ר' פישל כהן, שבו היו צריכים להיות מרוכזים חדרי "יסודי התורה" וגם בית-ספר למלאכה, שיצאו ממנו בעלי מלאכה אדוקים, שומרי מצוה ומתפרנסים מעמל כפיהם. בהנחת אבן היסוד השתתפו טובי העיר, ובו במקום נאספו סכומים הגונים לשם בצוע המפעל החיוני הזה, שהיה צריך להיות לתפארת קהלת קילץ. אולם באמצע עבודת הבנין פרצה המלחמה ויחד עם תכניות אחרות נתבטלה גם תכנית זו בטול עולמי.

בקילץ היה קיים גם מוסד חנוכי בשביל ילדי עניים, ילדים עזובים, בשם "תלמוד תורה". המוסד הזה התחיל את קיומו בראשית המאה העשרים, מיד כאשר נתפתחה הקהלה והיה על העומדים בראשה לדאוג גם לחנוכם של הילדים, שהוריהם אינם יכולים מפאת עניים לדאוג להם או שהם ילדים יתומים. הילדים קבלו שם ראשית דעת וגם הלבשה מזמן לזמן. בראש התלמוד תורה עמד מנהל, אשר בעצמו היה מלמד את הילדים. מלבדו היה גם מלמד דרדקאי ומורה, שהיה מלמד את הילדים קרוא וכתוב בלשון המדינה. בין המנהלים הצטינו במיוחד נחמן דוד קשנסקי, בונם וירד'בה ואלעזר מנלה.

בוה אנו גומרים את פרשת מוסדות החנוך והתרבות בקילץ, את מהלך ההתפתחות מהחדר של הטפוס הישן עד בית-ספר לאומי מודרני. ראינו את התהליך הארוך של ההאבקות הישן עם החדש עד גבושו של זה האחרון בצורה סינטטית בבחינת יין ישן בכלים חדשים.

אבל כל הכחות וכל היגיעה שהושקעו במוסדות היו, לדאבונו, לריק ודשוא. כל בנין בגולה אינו ברי-קימא, אין יסוד איתן לו. באה סערה ועקרה את העץ משרשו, על ענפיו ופירותיו.

רשמתי בספר זה את הדרך שבה עברה התקדמות בשטח החנוך בעירנו ואת שמות האנשים שהיו פעילים בשדה התרבות היהודית בקהילתנו, כדי שישארו בזכרון צאצאי יוצאי קילץ, ושלא ימחו מן הלב שמות האנשים, שמעשיהם ראויים להחרת במצבת זכרון של קדושי העם. העץ נעקר, אבל שלח את פארותיו למרחקים, ותודות להם זכינו להיות עם עצמאי במולדתנו העתיקה, במדינת ישראל.

מוסדות צדקה וחסד.

הריני עובר לשטח אחר, לייחד את הדיבור על מוסדות הצדקה והחסד שהיו קיימים בקהילת קילץ וגם על העסקנים, שהקדישו את כוחותיהם ואת מרצם, כדי לבסס ולשכלל את הקהלה בכל מיני שפורים ותקונים, שתהא ראויה להדמות לקהלות ותיקות בפולין.

כפי שהזכרתי לעיל היתה קיימת בקילץ חברת צדקה בשם "אחיעזר" בפולנית — Bratnia pomoc בין המוני העם היתה נקראת בשם: Dobroczytnosc מוסד צדקה זה היה העתיק בקהלת קילץ. הוא נוסד בתחלת המאה העשרים ע"י קבוצה של עשירי העיר, שהתנדבו לפעולות צדקה לטובת עניי העיר. בין המיסדים היו חסידים וגם מתבוללים. המעשה הטוב של צדקה טשטש את התחומים והבדלי הדעת בין חסיד למתבולל.

תפקידיו של מוסד צדקה זה היו: א) החזקת התלמוד-תורה שבו היו ילדי העניים מקבלים ראשית חנוך ודעת ולפני חגי השנה גם הלבשה והנעלה. ב) החזקת בית-החולים היהודי. ג) החזקת חב"א קדישא תחת מרותה. ד) החזקת קופת גמילות-חסדים, לשם מתן לנצרכים הלואות זעירות על משכון או בצרבות של אחד החברים. ה) חלוקת צרכי-מזון לעניים לפני חגי השנה ופחם ותפוחי אדמה לימות החורף.

הכנסותיה העיקריות הוו תרומות החברים, ההכנסות של בית-הכנסת, שהיו מסורות לרשותה, ההכנסות של החברא-קדישא, עזבונות וכדומה.

כל עניני החברה נוהלו ע"י ועד, שנבחר באספת החברים הכללית. עסקניה הפעילים ביותר היו: ר' משה פפר, פירסטר, הסנביץ האחים זאגאיסקי, אביגדור רייזמן, ר' אלי' נפתלי אייזנברג ובנו ר' משה, למל פהנא ואחרים.

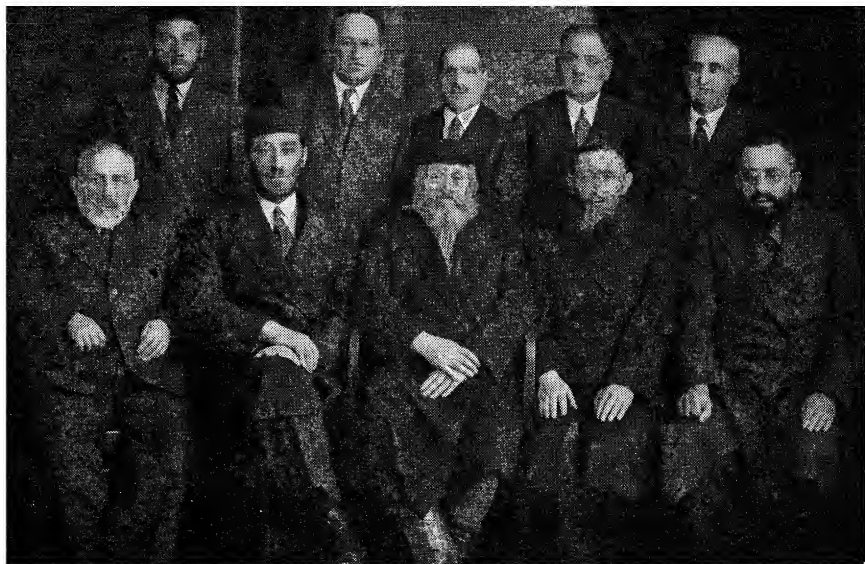
במשך הזמן חלו שנויים בחוג פעולותיה של חברת "אחיעזר" תפקידים אחדים נטלו ממנה.

כשהגיעה פולין לעצמאות מדינית קבלו הערים שלטון מסומי עצמאי, וגם היקף-פעולתן של הקהלות היהודיות נרחב; באותו זמן עברה החזקת בית-החולים היהודי לעירייה המקומית. בית-החולים היהודי עברו לקהלה היהודית. פעולותיה של חברת "אחיעזר" נצטמצמו אז בפילנטרופיה זעירה ובהחזקת התלמוד-תורה. גם הכנסותיה נתמעטו באותם הימים. השמש שלה, מר סוקניק, היה מכתת את רגליו לאסוף את התרומות החדשיות של החברים.

לינת-הצדק

"לינת-הצדק" היתה חברת צדקה, שתפקידה היה לטפל בחולים. אספקת אמצעי-רפואה לחולים עניים, לינה אצל חולים הזקוקים טפול תמידי, שליחת למעינות הרפואה ולבתי הבראה חולים הזקוקים לכך ופעולות דומות, שהיו מביאות ישע רב למעמד הירוד, אשר מסיבות שונות היה זקוק לעזרת הצבור, ביחוד, בימי מחלה בזמן שראש הבית שכב על ערש דוי ובני ביתו היו צפויים לרעב, היתה "לינת-הצדק" חשה לעזרתו. חברה זו היתה מוסד עממי; חבריו היו ברובם בעלי מלאכה וחנונים זעירים. מגמתם היתה ליסד מוסד לעזרה הדדית. לתכלית זו באו בהסכם עם חבורת רופאים לקבל חולים ולבקר בבתיהם על חשבון החברה.

ביחוד התרחבו פעולות החברה מזמן שהועמד בראשה ד"ר פלץ, עסקן ידוע, בעל מרץ ואופי איתן. הוא יסד גם מרפאה על יד "לינת-הצדק", ושם במשך כמה שעות ביום היו מתקבלים חולים בתשלום מינימלי לבדיקת המחלה ולמנוע התפתחותה.

ועד "לינת הצדק" בקיץ

בין הנוכחים: זאב קלוסקה, דניאל שליט, אברהם פיטרקובסקי, משה רזנבלוט, שמואל גליקמן, חיים וויינריב וט.ו. חמיאלניצקי.

המוסד „לינת הצדק“ נתחבב בעיני רבים מתושבי העיר, וחבריה נתרבו משנה לשנה.

מבין חבריה הפעילים אזכיר כאן רק שמות אחדים, שהתבלטו ביותר בפעולתם לטובת התפתחותה של החברה: מנדל ליפשיץ, שעמד בראשה מיום הווסדה ולא גרע עינו ממנה בכל הזמנים ובכל המסכות. לייביל גולדברג, בעל בית פשוט, היה תמיד מוכן ומזומן לקריאה ראשונה לבוא ולבקר את החולה, לראות את צרכיו ולטפל בו; אם גם שהיה בעצמו ידוע-חולי — הקצרו דיתה מציקה לו עד סוף ימיו — בכל זאת לא היה מונע את עצמו ללון אצל חולה. יוסף גרטלר, רוכל, חשוך בנים, היה מסור לחברה בכל נפשו. הוא היה מטפל בחולה מתוך חבה ואהבה ולא חשך יגיעה ועמל בהשתדלותו להקל מהחולה את עצמת מכאוביו ויסוריו. אשר קולובסקי, שעמד גם הוא בראש החברה וסייע הרבה לאזן את תקציבה. שמואל לייכטר, בעל מלאכה, מטופל במשפחה גדולה, עסקן צבורי, מצא לו גם זמן לעשות ולפעול לטובת „לינת הצדק“. בנאומיו היה מעורר את הנאספים וחראה להם את הטוב והמועיל במפעל הצדקה הזה.

בדברים כבושים ופשוטים הנכנסים אל הלב היה גולל לפני הנאספים את פרשת הענויים הגופניים והנפשיים של החולה; כמה זקוק אדם לעזרת אחרים ולדברי עדודם בשעה שהוא מוטל אין-אונים על משכבו, ובני משפחתו מתיגעים בטפולו. ביחוד, זקוקה לחולה עזרת-אחרים בשעות הלילה, בזמן ששינה נופלת על בני ביתו, והוא זקוק לטפול, ואין לו למי לפנות; ואז האדם הבא לביתו מופיע לפניו כמלאך מושיע. אין ערך למעשה הטוב שיש בבקורו של אדם אצל החולה בשעה שהוא עוזב לנפשו.

לייכטר היה קשור ל„לינת הצדק“ בכל לבו ונפשו, וגם מחלתו לא נתקה את קשרו זה למוסד. היו מקרים, והוא בעצמו היה חולה, בשעה שנקראה אספה דחופה ב„לינת הצדק“ היה מתחזק וקם להשתתף בה, ולא הועילו מחאותיה וצעקותיה של אשתו, שמסכן הוא את חייו, בצאתו החוצה, כדי להשתתף באספה, בשעה שעליו לשכב במטה.

ראויים הם כל אלה שהזכרתי כאן בשמותיהם ורבים אחרים שלא נזכרו כאן, שזיכרו לברכה בין אלה שפעלו לטובת אחיהם ולא הצטמצמו בד' אמות של חייהם הפרטיים.

תומכי עניים.

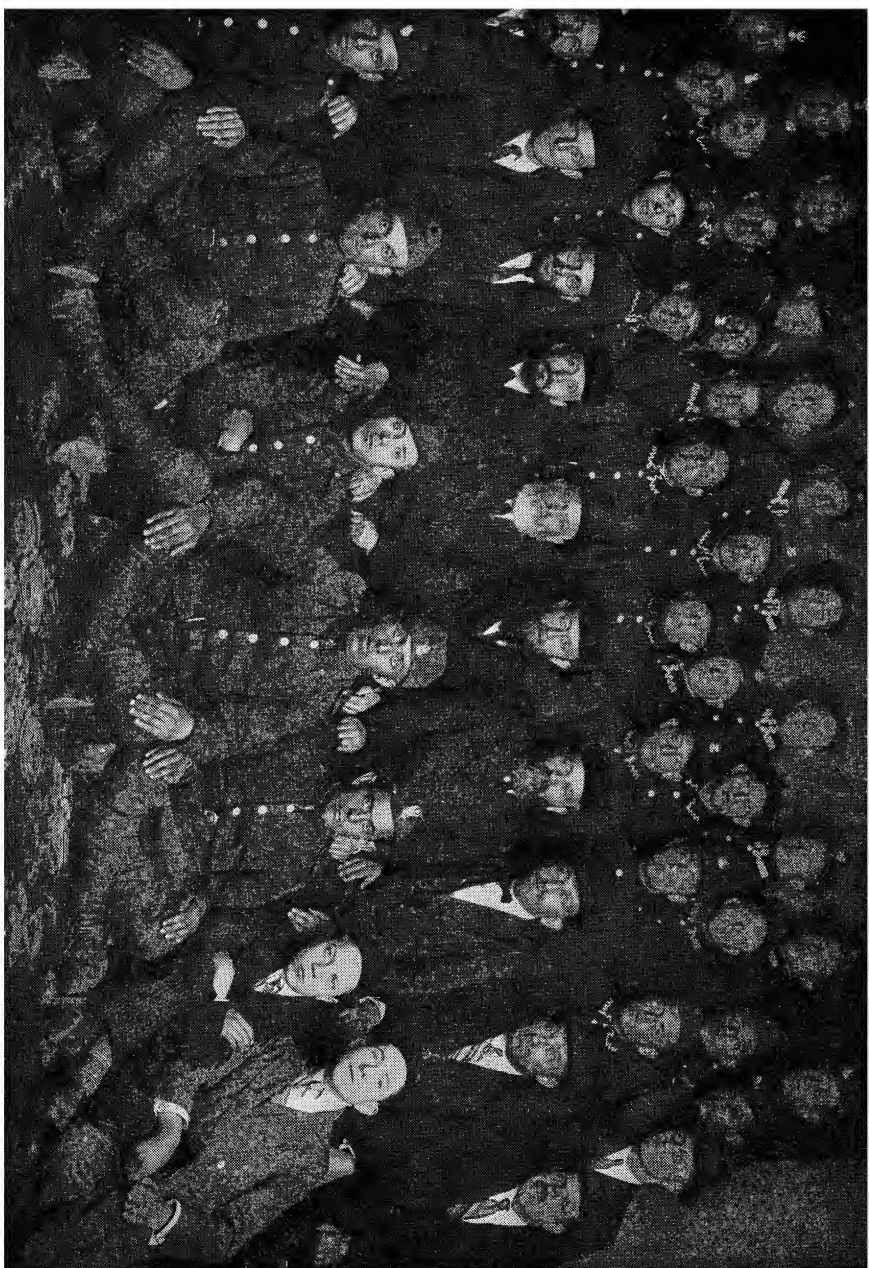
חברה זו נוסדה בימי מלחמת העולם הראשונה והמשיכה את קיומה שנים רבות גם אחרי המלחמה.

בימי המלחמה קפחו רבים מיהודי העיר את פרנסתם; נוסף למחוסרי הפרנסה המקומיים באו עוד הרבה פליטים מהעיירות הסמוכות, שגורשו ממקומות מושבותיהם ומצאו מקלט בקילץ. אלה ואלה היו צפויים לרעב ולמחלות.

נגשו איפוא עסקנים אחדים ויסדו את חברת "תומכי עניים", שמטרתה היתה הושטת תמיכה וסיוע לעניים בצורה מאורגנת. ראשית כל פתחו מטבח זיל, אשר בו היה כל רעב מקבל בתשלום מינימלי ארוחה טעימה ומשביעה. היכרו על מפעל של אוסף בגדים, לבנים ונעלים לפליטים, שבאו ממקומות מושבותיהם בעירום ובחוסר כל. אחרי כן פתחו גם חנות לאספקה, לנצרכים מצרכים שונים במחירים זולים. בכלל התמסרה אז החברה לפעילות רחבה בהושטת עזרה לנצרכים, נגועי מלחמה. האמצעים לפעולות צדקה אלה נתקבלו מתרומות חברים, מנדבות חד-פעמיות, מהקצבות של הקהלה וממקורות שונים אחרים, כגון, הכנסות של בית-התפלה, שיסדו להם חברי "תומכי העניים" וניהוקדשו לצרכי מפעלה. הפעילים ביותר בחברת צדקה זו בימי המלחמה

שורה א': ד"ר פלשער, הרב הורברג, הרב רפפורט, י.מ. רייזמן, י. כהן וב. סוקולובסקי. שורה ב': י. גוטמן, י. קליינמן, מ. הורברג, ח.ש. ליכטנשטיין, זאב קלוסקי, הרב י. פינקלר, א.ב. איזנברג, ש. קמינר ועוד. שורה ג': ובשנים שלאחריה היו: ד"ר קרויזה, שהשתתף בחברה זו בהיותו עוד סטודנט, יסיל קאהן, יסיל מרינקא, שטרוברג, יונה רוטמן, זילברברג ואחרים. אחרי המלחמה המשיכה החברה בפעולותיה והתאימה אותן לתנאי הזמן וצרכיו. פעולותיה העיקריות של חברת "תומכי עניים" הצטמצמו אחרי כן בתמיכה לירודים ממעמד הבינוני. פעולתה היתה בעיקר קונסטרוקטיבית. רוכל, הנוני זעיר, שהיה זקוק לסכום כסף מסוים, כדי להחזיק מעמד, ולא להיות בגופלים, שאין בכוחם עוד לקום — באה החברה והושיטה לו את התמיכה הדרושה והעמידה אותו על רגליו. כמו כן מסורת היתה בידי חברה זו לסדר מטבח כשר ולהכין כל צרכי חגי הפסח עבור החיילים היהודיים, שחנו בעיר.

חויילים והחודיים וטסקי המטבח הכשר לפסח: א. מולדובג, ט. קלוממן, ס. זלוטני, א.ב. אייזנברג, ז. קלומסקי, ח.ש. ליכטנשטיין
חרב י. פינקלר, א.א. רחנבלום ור. רפלוברג.

מושב זקנים

מוסד "מושב זקנים" מיסודם של האחים יעקב וצבי זגאיסקי היה לברכה לִקְנֵי קִילֵץ והסביבה. זקנים עזובים, המבקשים מנוחה, בהגיעם לימים שאין חפץ בהם, מצאו מחסה, טפול, מנוחה בחדרים נקיים ומרווחים. תושבי העיר היו ממטירים ברכות על ראשי המיסדים, שנדבת לבם עוררתם להקים מוסד זה לטובתם ולנוחיותם של הזקנים. הזקנה הקודרת והבודדה לא העיקה עליהם.

משפחת זגאיסקי וראשה ר' צבי ז"ל

על הזקנים, כי הטפול והנוחיות, שמצאו שם הסיחו את דעתם ממחשבות נוגות, ידעו והרגישו, כי אינם מיותרים בעולם, אם יש עוד עין צופיה עליהם. גם אחרי שהוקם הבנין ונוצר המוסד לא גרעו הנדבנים עין ממנו. היו משתדלים תמיד לשפרו, לתקנו ולשכללו. אם מצאו במוסד איזה לקוי, לא נחו ולא שקטו עד שבא על תקונו, כל ישעם וחפצם היו הנעמתי ימיהם האחרונים של הזקנים. גם כאן פעל הרבה העסקן, שלא ידע לאות, ד"ר פלץ. בעצותיו ובידיעותיו שכלל את המוסד המועיל הזה. הוא היה משתדל לשפר את מצב בריאותם של הזקנים והזקנות עד כמה שידו היתה מגעת. השגיח בקפדנות על התנאים הסניטריים וההיגייניים במוסד. גם המטבח היה תחת השגחתו. היה מקפיד שהתזונה תהיה מתאימה לקיבותיהם החלשות של הזקנים. היה נוקדק על הנקיון המוחלט בחדרים, שהוא סיג לבריאות של היחיד ושל הצבור.

ועד "חשב וקניס", הנסקנים והזקנים.

ישיבים: ד. הרשקוביץ, השיל גולדברג, ד. שליט, ד"ר מ. פלג, ש. גליקמן, צ. זאנאיסקי, מ.פ. קמינר, מאיר אייזנברג
ובנימין לב. ביק העומדים בשורה ב': יוסף ענאן, מ. אייזנברג ז. וא. זאנאיסקי.

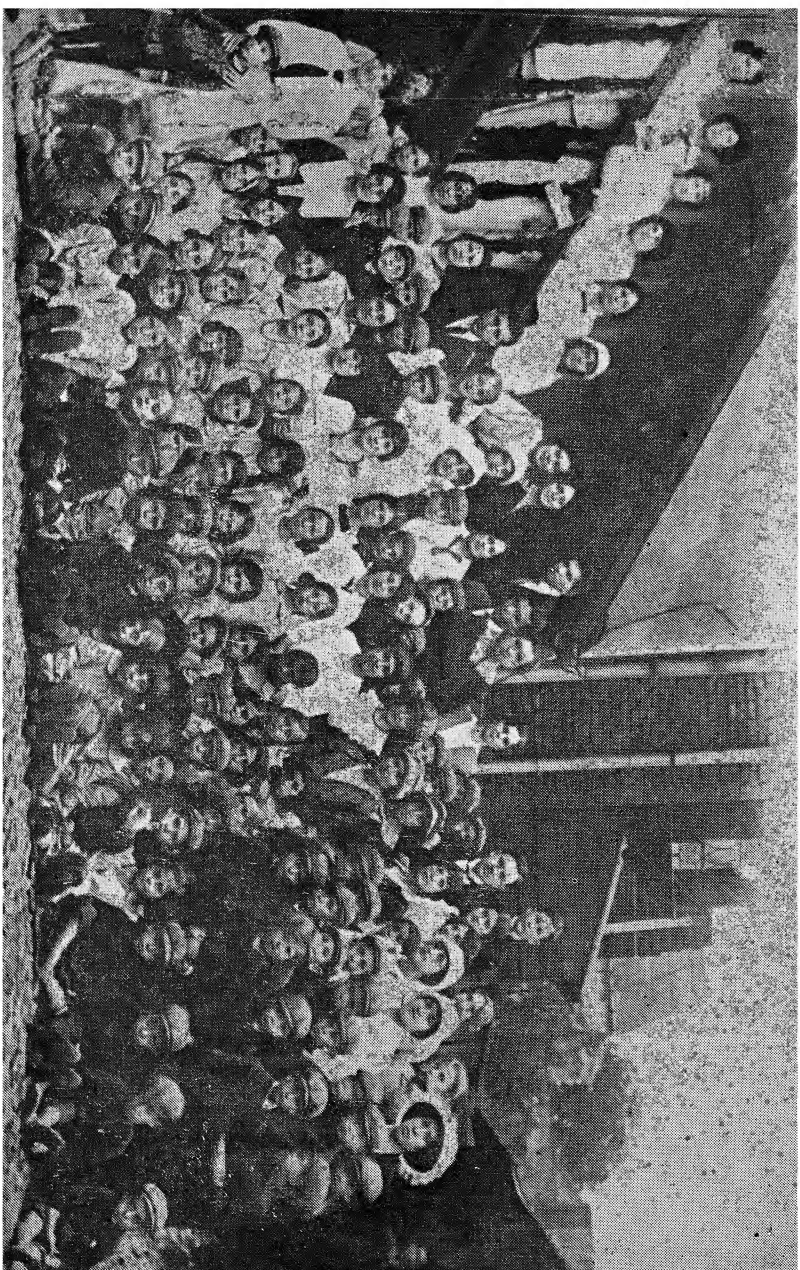
בית-יתומים

בקילץ היה קיים מוסד חשוב ומועיל, זהו "בית יתומים". המוסד הזה קם לחיים ע"י קבוצת עסקנים ועסקניות בימי מלחמת העולם הראשונה. באותם הימים נתרבו היתומים בעיר. המגפות, המחלות המדבקות, בנות-לויה של מלחמה, עשו שמות בין האוכלוסייה. נשארו אז יתומים ללא אב וללא אם. דחוף היה הצורך של מחסה בשביל הילדים העזובים והאומללים האלה. ואז נוסד "בית-יתומים", שאכסן בין כתליו עשרות יתומים, ספק להם את צרכיהם, טפול, מזון, הלבשה והנעלה, חנוך אלמנטרי. לשם זה נתקבלה בבית היתומים מטפלת, בעלת נסיון. היתומים היו מוקפים במבטי רוך וחבה, והם היו הולכים וגדלים מבלי להרגיש את יתמותם ובדידותם. מהם יצאו אחר כך בעלי מלאכה טובים ומועילים; המוכשרים מהם נתקבלו לגימנסיות היהודיות, ושם קבלו השכלה בינונית.

בכללם נעשו היתומים העזובים בעזרת מוסד זה לאנשים מועילים לחברה ולעם. גם המוסד הזה נתחבב בעיני התושבים היהודים, ורבים הושיטו לו עזרה וסיוע, בראותם את התוצאות הטובות של מפעל-צדקה זה. ללא הטפול הראוי היו הילדים נעשים לילדי-רחוב, ילדים עזובים, פרוצים ללא חנוך והיו הולכים ומתנוונים. המוסד הזה הצילם משני הדלות והעזיבות והיה ממלא להם מקום אב ואם.

מרת וולמן, מנהלת הגימנסיה לנערות, היתה הפטרונית של בית היתומים. דיא וחברי הועד שביניהם ה"ה זאגאיסקי, ריזמן, הד"ר פלץ, נחמיה אוסטרוביץ, הג' פיגה ארטן, היו מסורים בלבם ובנפשם למוסד החשוב הזה. דיתומים, חניכי המוסד, היו מזכירים את שמותיהם לברכה. האחים זאגאיסקי הקימו בעזרת נדיבי העיר בנין יפה לבית-היתומים בשנת 1930 שרוהט ושוכלל לתפארת ולנוחיותם הרבה של היתומים.

בקילץ היו עוד חברות-צדקה קטנות: "הכנסת-אורחים", הכנסת כלה, חברת עזרה ליולדות עניות, חברה "חסד של אמת". תפקידה של חברת "הכנסת-אורחים" היה סדור מקומות-לינה לאורחים עניים, שידם לא היתה משגת ללון בבתי מלון. אורחים כאלה היו רגילים ללון בבתי מדרש ובתי תפילה היו מניחים למראשותיהם על הספסלים ועל השלחנות, ששמשו להם במקום "מטה מוצעת", מפות ומגבות, טליתות ישנות וכל מה שמצאו בקרבתם, וכך היו ישנים כל הלילה. כמובן, סדר כזה היה מביא נזק לבריאות הצבור. אורחים עניים הלנים במקומות צבוריים עלולים להעביר חידקי מחלות ממקום למקום. לסגור אח בתי התפלה בפניהם גם כן אי-אפשר היה: בעיני יהודים הידועים כרחמנים היה מעשה כזה נחשב לאכזריות, שאין דעת יהודי סובלתה.

חבר־העסקנים ב"בית יחזקיה" והילדים.

פוליעלה למטה: הגב' דיאמנט, שרה ארליך, גואיסקי, פריימן, חוה קייר, צ. קויפמן, מ. קויפמן, ד"ר קרדיזה, פינקלשטיין, ס. מאורברגר, מרבר, אני, פיקרסקי, ה. מינצברג, ד. וילנר, ב. רוטנברג, פ. איטן, א. איידלשטיין, פ. יידה, א. רוטנברג ועוד.

לשם תקון תקלה זו נשכר בית קטן ביזמת בני האדמו"ר מחמאלניק, הועמדו שם מטות ועליהן מצע רך ונקי. בתשלום מינימלי מצא לו שם אורח מחסה ומקום-לינה.

המשגיח על מוסד זה היה יוסף שמעון חמאלניצקי, שמש בית-הכנסת. חברת "הכנסת כלה" היתה מטפלת בכלות-עניות, להכניסן לחופה ולספק להן צרכי-נשואין. בחברה זו וגם בחברת "עזרה ליולדות עניות" עסקו בעיקר נשים צדקניות מבנות הדור הישן, שמסורת אמותיהן בידיהן.

סמוך להתפרצות מלחמת העולם השניה נוסדה בעיר גם חברה "חסד של אמת". היוזם של חברה זו היה דוד רוזנוואלד. ישוב היהודים בקילץ נתרבה, וקרו מקרים, שלנפטר לא היו קרובים ולא היה מי שיתעסק בקבורתו — ראו אז כמה מתושבי קילץ צורך ליסוד חברה זו לקיים מצוה זו של עשיית חסד עם מתים שאין להם גואלים.

כל מוסדות הצדקה הנזכרים למעלה הביאו תועלת מרובה לקהילת קילץ. כמעט כל תושב יהודי היה חבר באחת מהן, השתתף באספותיהם, נתן מהונו ואונו להחזקתם. היהודי לא הרגיש את עצמו מבודד אף במצב הקריטי ביותר. ידע, כי הוא אבר בגוף חי ומתפתח, איננו תלוש מהצבור; אלפי נימים מחברים אותו אל הגזע העתיק, אשר כל הרוחות שבעולם המצויות ושאינן מצויות אינן יכולות לעקרהו.

מדת הצדקה הנטועה בלב כל יהודי בעולם, המהווה חלק יסודי ממהותו הנפשית, היא שעמדה לאומה הישראלית להתקיים גם בתקופות הקשות ביותר בתולדותיה.

יהודי שהיה מוכרח לעזוב את מקום מגוריו ולקחת מקל-נודדים בידו, לא אבד בדרך נדודיו. בכל מקום בוואו, מצא את אחיו מסודרים בקהלה, שהיו מקבלים אותו, מטפלים בו ומכניסים אותו לתוך ביתם לא כור, שבא להטריד את מנוחתם, אלא כאח, כרע וכידיד. נודד כזה לא נפל ברוחו, לא התיאש בדרך נדודיו; אדרבה, הוא מצא עדוד בכל מקום בוואו; ידע שבכל מקום ימצא אחים, בני עמו, שבתיהם יהיו פתוחים לפניו לרווחה, ובהם ימצא מנוח אחרי עמל-הדרך ויגיעת נדודיו.

כל קהלה וקהלה בתפוצות הגולה היו לה מוסדות צדקה משלהם; גם הזעירה שבהן היתה מסמלת בועיר-אנפין את כנסת ישראל כולה. בראש כל קהלה עמד פרנס הצבור, רב ובית-דינו. היו בה מלמדים ומורים, שהפיצו תורה ודעת, בתי מדרש ובתי כנסת, שבהם היה דולק נר-תמיד של נשמת האומה, ומוסדות צדקה היו מטפלים בנחשלים, בירודים ובחולים ומחזיקים בהם, שיוכלו לעמוד על רגליהם. חברי הקהלה היו דואגים, שגם נפש אחת מישראל לא תלך לאבוד.

רק בישראל נוצר הצו החשוב מאד מבחינה מוסרית ומבחינה לאומית: "כל המקיים נפש אחת מישראל, כאלו קיים עולם מלא". רק אנחנו, בני ישראל,

ידענו להוקיר ולכבד את צלם האלקים שבאדם והתאמצנו לשמור בו את הצלם הזה בטהרתו ובשלמותו. עשינו את המאמצים הגדולים ביותר, שהצלם הזה לא יתנוון בקושי השעבוד ובמרירות הגלות.

הודות לתכונות האלה של כל קהלה החזקנו מעמד בתנאי הגלות הקשים ביותר. הגרושים, הרדיפות, הפרעות, הרציחות והעלילות הנמכזות, שהיו מעלילים עלינו צוררינו בנפש לא עצרו כח למחות את צלם האלקים מעל פנינו, ולקחות בוי את הרגשות הנעלות שהאומה הישראלית הצטיינה בהן, מאז היותה לגוי עלי אדמות.

הקהילות הן היו התאים, הרקמות שבהם נצטברו ונשתמרו הכוחות הלאומיים.

מפלגות, תנועות וארגונים

קהילת קילץ, אם גם היתה צעירה, ולא מזמן רק יצאה מחתוליה, הספיקה לפתח את מוסדותיה, כאחת הקהילות העתיקות ביותר. היא הצטיינה לא רק במוסדות הצדקה שלה, שמטרתם היא צדקה מקומית, הושטת יד עזרה לעניי המקום; היא היתה למופת לא רק במוסדות החינוך שהקימה, כדי לתת השכלה ודעת לבני העיר; אלא כמו בה גם במוסדות לאומיים, כמו מפלגות, אשר עתיד העם היה לנגד עיניהם ולמענו פתחו עבודה ענפה.

כל מפלגה פעלה לפי השקפותיה ולפי דעותיה. אבל בכל פעולותיהן היה אותו צד שוה, שלא היו מצטמצמות בד' אמותיה של תועלת פרטית או תועלת מקומית, אלא טובת העם כולו היתה מגמתן.

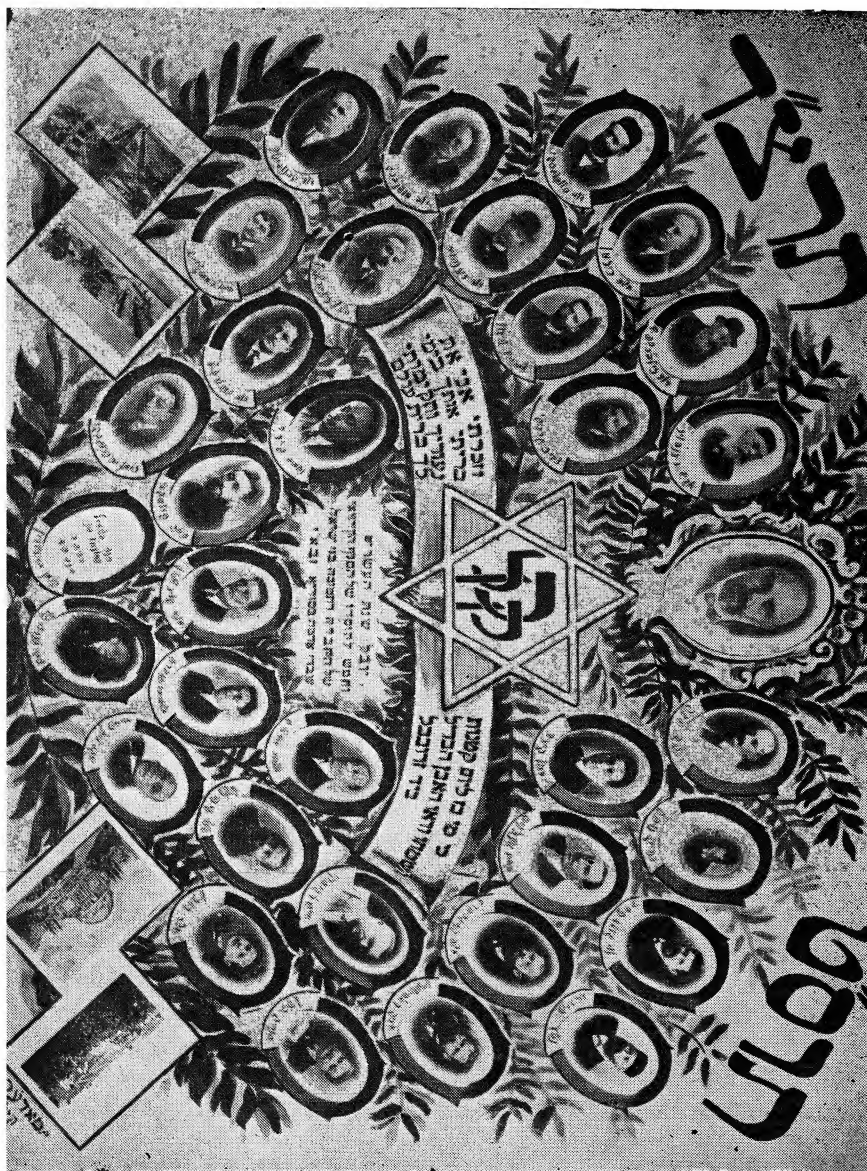
המפלגה הפעילה ביותר בעיר היתה מפלגת הציונים, על ראשית הווסדה של אגודת הציונים ופעולותיה הראשונות הרחבנו את הדיבור בדפים הקודמים של ספרי זה. הזכרתי שם שמות אחדים של מיסדיה ופעולותיהם.

אולם במשך הזמן נתפרדה החבילה הראשונה; מהם הלכו לעולמם, מהם עזבו את קילץ, היו גם כאלה שנשתמטו אחד אחד מהמחנה ונעשו אדישים לעבודה לאומית. רבים נפרדו מהציונות ועברו למחנות אחרים.

אבל במקומם באו חברים חדשים, רובם מחובשי בית המדרש. הם עמדו במחנה הציונים כסלע מוצק. גם בימים הקשים ביותר לתנועה הציונית עמדו הם על המשמר ולא עזבו את המחנה.

משברים כמו על הציונות אחרי פטירתו של הירצל ז"ל, ההתלהבות הראשונה פגה. גם בימי תנועת החופש ברוסיה, שרבים עזבו או את התנועה הלאומית ואת חזון תחית העם במולדתו. קצרי הרוח מצאו את עצמם מאוכזבים. בראותם, כי הגאולה מתעכבת לבוא והתחילו מאמינים, כי המהפכה המדינית והחברתית תביא ישע ופדות גם לעם ישראל. הם היו משלים את עצמם, כי מקורה של האנטישמיות הוא במדיניות הממשלה האוטוקרטית המפגרת בתקוניה לטובת המוני העם, וכדי להפנות ממנה את זעם העם לכוון אחר, מפיתה היא בכוונה שנאה בלבבות ההמונים נגד היהודים, בהצביעה עליהם כמנצלי האוכלוסיה, כאשמים היחידים במצבה הירוד של האומה. אבל כשתצליח המהפכה, העם יקח בידו את רסן הממשלה ויכוון משטר דימוקרטי, ישופר אז מצב ההמונים ע"י תקונים סוציאליים. בתנאים שישלטו אז, תהפך הארץ לגן-עדן, שלום ואחוה ישררו בין העמים ולא יהיו עוד מקום לאנטישמיות.

כך טענו רבים מאלה שפנו עורף לתנועה הציונית. גם אחר כך,

צילום קולקטורי של עסקני הציונות בג'לג' ליובל העשרים וחמש.

כשהמהפכה לא הצליחה, והריאקציה שבה לשלטונה והראתה את כוחה בפרעות, שערכה בעשרות ערים ועיירות, בשפיכת דם יהודים ובעלילות נמבזות, שהעלילו עליהם — לא הצליחה הציונות בימים הקשים הללו לרכוש לה נפשות בקילץ ולחדור לתוך ההמונים, להפך, רבים מחסידיה הראשונים נשתמטו ממנה.

אכזבה מרה תקפה אז את המוני היהודים, לא ראו ישע ופדות בכל התנועות, היאוש התגבר עליהם, וכדי להחליץ ממצוקתם עזבו את מקומות מושבותיהם, לקחו מקל-נדודים בידיהם והגרו לארצות אמריקה ולשאר חלקי העולם. התנועה הציונית באותה תקופה כאלו נשתתקה, רשומה לא היה נכר ברחוב היהודים. מלבד מכירת שקלים ואוסף כספים לטובת הועד האודיסאי לא היתה פעולה ציונית ממשית ברחוב היהודים.

אולם גם בימי המשבר האלה היו יחידים, שהציונות היתה חלק ממהותם הנפשית, אמונתם בה היתה חזקה, ושום כוח לא יכול לעקרה מלבותיהם. הם עמדו על המשמר ושמרו על הגחלת שלא תכבה. הם השתדלו שאש תמיד תוקד על מזבח הרעיון הציוני.

אזכיר כאן שמות הציונים הפעילים שהתבלטו ביותר בשדה הפעולה הציונית בקילץ.

בשורה הראשונה עמדו האחים קיזור. הם היו בקילץ כוהגי הרעיון הציוני, הם היו חיי ציונות, ולא הניחו מידם את הדגל הציוני בכל התנאים ובכל המסבות. עוד על ספסלי בית-המדרש התחילו מפיצים את הרעיון הציוני בין חבריהם חובשי בית-המדרש.

גם אחר כך בצאתם מבית-המדרש והתחילו עוסקים במשא ומתן, במקח וממכר, היה הרעיון הציוני מזהיר ומאיר לנגד עיניהם. הם סדרו את ביתם, חנכו את בניהם ברוח הציונות, שהיו חדורים בה מימי נעוריהם. השם "קיזור" היה בקילץ שם נרדף למושג הציונות. הבכור ביניהם שמעון קיזור ז"ל, בעל בית מסחר ספרים וכלי כתיבה, עשה את ביתו למרכז הציונים. בחנותו וגם בביתו היו מתאספים החברים לרעיון ולפעולה, להועץ בעניני הציונות. כשנודע צעיר העירה ובדעתו להצטרף לחוג הציונים, הדרך הראשונה שלו היתה לבית שמעון קיזור. אליו נשלחו פנקסי השקלים למכירה, כרוזים וחוברות בעלי הוכן ציוני להפצה.

גם בימים שפעולות ציוניות היו אסורות מטעם שלטונות הצאר, היה קיזור ממשיך בפעולותיו למען ציון למרות האסור ולמרות החפזים של המשטרה, שהיתה מבקרת בביתו מזמן לזמן. פעם נאסר ע"י המשטרה, במצאה אצלו פנקסי שקלים. בצאתו למרחב היה ממשיך בעבודתו.

בביתו היו מתקיימות אספות החברים המקומיים, כדי להתענות את עיני המשטרה, לא נכנסו החברים ולא יצאו בבת אחת, אלא אחד אחד מכוונים

שונים. היו עושים את דרכם קפנדריא, היו הולכים דרך עקומה, להראות, כי מטרה אחרת לנגד עיניהם, עד שנמצאו לפי תומם בביתו של קייזר. כשבא לקילץ נואם ציוני, מטיף או עסקן לאומי — היתה ראשית דרכו לבית ש. קייזר.

בסוף ימיו נסע לארץ-ישראל כתייר. רצה לראות בתחלה את תנאי הארץ ואחר-כך גם להשתקע בה עם משפחתו. הוא סייר את הארץ לארכה ולרחבה וחזר לביתו על מנת לחסל את עסקיו ואת נכסיו ולהגשים את חזון רוחו; אולם המות קדמהו, ועצמותיו לא זכו לנוח באדמת הארץ הקדושה, משאת נפשו כל ימיו, שהשתקק כל כך לראותה בתחיתה ובבנינה.

גם אחיו נחמיה היה מסור בכל ימי חייו לרעיון הציוני. הוא היה המורשה של ההסתדרות הציונית בקילץ, כל עניני הציונים היו מסורים בידו; עניני קרן היסוד, קה"ל, עניני העליה, גם רעיתו, אסתר קייזר, אשת חיל, עסקנית בויצ"ו, היתה משתתפת בכל מפעל ציוני ולאומי. את בנם יצחק שלחו לא"י; היא מכהן כעת כרופא בצבא ההגנה של מדינת ישראל. קשרי מסחרם לא אפשרו להם לעזוב את מקום מושבם ולעלות בעצמם לארץ שאיפת-נפשם. אחיהם הצעיר השתקע עוד בצעירותו בא"י וכפועל בנין עובד הוא למען תחית הארץ. סיר הבשר של הגלות לא היה בו כוח למשכו בחזרה אל הוריו ואחיו, שחיו חיי עושר ולא ידעו מחסור.

בצדם של האחים קייזר עמד הציוני משה פיקרסקי. איש אציל הרוח, חדור ערכי היהדות, בקי בספרותה העתיקה והחדשה, הקדיש את כוחותיו הגופניים והרוחניים למען הרעיון הציוני ותחית העם במולדתו. גם ביתו היה חריר אוריה ציונית; בניו חונכו ברוח הלאומית-הציונית. הוא היה מופת ודוגמה ליהודי שלם במדותיו, דעותיו ונמוסיו. דבוק במסורת האבות לא התיחס בשלילה לזרמים החדשים בחיי היהודים. דעתו היתה, כי כל מה שהיה והגה מוח יהודי, כל מה שיצר ופעל כוח יהודי — קודש הוא לאומה. ונכנס לאוצר הנכסים שלה. בעל דעה ישרה משלו, ידע גם להוקיר דעת אחרים. כראש הציונים בקילץ פעל הרבה, כדי להחדיר את הרעיון הציוני בלבותיהם של המוני היהודים, ולתכלית זו היה מרצה הרצאות פופולריות על נושאים ובעיות שעמדו על הפרק וגם בשטח הספרות העברית. היה נאה דורש ונאה מקיים. אחרי שהוכרזה הצהרת בלפור, וחזון הדורות התחיל מתגשם והולך, חסל את עסקיו ועלה עם משפחתו לארץ-ישראל, לארץ משאת-נפשו.

בבואו ארצה לא פנה למסחר, מקצוע שהיה רגיל בו בגולה; ידע, כי הארץ זקוקה לידים עובדות כדי לתחיתה משימותיה — והיה לחקלאי. אם כי שהתקרב כבר לימי זקנה, נגש בחום עלומים ובהתלהבות נעורים לעבודה החקלאית הקשה בתנאי האקלים שלא היה רגיל להם. הרעיון שזכה להיות אחד מבוני המולדת ומהמפרים את שיממותיה, הנעים לו כל עבודה, גם הקשה ביותר. זוהי דמות של יהודי שלם מכל הבחינות! הנה עוד דמות נעלה של אחד הציונים הקילצאים: אלתר אהרליך

חתן ר' צבי זגאיסקי. אלתר אהרליך — זוהי דמות עדינה, טפוס בלתי נפרץ ובעל מדות תרומיות. בן עשירים — בחר לו בחייו לא חיי תענוגים ואושר פרטי, כפי שהרשו ואפשרו לו תנאי מצבו, אלא התמסר בכל נימי נפשו לעבודה לאומית, לעבודה ציונית, ובה מצא ספוק לנפשו ומרגוע לרוחו. תענוגים אחרים לא בקש. את העונג האמתי מצא רק באפשרות לפעול דבר-מה לטובת העם. כל ידיעה שהיה בה מעין רמז על איזו הצלחה ציונית, הביאה אותו לידי התפעלות ופניו נהרו מרוב שמחה נפשית. חיי הפרט כלא היו בעיניו. הוא חי חיי לאום. בשמחתו — שמח ובצערו — הצטער.

כבן חסידים לא פרש בתחלה מעדתם גם בהיותו ציוני. אבל לא יכול היה להיות בחברתם זמן-רב. לא יכול הי לסבול את הלגלוג. הבזו והעקיצות על חשבון הציונים מצדם שלה חסידים הקנאים. נפשו העדנה היתה מלאה אהבה וחבה לכל פרט ופרט של עם ישראל, וקנאה ושנאה היו זרות לרוחו ולא יכול היה לשאת בשוויון-נפש את יהירותם של חסידים מסויימים, שחשבו את עצמם לסלחה ושמנה של האומה; ואלה, שאינם מבני עדתם, היו בעיניהם כקלפת-השום, והיו מבטלים אותם כעפרא דארעא.

הוא פרש מהם לא מתוך שנאה, חלילה אלא בשביל שלא היה יכול לשבת במחיצתם הצרה. נפשו שאפה למרחב ורצתה להקיף את כל חלקי העם, — כולם היו חשובים בעיניו.

לפי השקפתו ממלא כל אבר ואבר של גוף האומה תפקיד חיוני. אמנם ישנם אברים מדולדלים, אברים שסופם להנתק מאליהם מן הגוף. אבל כל זמן שהאבר מחובר לגוף ויש לו יניקה ממנו — איננו מיותר, יש בו חשיבות בשביל כל הגוף. יש בין אברי הגוף השפעה הדדית.

זו היתה דעתו של אהרליך הציוני, שבאה לו לא כפרי מחשבה, אלא היתה נובעת ממערכי לבו, מהאהבה החמה, שהיתה בוערת בו בשלהבת-יה לעמו המשועבד והכבול בכבלי הגלות. הציונות היתה לו חזון-לב נשגב, שבהגשמתו תלויים גאולת-העם ושחרורו הפנימי והחיצוני, והוא התמסר לתנועה זו ופעל ועבד לטובתה עד נשימתו האחרונה.

גם בימי מחלתו הארוכה לא עזב את עבודתו הלאומית. הוא היה גם ציר לקונגרס הציוני בווינה. בעזרת אשתו, שהיתה לו גם בעבודתו הציונית רעה באמנה, המשיך לטוות בחזון-רוחו את החוט הארוך של גאולת-ישראל שקצתו יגיע לירושלים הבנויה והמשוחררת.

אזכיר כאן גם את משה קליכשטיין ז"ל. אף הוא היה מן הציונים המובהקים בקילץ. גם הוא בא אל הציונות מספסלי בית-המדרש. הרעיון הציוני נקח אותו שבי ולא הרפה ממנו עד יום פטירתו. הוא היה מסור לו לא רק באהבה מופשטת בלבד, אצלו קבלה הציונות צורה מעשית. ראשית כל נתן לבניו ולבנותיו חנוך ציוני, וכאשר גדלו עלו רובם לארץ ישראל והשתקעו בה. גם הוא בעצמו עלה לא"י וישב בה שנים מספר. כאן בארץ היה עובד עבודה קשה — ולא התרעם; למען ארץ-ישראל קבל הכל באהבה ובספוק

אבל לא זכה להקבר באדמת א"י, שהיתה חביבה לו בכל ימי חייו. לרגל מסבות משפחתיות בקר את מקום מולדתו הישנה ונתעכב שם שנים מספר. וכאשר התכוון לעלות שוב לארץ משאת נפשו, אשר מעולם לא פסק מלפזר לה תהלות ותשבחות, חלה במחלה אנושה, שהפילתו על ערש דוי, אשר ממנו לא ירד עוד.

הציוני הנלהב לא הספיק לארוז את חפציו ולעלות בחזרה למולדת המתחדשת, ליוצאי חלציו, שהספיקו בינתיים להתערות בארץ השבה לתחיה. תושבי קילץ חלקו לו כבוד גדול במותו, ספדוהו כהלכה וכיאה לאדם, שהקדיש את ימיו לא בשביל מטרות אנכיות, לכוון לעצמו מעמד בחיים, אלא לעבודת-העם, לתרבותו ולתחית מולדתו.

בין הציונים המובהקים תפס מקום ראשון משה רוטנברג ז"ל. בן למשפחה מיוחסת, נכד הרב מוודיסלב, בפלך קילץ, נכנס עוד בצעירותו לחוג הציונים, שם מצא את מקומו. הוא קיים בגופו ובנפשו את עבודת העם. בעיר מולדתו עבד בעד אחיו, בני קהלתו, במוסדות צבוריים, לאות תודה בחרו בו תושבי קילץ לחבר במועצת העיריה; ובמועצה נבחר לשלטון העיריה. ושם עמד איתן כסלע בין אנשי-שלטון העיריה הפולניים, שהיו ברובם אנטישמיים ונאבק אתם ולא נתן לקפח מצד העיריה את תושבי העיר היהודים.

אולם ראה בעיני רוחו, כי אין עתיד ליהודים בפולין, אשר בה היתה האנטישמיות מתגברת והולכת. ועלה עם משפחתו לארץ והשתקע בה. גם כאן לא מאס בשום עבודה; כל עבודה אפילו הקשה ביותר היתה חביבה בעיניו, כי ידע שעבודתו כאן היא עבודת-העם; המולדת תיבנה רק על ידי יגיעה ועמל רב. בארץ-ישראל התמסר בכל חום לבו לעבודת "כופר הישוב" וארגן את תשלומי "כופר הישוב" מהתחבורה ומרגרינה. היה גם מאד פעיל ב"מגבית ההתגיסות" שנוסדה בזמן מלחמת העולם השניה בתור המפעל הכספי של ה"הגנה"

אחת הדמויות הפופולריות והעממיות ביותר בין ציוני קילץ היה שמואל לברטובסקי ז"ל.

משחר ילדותו ציוני נלהב, עסקן צבורי, מסור לטובת הכלל. היה בין מיסדי ההסתדרות הציונית בקילץ. בפוגרום בשנת 1918 נפצע קשה בשעת אסיפה ציונית, בעמדו על הגנת הכבוד הלאומי. היה פעיל במוסדות הציוניים ותורם ביד רחבה לקרנות הלאומיים, היה ידוע כגבאי בבית-המדרש של הציונים "שערי-ציון" במשך שנים רבות.

לא רק ציון כבשה את לבו, גם גורלם של המקופחים והסובלים בחברה הזוהר שטח פעולתו הצבורית הרחבה.

בכל חום לבו ומרצו התמסר לבית-היתומים וכמו כן היה אחד הפעילים בועד מושב-זקנים החדש.

גם דאגות חנוך לא היו זרות לרוחו — בין הראשונים בפטרונט של הגמנסיה היהודית ובין תומכיה וידידיה הנאמנים. ב-1937 בקר בארץ על מנת לברר את אפשרויות השתקעותו בארץ עם בני משפחתו; שהה בארץ שלשה חדשים והתלהב מכל דבר גדול וקטן הנעשה בארצנו. בחזרו היה קרבן למשטר הפשיסטי והאנטישמי בפולין. נכלא במחנה הידוע לשמצה „ברזה-קרטוקה“ כחשוד בהעברת כספים לארץ-ישראל.

עם כניסת קלגסי היטלר לקילץ נלקח בין הארבעים היהודים המכובדים בעיר כבן תערובת. בזמן הכבוש הנאצי ידוע היה כרוח מעוררת, שלא נכנעה לסבל ששרר בסמטאות הגיטו נספה יחד עם רעיתו רחל לברטובסקי מבית שופמן, שהיתה דוגמא לאם יהודיה, ושתי בנותיהם גוטה וצביה. נשארו בחיים בתו השלישית ושני בניה, שהודות לחנוך הציוני, שקבלו מהוריהם, עלו בזמנו ארצה וחיים בה.

במפלגת הציונים היו עוד אישים פעילים; אבל אלה נתבלטו גם בשטחי פעולה אחרים ותהיה לי עוד הזדמנות להזכירם בשמותיהם ולדבר על פעולותיהם. בכלל, היו הציונים הקילצאים ערים לכל דבר שהתרחש בעולם היהודי ובעולם החיצוני ומגיבים לפי עקרונותיה של הציונות.

הסתדרות המזרחי

בקילץ היתה פעילה גם „אגודת מזרחי“. היא נוסדה בקילץ בשנת 1917, בשנה השלישית למלחמת העולם הראשונה. אין זאת אומרת, כי מקודם לא היו לה אוהדים בקילץ; גם מקודם היו בין הציונים חברים רבים, שהשקפתם — השקפת העולם של „מזרחי“; אולם עד השנה הנ"ל היו המזרחיים מעורבים בין הציונים הכלליים. ורק כאשר השמועה על הקמת הבית הלאומי התחילה מכה גלים בין האוכלוסיה היהודית, והתגברה האמונה בין המוני היהודים, כי גאולת ישראל תבוא עם קץ המלחמה, התאגדו המזרחיים לאגודה אחת ופתחו פעולה ענפה בעלת היקף רחב בכל השטחים, בשטח החנוך, בשטח הצבוריות

המקומית, בשטח הלאומי והציוני. מקומם היה ניכר בכל פעולה צבורית, תרבותית ומדינית.

ראשוני מיסדיה היו חסידים, שהסתופפו בצל אדמו"רים שונים, שיחסם לארץ-ישראל היה חיובי. חסידי רדומסק, פיסצ'נה, חנצ'ין וחלק מחסידי אלכסנדר הצטרפו בקילץ לתנועת ה"מזרחי". חסידי גור לבדם עמדו מנגד ולא נתנו לאיש מחברתם לעבור ל"מזרחי". האברכים, שלבם היה נתון לעבודת העם, היו מוכרחים לעזוב את השטיבל ויחד עם זה את האדמו"ר, שבצלו היו מסתופפים עד הנה. הרעיון הציוני, שחדר עמוק לתוך לבותיהם של המוני ישראל, גם בין החוגים, אשר עד עכשיו היו מתנגדיו הראשיים — התגבר גם על חצרות האדמו"רים, שחוג ראיתם עד עכשיו הצטמצם בד' אמותיהם של אנשי חצרם ואנשי שלומם ולא חרג ממסגרתם הצרה.

הרבנים הצעירים, שהיו באים לקילץ לשם הטפת ציונות-דתית, חוללו מהפכה בקרב שדרות החסידים למיניהם. החסידים והאדוקים היו מופתעים מהופעותיהם של רבנים תעמלנים לציונות, תפקיד שעד עכשיו מילאו רק אינטליגנטים חפשים, רחוקים מיהדות מסורתית.

בראשונה בקר את קילץ רב צעיר, בשם רפפורט, רבה של עיירה קטנה אנדויוב במחוז לודו. בדברים הוצבים להבות אש הטיף לרעיונות ציוניים. דבריו עוררו במעמקי לבות השומעים בנות-קול וגעגועים חזקים לציון. זה היה חיון בלתי נפרץ — שרב באיצטלא דרבנן יעמוד על הבימה וידבר בשבח הציונות ויפזר תהלות ותשבחות לעומדים בראש התנועה ולמנהיגיה, ושם הרצל ישא על שפתיו בהערצה וביראת-הכבוד. עד עכשיו היו נשמעים מפי הרבנים דברי לעג, חרופים וגדופים על הציונות ודבריה, והנה פתאום היתה מהפכה ברוחות הרבנים. אחד אחד באים הם ונספחים אל ה"מזרחי", אל האגף הציוני האדוק ועושים תעמולה רחבה ברחוב היהודי.

דבריהם של הרבנים הללו מצאו אזנים קשובות, כר נרחב לפעולות נפתח לפני שוחרי ציון. הדי הגאולה היו נשאים באויר. מצד אחד מוראות המלחמה, שפגעו במיוחד בישובי היהודים, עלילות שקר, גרושים, פרעות רציחות, שנתכו על ראשי היהודים במשך ימי המלחמה. למרות השתתפותם המלאה של היהודים במלחמה, בצד כל הלוחמים, בכל זאת לא נוקו מן הפורענויות, בתיהם היו למשיסה, משפחותיהם מטולטלות ממקום למקום. לא די ששפכו את דמם בשדות הקרב, נשפך עוד דם אבותיהם, אחיהם ואחיותיהם, ענשאריו מאחורי החזית. דם היהודים נשפך ללא טעם וללא תכלית. לעיני כל נגלתה הטרגדיה של היהודים בכל בלהותיה.

מצד שני הגיעו לאזנם שמועות על לגיון יהודי הנלחם בארץ-ישראל למען שחרור מולדתו משעבוד התורכים. שמעו על כורש שני בדמות בלפור, שר החוץ של אנגליה, שהצהיר בפומבי, לעיני העמים, כי ארץ-ישראל תנתן ליהודים, והם יכוננו שם בית-לאומי לאחיהם הנפוצים בכל ארצות התבל. כל

השמועות הללו הלהיבו את המוחות והכשירו את הלבבות לקלוט את דברי התנחומים של התועמלנים הציוניים ולהספח אל שורותיהם.

מתנגדי הציונות הקנאים בעיר, רצו להחליש את הרושם הכביר שעשה הרב מאנדזוב בנאומיו על שומעיו החסידים, ביחוד על הצעירים שבהם, לכן הוציאו קול, שאיזה תועמלן ציוני התחפש לרב ונוסע בערי פולין, כדי להדיח נפשות מעל תורת ד' ולרכשן למחנה החפשים ופורקי העול. אולם דברי לעז כאלה פעלו פעולה הפוכה. האנשים לא היו עוד תמימים ופתאים להאמין לכל דבר, כמו שהיו בראשית התנועה הציונית. המלחמה, והעיקר העתונות, שהיתה ברובה פרו-ציונית, עשו את שלהן, העינים נפקחו, הלבבות הוכשרו להבין דבר לאשורו. התנועה הציונית נעשתה השליטה ברחוב היהודים הפכה לתנועה עממית.

מצב רוחות זה אפשר יסוד „אגודת מזרחי“ בקילץ, אשר בין מיסדיה היו אנשים נשואי-פנים: הלל אוברמן מחסידי פיאסצ'נה, זאב קלוסקה מחסידי אלכסנדר, יצחק קירשנבוים מחסידי קו'ניץ, יעקב שלמה זילברשטיין מחסידי רדומסק, ישראל זילברשטיין וויסקינד הרמן, מחסידי סוקולוב, אברהם בר אייזנברג מחסידי חנצ'ין ומלבדם חבר צעירים ואברכים, שעזבו את ה„שטיבלך“, כי לא יכלו לשאת את האוירה שהיתה שולטת בהם.

אחרי הרב הראשון בא לקילץ רב שני, הרב יל. זלוטניק מגומבין, דברן נפלא, בדבריו שנאמרו בפתוס נלהב לקח נפשות שבי. נשים השליכו לרגליו את תכשיטיהן, גברים התחייבו לתרום תרומות גדולות לגאולת הארץ. הנוער היד מוקסם מנאומיו והיה מוכן להעפיל ולעלות לארץ-ישראל, גם להקריב את נפשו למען המולדת. מעולם לא ראיתי התלהבות מקיפה את ההמונים, כזו שנגלתה לפני בשעה שרב זה היה נושא מדברותיו על ציון וירושלים. הנאספים נשאו את הנואם על כפים. קריאות הידד ומחיאות כפים היו מחרישות אוזנים. הרושם הכביר שעשה רב זה בנאומיו לא נמחה מלבבות השומעים.

אחרי שני הרבנים הנ"ל היו מבקרים את קילץ מזמן לזמן רבנים אחרים בעלי שם. ביחוד עשה נפשות רבות לרעיון המזרחי הרב עמיאל מגראיובה, שהיה אחרי כן רב ראשי בתל-אביב. הרב הזה היה נואם מסוג אחר. הוא היה נואם מתוך מחשבה ולא מתוך לב. אצלו התגבר השכל על הרגש. דבריו היו הגיוניים. הוא היה משכנע לא בפטוס שלו, לא בהתלהבותו, לא בקשוי דברים ובפראולוגיה ריקה — לא באלה היה כוחו. הוא היה מתון בדבורו; בשקט נפשי היה מנתח את הענין שעליו היה מדבר. בהגיונו, בבקיאותו הגדולה בספרותנו העתיקה והחדשה וגם בספרותם של עמים אחרים, בסגנונו הספרותי, שהיה מעמידו בשורת הנואמים המודרניים — בסגולות נפש אלה הכריע את מתנגדיו ורכש נפשות לדעותיו והשקפותיו, שהיו כולן מוקדשות לעם, ישראל, לתורתו ולארצו.

בפני הרב הזה, שיצא שמו גם כגאון בדורו היו מרכינים את ראשיהם

גם הקנאים, מתנגדי הציונות החריפים ביותר, לא היו מעיזים להתנפל עליז בגסות ובולזוזל. ההתנגדות שלהם לדעותיו בוטאה בהוכחות ממקרא ומהלכה, שאסור להתחבר עם רשעים, פורקי עול תורה.

בנשף זכוחים, שנערך באולם "קוסטרסקי", שאנשי "אגודה" השתתפו בו, ונאמיהם המובחרים נאמו בו, במטרה להחליש את השפעתו הגדולה של הרב עמיאל על שומעיו, לא העיזו מתנגדיו להתקיפו בבטויים גסים כדרכם; הם פנו אליו בנמוס ובדרך־ארץ, במאמרים לקוחים מהלכה ומאגדה ובהם השתדלו להוכיח, שדרך הרבנים הנספחים אל מחנה הציונים אינה נכונה ומתנגדת לתורה וגם לדברי הפוסקים.

הרב, כמובן, נתן להם תשובות מספיקות; הרגש הלאומי, שהיה פועם בלבו, יחד עם הגיונו הבריא נתנו לו פתח־פה נגדם ובקלות סתר את דבריהם. בהתאם לפסוק: "ענה כסיל כאולתו", הוכיח הרב כי ביקאותו הטובה עליו, כי לפי ההלכה והפוסקים אין שום אסור להתחבר אפילו עם חפשים, בשעה שטובת העם כולו לנגד עיניהם; להיפך בשעה, שהם מגלים אהבת ישראל ומוסרים את נפשם עליה, יהודים כשרים הם, ואין להעמידם בשורה אחת עם פושעי־ישראל, הגורמים במעשיהם רעה לכלל ישראל.

בזכרוני נחרת הסבר למאמרי חז"ל, ששמעתי מפי רב זה באותו נשף. הוא צטט את המאמרים שהובאו בתלמוד על הסבות שגרמו לחרבן הבית השני. במקום אחד נאמר: "לא חרבה ירושלים, אלא בשביל שהעמידו את דבריהם על הדין". ובמקום אחר נאמר: "לא חרבה ירושלים אלא בשביל שנאת חנם". שתי הסבות הללו במהותן הן אחת, היו אנשים שרצו לזרוע שנאה בין חלקי העם השונים, היו מחפשים ומוצאים דין, ובהסתמך עליו, הצדיקו את מעשי הפרוד שלהם.

אחרי בקורו של הרב עמיאל בקילץ נתחזק "המזרחי" וחברים רבים ניספו לשורותיו.

קילץ זכתה לקבל גם את פני הרב קובלסקי מבלוצלבק. הרב הנאור הזה נתפרסם בין יהודי פולין מזמן שנבחר לסינטור בסינט הפולני. באותם הימים היתה צריכה להתקיים בחירת נשיא, ראש מדינת פולין. הנשיא, לפי חוקת המדינה, נבחר ברוב קולות של צירי הסים והסינט. המועמד לראש המדינה היה הפרופסור נרוטוביטש, דמוקרט ידוע, והיו לו סכויים להבחר ברוב מכריע של קולות. המועמד המתקדם ואהוב־העם הזה היה לקוץ בעיני האנדיקים, שהתנגדו לבחירתו. כדי להמעיט את מספר הבוחרים הדימוקרטים, השתמשו האנדיקים במעשי טרור נגד הצירים של הסינט והסיים. הם העמידו לאורך הרחובות, המובילים אל הסיים שורות שורות של בריונים סטודנטים, שהיו עוצרים בצירים הדמוקרטים וביחוד בצירים היהודים ומכריחים אותם לחזור על עקבם, ואם סרב אחד למלא את רצונם של הבריונים, היה סופג מכות אכזריות.

הרב קובלסקי לא חת מפני טרור זה ובאומץ לב בלתי רגיל בסע במרכבה לסיים, יחד עם הצייר דויטשר מאגודת ישראל, כדי למלא את חובתו האזרחית והיהודית. הבריונים, כמובן לא הדרו פני זקן וכבדהו במטר מהלומות. הרב זה' דויטשר, מוכים ופצועים נכנסו אל שערי הסיים מתוך תשואות-חן והערצה. הציירים הדמוקרטים לחצו את ידיהם מתוך הכרת-תודה, על שבאו למלא את חובתם ללא התחשבות בסכנות הכרוכות בכך.

הרב הזה, כיון שבא בעניני ציונות לקילץ, יצא שמו לפניו, וכבוד גדול נתכבד ע"י תושבי העיר. בית-הכנסת היה פתוח לפניו ושם דרש לפני הקהל את דרשותיו, שמשכו את לב שומעיהו, גם בתוכנו וגם ביופי צורתו. בכל פעם שהופיע הרב לנאום את נאומו נתמלא בית-הכנסת מפה לפה.

רב זה לא היה מונע את עצמו מלהביא ציטטות והשקפות של חוקרים יהודים ולא יהודים לשם חזוק דעותיו. רנ"ק, אחד העם, גם הגל וקנט היו שגורים בפיו, לא כדי להתוכח אתם, אלא כדי להראות, שדברי חכמינו מימות קדם מכילים גם דעות והשקפות, שהובעו ע"י חכמים, שחיו זמן רב אחריהם. שפתו היתה שפה עממית פשוטה, יוצאת מן הלב, חדורה אהבה לעם ולקדשיו. הוא לא היה רגיל, כשאר הדרשנים, להביא פסוק ולהרבות עליו קושיות, אחרי כן להתפלפל ועל ידי חדודי השכל לתרצן; אלא הוא נגש אל הפסוק ישר, כדי לגלות את תכנו האמתי. למאמר חז"ל נגש בלי קפדניות וגילה את כונתו הפנימית. בדבריו הסתמך על ידיעותיו בספרות-ישראל העתיקה והחדשה ובדברי ימי ישראל. נאוו, שנמשך כרגיל שעתיים, לא שעמם; הנאספים עמדו כמסומרים למקומם, ואזניהם נטריות להקשיב ולא לאבד אף מלה אחת שלו. הוא גילה לפניו אפקים חדשים. דברים שלא שמעתם אוזן ספר להם — והכל בשפה פשוטה המובנת גם לאיש שלא קרא ושנה.

הנאספים היו יוצאים מבית הכנסת שבעי עונג ונחת; ראו בעיניהם חי מעו באזניהם, כי גם בדורם נמצאים רבנים, אשר האצטלא דרבנן הולמת אותם והמחוננים בלב מלא אהבת-ישראל, ועין צופיה להם — למרחקים, המקיפה זמנים ומקומות מחוץ לתחומם הצר. כולם ראו אות הזמן בהופעת חבר-רבנים, בעלי שאר-רוח, המוכנים לעבוד לטובת העם כולו ואינם מצטמצמים בד' אמותיהם של קהלתם. תחית תקות העם לגאולה היא, היא שהקימה את דבריה ואת מפיציה, את מעורריה ואת מבשריה.

ערך "המזרחי" עלה אז גם במחנה מתנגדיו. הם נזכחו לדעת, שבתנועה זו נמצאים גם גאוני תורה מפורסמים, שאין לפקפק בכשרותם, בטירת-רוחם ובעומק מחשבתם. "המזרחי" היה לנושא העיקרי של כל ערכי היהדות: של התורה והמצוה, של יעודי הלאום ושל תחיתו.

בין הרבנים הלאומיים שבקרו את קילץ נחרתה במיוחד בלבות תושביה דמותו של הרב זאב גולד ז"ל, נשיא הסתדרות המזרחי העולמית. זהו טפוס על רב בארצות המערב. רבני המערב משתדלים להשפיע על שומעיהם לא רק

בעומק המחשבה ובחדודי השכל, אלא גם בחיצוניותם, בתנועות אבריהם ההרמוניות, ברשמי פניהם, ובעיקר בעליות ומורדות של קולם. יש בהם מן האמנות של שחקן. הרב גולד שלט בסגולות אלה במדה שאין למעלה הימנה. בשעה שהוא נאם, העביר לפני שומעיו תמונות ודמויות, ובתנועותיו, בהעזיותיו ובגוני קולו נתן להן צורה פלסטית. ונדמה לך כאלו הן עומדות — חיות, לפניך. כאשר נאם בפעם הראשונה בקילץ הזכיר לפני הנאספים את האגדה העממית, שבימות המשיח ילכו היהודים על גשר של נייר — ולא יפלו המימה, ואויביהם ילכו על גשר ברזל — וירדו תהומה. אופן ספרו של אגדה זו הקסים את שומעיו; בדבורו העז ובתנועותיו עורר את דמיון הנאספים עד שנדמה לכל אחד, שהגשר לפניו, היהודים הולכים בטח, ושונאיהם — השואל פתוחה לפניהם.

הוא עצר כוח להעביר את שומעיו מעולם המציאות לעולם הדמיון. בתארו את החיים הארצי־אליים הכניס בהם צבעים מגוונים, אור וזוהר; הצללים נעלמו מהשפעת הנוגה, שהצליל בסגולת־דבורו להאציל עליהם. הוא לא גבב דברים, לא סלף את העובדות, לא רצה למשוך לבבות לתנועה על ידי סילוף המצב; אלא נראה היה, שהאהבה העמוקה המקננת בלב הנאם הזה למולדת המחודשת את נעוריה, היא מאלצת אותנו לראות בכל הצורות של התפתחותה תופעות חיוביות המרנינות את הלב, עד שגם הצללים מקרינים מתוכם קרני אור של תחיה.

תגרה בין תגרניות בשוק של תל־אביב היא לעצמה תופעה שלילית בחיי החברה. ריב נשים עניות בשל פרוטה עלובה — זהו ודאי חזיון לא נעים בשביל אניני הדעת. אולם אצל נואם־אמן כרב גולד, הרואה גם בכעור־החיים ניצוצות של תחיה ושל התפתחות, נעשים דברי חרוף וגדוף כעין: «חמורה! מוולת! טפשה!» נעימים לאוזן, מראים הם סמנים מבהיקים של תחית השפה העברית, שחדרה גם לשכבות הירודות בצבור של הישוב היהודי.

הפטוס שלא הרפה ממנו אף לרגע עשה את שלו; השומעים היו מוקסמים מאופן דבורו והיו מהופנטים ממנו, בעמדו על הבימה ומעביר לפניהם כמו על הסרט תמונה אחרי תמונה של חיי הישוב בארץ השבה לתחיה.

יהודי קילץ היו מתגעגעים על הרב גולד. ההודעה על בואו היתה ממלאה את לבותיהם שמחה. בפעם האחרונה, בבקרו בעיר, נאם באולם התיאטרון המקומי. באו אז לשמוע את דבריו המוני־עם. האולם היה מלא מפה לפה, כי נתחבב הרב גולד על יהודי קילץ.

גם הרב ש. ברוט, ראב"ד דק"ק ליפנא, ציר לסיים הפולני, בקר פעם אחת בקילץ.

«המזרחי» חגג חגיגת סיום כתיבת ספר־תורה. לכבוד המאורע החשוב הזה הוזמן הרב הנ"ל כדי לפאר בהופעתו את שמחת־מצוה זו. ליהודי העיר ניתנה ההזדמנות להכיר את הרב החשוב הזה ולשמוע מפיו את דרשתו הנפלאה,

שהראה בה את עומק שכלו החריף וגם את בקיאותו המפליאה בכל מכמני היהדות.

אזכיר כאן גם את בקורו בקילץ של הרב ברונרוט מציכנוב, שהיה אחריי כן ראב"ד בקהלת תל-אביב. זה היה טפוס של רב חסיד. גם בהספתו למחנה המזרחי לא חדל מהסתופף בצל האדמו"ר מאלכסנדר. בבואו לקילץ קבלהו בכבוד גדול חסידי אלכסנדר כאחד מחבריהם החשובים ביותר.

הרב הזה היה אוחו בדרכי הרבנים של הדור הישן, שהיו רגילים לגשת אל הפסוקים בקושיות ואחר כך בהשתדלותם לתרצן, היו מכניסים בהם כוונות ורעיונות, שהיו מתאימים למגמת הדרשה. לפי מסקנתם האחרונה הוסרו כל הקשיים, בוטלו כל הקושיות. הפסוקים יצאו מתוורים, ברורים ללא חסר ויתר. הרב ברונרוט לא אהב קשוי דבור; סגנונו היה סגנון פשוט, עממי. דיא השתמש באמצעים פשוטים בבואו להשפיע על שומעיו, ודבריו עשו רושם. השומע ראה לפניו רב, המדבר דברים היוצאים מן הלב באופן טבעי, ללא התייפות בפני הנאספים בדבורים מבריקים, מלאכותיים; לכן נכנסו דבריו אל הלב, והשפעתו לא היתה פחותה מהשפעת גדולי הנואמים, שהדברנות היא מלאכתם.

אחרי כל בקור ובקור של רב, קבל "המזרחי" זרם דם חדש ובמרץ ניסף המשיך בעבודתו הלאומית. כוחות צעירים נוספו לו ערים ומוכנים תמיד לעבודה. "המזרחי" רכש לו דירה יפה ומרווחת, בעלת חדרים רבים, ובה נמצא בית-תפלה לחברי "המזרחי", חדר למזכירות, חדר קריאה. סודרו שעורי ערב לעברית ולדברי ימי ישראל; בשבתות ובחגים נתקיימו שעורי תלמוד, למוד הכוזרי, חובת הלבבות וכו'. ביחוד נמשכו אל אולם "המזרחי" צעירים וזקנים למסבות של "עונג שבת", בהן מצאו המשתתפים עונג גופני ורוחני; זמרה, שירה, רקודים והרצאות מענינות, ואחריהם כוס יין או בירה הלהיבו את הלבבות ורוממום מעל שפל החיים והשרו בין החברים קדשה עילאית.

השעורים בספרי מדע היו נתונים בשיטה חדשה, בהארה היסטורית ופילוסופית, והיתה בהם מעין אפתעה לשומעיהם, מעין גלוי עולמות חדשים, והמשתתפים נתרבו משבת לשבת.

ועדת התרבות, שהיתה מורכבת מהחברים צבי ניבילסקי, יוסף קשנסקי, אליהו איסר רוזנבלום, פישל גוטהרט וכותב הטורים הללו, עבדה ללא ליאות ובהתלהבות רבה, כדי לחזק את מאור התורה בלבבות הצעירים ולהחזיקם במחנה "המזרחי", כדי שלא יפרשו ממנו ללכת למחנות אחרים ואחרי סיסמאות זרות.

כל אחד מהחברים הנ"ל כדאי הוא להקדיש לשמו טורים אחדים. צבי ניבילסקי, חתן הרב מולושצובה, היה אברך מלא וגדוש בידיעות היהדות, בקי בספרות העברית העתיקה והחדשה, מכיר בלשונות זרות ויודע את ספרותן. אולם מטבעו היה בישן, ענו, צנוע בהליכותיו עם הבריות.

מעולם לא רצה להתבלט ולהתגאות בידיעותיו; רק בחוג צר של ידידים היה בא להתגלות הנפש. ביניהם היה מוצא את האוירה המתאימה לרוחו ולנפשו, וביניהם היה נותן חופש לדעותיו ולרעיונותיו, שהיו מפכים מפיו כזרם נהר בלתי פוסק. נעים היה לשבת בחברתו או לטייל אתו בימות הקיץ, בשבת אחרי הצהריים, אחרי למוד השעור ב"מזרחי", בין שדמות בר. כל מאמר קשה בתלמוד ובמדרש, ברש"י ובשאר מפרשים היה מסביר באופן קל ע"י הוספת מלה או העמדתה במקומה הנכון. לפעמים היה מתרץ קושיה עצומה ע"י שנוי אות. בקלות היה מישב סתירות ומישר הדורים, כי בסי היה איש זה במכמני ים התלמוד ובספריות השונות העתיקות והחדשות. מטבעו היה פשוט, הפלפול היה שנוא בעיניו; הוא היה משתדל לסלק את הקושי בהבנה ע"י חלופי הגרסאות.

כוח ההסתכלות היה מפותח בו במדה מרובה. בטיולים בשבילי השדות היה קורא בשם כל צפור ושרץ, בשם כל עץ ועשב והיה מספר באריכות על טבעם וסגולותיהם; ונדמה לך, כאלו איזה פרופסור למדעי הטבע עומד לפניך ונותן שעור בזואולוגיה או בבוטניקה.

מקצועו — פנקסאות. וגם בזה הכניס הרבה מכשרונו. זמן רב היה עובד כמזכיר בגימנסיה העברית, אחרי כן בבנקים ובבתי־מסחר פרטיים, ובכל מקום הצטיין בדיקנותו ובנאמנות למקצועו.

יוסף קשנסקי היה בר־פלוגתיה של גיבילסקי. אחד לא רצה להכיר ביתרוננו של השני. מר קשנסקי התימר להיות משורר. היה מחבר שירים ושולחם למערכות העתונים; אבל מעולם לא זכו לראות אור בדפוס. ודרכו היה להתמרמר לפני חבריו על עורכי העתונים. הוא שרת כמורה דת בגימנסיה לבנות של ס. וולמן.

אמונתו בכוחותיו ובידיעותיו היתה כה גדולה, שעל ידיה זכה גם להצלחות בחיים. ראשית, קבל ללא קוליפיקציות — משרת מורה בגימנסיה. שנית, נעשה למתרגם רשמי בבית־הדין המחוזי. אחרים, שידיעותיהם בשפות והשכלתם בכלל עלו בהרבה על ידיעותיו והשכלתו של הפרופ' הזה, לא העזו להשתדל להשגת משרות רשמיות, והוא באוולתו השיג, מה שאחרים בחכמתם לא השיגו.

משרתו כמתרגם רשמי בבית־הדין המחוזי החרפה את השנאה בינו ובין גיבילסקי. איך? ובשביל מה? אספר כאן את הדברים כהווייתם, כי בהם משתקפים היחסים בין היהודים והפולנים, שהחריפו מאד בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה. פרט זה בא ללמד על הכלל.

ההיטלריות, שהיה משתולל בגרמניה וחודו היה מופנה נגד היהודים, חדר גם לפולין. האנטישמיות, שהיתה מקננת בלבות הפולנים, הרימה ראש והתגברה שבעתים. הנאצים היו להם למופת, היו מחקים את מעשיהם. החלה

הסתה אנטישמית פרועה. מעל דפי העתונים, מבמת הסיים וממועצות העיריות היו האנטישמיים מזילים ארס ורעל על היהודים. התנפלויות על סטודנטים יהודים בבתי ההשכלה הגבוהים, פרעות בתגרנים ביומא דשוקא, היו מהמקרים הרגילים, שלא שמו לב אליהם. הדבר הגיע לידי כך, שביריונים פולנים העזו להתנפל בכפפות ברזל ובמקלות על יהודים עוברים ושבים ברחובות העיר או על מטיילים בגני העיר לאור היום ולעיני המשטרה. גם ליהודי קילץ אירעו מאורעות כאלה.

פעם בשבת אחרי הצהריים, כשיהודי העיר יצאו כהרגלם לטייל בגן העיר ובשדרות "קרצ'ובקה", התנפלו עליהם בריונים והכום עד זוב דם. בפנותם אל המשטרה בדבר עזרה והגנה, קבלו ממנה מענה, שכל זמן שלא נפל חלל בתגרה, שבין שתי קבוצות, אין היא מתערבת. תגרות כאלה עלולות תמיד להתפרץ, ואין להזעיק את המשטרה בשביל דברים של מה בכך.

העתון המקומי "קילצער צייטונג", פרסם רשימה מפורטת מהמאורעות בגן-העיר ויחד עם זה העיר, שעמדת המשטרה והתנהגותה כלפי היהודים היתה שלא בצדק: לא לבד שלא הגיבה על המאורעות, אלא גם אחרי שפנו אליה לעזרה, השתמטה בחוצפה מתת עזרה והגנה לנתקפים.

המשטרה מצאה עלבון לעצמה בבטוי "בחוצפה" ותבעה את עורך העתון, את צבי ניבילסקי, לדין על שהעליב את המשטרה בכתב, בשעה שהיא עומדת על המשמר ושומרת על הסדר.

בשעת ברור הדין הודיע ה' ניבילסקי, שבעתון היו מסורות עובדות, כמו שהיו בפועל, ולא התכוון כלל להעליב את המשטרה. לפי דעתו המושג "חוצפה", הוראתו המדויקת היא: עמדה אמיצה ועקשנית ואינו מכיל שום רמז של עלבון. כראיה וסמך לדבריו הביא את הפתגם התלמודי: "חוצפה אפילו כלפי שמיא מהניא". ושם אי-אפשר להכניס לתוך השם "חוצפה" כוונה אחרת, וזולת הגדרתו המתאימה לכוונת הפתגם, דהיינו, עמדה אמיצה ועקשנית מצליחה גם כלפי ד'.

הקטגור לעומת זאת טען, כי לפי תרגומה של הרשימה יוצא, שהוראתה של המלה "חוצפה" היא — עזות שאינה יודעת בושה, וזהו עלבון למשטרה. ועליה להגן על כבודה. המשטרה היא מוסד ממלכתי, ומי שפוגע בו, כאלו העליב את המשטר המדיני. לבסוף דרש המאשים מבית-הדין הטלת עונש חמור על העורך.

בית-הדין לא יכול להכריע בשאלה פילולגית זו והחליט לדחות את ברור הדין עד שתשמע חות-דעתו של בלשן, מומחה לשאלות לשוניות. כמומחה הזמן הפרופסור קשנסקי, המתרגם הרשמי, מומחה זה מצא לנוח לו להיות על צדה של המשטרה והעיד, שגם במלון — עברי פולני מתורגם השם "חוצפה" בשם "bezczełność" "עזות".

בפעם הזאת עמד מצד מערכת העתון עורך-דין שפסל את קשנסקי

לגמרי מהיות מומחה בשאלה זו. בקבעו, כי העומד להיות מומחה אינו יודע את השפה הפולנית ולא את השפה העברית. כסיוע לדבריו הצביע על השגיאות בדבורו, כי אינו יודע להבחין בכללי הסגנון של השפה הפולנית, ואין לבית-הדין לסמוך על חוות-דעתו של איש, שאינו מוצא את ידיו ורגליו בשאלות מדעיות.

בשעת נאומו של העורך דין נסה קשנסקי לפנות אל ראש בית-הדין בדרישה, שיגן עליו מפני התנפלויותיו של עורך הדין, אולם ללא תוצאות. ראש בית-הדין הצהיר, כי לנאשם יש זכות לפסול את המומחה המעיד לרעתו בנמוקים, שהוא הנאשם מוצא לצודקים בעיניו. בית-הדין דחה שוב את בירור המשפט, כדי לשמוע את חוות דעתו של הפרופ' שור בענין זה.

המומחה יצא חפוי ראש מבית המשפט. כבודו הושפל בריש גלי לפני השופטים ולפני הנאספים, שבאו לשמוע את ברור המשפט.

משפט זה נמשך עוד זמן רב. הפרופסור שור לא בא להזמנתו של בית-הדין. הוא שהה באותם הימים בחוץ לארץ, משתתף באיזה כנוס של מלומדים. בינתיים פרצה מלחמת העולם השנייה, וסדרי העולם נשתנו.

ומאז, מהתחלת המשפט והמשכו, נתגברה השנאה בין ניבילסקי וקשנסקי, וכל אחד מהם היה משתדל להראות בפומבי את עם-הארצות של חברו.

למרות חולשת הגאון וחפץ ההתעלות, שהיו בו בקשנסקי במדה מרובה, היו גם מדות חיוביות בתכונות נפשו. ראשית כל היה ציוני לאומי דתי, ובמדה מסוימת היה יודע תורה, בקי בתנ"ך, בשפה העברית ודקדוקה. הודות לסגולותיו אלה מצא מקום בשורות "המזרחי". השתתף בשעורים לנוער, היה נואם בהזדמנויות שונות ועושה תעמולה לטובת ארץ-ישראל וקרנותיה.

בהיותו חבר בוועדת התרבות של "המזרחי", הושפע לא מעט מחבריו, שבאו אתו במגע. לאט, לאט התרגל לכבד את דעת אחרים ולשנות את דעתו על חשיבותו העצמית.

אליהו איסר רוזנבלום — היה טפוס מיוחד של עסקן צבורי ולאומי כאחד. ראוי הוא איפוא להאריך את הדבור עליו ולגלות את הדרכים הנסתרים של התפתחות רוח האדם הזה.

אם יש לאדם נפש רגישה וכושר פנימי להתרשמות לא יועילו כל אמצעי זהירות. גם אם יסתירוהו במחשכים, גם אם יבדילוהו מבוא במגע עם אחרים, יחרוג הוא ממסגרותיו ויקלוט אל קרבו את הדעות והכסופים הנשאים והמבצבצים בחללו של העולם.

נפש כזו היתה גם לא. א. רוזנבלום. אביו, בעל בית פשוט, שמר את בנו כבבת עינו. בילדותו מסרהו לידי מלמדים מובהקים, בנערותו הושיבהו בבית-המדרש. שם היה עוסק בגמרא, תוספות ופוסקים בחברת שאר חובשי-בית המדרש. אביו לא היה גורע את עינו ממנו, השגיח עליו שלא יסור מהדרך,

שהתותה לו המסורת, שלא תחדרנה אל נפשו דעות חדשות, שהחלו אז להתפשט בין הנוער. בהיותו בן שמונה עשרה הרכיב אביו רחיים על צוארו בצורת אשה, וזה החל עוסק בהלכות דרך-ארץ ובעסקי פרנסה. כתב ולשון לא למדו אביו, "מנעו בניכם מן ההגיון" — המאמר הזה היה מאיר לנגד עיני אביו ועל פיו היה מכוון את חנוכו של בנו. אחרי הנשואין מסרוהו חותנו ואביו לחסידי גור, והיו בטוחים, כי מסרוהו לידיים אמונות. חסידי גור ילושו את העיסה שנמסרה לידם ויתנו לה צורה נאותה לפי רוחם ורוח אבותיו. כללו של דבר, הוריו עשו כל מה שביכלתם, שגצר מטעם לא יעוות את ארחו. אולם כמו שאמרתי, היתה נפש אליהו איסר נלושה מחומר עדין כזה, שלא יכלה להשאר נוקשה ולא להתרשם מתנועת התחייה, שהכחה גלים ברחוב היהודי. בהתלהבות אין קץ נספח אל תנועה זו. עזב את החסידות, הוניה את עסקיו והתמסר בכל לבו ונפשו לזרמים החדשים. מהחסידים ירש התלהבות, התמסרות וקנאות. הוא היה ציוני קנאי, אחרי כן מזרחי קנאי וגם קיצוני. הרעיון והפעולה, שמצאם לנכונים ולצודקים, כבשו את ישותו ונלחם למענם בעקשנות. בקיצוניות מופרזת, שעשתה אותו לפעמים בעיני שומעיו.

בנערותו לא למד כתב ולשון. קצת מידיעות העולם באו לו מקריאת העתונים באידיש. למרות החסרונות האלה בהשכלתו לא נמנע מלהופיע כנואם בכל אספה ובכל כנס. הרעיון שצץ במוחו נעשה שליט עליו ודחפהו לקום ולהביעו בניבו הפרימיטיבי. אולם מכיוון שהתרכזה בדבורו כל ישותו, כל יצורי גוו השתתפו בו, והדברים הובעו מתוך אקסטזה, מתוך התלהבות עילאית — השפיע ועשה רושם על שומעיו.

אמנם בעיני קצתם מהשומעים היה יוצא דופן, ראו בהתלהבותו סימן לריקנות-הנפש. רעיון שטחי, דבר קל-ערך היו מלהיבים אותו במדה רבה כזו, כאלו היו באמת דברים העומדים ברומו של עולם.

לפעמים בבואו להביא לידי בטוי רעיון חסר-ערך היה מכניס אל תוכו גם סיגים, שהיו מזיפים אותו, ועל כגון דא היה מוציא מרץ מרובה, מתיחות הכוחות יותר מן המדה.

כאלה היו החברים הפעילים ביותר בתנועת המזרחי בעיר עם כל מעלותיהם ומגרעותיהם, סגולותיהם ותכונותיהם. הם שוו למזרחי צביון מיוחד, צביון מקומי ומקורי.

בשנת תרפ"ד בא לעיר קילץ אברהם בשם פישל גוטהרט, גם הוא פעל הרבה בשטח ה"מזרחי", ובייחוד בתנועת "תורה ועבודה".

אברהם זה גדל בין חסידים, והתלהבותם ודבקותם נקלטו בו; כל הווייתו הביעה את סגולות החסידים. היה בעל תנועה, מנוחה לא ידעה נפשו; כולו כנסף חי, רגיש לכל דבר, שנפל במחננו. בביתו היה שוהה רק בשעות-לילה המאוחרות, המיועדות לשניה. בכל שאר שעות היום היינו מוצאים אותו בשיבות, באספות, בין הנוער, בין עסקני העיר. בחברה, בצבור — שם היה

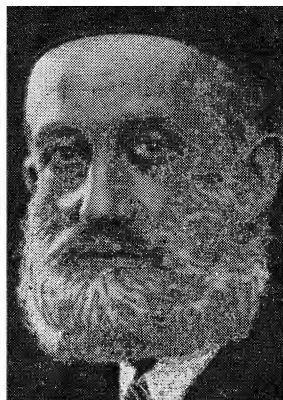
מקומו, שם היה חי כדג במים. גם הוא כתברו רוזנבלום, לא היה מבחין בין עבודה חשובה ובין עבודה בלתי חשובה, בקלה כבחמורה היה משקיע את המכסימום של כוחותיו.

עבודותיו היו שונות ומרובות. עבודת ההוראה בבית-הספר „לבנה“ של ה„מזרחי“, שעורים פרטיים בבתי העשירים, כדי למלאות את הגרעון בתקציבו, ארגון הנוער, שעורי הערב והרצאות. ונוסף לכל אלה, כחבר בוועד הקהלה, היה עוסק גם בצרכי הצבור. לא היתה לו שעה פנויה אחת ללכת הביתה ולאכל סעודת הצהרים בחוג משפחתו, והיה אוכל סעודה חטופה באיזה מקום שהוא וממשיך בעבודתו. כולו נתון לעבודת הכלל, לעבודת העם. חנוך הנוער היתה פעולתו העיקרית. היתה בו גם כן ממדת המתמידים של בית-המדרש הקודם. כמתמידים, שראו את כל עולמם בפנת בית המדרש, אשר שם היו ממשיכים חיי נזירות, מובדלים ומופרשים משאון התבל, מחמודות החיים ומוצאים עונג ונחת-רוח בדף גמרא מתובל בחדושי מהרש"א, — כך מצא פישל גוטהרט את ספק נפשו ואת חיי רוחו בעבודתו הצבורית, הלאומית, בטפולו בנוער ובארגונו. רקודיו במעגל יחד עם הצעירים הנערים, בני הארגון של „תורה ועבודה“ היו מלהיבים אותו עד כדי כך, ששכח את התבל ואת פגיעה. נשמתו רחפה בעולמות העליונים, כנשמת אחד החסידים הראשונים, קדושי עליון. היו עתים, ובביתו לא היה לחם; אבל שמחת-הנפש לא סרה גם אז ממנו, ובעקשנות מתמדת המשיך ללכת בדרכו, דרך עבודת העם. תכונות נפשו וסגולותיו רכשו לו חבת הנוער. כולם היו קשורים בו ונכונים בכל רגע למלא את משאלותיו.

על עסקניו הבולטים של המזרחי נמנה יצחק קירשנבוים. גבאי של ביהכ"נ הגדול במשך שנים רבות, משוחרי העברית הראשונים, נציג המזרחי בוועד הקהלה, חבר המועצה הלאומית היהודית ועוד.

יליד ראדום, מצאצאי המקובל ר' שמשון הרב מאוסטרופלי; ניץ ונכד לר' יחזקאל לנדא (ה„נודע ביהודה“); חניך ישיבה; מחסידי גרודזיסק וקחיניץ המובהקים; עבר לאחר נשואיו לקילץ. כאן נשא לאשה את ציפה'לה; בתו של ר' דוד לברטובסקי; מסוחרי קילץ הראשונים.

ר' יצחק קנה לו שם של סוחר

ישר (מקודם מסחר סטוני של נפט,

מליחים ומלח ואח"כ מכולת), ואשתו תרמה לכך במידה מרובה. ברם, עם היותם טרודים בענייני פרנסה, ידעו גם להניח יסודות לבית ציוני ועברי

מובהק. עם בואו של מנחם פריבולסקי ז"ל לקילין, מסרו לידינו את חינוכם העברי של ילדיהם. שלט היה קבוע בביתם "יהודי, דבר עברית!", ואכן, היה זה הבית העברי הראשון בעיר. מצאו בו אורה ציונית—עברית לא רק אנשי המקום, אלא גם שליחי התנועה החלוצית מא"י. בתם, סימה ז"ל, שנפלה אח"כ במרד ורשה, היתה דוברת העברית הראשונה בעיר.

מענין כיצד ראה את חי המשפחה הנ"ל העתונאי הארצישראלי הראשון שביקר בקילין.

"לפני 30 שנה עשיתי בשליחות הקה"ק בפולין, ובין השאר הגעתי לקילין. הכרתי שם בנים ובנות של משפחה אחת, חברי פוע"צ מסורים ונלהבים, יודעי עברית, מתכוננים לעלות לארץ (אחד מהמשפחה כבר חי אותו זמן בארץ). לליל שבת הזמינו אותי לביתם. מצאתי משפחה יהודית פטריארכלית, נהדרת. האב — נשוא-פנים, האם — יפת תואר, הבנים והבנות — לבביים וחביבים (כל המשפחה עלתה אחרי זמן-מה לארץ, ורק הבת שנשארה בוורשה—גורלה היה כגורל כל אחינו שם). האב היה איש-דת, קידש על היין, שר זמירות, והבנים פועלי-ציון קנאים — ישבו בכיסוי ראש וסייעו לאוירת שבת-המלכה".

(קטע מרשימת עורך "דבר" מר חיים שורר, "דבר" 26.3.56)

בשנת 1933 עלו ר' יצחק ומשפחתו לא"י. אותה שנה הופיע בפומבי כב"כ קדילת קילין בחגיגות יובלה של ת"א. בתקופת מגוריו בת"א היה ר' יצחק מקדיש את עתותיו לתורה. איש צנוע ועניו בעל מזג טוב, בראורין ובעל תפילה משובח, זכה לשיבה טובה ונפטר בער"ח ניסן תשי"ג. אלמנתו, שפעלה רבות לטובת מושב-הזקנים ובית-היתומים בת"א, נפטרה ביום ד' אב תשי"ד. הניחו אחריהם 4 בנים (א.י. אלראי, עו"ד, אברהם, אריה ומשה קירשנבוים) ושתי בנות (עדה זכאי וצילה זילברשטיין). כולם בתל-אביב.

כל אלה שהזכרתי כאן, בשמותיהם, וכל אלה שלא הזכרתי, ישמותיהם לא פורסמו, גם במקומות אחרים — כולם היו פועלים חרוצים בחוגם הצר. ומי יודע, לו היינו שוקלים בכפות מאזנים את פעולותיהם של העובדים הצנועים הללו עם פעולות עסקנים אחרים, ששמותיהם מצלצלים בעולם — כף מי היתה מכריעה?

אלה ענוי-עולם, הצנועים במעשיהם, הפועלים במסירות ובדבקות הנפש ללא עיפות ובעקשנות מרובה, כל אחד בחוגו הצר, הם הם — שבזכותם הגענו עד הלום, להגשמת חלום שיבת ציון והקמת מדינת ישראל, בחלקה של ארץ ישראל.

השומר הצעיר בקילץ

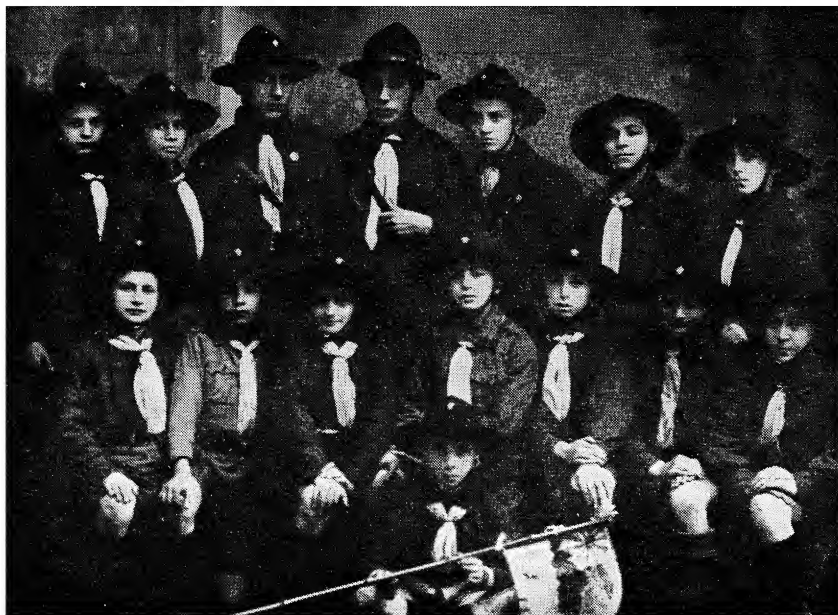
על תנועות הנוער הציוניות הראשונות, שקמו והתארגנו בקילץ נמנית בלי ספק תנועת השומר הצעיר.

בשלהי מלחמת העולם הראשונה — עת צבאות אוסטריה וגרמניה כבשו את פולין הקונגרסאית — חדרה תנועת השומר הצעיר מגליציה, אז הסקאוטינג העברי, לערי פולין הראשיות וגם לקילץ.

בשנת 1916 נוסד קן "השומר" (כפי שנקרא אז) בקילץ, שריכוזו בתוכו את הנוער היהודי הלומד בבתי ספר הפולניים (בתקופה ההיא טרם היתה קיימת הגימנסיה העברית). בראש המארגנים והמדריכים נמנו התלמידים של הכיתות הגבוהות של הגימנסיה הפולנית ע"ש שנידצקי, ביניהם איגנש אדלשטיק, לודוויג, פולק, אלנצויג, בירנצויג, הניק רמבישבסקי, מרבר, שמעון פריימן; פולה וגוטה קאופמן, לובלינר, ואחרים. חיש מהר נתוספו גם התלמידים של בתי הספר העממיים המעטים שהיו אז בעיר. כמו־כן התלמידות של בתי הספר הפולניים לבנות ושל הגב' סטפניה וולמן.

כעבור זמן קצר ארגנו בתוך שורות השו"צ גם את הנוער הבלתי לומד בבתי ספר — "נוער סתם".

המועדון הראשי והנהלת הקן היו ברח' סטארו־ורשבסקה 54 עבור בנים, והמועדון השני לבנות ברח' בודנוטינסקה.

הקן ריכוז בעיר 3 „גדודים“ ומנה בשורותיו מאות בני נוער משני המינים. על הנוער הבלתי לומד נמנו המדריכים והמארגנים האחים זייפמן, קרישטאל, שאול ואברהם קליכשטיין, הרשל זיסמן, מרדכי גרפינקל, פייבל, דייבוק גולדבלום, בן ציון גולדפרב, שלמה קיזר, שלמה שפילמן ואחרים. באותה שנה התקיים בקילץ כנוס גלילי ראשון של קני השומר הצעיר מקילץ וערי המחוז. ביוזמת הנהלת הגליל והקן בעירנו נוסדו קנים ברוב ערי המחוז והסביבה ועמדו אתם במגע קרוב בשטח והדרכה, הארגון והעבודה.

זכורה ההפלגה והטיול הפומבי הראשון בל"ג בעומר תרע"ז (1917) והרושם העז, שהתהלכה הוזה עשתה על התושבים היהודים והגויים כאחד, בתור הופעה מאורגנת ומסודרת להפליא של הנוער היהודי הלאומי בקילץ.

הקן ריכוז בתוכו הן נוער לומד ממשפחות מתבוללות ומתבוללות למחצה, והן נוער ממשפחות בעלי-בתיות ודתיות מובהקות. כל אלה מצאו מקום מפגש ופעולה משותפת במסגרת הקן בהחדרת רוח ציונית, צופית, ורוח נעורים בשורות החניכים.

היתה זאת תקופה של התעוררות ההכרה הלאומית ברחוב היהודי שלאחר מיגור שלטון הצאר בפולין הקונגרסאית, ופעילות אינטנסיבית והתארגנות של הסתדרויות פוליטיות, ציוניות, דתיות, של פועלים, כמו"כ אנטי ציוניות למיניהן. אבל גולת הכותרת היתה ההתארגנות של הנוער היהודי בעירנו בתוך השוה"צ, שריכוז בתוכו את מיטב הנוער היהודי בעיר.

בשנת 1918 ב" 11 בנובמבר, בו פרצו המאורעות האנטי-יהודיים בקילץ — הפוגרום הידוע בתיאטרון פולסקי — נפצעו והוכו אז קשות רוב חברי השוה"צ שהשתתפו באסיפה זו. המקרה הזה וכן הנגישות החמורות של שלטונות פולין המקומיים כלפי הסתדרויות הנוער דוקא — הביאו לידי פיזור הקן והפסקת פעולותיו.

כתשובה לרפיון הרוח והיאוש, שהשתרר אז בצבוריות היהודית, קמה והתארגנה הקבוצה הראשונה של מדריכי ובוגרי הקן שפניהם לעליה ארצה. המהלומה הקשה של הפוגרום והכאב שאפף את כולם, והדי הקריאה לעליה ארצה (העליה השלישית) עם תום מלחמת העולם הראשונה — מצאו אוזן קשבת ורצון להגשמה בין קשישי הקן בקילץ. קמה ועלתה הקבוצה הראשונה ואחריה תיכף קבוצות נוספות בדרך לא דרך עד הגיען ארצה. הראשונים של עולי עירנו מבין החברים הותיקים של הקן היו האחים קלכשטיין, שלמה שפילמן, שלמה קיזר, יחיאל זלוטו, יצחק גולדברג, כהן; גליקמן; ברוך גרינברג והרבה אחרים.

כאמור, שותפה ופוזרה תנועת השוה"צ לאחר הפוגרום בתרע"ח; ורק כעבור שתי שנים לערך התארגנה התנועה מחדש ע"י פינק רוזנקרנץ וארטק פרישמן (כעת בארץ) ויסדו את הקן מחדש.

בינתיים חלו שנויים בצבוריות היהודית בשנים המעטות של עצמאות

פולין. הנגישות החמורות כלפי היהודים הן בשטח הכלכלי והן בשטח החברתי-פוליטי גרמו לעמידה איתנה כלפי הצוררים ומסקנות ציוניות-חלוציות.

הקן המחודש בהנהגת ארטק פרישמן כלל בראשונה אך ורק תלמידים לא רבים מהגמנסיה העברית, שהיו את קבוצת היסוד הראשונה. אליהם נלוו חברות מדריכות מהקן הקודם סלה פרידמן, ייגר, לאה קינור, פנינה פוטשניק ואחרות. שארגנו בכתיב הקן המחודש את תלמידות בתי הספר היהודיים לבנות בעיר.

מתחילה בצעדים איטיים ואחר זמן בהיקף גדול ומתרחב קמה התנועה מחדש והתארגנה לתפארת הנוער העברי בקילץ. היתה זאת התנועה הפופלרית והחביבה ביותר בשדרות הנוער הציוני בעיר. מיטב הנוער התוסס, היוצר ובעל הכרה הלאומית רוכזו בו. סודרו לראשונה בקילץ מושבות קיץ צופיות, הצגות ומפעלים תרבותיים שונים; ומעל לכל השתתפות ערה ופעילה של כל חבריה בעבודות הקרנות הלאומיות.

בשנות 26—1925 התחילו ראשוני הבוגרים של הקן לעלות ארצה — רפאל (פול) קופרברג (נחושטאי) ואחריו צבי פוטשניק, מניה אייזנברג, פנינה פוטשניק ואחרים. גם הפעם היו אלה הראשונים בעירנו, "שהבקיעו את הקרח" מחדש לעליה ארצה, ובעקבותיהם זרמו, עלו אחרים.

בשנת 1929 כתום המאורעות בארץ עלה גל נוסף של חברי השי"צ ביניהם דולק סקורצקי, דוד רמבישסקי, יקוש זייפמן, משה קליגמן, לולה בורנשטיין ואחרים. ואחרי שנים מעטות שוב זרמו בוגרי הקן ארצה, והם נמצאים כעת בקיבוצים, מושבות, ערים וישובים שונים וחיים חיי עמל ויצירה כל אחד במקומו בארץ.

כאן יש להזכיר את יוצאי קן קילץ שנפלו חללים — ישראל קורנגולד ז"ל בכיבוש אדמות "רמת השופט" ושאוול קורמן ז"ל בהגנת ירושלים. מפני אודים מוצלים חברי השי"צ בקילץ, שהגיעו ארצה כתוב הטבח האיום בארצות אירופה במלחמת העולם השנייה, נודע על קיום הקן השומר הצעיר בימי הגיטו הנוראים בקילץ, על עבודתם במחתרת בריכוז נוער וילדים, בפעולה ציונית והוצאה בעברית עתון קיר בלתי לגלי בתנאים קשים ממש. חברי השי"צ פעלו ועבדו עד ימיו האחרונים של קיום הגיטו וחסולו ע"י קלגסי היטלר.

מפלגת פוע"צ — צ.ס. בקילץ

ראשיתה של מפלגת פוע"צ צ.ס. בקילץ נעוצה עוד בתקופה שלפני המהפכה הרוסית של שנת 1905.

צעיר וולוצלבקאי, ישראל קינור, בעלה של נייטשה אלבוים, ממשפחת ראשוני קילץ, היה מייסדה של קבוצת פועלי-ציון, ותחת השם הקונספירטיבי

„פליקס“ עמד בקשר עם המרכז בוורשה. היה זה בזמן שדב בורוכוב וחבריו יצחק בן-צבי, זרובבל, רפאלקס, יצחק טבנקין ואף דוד בן-גוריון, עמדו במלחמה קשה נגד הבונדיסטים, הסימיסטים ועוד, ותוך סערת הפולמוס נתבררו וחושלו קוי האידיאולוגיה של הפלסטיניזם הפראקטי והפרינציפיוני, והסינטיזה שלהם — הפלסטיניזם הפרוגנוסטי, הבורוכוביזם. אגב, יונ. קינו עלו לארץ בשנת 1908, הוא נפטר בשנת 1954, ואלמנתו ת״ל חיה בביתה בת״א עם מתן המניפסט הצאריסטי באוקטובר 1905, נדמה היה כי הגיעה שעת תנופה והתפתחות עצומה לכל תנועות הדרור ברוסיה ובארצות שהיו משועבדות לה. אולם מיד באה ההתפכחות ושוחרי החירות, הן הלאומית והן הסוציאלית נכחו לדעת, כי משטר הדיכוי הערים עליהם. באה אז תקופה של ריאקציה שנמשכה בהפסקות עד לגמר המלחמה העולמית הראשונה. רק אז כאשר פקדה את רוסיה סערת הדרור הגדולה, החל להתנער גם הרחוב היהודי. החלה הזרימה לשערי המולדת בדרך לא דרך, התנועה הציונית קיבלה דחיפה עצומה לפעילות (גם הודות להצהרת בלפור), והסוציאליזם היהודי הסתער על שכבות הפועלים. השאיפה להסתגלות לתנאים החדשים של החיים המדיניים ברוסיה, והתקוה להסתערו נצחון של הבולשביזם על העולם, גרמו לפילוג בתנועה העולמית של פוע״צ, וכך נוצר הפלג „פוע״צ בלתי-תלויים“ (מתנגדיו קראו לו, כדי להבאיש את ריחו „פוע״צ ימין“).

מיסדי וראשי „פועלי-ציון“ בקילץ

בראשית ימיה היתה מפלגה זאת בפולין חלשה ביותר. האיגודים המקצועיים של הפועלים היו ברובם בידי הבונד, מיצוטם — בפיקוח פוע"צ שמאל. הפיזול לצד רוסיה הסובייטית והפרזיאולוגיה השמאלית שלטו ברחוב היהודי, ודרושה היתה עבודת הסברה שיטתית ומעמיקה כדי לרכוש למפלגה זאת איזה שהם ארגונים מקצועיים — לפחות מקומיים — כדי לתת למפלגה חחדשה בסיס מינימלי לפעולה מעמדית.

הסתובבו אז בקילץ כמה צעירים, חולמים ולוחמים, שנפשם נקעה מהציונות הכללית, ושיטות העבודה שלה, שהתבססו על גישה בעל-ביתית שטחית, ללא הסברה ציונית-חלוצית, ללא הליכה אל שכבות העמלים, שהיו את הרזרבואר האנושי העשוי לבנות את הארץ.

צעירים אלה, ובראשם אברהם קירשנבוים שתנועת פוע"צ באמריקה המסורה לבנין הארץ קסמה להם מתמיד, הרגישו עכשיו עם הפילוג, כי הגיעה שעתם. ביחד עם כמה בחורים (הבולט ביניהם — יוסף זינגר), שעזבו את פוע"צ שמאל בגלל התכחשותה לציונות המעשית, יסדו הנ"ל את סניף המפלגה בקילץ. לא עברו ימים מרובים והמפלגה רכשה לצידה את אגודת פועלי הבשר, וכן קבוצות שונות מחברי אגודות מקצועיות אחרות שהיו בידי פוע"צ

שמאל (הבונד, הסיימיסטים ושונאי ציון מסוגם לא היתה להם בכלל אחיזה בעירנו). נוסדו חוג עיון ע"ש בורוכוב, שחברים למדו בו בהתמדה, וכן שיעורי ערב ליידיש, לפולנית, ללימודי הטבע ועוד, שקנו להם שם בעיר. התנהלה פעילות מקצועית שיטתית ומאידך פעולה מסורה למען הקרנות הציוניות. לימים בא האיחוד עם הציונים הסוציאליסטים (אחרי הפילוג בצעירי-ציון), וזה נתן דחיפה מחודשת לפעולה אינטנסיבית, במיוחד בכיוון הכשרת הנוער לעליה, ייסוד סניף "החלוץ" ועוד.

מרובים שמות החברים שהתבלטו בעבודה. ננסה לציין כאן כמה מהם (לפי סדר הא"ב); עם תיאור משלוח-ידם בארץ.

בורקובסקי שמואל, ת"א. חבר הוצה"פ של הס' העובדים הכללית. בורשטין אהרן, חיפה, פקיד מוסד הסתדרותי. גינזברג דוב, ת"א. נהג. גינזברג האחיות: יוכבד, רעיית ש. בורקובסקי; טובה, רעיית מ. דויוורה; יהודית, רעיית י. רוזנוולד; חנה, רעיית א. לרר, ת"א. דויוורה מנחם, ת"א. יצרן נעלים. זיגנר יוסף, מייסד המפלגה, ת"א. סתת ויצרן אבן מלאכותית. טנוורצל אלכסנדר, חבר קיבוץ. טנצר לייב, יצרן מוזאיקה, נפטר בת"א, סיון תשט"ו. לבנשטין יוסף, בני-ברק, קבלן לנגרות בנין. מורדוקוביץ קלמן, ת"א. עובד בוצה"פ של ההסתדרות. מכטינגר, חבר מושב צופית. סטרבצ'נסקי שמעון, ניספה בשואה הנאצית. פאחל אסתר, מרכות חברות הפועלות בפתח-תקה. פיבקו אברהם, ת"א. יצרן מוזאיקה. קירשנבוים אברהם, מייסד המפלגה, בקילץ, ת"א. יצרן חקלאי. רוזנוולד יוסף, ת"א. יצרן נעליים.

אם נרצה לציין, מה מייחד את פוע"צ — צ.ס. לעומת מפלגות אחרות בעמנו, הרי עלינו לומר: הגשמת העליה. לא היה כמעט חבר אקטיבי במפלגה זו, שלא עלה ולא תפס את מקומו בין העושים במלאכה ומחזיקים בשלח.

התנועה הרבציוניסטית בקילץ

(מסדה, בית"ר, ברית החייל והצה"ר)

...כשחוזרים, לפחות בדמיון, לחיק הנעורים — מוצאים אנו את הכל עטוף הילה של רומנטיות — כי מרחקי הזמן מסוגלים להקיף במבט אחד תמונה שלמה. העבר — עדי מאורעות ססגוניים עם הגעגועים והחלומות. — מופיע בעינינו — בסדרה שלמה של תמונות סטטיות, כאילו צוירו וקושטו בשילנו על ידי הצייר הפלאי. זכרוננו — הרגש הנוסטלגי בצרופ ההרגשה, שאכן אין אפשרות לחזור לחיק הנעורים בפועל — מפיץ על התמונות אור וזהר שלא מעלמא הדין. הרגשת איש גלוח פולין, בזכרו מקום מחצבתו, נסוכה תוגה מיוחדת, כי היא מהולה בהרגשה מיוחדת, כי הכל נפסק פתאום — הכל, כאילו כבה פתאום. לא היה המשך — הזכרונות, הם זכרונות כאלו מחלום שגז...

קילץ — עיר צעירה באופן יחסי — לא היו לה שרשים עמוקים בהיסטוריה. גם לא קילץ היהודית. צעיר היה הישוב היהודי, צעירה הקהילה, צעירים חיה החברתיים והתרבותיים. תוגה מיוחדת אופפת אותנו כשמזכירים את העבר; זכרונות מעיר זו — עת היינו משובצים בחייה, בכל ישותנו ובלהט נעורינו — בזכרנו שהכל היה וחלף עם הרוח פתאום — חלף ללא המשך...

העיר — קסם מיוחד היה לה. כי אכן העניק לה הטבע שפע של צבעים, מוקפת יערות וגבעות, חורשות ופרק נהדר. חוסר חרושת חסך ממנה רעש, פיו וכיעור — והוסיף לחיים קצב אטי, חולמני ורומנטי. האוכלוסיה הנוצרית, קטולית אדוקה ולאומנית, הצטיינה באנטישמיות. החיץ בין העדות היה עמוק מאד, וזה הדק את הקשרים הקהילתיים והתרבותיים בתוך העדה היהודית.

העיר היתה צעירה. העדה היהודית הצעירה גדלה מנדידה בלתי פוסקת של יהודים מעיירות הסמוכות, חתנים שפרשו משלחנות חותניהם נדדו לעיר המתפתחת וגדלה. בחורים צעירים שצר היה להם בעיירות ושנפשמ ערגה לתרבות ולחיות, למלוי שאיפות וגעגועים. אין פלא שהחומר התוסס הזה, יצר חיים יהודיים מגוונים במובן תרבותי וחברתי, חיים ספציפיים, סגורים אמנם בחומת גיטו, מכיון שהקטוליות הלאומנית של הפולנים לא אפשרה מגע וקשר נורמלי. התרבות הפולנית חדרה לתוך החיים היהודיים לא באופן ישיר, אלא בצורה אוסמוטית; מסוננת ומזוקקת — היא חדרה בצורת חוויות רומנטיות מההרואיקה הפולנית על ידי ספרות מיצקביץ', סינקביץ', רימונט וזירומסקי...

הרביזיוניזם — שגרם למהפכה בתנועה הציונית העולמית ודחף אותה לפסים מדיניים, הוא שגרם למהפכה בחיי הנוער הלאומי בקילץ. הפעיל אותו, נתן לו את המטרה בחיים, הפך את התנועה הציונית בקילץ לנחלת המונים מכל הגילים ומכל השכבות.

הנוער היהודי בקילץ קרא וקלט הרבה, הושפע מהספרות העברית והיהודית, וגם מהספרות הפולנית — הרומנטית וההרואית — שבה גבוריה כואבים כאב האומה המובסת והמושפלת תחת המגף הרוסי, ובה חוזר בווריאנטים שונים המוטיב; המלחמה הפנימית בין גוסטב הרומנטי — ובין קונרד הלוחם האקטיבי למען חופש ועצמאות עמו...

עד הפעתו של ז'בוטינסקי בקילץ, ויסוד התאים הרביזיוניסטיים הראשונים בעיר זו — היה הנוער היהודי הלאומי בחינת גוסטב — רומנטי, ביירוני, מלא תסיסות — הרביזיוניזם הוציא את ההרואיקה של הנוער מהכח אל הפעל. קסם ז'בוטינסקי ותורתו — תורת הציונות המדינית פעל גם על הנוער הקילצאי, גל ההתלהבות שתקף את הנוער בהופעתו של המנהיג — לא שכך — הוא הביא פרי. התחילה האקטיביזציה של הנוער הלאומי, ואתה פעילות מוגברת של יתר שכבות יהדות קילץ.

ההתחלה היתה צנועה: יסוד "המסדה". טבעי הדבר שתורת ז'בוטינסקי מצאה את דדה הראשוון בלבבות ונשמות של הנוער הלומד, שהרגיש כי אכן הרעיון

והרואיקה אינם נחלה רק לעמים אחרים, כח הגבורה פועם גם בנו, ששחרורינו תלוי בשחרור המולדת — ומדינה עברית היא לא רק חלום משיחי, אלא אידיאה שאנו מצווים להגשימה בדורנו. הרעיון הזה היה לזיק בלבבות הנוער שהביא את השלהבת.

מסביב לכותב הטורים האלה (י. קופף) התלכדה קבוצה קטנה של הנוער הלומד בקילץ. התלמידים: יעקב זלוטו, שמואל יורה, חיים הלר הי"ד, ישראל דזיאלובסקי, ע. לברטובסקה, דורה הרשקוביץ ויחיאל אלפרט יבלח"א הם שהניחו את היסוד לתנועת הנוער הרביזיוניסטי. נוצרו מעגלים קונצנטרניים רחבים, שהקיפו כמעט את כל שכבות הנוער הלאומי בקילץ.

„מסדה“ היתה הסתדרות הנוער הלומד, בשורותיה התארגן הדור והצעיר, תלמידים ותלמידות שחלמו על ציונות ממלכתית, ציונות גדולה, שתחדיר לנוער את ההכרה שבני המכבים המה, ושעליהם בחוליות גבורה חדשות, לקשור מחדש את העבר לעתיד. אנשי „מסדה“ הראשונים בעירנו — החלו לחשוב במושכלים חדשים, המושכלים האלה הפיחו אצלם אידיאה שיש להפכה למציאות. מדינה עברית, צבא עברי, משמעת לאומית, טקסים חגיגיים ורצון ההקרבה.

„מסדה“ גבשה סביבה את האינטליגנציה הלומדת, הרגישה את עצמה חלוץ וסולל את הדרך המדינית בשביל המונים.

הנוער הלומד, בעל כושר המחשבה האינטלקטואלית, ידע לקלוט מהרומנטיקה המדינית של העבר ההיסטורי של עם ישראל החי על אדמתו — את הד מאבק שופטי ישראל מציליו בעת צרה — הוד ותפארת מלכות שלמה ואלכסנדר ינאי. — הרגיש גלוי גבורה והקרבה של קנאי ירושלים וגבורי בר-מוכבא, — הוא התרשם גם מההרואיקה והרומנטיקה של עמים קטנים באירופה, היודעים להלחם בעד עצמאותם. חברי „מסדה“ גם בגרמם את הגימנסיה — בנסעם לאוניברסיטאות נהפכו לשליחים נאמנים להפצת תורת הלאומיות הצרופה בין חבריהם הסטודנטים באוניברסיטאות.

**

...ניצבים כעת נגד עיני דמויות החולמים — כגון צבי לשיץ ז"ל, שאיזה פלואיד רוחני זרם מעיניו — משה קלינגביל האציל והיפה רוח, לייב רודאל הי"ד העתונאי המוכשר, גבור וקדוש, ממפקדי גיטו ורשא, העלמות הענוגות — לובה אהרונוביץ, רוזשקה טננבאום ודורה קופף; המורה המחונן מגר. מ. ויטליץ והאידיאליסטים האחים וינשטוק הי"ד. — היתה זו חברה, שהציתה הרבה לבבות — ובכח השפעתה גדל המחנה הציוני-המדיני בקילץ.

„בית-ד“ קמה אחרי „מסדה“, הקמתה יש לזקוף לזכות „מסדה“, היא הכשירה את הקרקע להקמת נוער חלוצי לגיוני עממי.

הנוער היהודי בקילץ, אינטליגנטי, מחונן בחיבה לתרבות ולערכים אסתתיים, נתון היה במשבר נפשי וכלכלי. למראית עין החיים התנהלו כסדרם. האבות משכו בעול הפרנסה, והבנים שגדלו נעזרו על ידם או עשו מאמצים בתנאים הקיימים

לבנות להם בסיס כלכלי וקן משפחתי, הדבר נעשה קשה משנה לשנה. ההרגשה הכללית של הנוער היהודי בקילץ היתה — שעל הדור הצעיר לדאוג לעתידו, וזאת לא על אדמת פולין. יש להגר — אבל לאן?

ז'בוטינסקי נתן את הפתרון, „אבקואציה“. — התכנית נראתה ממבט ראשון אכזרית ועוררה גל של מחאות מהאסימילציה הגלויה והמוסוית וגם מחוגי הציונות קטני האמונה — לעקור עשרות אלפים יהודים משלוותם המדומה. זה נראה אז כאבסורד — והמציאות המרה הוכיחה את ההיפך...

הבית"ר קם לפי צו השעה. התארגן וחי את חייו הארגוניים לפי המתכונת של צו השעה. בית"ר היה מורכב מצעירים, שעשו למטרת חייהם את הציונות ההרצלאית. כאן בקילץ היו צריכים לקבל את הכשרתם הלאומית המדינית. למדו תרגילי-סדר, משמעת צבאית, טכס הקרבה כיאות לאנשי אצ"ל בעתיד. צעירי בית"ר ראו את הנולד, והתכוונו לבאות ורבים מהם הספיקו לעלות ארצה. החיים בפולניה היו כביכול שקטים, שלווים מחוץ להתפראות חוליגניות ותנועת החרם של החיים הכלכליים היהודיים. החיים היו שקטים, אבל הנוער הלאומי הרגיש שהאדמה תחת רגליו מתחילה לרעוד. שקט לפני סערה, שגרפה לבסוף כליל את יהדות קילץ כשם שגרפה יהודי פולין כולה... זכורים, בחורים אלה מפקדי בית"ר: י. גרוס, ש. מנגל, ב. זלצמן, ח. אופטובסקי, מגר, מ. ויטלין, מנדל וינשטון הי"ד ודוד לברטובסקי. זכורים הם בפעולותם הקדחתנית, שופעי מרץ וחזון, שהכשירו

מייסדי וראשי „מסדה“ בעירנו.

את עצמם ואת האחרים ליעוד הגדול — הצלת הכבוד היהודי בגיטאות — או מלחמה במשעבד הבריטי בארץ.

התנועה הרביזיוניסטית בקילץ היתה תנועה של מעגלים שהמרכז היתה "מסדה" מכיון שהיא הקימה את הקדרים האינטלקטואליים וביססה את האידיאולוגיה והפיחה להט בנעורים. בית"ר היוותה הקונצנטר השני — סלתה ושמנה של הנוער הזעיר בורגני. הקונצנטר השלישי היה "ברית-החייל".

לברית החייל היתה השפעה מיוחדת במינה. מי שקרא את אנשי שקלוב של שניאור ואריה בעל גוף של ביאליק, יכול להבין ולהעריך בחורים אלה. בעלי גוף, חיילים משוחררים, משכבת ה"הורופשניקים" — בעלי עגלה וסבלים, שהיו מוכנים כל רגע לצאת חוצץ נגד הפוגעים בגופו ובכבודו של יהודי. התנועה הרביזיוניסטית, שהכתה גלים בקילץ, חדרה גם לשכבות אלה, ביחוד קסם להם זאב ז'בוטינסקי מייסד הלגיון העברי, ותורת הכח הפיזי שבד בבד עם הכח הרוחני הנצחי של עם ישראל, פלס דרך לשחרורו הלאומי והמדיני. נזכור לברכה את המפקדים המסורים: אדולף לוי, שלמה זלינגר, אלתר רנקושינסקי הי"ד, ויצחק אלבירט יבלח"א.

המעגל הרביעי היה הצה"ר — אפשר לאמר, שהצה"ר חפף על כל התנועה הרביזיוניסטית בקילץ בשלל גווניה ואישיה כגון: דוד רוזנברג, ד"ר יעקב ש"ץ, ל. רודל, מגר, מ. ויטלין, מאיר זלוטו ויוסף רחום. הצה"ר היה מורכב מאנשים בגיל העמידה, משכילים מכל השכבות, שחלמו את חלום הגאולה, האצילו מרוחם, ותרמו מתרבותם ומהונם לתנועה.

**

היה היתה תנועה רביזיוניסטית מפוארת ומגוונת בקילץ. היתה פעילה, והכשירה לבבות לגאולה ולמאבק — היתה ואיננה. חלפה, כמו שחלפה יהדות פולין המפוארת על כל פארה הרוחני והתרבותי. אין לשכוח את כל אצילי הרוח והנפש שכה העשירו את חיינו בגלות. יצרו ערכים — שגם עכשיו אנו ניוונים מהם. חלפו אלה, החולמים והלוחמים הטהורים כחלום — והם חיים בתוך נשמותינו כגבורי אגדה וככה יישארו בזכרוננו לנצח...

"ויצו"

בין הארגונים הציוניים בקילץ היה הארגון "ויצו" (הסתדרות הנשים הציוניות) הפופולרי ביותר. ארגון זה, שהיה למעשה סניף של ההסתדרות העולמית של נשים ציוניות, הראה פעילות רבה בכל שטח החיים החברתיים, הפוליטיים ובעיקר הציוניים. בראש הארגון עמדו, שרה ארליך, אסתר קיזור, חנה פינקלשטיין, פמגה ארטן, מינה אלתר, פייגה פינגולד, בלה רוטנברג, הלה רוזנברג, לאה אורביטל-רוזנברג ואחרות.

לא היתה פעולה ציונית שנשי ויצו לא לקחו בה חלק בולט. הפצת השקל הציוני, אוסף התחיבויות לקרן היסוד, אוסף הרשמות לספר הזהב של הקרן הקיימת, אוסף כספים ל"קרן עזרה" לנפגעי הפרעות בארץ בשנת תרפ"ט

ואוסף ציוד והוצאות הדרך לחלוצים העולים ארצה; בכל הפעולות האלה תפשו מקום בראש נשי ויצו.

כשביקר המשורר ביסטריצקי בקילץ לפעול למען ה"קרן הקיימת", היו נשי ויצו אלה, שהפכו את כל העיר כמרקחת, ערכו לו קבלות פנים נהדרות, אסיפות עם ועזרו לו בעבודתו לאסוף בקילץ תרומות והרשמות לספר הזהב במידה הרבה יותר גדולה מאשר בערים אחרות, שבהן ביקר.

מחוץ לפעולות הציוניות והפוליטיות, פיתחו נשי ויצו גם פעולה חברתית בין חברותיהם. בכל ערב שבת היו מסדרות מסיבות-תה לחברות (שהורשו להביא אתן גם את בעליהן). בכל שבוע התקיימה מסיבה כזו בבית אחר של אחת החברות.

למסיבות אלה הוזמנו מרצים שונים על עניינים, שעמדו ברומם של עולם הציוני והמדיני של יהדות פולין ואחרי ההרצאות התקיימו וויכוחים בענין הנידון וסתם שיחות חברות.

ארגון ויצו היה למעשה המרכז התוסס של נשי קילץ, הפעילות בכל שטחי החיים הצבוריים והחברתיים של העיר.

אגודת ישראל (שלומי אמוני ישראל)

האגודה "שלומי אמוני ישראל", שהיתה גם היא מפלגה פוליטית, רכזה בתוך שורותיה את החסידים מכל הגוונים. ביחוד את חסידי גור, אוסטרו-בוצה, סוקולוב וסוכצב. האגודה למדה במשך זמן קצר את מעשי שאר המפלגות הפוליטיות. היתה עורכת אספות, ישיבות, מזמינה נואמים לשם תעמולה; היתה מוציאה לאור גם עתון משלה, כדי שחבריה ומצדדיה לא יצטרכו להזדקק לעתונות החפשיות. נוסד על ידיה גם חדר צבורי בשם "יסודי תורה" והכניסה לתכנית הלימודים שלו מלבד גמרא, פוסקים ותוספות גם למודי חול. הקימה גם בית-ספר לבנות בשם "בית-יעקב". פתחה גם בנק אגודאי, שהיה למעשה בנק פרטי, אבל בהיותו תחת פקוחו של מרכז הקואופרטיבים האגודאיים בורשה היה מכונה בשם "בנק אגודאי".

בכלל פיתחה האגודה פעולה ענפה בכל שטחי החיים הצבוריים. השתדלה לתפוס מקום חשוב בועד הקהלה, בשלטון העיריה ובמועצתה. בבחירות לסיים ולסינט הופיעו אנשי-אגודה ברשימה מיוחדת משלהם. האגודה בכל פעולותיה היתה משתדלת למצוא חן בעיני הממשלה; הממשלה מצדה היתה פוזלת לצד ה"אגודה". בין חברי ה"אגודה" היו גם עסקנים פעילים, שידעו פרק בהלכות פוליטיקה.

כדי לחזק את האידיאולוגיה של האגודה היו מביאים נואמים מובהקים ממקומות אחרים. נתן בירנבוים, הסופר בעל-המחשבה ובעל התשובה, בא

לקילץ ובנאאמו שנמשך כשעתיים הוכיח על פי ההגיון ועל פי קורות עמנו, כי עיקר קיומנו בעולם הוא שמירת ערכי התורה והמצוות, הקלות כחמורות. אחריו בא לקילץ האדמו"ר מסוקולוב ונאם באולם הוינאי. דברן מצוין, בעל רגש חם והוא השפיע על חלק ניכר של יהודי קילץ; אחריהם באו עוד עסקנים ונאמנים ולא נתנו לאנשי האגודה להתנמנם בד' אמותיהם. באחרונה היתה מורגשת ביניהם נטיה להשתתף גם בבנין ארץ-ישראל; בהתאם לתוראותיו ודעתו של ראש ה"אגודה" האדמו"ר מגור; אבל הספיקו להפיץ את הרעיון הזה רק מעט בין אנשי שלומם, עד שבא הכורת והכרית את העץ על ענפיו. בראש ה"אגודה" בקילץ עמד ר' מרדכי פישל קאמינר. משפחת קאמינר היתה מפורסמת בכל רחבי פולין. החצר ד"גור" ומשפחת קאמינר היו קשורות ביחסי חתון. האדמו"ר מגור, בעל "שפת אמת" היה חתנו של ר' יודל קאמינר, שהיה חוכר אחוזה גדולה סמוכה לעיירה חנצ'ין מידי גנרל רוסי. אחוזה זו בשם "פודזאמצ'ה" היתה בידי משפחת קמינר עד אחרי מלחמת העולם הראשונה. פולין העצמאית לקחה לרשות המדינה את כל הקרקעות והנכסים שהיו שייכים לרוסים. בתוקף חוק המדינה נושלה משפחת קמינר מהאחוזה, שהיתה בידם יותר מיובל שנים.

לר' יודל הנ"ל היו שבעה בנים ושלוש בנות. מבין בניו הצטינו בעסקנות הצבורית משה חיים קמינר, שהיה במשך שנים רבות ראש קהלת-קילץ, ומרדכי פישל קמינר, יושב ראש האגודה. בורשה נתפרסם נכדו של ר' יודל הנ"ל, משולם קמינר, מנהיג האגודה שם, שהוציא לאור עתון אגודאי והיה לוחם להשקפותיה של מפלגתו.

מ.פ. קמינר בא בשנת 1906 לקילץ. הוא היה חתנו של בלס, מראשי יהודי ורשה וגיסו של דניאל סירקיס, אח"כ ראש ועד קהלת תל-אביב. כבעל הון היה מ.פ. קמינר חי מהכנסת הונו. במשך הזמן, כשנתרבתה משפחתו והוצאות ביתו גדלו, היה נאלץ לשלוח יד במסחר. בימי המלחמה הראשונה היה מביא מלודז' סחורות אריג. המסחר באריגים נשאר בידו גם אחרי המלחמה. הוא פתח בשוק העיר חנות גדולה לכל מיני אריגים, וכנראה, הצליח במסחר זה, כי חנותו נתקיימה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

בנו הבכור, יודיל קאמינר, נשא אשה, בת עשיר מאפטה. ובזמן שהתחילו צצים בנקים קואופרטיבים, שהיו למעשה בנקים פרטיים, ומשותפים על יסודות קואופרציה רק בעיני הרשות, יסדו להם האב ובנו, מרדכי פישל ויודיל בנק כזה, שהיה קיים עד פרוץ המלחמה. בנק זה בשם "בנק הלאות" היה כאילו בנק אגודאי.

מ.פ. קאמינר היה מעורר כבוד גם בחיצוניותו וגם באפיו. ביתו היה בית נגיד בישראל. אשתו בריינדיל היתה אשה עדינה ומנומסת. בנותיו היו מחונכות בגימנסיה לבנות של הגברת וולמן, ואת בניו היה מוסר למלמדים לחנכם לתורה ולמצוות.

אולם מכל בניו המשיך ללכת בדרכי אבותיו רק בנו הבכור, יודיל הנזכר לעיל. הוא אחז בדרכי אביו והיה מעמודי האגודה בקילץ.

מפי מורים פרטיים למד עברית, רוסית ופולנית. ענינו אותו במיוחד ספרי רפואה. הוא היה רוכש לו ספרי רפואה פופולאריים והיה הוגה ומעיין בהם בשקידה רבה. בימי המלחמה הראשונה, בזמן שנתרבו בעיר פצועים וחולים עד אפס מקום, ובכל שעה ושעה היו מביאים מן החזית פצועים נוספים, זהו דרושים מטפלים מתושבי המקום, התנדב יודיל קאמינר לטפול בפצועי המלחמה בבתי החולים המקומיים. התענינותו זו ברפואה והנסיון שקבל בטפולו בחולים ובפצועים הקנו לו במדה מסוימת ידיעות באנטומיה וגם בתירפיה ומאז התחיל לתת עצות לחולים, בתחלה בחוג משפחתו, ואחר כך גם בחוג מכריו וידידיו.

לא עבר זמן רב ויודיל קאמינר נתפרסם כרופא מובהק, ובאו לשאול בעצתו גם מבני העיר; והוא כרופא מומחה היה רושם להם רצפטים שלפיהם היו הרוקחים מתקנים רפואות למבקשיהן. פרסומו כרופא הגיע לידי כך, שרבים העדיפו במקרים דחופים לפנות אליו מאשר לרופא רשמי. האמת ניתנה להגיד שלא היה מקבל כסף בעד עצותיו והיה עושה את מלאכת הרפואה שלא על מנת לקבל פרס. במקרים רבים היה עושה חסד לחולים. חולים עניים, למשל, שידם לא היתה משגת לשלם לרופא שכר כפי דרישתו, היו פונים לי. קאמינר, והוא בקר בבית החולה העני והופיע כמלאך מושיע, טפל בחולה, נתן עצות ורפואות והפיח רוח תקווה בלבבות הנואשים.

הנשים, ביחוד, היו ממטירות על ראשו ברכות מאליפות. ראשית, לכבוד גדול נחשב להן, שכן קאמינר המיוחס הואיל לצעוד על סף ביתן ולגמול חסד עם החולה ושנית, שעשה הכל חנם.

באופן זה נתחבב על הקהל. בבחירות למועצת העיריה הועמד יודיל קמינר מטעם ה"אגודה" במקום הראשון של רשימתה. אמנם הוא לא נבחר; אבל אי-הצלחתו בבחירות היתה לא באשמת היהודים, כי אם באנטישמיות שנתגברה באותם הימים בכל חוגי הפולנים. היהודים באו בהמוניהם לקלפי; אולם הפולנים, שעינם היתה רעה ביהודים, השתדלו בכל האמצעים שבידם, כשרים ובלתי כשרים להרחיקם ממועצות העיריות. הוציאו שמות יהודים רבים מרשימות הבחורים; סרסו בכוונה שמות יהודים, כדי שיוכלו לפסלם בשעת הבחירות. במקומות, שרובם של הבוחרים היו יהודים, העמידו בתור בריונים משלהם, שהיו דוחפים וגם מרביצים ביהודים, כדי ליטול מהם את הרצון לעמוד שעות בתור בחום לוחט ולספוג עוד מכות. היהודי שהתעקש, ולמרות כל הנגישות הגיע אל הקלפי, יצא משם בפחי נפש. שמו לא נמצא ברשימות הבוחרים או שפסלחו, מפני שכתבתו לא היתה נכונה או מפני ששמו היה מסורס. יהודי כזה בצאתו מן הקלפי הניע בידו ביאוש כלפי הבוחרים היהודים העומדים בתור, כאלו אמר: "לא כדאי, אחי, להצטופף ולקבל בעיטות ומכות.

הרי בין כך וכך לא תצביעו, הרשעים הללו ימצאו, ודאי, אצל כל אחד ואחד מכם איזה פסול”.

לנוכח נגישות כאלה, שגם הממשלה היתה מביטה עליהן בעין טובה, אין פלא, שמספר הנבחרים של האוכלוסיה היהודית ירד עד לאפס.

באגודה היה פעיל העסקן הידוע מחסידי גור — בנימין לב. הוא היה סוחר-ביצים. למראית עין היה יהודי מהטפוס הרגיל. אבל אש-קודש היתה בו, עזרת בלבו, אש קנאת הדת, והיא דחפה אותו למחנה ה”אגודה”, ושם נעשה דברה, נציגה ובא כוחה בכל המוסדות העירוניים והצבוריים. בלבו היתה מסננת גם חבה לארץ-ישראל. כשנוסד בקילץ ה”מזרחי”, השתתף גם הוא באספותיו הראשונות. אבל, כנראה, נפשו לא מצאה די ספוקה ב”מזרחי” והצטרף למחנה ה”אגודה”. אולם אהבתו לארץ-ישראל לא זזה ממקומה, היא הוסיפה לגדל, להתעמק ולהתרחב בנפשו עד שהכריח את מקומו בגלות-פולין, את מקומות-הכבוד, שתפס בעירו, ולשים לדרך פעמיו, לעלות לארץ-ישראל עם משפחתו. בקילץ היה חבר במועצת הקהלה היהודית, חבר בשלטון העירייה, נציג סוחר עיר קילץ בלשכת המסחר הממשלתית ועוד ועוד — וכל עמדות הכבוד האלה לא עצרו כח לרתקו אל מקום מושבו.

השכלתו החילונית היתה מעטה, ובכל זאת השפיע בנאומיו על הנאספים לא בכשרון דבורו, אלא בפקחותו היהודית. הוא היה תופס במהירות הבזק את הענין, שעמד לדיון במלוא הקפו וידע להגיב עליו בכח הגיונו הכביר. נמוקיו וראיותיו, שהביא לשם הצדקת רעיונו והשקפתו, היה בהם כדי לשכנע לא רק את חבריו לדעה, אלא גם את יריביו ומתנגדיו, לא רק את היהודים אלא גם את הגויים. ורבים מהם באו אליו להתיעץ אתו בעניני העיר החשובים. בעלותו לארץ ישראל, גפלו בחלקו יסורי קליטה והתאקלמות. בימי המאורעות קשה היה לאדם להסתדר. לא הספיק עוד להעיף עין ולהתמצא בתנאי המקום ולקשור קשרים מסחריים. ומחלה מסוכנה, דלקת מעי-העור, תקפתו. נלקח לטפול לביה”ח ”הדסה”. ואחר נתוח שלא הצליח נפח את נשמתו. בני עירו, שהיו מכירים אותו ואת מעשיו, את פעולותיו ואת עסקנותו, התאבלו מאד על אבדה זו. לב היה עסקן שידע לכבד גם את מתנגדיו. בשעת המשא והמתן היה מתוכנן בשצף קצף וסותר בעוז את דברי יריביו ומתנגדיו ולא רצה לוותר על דעתו אף כקוצו של יוד; אולם אחר כך כתום הוכוח, והרוחות נרגעו — היה שוב ידידם של מתנגדיו והתהלך אתם כרע וכאה, כאלו לא קרה ביניהם דבר.

במחנה ה”אגודה” היה פעיל גם העסקן הידוע והמפורסם בין יהודי קילץ, משה דוד אייזנברג, או משה אלי’ נפתלי’ס, כפי שהיה מכונה בפי בני עירו. גם הוא מחסידי גור, היה עסקן צבורי מלידה ומבטן. הוא היה עוסק יותר בצרכי צבור מאשר בצרכיו שלו. עוד קודם שנוסדה ה”אגודה” היה גבאי ”הברה קדישא” במשך שנים רבות. למרות עסקיו המרובים — היה בעל

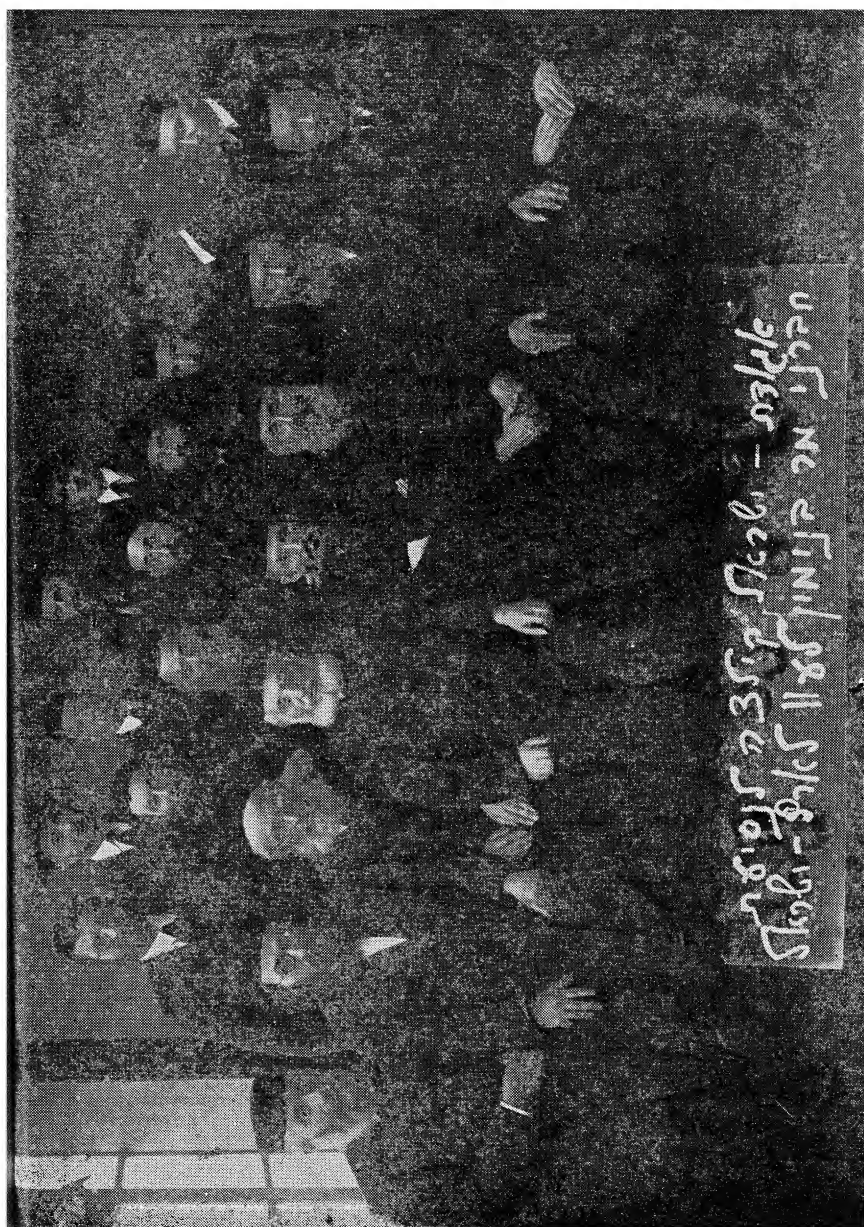
בית־חרושת לרהיטים, וביח"ר לעורות—
מצא גם זמן לעסוק בעניני הכלל. הוא
היה נציג ה"אגודה" בועד שלטון
הקהלה, והיה בקי בעניני הקהלה במדה
שהיה בקי בעסקיו שלו. ישיבתו במשרד
הקהלה היתה מרובה משיבתו בביתו.
עונג מיוחד היה מוצא בעסקנותו, זו
היתה באמת עסקנות לשם שמים. איש
לא יכול לחשוד בו, כי יש לו פניות
בדבר, כי לתועלת עצמו עוסק הוא
בצרכי צבור; כולם ראו, שהוא מזניח
את עסקיו מפני צרכי רבים. ובאמת הוא
לא עשה עושר, ולא היה אף להעשיר, כמו
אחרים, שהעיקר אצלם אגירת נכסים

וצבירת רכוש. אצלו היתה התנועה והפעילות חשובות יותר מממון.
ארץ ישראל היתה משאת־נפשו. כשראה, כי בניו מתחילים לעזוב אותו
ועולים לארץ ישראל, השתוקק גם הוא ללכת אחריהם. היה לו סרטיפיקט,
זכבר היה מוכן לנסיעה, אבל מן השמים עכבוהו, מכשולים עמדו לו בדרך
חיצוניים ומשפחתיים, ונסיעתו נתעכבה. אחר כך פרצו בארץ ישראל מהומות,
והוא אמר: "אחכה עד יעבור זעם". בינתיים פרצה מלחמת העולם השניה —
והגבולות נסגרו.

אביא כאן את תוכן השיחה שהיתה לי אתו פעם בערב קיץ, בשעה
שטיילתי אתו בשוק "בי"העמודים".

השיחה הזאת נתקימה לפני נסיעתי לא"י, זו היתה שיחת פרידה, ולכן
היתה רצינית והדברים נאמרו בהתגלות לב. ראויה היא איפוא שתשאר לזכרון.
התחלנו לשוחח בדבר מצב היהודים בפולין, בדבר האנטישמיות ההולכת
ומתפשטת בכל רחבי הארץ, על נשול היהודים מעמדותיהם הכלכליות, על
התנפלויות על יהודים בודדים, על זריקת פצצות מסריחות לתוך חנויותיהם
של יהודים, על שבירת שמשות בחלונות הראוה, לבסוף הגענו גם לענין
הפרעות בעירייה "פשיטיק", שהסעירו אז את כל חוגי היהודים. ובאנו שנינו
לכלל דעה, שאין ליהודים עתיד בפולין; הקרקע נשמטת מתחת לרגליהם.
שיטות היטלר וסיעתו מועברות לפולין. הפרעות שאירעו בפשיטיק, אינן
תופעה בודדה, אלא תוצאה הן של השסוי ודברי בלע של העתונות האנטישמית,
הממלאה מדי יום ביומו את דפי גליונותיה בהשמצה ובעלילות, שוא על
היהודים.

באנו לבסוף לידי מסקנה, כי היהודי הרוצה בקיומו, הרוצה להיות בטוח
בחיוו וברכושו — אין לו דרך אחרת, לפניו, כי אם לעזוב את ארץ־מולדתו.

ושבים: (מימין לשמאל) מ. הורברג, י. רפפורט, מאיר אייזנברג, ב. לב, מ. פ. קמינר, משה אייזנברג, ר. רפזוביץ, י. פרייז;
עומדים: (בשורה שנייה) יעקב קמינר, ל. לב, י. מ. גפילקה, ב. קמינר, יחזקאל קמינר, שיינפלד, אלי יוסטמן,
(בשורה שלישית) משה לב, יוסף אנוך, י. קמינר ועוד.

שנעשתה לו אִם־חורגת ולשים פניו למולדת הישנה, לארץ האבות, שהיא־היא תקוותנו היחידה, ושאיפת כל נפש יהודי, ועיני כל נשואות אליה.

«אני — אמרתי לו, החלטתי כבר לבצע את הדבר, שזמן רב הייתי נושאו בלבי; «אני עוזב את «תושי» ועולה לארץ־ישראל».

הוא גילה לפניו אז את כל לבבו ואמר: «דע, ידידי, כי ענין ארץ־ישראל היה תמיד קרוב ללבי, אם כי שיך אני למחנה ה«אגודה», ואיני יכול להתחבר עם חפשים, ארץ־ישראל קרובה ללבי מאד. זהא ראייה, שלא מנעתי את בני להוציא את מחשבתם לפועל; להפך, נתתי להם את ברכותי לדרכם החדשה ובלבי שמח אני, כי הגיעו למטרתם. כפי הידיעות, שאני מקבל מהם מסתדרים הם שם, ושבעי־רצון הם במולדתם החדשה, אולם אני לא הגיעה עוד שעת לעזוב את מגורי אבותי. קשור אני עוד בעבודות חזקות למקומי ואין אני יכול לנתקן כרגע. יבוא יום ונתראה פנים שם בארץ־ישראל.

מתוך ידידות רבה נפרדנו איש מאחיו.

בעלותי אחר־כך לארץ־ישראל חכיתי מיום ליום לבואו. מזמן לזמן הייתי פונה לבנו ברוך ולחתנו אלעזר ארטן בשאלה: «מתי יבוא אבא?» אבל, כנראה, היה עוד עסוק בצרכי צבור, היה שקוע בראשו ורובו בעניני הכלל עד ששכח את עצמו. גם בימי המלחמה, בזמן שיהודי קילץ היו כלואים בגיטו, לא עזב הוא את עמדתו כעסקן צבורי, כפי שספרו לי פליטי גיטו קילץ, היה מטפל בימים הקשים הללו בחולים בבית החולים היהודי, היה מספק להם חלב ושאר צרכי מזון.

ובודאי לא הרפה מעסקנותו גם ברכבת המות, שבה נשלחו יהודי קילץ לטרבלינקה, לתאי־גזים, וכגבאי של החברה קדישא הכינים למות מות־קדושים. **הוא זכרו ברוך!**

ליד «האגודה» היו קיימות תנועות נוער ופועלים אגודיות כגון: «פועלי אגודת ישראל», שבראשו עמדו: ר. ב. ויסברוט, ר. איידלס, ס. זיטלני וי. שטרנברג. ארגון נוער צעירי אגוי, שביניהם הצטיינו, בתקופה הראשונה, י. פ. הולץ, מ. ח. וקסמן י. סטשבסקי (נזאם מצוין ש«נחמץ» והיה לבונדאי) ואח"כ מ. גוטפריד, מיכל גרטלר, א. גולדראט, ברוך רפופורט ועוד. כמו כן התקיים ארגון נשים בשם «בנות אגודת ישראל», שפיתח פעולה תרבותית שבראשה עמדו מורות בית יעקב.

קבוצת עסקני "צעירי אגודת ישראל" בקילץ
 יושבים: (מימין לשמאל) אלתר מינץ, אברהם גולדראט, י. קמינר, ברוך רפפורט.
 עומדים: אלתר אלברט, ב. זיטלני, מנשה מינץ וא. איילנברג

קבוצת "בנות אגודת ישראל" בקילץ

ארגונים כלכליים וחברתיים

התאחדות בעלי המלאכה בקילץ

בקילץ התקיימה התאחדות בעלי המלאכה; שעם התפתחותה נודעה לה השפעה בשטחי חיי הצבור השונים, התרבותיים, הכלכליים והמדיניים. התאחדות בעלי המלאכה נוסדה בשנת 1918 אחרי גמר מלחמת העולם הראשונה. בפולין הדימוקרטית, שקמה לתחיה אחרי מאת שנות שעבודה, קבלו גם היהודים, אמנם רק על גבי נייר, שורי זכויות: זכות בחירה אקטיבית ופסיבית למועצות העירוניות ולבתי המחוקקים וזכות הגדרה עצמית כמעוט לאומי. גם הקהלה היהודית קבלה צורה דמוקרטית, פרנסיה נבחרו בבחירות כלליות, שהשתתפו בהן כל חלקי הצבור.

באותה תקופה היו מגיעים כספים מאמריקה לשם רקונסטרוקציה, לצייד במכשירי עבודה את אלה, אשר במשך טלטוליהם ונדודיהם בזמן המלחמה נתרששו ואבדו את כלי עבודתם, וגם ליצור מקורות פרנסה חדשים לתושבים היהודים, שנושלו מעמדותיהם הכלכליות. הגיעו משם צרכי אוכל וצרכי הלבשה לשם חלוקה בין השכבות, שסבלו ביותר מפעולות המלחמה.

כל השנויים הללו בסדרי החברה ובשלטון המדינה איפשרו ליחידים בעלי מרץ ובעלי שאר-רוח להתבלט ולהתעלות; נתנה להם האפשרות להגיע לדרגת עסקנים מכובדים של איזה אגוד או ארגון; ומשם היה צפוי להם שלב יותר גבוה — להבחר כפרנס במועצת הקהלה, כחבר במועצת העירייה, בתנאים נוחים היה סכוי אם גם רחוק, להבחר כציר לבתי המחוקקים.

לרגל הסכויים הללו התנפלו מכל הצדדים אפטרופסים על העדר שאין לו רועה, על המוני האוכלוסיה היהודית העומדים בשפל המדרגה, האפטרופסים מסוג זה היו מאספים את ההמונים ובנאומים ארוכים מלאי דמגוגיה היו מוכיחים להם, שסבת שפלותם היא חוסר הארגון. אם יהיו מאורגנים חיה להם יד בסיוע הבא מאמריקה, ביאת-כוח בכל המוסדות הצבוריים. לבעלי המלאכה היו אומרים, שכל זמן שלא יתארגנו ולא יתאחדו לשם מטרה כללית, לשם הרמת מצבם התרבותי והחמרי, גם מצבם החברתי ישאר להבא שפל נבוי, ויהיו צפויים לנצול, ללא תקוה לשפור תנאי חייהם.

באספה המכוננת של בעלי המלאכה השתתפו נציגי המתבוללים ממחנה פ.פ.ס., שרצו להגביר את השפעתם על המוני היהודים, באו ציונים, שרצו לרכוש את המוני בעלי המלאכה למחנה הדוגלים בתחיה הלאומית; הופיעו בה גם נציגי "שלומי אמוני ישראל" לשם שמירה, ש"העדר" ישאר כרוך אחרי "הרועה"; לקחו בה חלק גם אנשים, שלא הספיקו עוד לבחור להם כוון בחיים, והמוכנים תמיד ללכת בכוון הרוח שישלוט שליטה מלאה ברחוב היהודים, ובינתיים פוסחים הם על שתי הסעיפים, אינם מגלים את דעתם באופן החלטי, אלא מגלים טפח ומכסים טפחיים, משאירים לעצמם פתח לצאת ממחנה זה ולעבור למחנה אחר — הכל לפי מהלך הרוחות ומצבי התנאים המשתנים מזמן לזמן.

ממחנה המתבוללים השתתפו באספה זו ה"ה פרדיסטל ורביצקי. נשרטט כאן כרקטריסטיקה קצרה של שני האנשים הללו, שפעלו ועבדו בין יהודי קילץ.

הראשון, פרדיסטל, היה פנקסן בסניף הקילצאי של הבנק למסחר הלודזאי. הוא היה בעל אופי ישר, מלומד ובקי בענפי מדע שונים, בעל תרבות גבוהה; איש שואף לקדמה, שונא את הנושנות, את מורשת האבות, את "הגוילים המעופשים", כפי שהביע פעם בגלוי. הוא השתחרר מזמן מסבל הירושה. המסורת, שפת עמו, תקותיו ומשאת-נפשו — כל אלה לא מצאו הד בנפשו. הוא היה רחוק מסנטימנטים כלפי עמו.

גיסו, ד"ר פרלמן, השתדל פעם להכניסו לתוך מחנה הציונים; אבל הוא לא יכול היה להשאר שם זמן רב. נתוק מן המסורת, זר לתרבות העברית ולספרותה העתיקה והחדשה, חניך האסכולה הפולנית הפרוגרסיבית, — היתה בשבילו האוירה השוררת במחנה הציונים, מחניקה ומדכאה. והוא יצא ומצא את מקומו הנכון במחנה הפולנים המתקדמים, שנתרכזו בקילץ במפלגת פ.פ.ס. אבל להתיאש לגמרי מרחוב היהודים לא רצה; מזמן לזמן הופיע באספות של יהודים. הוא שאף להביא מעט אור, כביכול, לתוך מחשכיהם וגם לנסות אולי יעלה בידו לצוד דגים במים עכורים ולמשוך את מי שהוא אל מחנהו, אל הסוציאליסטים הפולניים.

פרדיסטל לא היה מסתיר את כוונותיו. הוא בא אל המוני היהודים ואמר להם בגלוי-לב, כי מגמתו היא להפיץ את התרבות הפולנית בין היהודים, לקרב את הלבבות של שני העמים היושבים על אדמה אחת. הוא רוצה להרוס את המחיצות של משפטים קדומים המפרידות ביניהם.

היהודים, לפי דעתו, יוכלו להתקיים בפולין החפשית אם רק יסירו מעל עצמם את הסימנים החיצוניים שלהם — את תלבושתם המוזרה ואת הוירגון, כי הם המפריעים העיקריים העומדים לשטן בדרך ההתקרבות בין יהודים ופולנים. על היהודים להיות אורחים פולניים. האמצעי העיקרי לקנות את האזרחות הפולנית, הוא ספיגת ערכי התרבות הפולנית בלב היהודי, או יפתחו לפנייהם שערי

החברה הפולנית ויתקבלו בה בורועות פתוחות. ושאלת היהודים תפתר מאליה. הוא המשיך באידיאולוגיה של המתבוללים מבני הדור הקודם, בתוספת משלו. המתבוללים הראשונים שללו רק את הלאומיות היהודית, ואל הדת התייחסו בחיוב. נוסחתם היתה: "פולנים בני דת משה", ואלו פרדיסטל וחבריו צעדו צעד קדימה, הם השתחררו לגמרי מסבל הירושה. בעיניהם הדת היא דבר, שעבר עליו כל. ענין לזקנים ולזקנות; הדור הצעיר, השואף לחופש צריך קודם כל לנתק את הכבלים. שהרכושנים הטילו עליו. הדור הזה צריך לאזור את כוחותיו ולהלחם במרץ כפול לשם הנהגת סדרים חברתיים וכלכליים חדשים, שבהם לא יהיה מקום לנצול ולטפילות. אין כאן מלחמת לאומים, אלא מלחמת מעמדות.

המתבוללות ממין זה היתה גרועה ומזיקה יותר לעניני הלאום משיטת המתבוללים הקודמים. הראשונים נשארו במחנה היהודים, היו באים לבית-הכנסת להתפלל, היו עוסקים בעניני צדקה, והיו ביניהם גם אדוקים בדת. אולם המתבוללים מהמין האחרון נתקו כל קשר עם היהודים. והדרך לנשואיית-ערובת ולהתמזוגות עם הגויים היתה התוצאה ההגיונית של האידיאולוגיה שלהם.

אולם אידיאולוגיה זו היתה מזויפת מכל צדדיה, גם מנקודת השקפתם של המתבוללים עצמם. הפולנים היו חדורי-אנטישמיות ולא רצו כלל להכניס לתוך חברתם את היהודים. גם הבורגנים, גם הפרולטרים ראו ביהודים מתחרים מסוכנים היורדים לחיהם ממש במרצם ובחריצות כפיהם, והיו רוצים להפטר מהם באיזה אופן שהוא. וגם ה"שמד" לא היה רצוי בעיני האנטישמיים, כי לא ביטל גם הוא את סכנת ההתחרות.

היהודים הלאומיים מצדם היו כבר חדורי רעיון התחיה במדה כזו, שגם רוח שאינה מצויה לא היתה יכולה להזיזם מעמדתם.

ואמנם פרדיסטל לא פעל זמן רב בהתאחדות בעלי מלאכה. כעבור שבועות אחדים ראה והבין, כי בעלי מלאכה יהודיים אינם חומר גלם, שיכולים ללוש ממנו איזו צורה שרוצים. זקני בעלי מלאכה היו יהודים שלמים ויראים. זאתם לא יעביר על דעתם איזה אינטליגנט המדבר אליהם בלשון זרה; חוצעירים שם היו מושפעים מהרוח הלאומית ולא נשתכנעו מהטפותיו ונימוקיו. התנועה הלאומית הכתה שרשים עמוקים בלבבותיהם. העתונות היהודית ספקה להם מזון רוחני וידיעות מקיפות מכל המרחש בעולמנו ובעולם החיצון.

איש-תרבות כפרדיסטל לא הביא אתו איזה רעיון חדש, איזו שיטה חדשה, שלא היתה ידועה להם בכל היקפה. החברה היהודית היתה אז מגובשת לכל חלקיה והשליכה אחרי גוה כל זמורת-זר, שלא גדלה מתוך תוכה. לבסוף עזב פרדיסטל את מקומו כיושב-ראש התאחדות בעלי המלאכה; הוא ראה את עצמו זר ובודד בסביבה הספוגה יהדות ולאומיות ללא תערובת זרה.

גם השני, רביצקי, שהיה גם כן מגוררי המתבוללים, עזב עד מהרה

את חברת בעלי המלאכה, בראותו, כי היהודים הללו, שעד עכשו החשיבוהו והיו פונים אליו בכבוד ובהערצה, זלזלו בו ולא בחרתוהו, לא למועצה ולא לוועד הפועל. האינטליגנטים הללו רכשו להם מקודם איזה מין חשיבות בין יהודי קילץ. השכלתם, דבורם הפולני הצח, מומחיותם במקצוע הפנקסאות ובהנהלת עסקים עשו אותם ליעילים בחברה היהודית. בעלי עסקים גדולים גם מחוגי החסידים מסרו לידם את הנהלת עסקיהם, כי מצאו בהם חפץ. הם היו משמשים גם כמתווכים בין הרשות ובין היהודים, כל זה הוסיף להם כבוד. היהודים בדור הקודם היו מתיחסים אליהם ברגש כבוד. באספות נתן להם מקום בראש, והם היו המדברים, היועצים, הפקחים והיודעים.

האינטליגנטים הללו התרגלו במשך הזמן ליחס כזה מצד „ההמון החשוך“, (כך היו רגילים לקרוא להמוני היהודים) — שבעיניהם היה יחס זה לדבר טבעי, לדבר שמגיע להם לפי המסורת. היהודי היה תמיד מתרפס לפני „הפריץ“. ומי שמדבר פולנית ולבוש מלבושי-נכרים היה נחשב כ„פריץ“ בעיני היהודי. כך היה וכך, קו, יהיה תמיד.

אולם העתים משתנות. דור חדש קם, רוחות אחרות התחילו מנשבות. מצד אחד קמה תנועת-פועלים, שמקרבם יצאו מנהיגים משלהם, והם התייחסו בבוז אל האינטליגנטים המשרתים את הבורגנים. מהצד השני קמה גם בין הבורגנים תנועת התחיה, רגשות לאומיים התחילו פועמים בלבותיהם; גם הם התחילו דורשים כבוד לעצמם, לשפתם ולקדשיהם. האינטליגנטים הללו נשארו קרח מכאן וקרח מכאן.

הפקחים שבהם, בראותם, כי עבר זמנם, וכדי שלא לאבד את הקרקע מתחת לרגליהם, פנו ימינה או שמאלה. ואלה שהיו קופאים על שמריהם, אלה שהיו כבדי-תנועה בגופם וברוחם, נתאכזבו פתאום, בראותם, כי חנם אבד בעיני ההמונים. בתחלה התרגזו, עזבו את האספות, התרחקו מאנשים; בלבם תבהבה עוד התקוה, כי סוף הכבוד לבוא. לבסוף התיאשו מהכבוד, שמו בכוס עיניהם והיו הולכים ומתנוונים.

דבר זה קרה למרבר, גיזבר בבנק הלוודזאי ולרביצקי שהיה במשך שנים רבות מנהל בית-הדפוס ובית-מסחר לספרים של יצחק קמינר. בסוף ימיהם היו מגוונים ומושפלים ללא כל השפעה. מי שהיה מכירם בימי גדולתם, היה משתומם למראם.

נטיית קצת הצדה, אבל רצייתי לתאר בקיום בולטים אחדים את הטפוסים שרצו לחדור אל תוך ה„התאחדות בעלי מלאכה“ ולא עלה בידם.

בועד שנבחר באספה המכוננת היתה ידם של הציונים על העליונה. אמנם פרדיסטל נבחר ליו"ר, אבל לסגנו נבחר איטשה מאיר רייזמן, שהיה נוטה לציונים והיה בעל דבביה של פרדיסטל. כותב הטורים האלה נבחר למזכיר, אלתר ארליך לסגנו. חברי הוועד היו גם כן ברוכס ציונים או נוטים לציונות. כמו יודיל גוטמן, הרשל ווקסברג, דוד רוזנברג, שמואל לייכטר, יוסף גולד-

שיידר, שגם הוא היה אז נוטה לציונות. צמברקביטש היחידי היה בונדאי. בהרכב כזה מצא את עצמו פרדיסטל מבודד; ואין פלא, כי לא יכול היה להחזיק שם מעמד; נוסף לזה התחיל רייזמן חותר תחת עמדתו של מתנגדו, ברצותו לתפוס את מקומו. כעבור זמן קצר, הגיש פרדיסטל כתב-פטורין, ורייזמן ירש את מקומו.

הועד התחיל, ראשית כל, מפתח בין בעלי המלאכה עבודה תרבותית. כלכלית וצבורית. הרצאות היו נערכות מדי שבת בשבתו. בימות החול היו מתאספים בעלי המלאכה בדירתם המרווחה, שהיתה משמשת גם למועדון, לאלום קריאה והרצאות. הם היו מבליים שם את שעות-הערב בשיחת-חברים, בישוב סכסוכים, בארגון פעולות סיוע לחבריהם הירודים. מהם היו קוראים עתונים, מהם משחקים במשחקי דומינו ושחמט.

במקום ללכת לבתי-משקאות, שבעל-מלאכה היה רגיל לבלות שם את שעותיו הפנויות בשתיית כוס בירה, היה בוחר עכשו ללכת אל מועדון שלו, בו נפגש עם חבריו, והיה שומע חדשות ולפעמים גם הרצאה מעניינת.

מתוך חוגיהם של בעלי המלאכה עצמם צצו ועלו כוחות צעירים, שפעלו לטובת הרמת מצבו החברתי והתרבותי של מעמד המלאכה. כוחות מן החוץ, שהיו זקוקים להם בראשית הווסדה של התאחדות בעלי המלאכה, נעשו מיותרים. מקרבם יצאו מרצים, מדריכים ומארגנים. ביחוד הצטיינו בפעילותם וברמתם התרבותית שני עסקנים — יודיל גוטמן ויוסף גולדשיידר.

יודיל גוטמן — מקצועו צבעי. עוד בנעורותו התחיל עוסק בענייני צבור. הוא היה מופעלי ציון הראשונים בעיר קילץ. אבל ציוניותו הכריעה את הסוציאליזם שלו. ביחוד, אחרי שנהפך מפרולטרי לבורגני. עסקנותו לא הפריעה איתו לדאג גם לצורכי עצמו. במשך הזמן צבר רכוש והתרחק מענייני הפועלים. הוא היה בעל מרץ ותקיף בדעתו וידע תמיד למצוא תומכים בידו, כדי לצאת בנצחון בהתנגשות עם יריביו. הודות לתכונותיו אלה ביצר לו מעמד קבוע בהתאחדות בעלי המלאכה, והיה בא כוחם של בעלי-המלאכה בכל המוסדות הצבוריים, בעירית קילץ, בועד הקהלה, בהנהלת הבנק העממי, במוסד ה"צחיה" הממשלתי, אשר שם היה מקבל בעל-מלאכה תעודת האומנות שלו. בכל ההזדמנויות היה הוא מופיע כבא-כוח התאחדות בעלי המלאכה. היה משתתף בכנסים, בתהלוכות ובמשלחות. תשוקתו היתה להבליט בכל הזדמנות את ישותו, לעשות פרסום לעצמו ולעשות רושם של "טריבון" המגן על ענייני המעמד הירוד שלו. גם בנשפים ספרותיים היה הוא בין המרצים ודבר גם על עניינים הרחוקים מרוח בינתו; להשתתף באספה ולא להשמיע קול — היה בעיניו כמשתתף בסעודה — ואינו טועם כלום.

האפיזודה הבאה תתאר את אפיו של גוטמן. באספה, שנקראה מטעם שלטון הקהלה הישן, כדי לטכס עצה בדבר הרכב ועד הקהלה החדש, שצריך היה להבחר לפי התקנות הדימוקרטיות של הממשלה, השתתפו באי-כח של

כל בתי התפלה ובתוכם יודיל גוטמן בתור בא כח של בית-התפלה שעל יד התאחדות בעלי המלאכה. מטרתם של מארגני האספה היתה מציאת אפשרות של הסכם הדדי וסדור ענין הרכבו של ועד הקהלה בלי מלחמת בחירות.

הפרנס היוצא הזמין את מ.פ. קמינר ליושב ראש האספה. אז קם גוטמן, שהיה עדיין בחור צעיר, ודרש בתוקף שיושב-ראש האספה יבחר ע"י הצבעה של המשתתפים בה. באספה יוכרע כל ענין ברוב קולות. „אין כאן מקום לכבודים“ הוסיף, בבית-הכנסת יכולים אתם לכבד את האדון קמינר ב„הקפה“ ראשונה וב„עליה שמנה“, באספת העם אין סדרים כאלה, אלא כל דבר כקטן כגדול בא לידי הכרעה ע"י הצבעה.

יוסקה פישמן קם להגיב על דברי גוטמן ואמר, שגם בלי הצבעה ברי הדבר, שרוב המשתתפים רוצים בקמינר, שינהל את האספה. ובשטף דבריו בא לידי רתא ופלט מפיו דבורים כאלה: „ראו-נא, באילו זמנים אנו חיים! מי משתתף בעזונותינו הרבים, בישיבותינו! ב-רנש, שמקודם לא היה מעו להדחק בין אנשים חשובים ולא היה מתחצף לפצות פה בפני תלמידי חכמים, קופץ עתה בראש ומחזוה לנו דעה!“

דבורים אלה היו כשמן על המדורה. גוטמן קם ואמר: „בבקשה רבותי, הרשו נא להגיב על דברי השמצה והעלבונות ששמעתי מפיו של האדון פישמן. הוא חושב, ודאי, שהוא חי עוד בזמן שתקיפי העיר היו שולטים בהמוני העם והיו רוכבים עליהם כעל גבי בהמה. חלפו הזמנים הללו לבלי שוב. לא נתן עוד לרכב על גבינו ולעשות בשמנו כאוות נפשכם. ה' פישמן כלל את עצמו בין אנשים חשובים — מה חשיבותך? — האם בזה שאתה אוכל בליל שבת ראש גדול של דג שבוטא השני — כסא דהרסנא? איזה יתרון לך על אחרים? אלה העובדים בויצת אפם כדי למצוא לחם חוקם עולים בחשיבותם על אלה הטפילים החיים על חשבון אחרים.“

דבורים כאלה לא נשמעו מעולם באולם ועד הקהלה, ששלטו בה עד הנה שלטון בלי מצרים תקיפי העדה, וגם הרשות תמכה בידיהם. באולם קם רעש. המשתתפים בישיבה נתחלקו לשני מחנות של יריבים. הנאספים נתפזרו מתוך צעקות וקללות ללא שום החלטה. אולם גוטמן יצא משם כגבור היום. כולם ראו בו איש העשוי לבלי חת הידוע להגיד את האמת בכל מערומיה. מצד אחד התחילו מכבדים אותו, ומצד שני — לירוא מפניו.

חברו של יודיל גוטמן היה יוסף גולדשיידר. גם הוא היה צבע. אבל הוא היה מומחה במקצועו יותר מחברו גוטמן. הוא רצה להקרא צייר-אמן. הוא היה אומר: „אני למדתי את אמנות הציור בשווייץ.“

ובאמת היה חוש הטעם היופי מפותח בו במדה מרובה. הכל הכירו והודו שעבודתו שונה לטובה מעבודת צבעים אחרים. דיקנות, סדר ורצינות היו מתכונות רוחו. סגולותיו אלה יחד עם רגש הטעם, שקנן ברוחו הקנו לו

השיבות במדה מסוימה בכל החוגים. סגולותיו אלה באו לידי גלוי בכל דרכי זיין, בדבורו, בתלבושתו וגם בעבודתו. לכן הצליח במקצועו יותר מחבריו לעבודה. כל אלה שרצו, שחדרי דירותיהם יהיו מצובעים בטיב ודעת היו טוסרים אותם לגולדשיידר, והיו בטוחים, שלא יעשה את מלאכתו רמיה ולא יוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן. לא היו עומדים אתו על המקח; היו גותנים לו שכר כפי שדרש; בדעתם, כי ראוי הוא לקבל שכר גדול יותר משכר העבודה שמשלמים לצבעים אחרים, מכיון שמשקיע בעבודתו יותר כח, מרץ וגם הוצאות מרובות.

בעבודה של קבלנות עבדו בשותפות הוא וגוטמן; אולם בעבודות קטנות שי אנשים פרטיים עבד כל אחד מהם לחוד.

שניהם היו חברים גם בעבודתם הצבורית. אחד לא היה מתנגד בגלוי לשני. בעיני בני אדם מן הצד נחשבו כאלו היו מעור אחד, בעלי דעה והשקפה אחת. בישיבות ובאספות היו רואים אותם תמיד יחד. אם אחד בקש רשות הדבור, ברי היה, שגם השני יבוא אחריו.

אולם מי שבא ביחסי ידידות אתם ידע, שיש חלוקי-דעות עמוקים ביניהם. ההרמוניה והשלום ביניהם, שהיו נראים לעין, היו רק שטחיים. מי שחקר והכיר את מהות נפשם נוכח לדעת, כי לפנינו כאן שני טפוסים שונים, שאי אפשר למזגם וללוש מהם עיסה אחת. גוטמן היה בעל אופי אנוכי, בכל מעשיו ופעולותיו היה קודם כל מבקש תועלת לעצמו.

לעומת זה היה גולדשיידר מסור לאידיאל שלו שהניע אותו לפעולות מבלי שים לב לתועלת עצמית. הראשון היה בעל מזג חם, רתון, מוכן להתנפל על חברו בשל פגיעה קלה בכבודו; השני היה בעל מזג מתון, נוח, מגן על השקפותיו ודעותיו בנחת ובהגיון, זהיר בכבוד אחרים. גוטמן היה נוטה לציונות, גולדשיידר, לעומת זאת, היה נוטה ל"מפלגת העם" ("פולקיסטן") והיה מחסידי של נח פרילוצקי ואדיש לציונות. עניינים מקומיים תפשוהו לרשותם, והיה מקדיש את שעותיו הפנויות לפעולות הרמת מצבם של העובדים, בעלי המלאכה ועניי עירו.

לפעמים היו פורצים בין שני החברים הללו סכסוכים רציניים; אולם גולדשיידר לא רצה לגלות סוד, להרים את המסך ולהראות את הנעשה מאחורי הפרגוד, ועשה הכל כדי להשכין שלום בינו לחברו. השלום היה יקר לו מכל המחלוקת והשנאה היו בוויים בעיניו. כפועל נפש עדינה היה רוצה להתוות לו דרך חלקה וישרה ללא גבשושיות ועקמומיות.

אביא כאן דוגמה, שתבלים את קוי אפיו של גולדשיידר.

בשנה שלאחרי המלחמה העולמית הראשונה היתה אמריקה שולחת צרכי אוכל בשביל האוכלוסיה הפולנית המורעבת. לחג הפסח קבלו היהודים מאמריקה קמח למצות. כמות מסוימת של מצה נתקבלה בהתאחדות בעלי המלאכה לשם

חלוקתה בין חבריה. על כל חבר היה להרשם במשרדם של בעלי המלאכה ולפי מספר נפשות ביתו היה מקבל מנת מצה.

בין המטפלים בענין זה היו אחדים, שהציעו, כי חברי הועד, העובדים ומקדישים את זמנם בענין חלוקת המצות יקבלו מנה כפולה.

אולם גולדשיידר הביע את דעתו נגד הצעתם, באמרו, כי לא מן הישור, שאלה העומדים ליד הקערה הצבורית יהנו יותר מאשר אלו הרחוקים ממנה. אין להם יתרון על אחרים. אל להם לדרוש פרס בעד זה, שעובדים ומקדישים זמן לטובת אחרים. הם מסוגלים יותר לעבודה צבורית, חובתם, איפוא, לתת מכוחם ומזמנם לטובת הצבור.

גולדשיידר, בהיותו בין חברי הועד המפקח של הבנק העממי היהודי, היה שומר על המוסד הכספי הזה כבבת-עינו. היה שומר עליו מפני יסודות דיסטרוקטיביים, שהיו מתאמצים לחדור לתוכו ולהפכה לרשות היחיד שלהם. קרוביו של גולדשיידר בקנדה היו מפצירים בו לעזוב את אירופה ולהגר לאמריקה, שם יראה חיים טובים. הוא נתפתה להבריהם, עזב את קילץ ושם את פעמיו לאמריקה. את משפחתו השאיר במקום; לא רצה לקחתה אתו עד שידע את תנאי המקום החדש, אם יאפשרו לו להסתדר ולחיות שם חיי משפחה מסודרים ותקינים.

אולם חיי אמריקה לא ישרו בעיניו, לא יכול היה להסתגל למכונה הענקית, הנקראת בשם הכללי „אמריקה“ הבולעת אל תוכה מיליונים של מהגרים ומטשטשת את סגולותיהם ושוללת מהם את אפיים ואת יומתם והופכת אותם למכונה אוטומטית וכוח עבודה. חיים כאלה היו לו לזרע. נפשו היתה נוטה לאינדיבידואליזם. הוא רצה להיות משפיע ולא מושפע. אישיות בעלת צורה — היתה האידיאל שלו. אישיות — זוהי העיקר. המושג „אישיות“ היה כל כך רם ונשגב בעיניו, שנכון היה לוותר גם על היתרונות החומריים, שחיי אמריקה היו מבטיחים לו שם באמריקה — נדמה לו — ישאר נטול-צורה, ממוזג בין ההמון לכל ימי חייו.

פרספקטיבה זו דחפה אותו חזרה לקילץ, למקום גדולו. למקום שהיה מוצא כר נרחב לפעולתו.

אבל לאחר שחזר לא האריך ימים. מחלה ממאירה תקפתו והפילתו למשכב. אחרי התהפכו ביסורים במשך חדשים אחדים, נפח את נשמתו. אנשי העיר, שהוקירנהו בחייו, חלקו לו כבוד גדול במותו. הרב דמתא ועסקני העיר הספידוהו והביעו את צערם על אבדה שאינה חזרת, במותו של עסקן ישר ומסור בכל לב ונפש לעניני הקהלה.

בהתאחדות בעלי מלאכה כמה סיעה חדשה, שהיה לה כוון שמאלי; ראשי המדברים בסיעה זו היו האחים סטרבצ'נסקי. ביחוד התבלט האח הצעיר, שמעון, שהיה לו פה שגון וכשרון הדבור. הם היו את האופוזיציה למנהיגי בעלי המלאכה. בכל אספה היו מופיעים כמבקרים ראשיים של פעולות

חברי הועד והיו מוקיעים את חסרונותיהם ושיגאותיהם של חברי ההנהלה ואת הנזק שהם מביאים לכלל העובדים והעמלים. אבל השפעתם בעיר היתה מצערה ובלתי נכרת.

„התאחדות בעלי המלאכה“, שהפכה את שמה אחר־כך ל„קלוב של בעלי מלאכה“, עשתה פעולה חשובה בשטח הרמת העובד והעמל משפלותו החברתית וגם היתה גורם חשוב להרמתו בשטח התרבותי והאסתטי. היא הכניסה את באי־כוחם של העמלים למוסדות צבוריים שונים, ושם התחשבו בהם. כל אלה הגורמים היו סבה להשתפרותו של מצבם החומרי במדה ידועה. אם כי, זה האחרון היה תלר במצבם המדיני של יהודי פולין.

האנטישמיות, שהתחילה מכה גלים בין הפולנים, והסיסמה שלה „סבוי די סבגו“ — „העדף את אחיך על הזר“, שהשתלטה בחוגי הפולנים, גרמו, שהאוכלוסיה הפולנית פנתה עורף לבעל המלאכה היהודי, שנתרושש על ידי כך ומצא את עצמו נאלץ לקחת בידו מקל־נדודים ולהגר למדינות־הים, אם רק הצליח לקבל ויזה.

במצב מדיני זה היה ארגון בעלי מלאכה צורך חיוני. בכוחות משותפים היו מתאמצים להחזיק מעמד נגד נחשולי האנטישמיות, שקמו עליהם לבלעם. הבנק העממי נתן להם אשראי, התפתחה ביניהם עזרה הדדית וכוחם גדל קצת במלחמה נגד תוצאות האנטישמיות.

אגוד הסוחרים בקילץ

בקום מדינת פולין עצמאית אחרי מלחמת העולם הראשונה הועמדו הסוחרים היהודים בפני בעיות חמורות, שקשה היה ליחיד לפתורן בכוחות עצמו. צורך דחוף היה למעמד הסוחרים להתארגן ובכוחות משותפים להתגונן בפני הנחשולים שקמו לדכאו ולהשפילו.

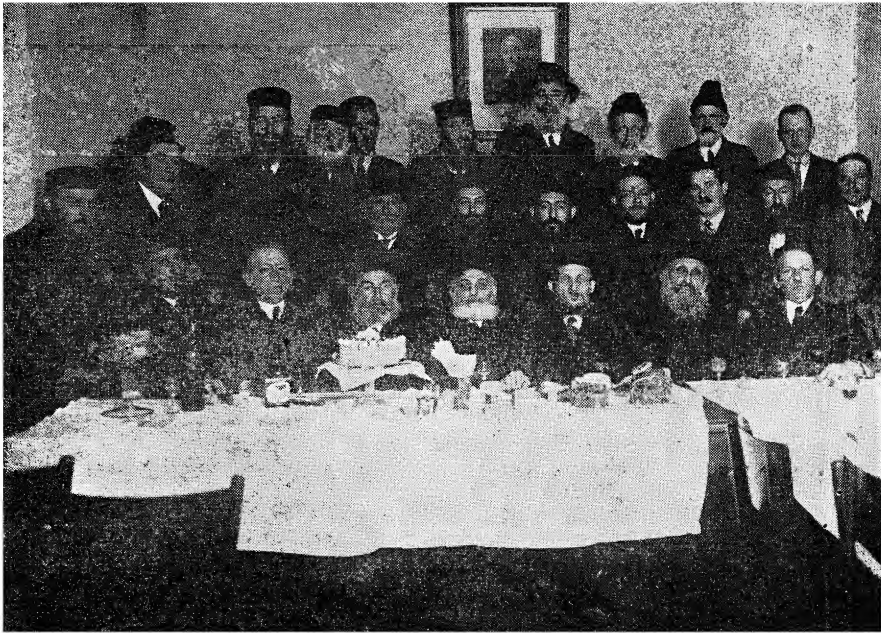
פולין למרות עשרה הטבעי היתה נאבכת תמיד, כדי לאזן את התקציב שלה. מעמד הסוחרים היהודי היה בעיניה כ„פרה חולבת“, וכל הממשלות שקמו בפולין הטילו את עומס המסים לכל סוגיהם על הסוחר היהודי. לא אחד כרע ונפל תחת נטל זה.

התארגנו, איפוא, הסוחרים לחטיבה מיוחדת. גם סוחר קילץ קמו ויסדו להם אגוד. תפקידו של אגוד זה היה לשמש בא כח הסוחרים בפני הממשלה, להגן על הפרט בפני שרירות לבם של פקידי האוצר שהיו מטילים סכומים גדולים בתור מס הכנסה, מס מחזור, מס רכוש, ומס רווחי המלחמה על הסוחר היהודי, להקים בנק של סוחרים שיספק אשראי לסוחר הזעיר הנזקק לכסף, לבחור מקרבו נציג ללשכת הסוחרים המרכזית הממשלתית וליצור מרכז, שאליו יוכל לפנות הסוחר היהודי בדבר עצה, ובירור־ענין, שלא ירגיש את עצמו בודד בצר לו.

הרוח החדה באגוד זה היה הרמן לוי, בעל תעשיה נאור, בעל מרץ ויוזמה ממשפחה מושרשת בפולין מדורי דורות. הוא לא ידע לאות, תמיד היה מוכן לכל קריאת חבר לבוא ולעזור לו במדת יכלתו.

על ידו פעלו סוחרים אחרים, כמו בנימין לב, אשר קוזלובסקי, מאיר איזנברג ואחרים.

הסוחרים היו מחשיבים את אגודם ובחפץ לב נרשמו כחברים. בכל אספה שנתית נשמעו דברי שבח להנהלה, הבקורת נצטמצמה בדברים טכניים בלבד.

בשורה הראשונה: (מימין לשמאל) הרמן לוי, מאיר איזנברג, ב. לב, מ. פ. קמינר, יוסף כהן, א. פיוטרובסקי. בשורה השניה: י. רפלוביץ, וליש, מ. הורברג, יודל קמינר, א. יוסטמן. בשורה השלישית: משה איזנברג, משה קויפמן, פישל קוזן, יצחק רפפורט, י. גוטמן ועב. גולדמן.

המועדון המסחרי

בתקופה זו שלאחרי מלחמת העולם הראשונה, נתרבתה בקילץ האיני טלינגציה היהודית. בחלקה באה מגליציה ובחלקה היתה מקומית. נתרבו רופאים,

עורכי־דין ומורים יהודים. לא כולם היו קשורים במפלגות, באגודות; הם היו בלתי־מפלגתיים, ולכן החליטו ליסד מועדון, שישמש מרכז לכל אלה הרוצים לבלות את שעותיהם הפנויות בחברה נעימה, שבה יהנו, יתבדרו, יתודעו זה לזה באווירה חפשית מפולמוסי המפלגות ומשאלות רציניות העומדות על הפרק. בשנת 1932 נוסד מועדון זה שנקרא „מועדון אורח־י“. שם זה הראה, שכל אורח ימצא כאן את מבוקשו: אולם קריאה בשביל אלה, הרוצים לבלות את שעות הפנאי שלהם בקריאת עתונים; אולם משחקים, שבו יוכלו לשבת אהביה־משחק, שם יוכלו לשחק בדומינו, בשאח וכדומה. גם נמצא מקום בשביל אלה, שאהבו שיחת חברים נעימה. מזמן לזמן בא גם מרצה שהרצה על ספרות ואמנות.

מועדון זה נתחבב בעיני התושבים היהודים, מספר מבקריו גדל במשך הזמן והפך להיות גם מרכז תרבותי. הרוח החיה במועדון זה היה משה קאופמן. יהודי סוחר, בשבתות ובחגים היה לובש בגדי משי; בצעירותו היה גם כן חסיד, וממדת חסידות לא היה יכול להשתחרר גם אחר־כך, כשהתחיל להתהלך בין נאורים ומשכילים. יהודי בעל הומור; הבדיחה היהודית היתה תמיד שגורה בפיו. כשהיה מדבר היה ממשיך לחקות את החסידים בתנועותיהם והעויותיהם. נעים היה לדבר עם יהודי זה. הוא ידע לתבל שיחה בטלה באפיוזידים מצחיקים ומבדחים.

הבנקים היהודיים בקולץ

השיטה האנטישמית של הממשלה והשלטונות בפולין היתה להפריע ולפגוע בעיקר בחיים הכלכליים של היהודים.

שיטה זו התבטאה בראש ובראשונה בהטלת מסים כבדים על המסחר והמלאכה היהודיים (מס מחזור, מס הכנסה וכו') ובסיסמה הידועה של „אובשם“ — לפי פליטת פה של אחד השרים בממשלת פילסודסקי, שהוא מתנגד לפוגרומים נגד יהודים, אבל נגישות כלכליות — „אובשם“ (אדרבא ואדרבא). בהתאם לדרכי הממשלה אלה לא נתנו הבנקים הממשלתיים „בנק פולסקי“, „בנק גוספודארסטבה“ קראיובגו ואחרים וגם הבנקים הפרטיים הפולניים כמעט שום אשראי ליהודים סוחרים, בעלי תעשיה, בעלי מלאכה ומקצועות אחרים. הנהלת עסקים בפולין בלי אשראי בנקאי, בזמן שכל המסחר הסיטונאי ואפילו הקמעונאי התנהל בשטרות שזמן פרעונם לחדשים רבים, היתה בלתי אפשרית — מעין „פסיק רישא ולא ימות“; ולזאת למעשה התכוונו השלטונות — להוציא את היהודים ממעגל הכלכלי, בעיקר מהמסחר והמלאכה של הארץ.

באותו זמן נוסדו גם בנקים קואופרטיביים של הפולנים עם בנק מרכזי „בנק זבינוקו ספולק זארוֹבֶקוביך“ בראשם. בנק זה קבל סכומים גדולים בהלוואה מהממשלה במטרה לחזק באופן זה את קיום הקואופרטיבים של בתי המלאכה

והמסחר של הפולנים, שצריכים היו לפי רצון השלטונות לרשת את מקומם של הסוחרים ובעלי המלאכה היהודיים.

המצב נעשה מיום ליום יותר קשה; ואז בא ה"דו'ינט" האמריקאי לעזרת האוכלוסיה היהודית בפולין ויסד בורשה בנק מרכזי יהודי בשם "בנק דלא ספולדז'ילני", במטרה לעודד הקמת בנקים קואופרטיביים יהודיים בכל עיר ועיירה, שיעזרו באשראי לסוחר ולבעל המלאכה היהודי.

גם בקילץ נוסד בנק כזה בשם "בנק לודובי" (בנק עממי). בראשו עמדו במשך זמן קיומו ה"ה בויז'ה בלומנפלד, יצחק מאיר רייזמן, דוד רוזנברג ואחרים. הבנק הזה התפתח יפה; הקיף הרבה מאות בעלי מלאכה וסוחרים ועירים, שהצטרפו אליו כחברים (הבנק נתן הלוואות רק לחברים) ובמשך כעשר שנים היה לברכה ליהודי קילץ מהמעמד הזעיר-בינוני.

עיקר פעולות הבנק התרכזו, חוץ מחלוקת הלוואות מהכספים שקיבל מה"ג'ינט" ע"י הבנק המרכזי ("בנק דלא ספולדז'ילני") בבורשה, גם באיסוף החסכונות של האוכלוסיה היהודית, כדי שהיהודים יפקידו את כספי חסכונותיהם לא בבנקים הפולניים ("פ.ק.א.", "בנק פולסקי" ואחרים) ויעזרו ע"י כך למעשה לנישול עצמם מהמסחר והמלאכה, אלא יפקידו אותם בבנק הקואופרטיבי היהודי — ויבואו על ידי כך לעזרת השכבות הכלכליות היהודיות ויבססו את מעמדם ומצבם ע"י אשראי זול.

מובן שפעולות אלה היו לברכה מרובה לכל האוכלוסיה היהודית בעיר. ה"בנק לודובי" התרכזו אבל בפעולותיו רק בין בעלי המלאכה והמסחר הזעיר (החנונים). השכבות של המעמד הבינוני נהנו רק מעט מאשראי הבנק הזה; ואז קמה הדרישה והנחיצות ליסוד בנקים, שישרתו גם את השכבות האלה. בנקים כאלה צריכים היו להווסד בתור בנקים גדולים (של חברות מניות), אבל היות ואי אפשר היה לקבל רשיון מהממשלה הפולנית ליסוד בנק פרטי יהודי, נאלצו אנשי היוזמה ביסוד בנקים אלה להשתמש בחוק הקואופרטיבים, שהרשה לכל קבוצה של 10 אנשים ליסוד כל קואופרטיב שרצתה, ז.א. גם קואופרטיב לחלוקת הלוואות לחברים וליתר פעולות בנקאיות (כמעט בלי יוצא מהכלל). לקואופרטיב כזה לא היה צריך לקבל רשיון מיוחד.

באופן זה נוסדו כמה בנקים להלכה קואופרטיביים ולמעשה פרטיים, החשובים ביניהם היה הבנק הקואופרטיבי למסחר ("ספולדז'ילצ'י בנק האנדלובי"), שבראשו עמדו אהרון יוסף מוקשוביץ ויעקב פרידמן ומנהלו היה אלעזר ארטן; הבנק לדיסקונט ("בנק דיסקונטובי") עם חיים וויינריב והרשל סרצ'ו בראשו; הבנק לקרדיט ("בנק קרדיטובי") עם מלך אנגלרד, מאיר זלוטו ומשה כהן; הבנק להלוואות ("בנק פוז'יצ'קובי") עם מרדכי פישל ויודל קמינר בראשו ואחרים. כל הבנקים האלה היו לברכה לכל תושבי העיר היהודים; כי, כאמור, מלאו תפקיד חשוב מאוד באסוף החסכונות של האוכלוסיה היהודית וחלוקתם בתור הלוואות לשכבות הכלכליות היהודיות וזרימת למעגל פעילותם כספים.

שהיו לולא זאת הולכים לקופות הבנקים הפולניים והיו משמשים אמצעי לנישולן מעמדותיהן הכלכליות.

לפי החוק הקואופרטיבי בפולין נאלץ היה כל קואופרטיב לעמוד תחת פיקוחה של המועצה לקואופרציה שעל יד משרד האוצר או של אגוד קואופרטיבים לבקורת ("זביונזק רביזיני") מוכר ע"י הממשלה. המועצה או האגוד צריכים היו לבקר פעם בשנה את כל פעולות הקואופרטיב ולאשר את מאזנו.

בפולין היו קיימים שלושה אגודים קואופרטיביים יהודים; אחד בוורשה של הקואופרטיבים של ה"ג'וינט", השני בלוב שב ראשו עמדו חברי הסיים (הפרלמנט), העסקנים הציוניים ד"ר הנריך רוזמרינ (מי שהיה אחרי כן הקונסול הפולני בתל-אביב) וד"ר פישל רוטנשטרייך; והשלישי בוורשה, שרכז סביבו את הקואופרטיבים של "אגודת ישראל".

הבנק "לודובי" השתייך לאגוד הוורשאי של ה"ג'וינט", הבנקים "האנדלובי", "דיסקונטובי" ו"קרדיטובי", אשר העומדים בראשיהם היו ציוניים, השתייכו לאגוד הלבובי והבנק "פוזיצ'קובי" לאגוד האגודאי.

כפי האמור עברו הבנקים בכל שנה בקורת מדויקת של כל פעולותיהם ומצבם הכספי ויסודם היה תמיד איתן.

האגודים הקואופרטיביים שהזכרנו למעלה הוציאו בטאונים שלהם — ירחונים. שם בטאון האגוד הוורשאי של ה"ג'וינט" היה, "די קואופראטיווע באוועגונג"; להאגוד הציוני הלבובי היו 2 בטאונים—ירחונים אחד בפולנית בשם "פשגלונד ספולדז'לצ'י" ושני ביידיש "דער קאאפערטאטור".

חבר המערכת של 2 הבטאונים האלה היה ה' אלעזר ארטן (מנהל הבנק "המסחר") ומאמריו עוררו תמיד תשומת לב מרובה בכל חוגי הקואופרציה היהודית ולפעמים גם בחוגי הממשלה הפולנית.

באחד ממאמריו, שפורסם בשנת 1929 ב"פשגלונד ספולדז'לצ'י", והועתק אחרי כן בעתונות היומית ("נאש פשגלונד" ואחרים), הציע לשחרר את כספי החסכונות, המופקדים בבנקים קואופרטיבים ממס הכנסה מהריבית, המתקבלת על החסכונות אלה, כדי לעודד באופן זה את האיש הקטן להוציא את חסכונותיו מ"הגרב" ו"המזרון" ולהפקידם בבנק קואופרטיבי.

הצעה זו מצאה אוזן קשבת בחוגים הכלכליים של הממשלה ונתנה על ידי שר האוצר הוראה לפטר חסכונות אלה ממס הכנסה מהריבית, בלי הבדל של סכום החסכון של כל איש; ויחד עם זאת לחייב את הבנקים הקואופרטיביים בסודיות גמורה כלפי כל מוסדות הממשלה על זהותו ושמיו של כל בעל חסכון ומפקיד.

בשנת 1931 חל משבר גדול בכל ענפי הכלכלה במדינת פולין. משבר זה נתן את אותותיו גם בבנקאות במדינה לכל גווניה.

הראשון הפסיק את תשלומיו אחד מהבנקים הגדולים ביותר במדינה, "הבנק למסחר ותעשייה" ("באנק דלא האנדלו אי פשמיסלו"), שהיו לו סניפים

כמעט בכל עיר ועיירה, אחריו הבנק המסחרי בלודז', שגם לו היו סניפים בהרבה ערים במדינה וביניהם בקילץ.

הבנקים הקואופרטיביים היהודיים קבלו ברם את המכה הגדולה ביותר, שזיעזעה את קיומם לא מפשיטת הרגל של הבנקים הפולניים האלה, אלא על ידי הפסקת תשלומים של הבנק המרכזי לקואופרטיבים של ה"גזינט" ("באנק זלא ספולדז'ילני") בחורשה, שבראשו עמד העסקן הידוע הד"ר קלומל. פשיטת רגל זו קעקעה בראשה וראשונה את יסודם של הבנקים העממיים.

כשנודעה פשיטת רגל זו בין השכבות העממיות, שהיו את רוב מפקידי החסכונות בבנקים אלה והבנק העממי ("לודובי") בקילץ ביניהם, התחילה ריצת בהלה של המפקידים ודרישה של החזרת הפקדונות בבת אחת. אין בנק בעולם, שיוכל לעמוד נגד דרישה כזו כשאין לו עורף ממשלתי, שיעזור לו בזמן חמור כזה.

הבהלה ודרישת החזרת הפקדונות של מאות ואלפים מפקידים פשטה כמו מחלה מדביקה בין כל מחזיקי החסכונות בבנקים ובעיקר בבנקים היהודיים הקואופרטיביים וגרמה להרסת מצבם הכספי בכל המובנים.

חוץ מכספי החסכונות רוכזו בכל הבנקים גם כספים מגובינא של שטרות ומסמכים, שנמסרו לבנקים ותמורתם עברה לחשבון עובר ושב של מוסרי המסמכים לגובינא; גם כספים אלה הוז חלק גדול של ההון החוזר של הבנקים, שהולוזה לחברים. ברגע שהבנקים היו מלאים בכל שעות היום מפקידי חסכונות, שדרשו את החזרת כספיהם מבלי להתחשב בזה עם זמן פרעון של הפקדון, הגיע או לא, הפסיקו מוסרי הגובינא לבא לבנק (העבירו את פעולותיהם לבנקים הפולניים), את הכסף של חשבונות עובר ושב שלהם משכו כולו ועזרו גם הם בפעולותיהם אלה לקעקע את קיום הבנקים.

גם חייבי ההלוואות בבנקים השתמשו בהודמנות זו של תוחו ובוהו, שהשתלטו בכל הבנקים היהודיים והשתמטו מלשלם את המגיע מהם, באמתלא, שהאשראי שלהם נפסק בבת אחת בכל הבנקים ואין להם כל אפשרות לעמוד בהתחייבותיהם.

כל המסיבות האלה גרמו להפסקת תשלומים של כל הבנקים היהודיים הקואופרטיביים בכל ערי פולין וקילץ ביניהן.

כאמור הפסיק הראשון את תשלומיו, הבנק העממי ("לודובי"), אחריו נאלצו לעשות זאת ה"בנק קרעדיטובי" וה"בנק דיסקונטובי" ובסוף נכנע גם ה"ספולדז'ילני" בנק האנדלובי, אחרי, שנאבק במשך זמן ממושך על חייו והחזיר את רוב הפקדונות במלואם.

אחרי חסול הבנקים האלה נוסדו בשנות השלושים בנקים יהודיים חדשים וביניהם הבנק הפרטי עם רשיון ממשלתי של דוד רזנברג, הבנקים "ספולדז'ילני" קרדיטובה קופצוב אי פשמיסלובצוב" (קואופרטיב לאשראי של סוחרים ותעשיינים) עם ה"ה שמואל לברטובסקי וקלמן קלוסקה בראש ובנק בעלי-הבתים שמנהלו היה חיים-יודל איצנברג.

הבנקים האלה התפתחו והתקיימו עד פרוץ המלחמה בשנת 1939.

המועצה, התהלה וחבר הפקידים של הבנק המאוחד (ספולדז'יצי בנק פנדלובי) בקילץ.

רבנים, אדמורי"ם ולמרדנים

רבני קהילת קילץ

הרב הראשון ואב"ד של קהלת קילץ היה הרב הגאון ר' טוביה גוטמן בן הרב ר' דוד אב"ד בקהלת אוטרובצה. רב זה היה מחסידי קוצק המובהקים. יחוסו נמשך עד הש"ך והרמ"א ז"ל.

ארשם כאן את שלשלת היוחסין שלו לפי הרשימה של אבד"ק דק"ק פלונסק, שנדפסה בשם "קונטרס בית טוביה" בספרו "ברכת כהן".

(א) ר' טוביה גוטמן הכהן אב"ד דק"ק קילץ.

(ב) בן הגאון ר' דוד הכהן ז"ל אב"ד דק"ק אוטרובצה.

(ג) בן הגאון ר' ישראל הכהן אב"ד דק"ק אלכסנדר וק"ק פינטשוב, מחותנו של אדמו"ר מקוצק.

(ד) בן הגאון ר' זאב הכהן, אב"ד דק"ק שטשעקוצ'ין ופינטשוב.

(ה) בן הגאון ר' יצחק כ"ץ ז"ל, המכונה ר' יצחק חריף, מחבר שו"ת "כתר כהונה", רב בפינטשוב.

(ו) בן הגאון ר' דוב בעריש כ"ץ ז"ל, חתן ר' אברהם אבלי ז"ל אב"ד דק"ק פינטשוב וק"ק אפטא.

(ז) בן הגאון ר' יצחק כ"ץ ז"ל, אב"ד דק"ק פודהייץ, מחבר ספר "גבורות אנשים".

(ח) בן הגאון ר' משה הכהן ז"ל, חתן הגאון ר' מנחם מנדל מרגליות.

(ט) בן רבינו, עמוד התורה, בעל "שפתי כהן" ש"ך.

(י) בן הגאון ר' מאיר אשכנזי זצ"ל, דיין בפרנקפורט דמיין.

זהו יחוסו של הרב הראשון דק"ק קילץ. גם זוגתו הרבנית, היתה מגזע רבנים וצדיקי עולם. היא היתה נכדת הגאון הר' יהושע פייביל תאומים, אב"ד דק"ק פרעמיסלא, בן הגאון ר' יונה תאומים אב"ד דק"ק מאטק, בעל מחבר ספר "קיקיון דיונה".

מלבד יחוס-אבות היה לרב ר' טוביה גוטמן הכהן ז"ל גם יחוס עצמו. הוא היה גאון בתורה ובפלפולי דאורייתא והניח אחריו חבורים רבים וחדושי תורה. חביב על אנשי קהלתו, וכולם העריצוהו והתגאו ברבם זה. והזקנים

שזכו להכירו עוד בחייו, מזכירים את שמו ביראת-הכבוד ובהערצה רבה.
נפטר ונאסף אל עמיו, כ"ז שבט, ביום ו' עש"ק, בשנת תרס"ב. על
מצבתו נחרתו הדברים דלקמן:

אהה! אבד גאוננו, הורד נזרנו!
הה! רצח בעצמותינו, אנושה מכתנו.
רטט במתנינו, ירדה לארץ תפארתנו!
טהור וישר בחיק עדתו, היה לתהלה.
בעת נוסדה הקהלה, הכתירוהו כתר הרבנות, אנשי סגולה.
אמונה ברה, דעת ישרה הותאמו בלבבו.
דבש פיהו קולו, נופת למבקרים בגנו.
קבע עתים לתורה, צלל בתהום מימיה.
ויצאה הדרת גדלו לשם. בכוחך רכשת דעת בלמודיה
וירשת מגאונות הוריד. לכן בעדן רוחותיהם כבוד ה' יאסף.

אחרי פטירתו של הרב ר' טובי' גוטמן הכהן ז"ל עלה על כסא הרבנות
דק"ק קילץ הרב הגאון ר' משה נחום ירושלימסקי ז"ל, מחבר ספרי שאלות
ותשובות: מנחת משה, ברכת משה, באר משה, ולשד השמן פירוש על הרמב"ם.

ברב הדגול הזה התאחדו המדות שתלמידי חכמים מצויינים בהן — אהבת
ישראל, אהבת תורת ישראל ואהבה לארץ-ישראל.

הרב ירושלימסקי היה מחובבי-ציון הראשונים ומאתדי הציונות הפוליטית אולם לרגל משרתו הרשמית לא יכול היה להשתתף באופן פעיל בעבודה ציונית, שהיתה "טרפה" בעיני השלטונות ובעיני החסידים, שהיו מחזיקים אז בידם את רסן שלטון הקהלה. אבל ביתו של הרב הדגול הזה היה כולו ספוג וחדור רעיונות של תחית"עם, והציונות היתה חביבה ונערצה בין בני משפחתו. בכלל היה ביתו של רב זה בית חרדי, לאומי ואינטלגנטי.

הרב ירושלימסקי בלמדנותו ובתקיפות דעתו סימל בעצמו טיפוס של גאון העומד למעלה מכל העניינים הפעוטים המפרידים בין אדם לחברו.

כל החסידים למיניהם, גם חסידי גור, שהביטו בחדש על כל רב, שלא היה ממחנם, העריצוהו וכבדוהו, ראו בו איש מורם מעם, בעל אישיות חזקה, שאינו מוותר על דעותיו, אינו יודע להחניף לעשירים ולהתרפס בפני השלטונות כפי שהיו רגילים לעשות הרבה רבנים באותם הימים.

מדותיו אלה הנחילו לו כבוד גם בעיני השלטונות, באי-כוחם היו מבקרים בביתו בכל הזדמנות שהיא וגם הוא היה לעתים קרובות אורח בבית של מושל המחוז. מקשרים אלה התכוון להפיק תועלת לבני עדתו ולהרים את כבוד הרבנות. בשנת 1910 נבחר כבא כוחם של רבני המחוז באספת הרבנים בפטרבורג, שנקראה מטעם ראש הממשלה סטולפיץ, בה הגן בעוז-רוח על העניינים הלאומיים שעמדו על הפרק, ושמו יצא אז לתהלה בין יהודי רוסיה ופולין.

דרשותיו המצוינות המלאות מוסר היהדות ותוכן לאומי השפיעו על שומעיהן ונכנסו ללבותיהם של ההמונים.

בשבת, לסעודה השלישית היו מתאספים אליו כל בני תורה שבעיר לשמוע מפיו דרוש, שהקיף את כל סוגי הספרות הרבנית, החל בספרי הפוסקים וכלה בספרי הקבלה ובספרי המחקר כמו "מורה-נבוכים" ו"כחור". בדרוש כזה הראה בקיאות גדולה עד להפליא.

חבוריו ושאלות ותשובות שלו הנחילו לו פרסום רב בעולם הרבנים ומכל קצוי הארץ היו מריצים אליו שאלות בכדי לשמוע את חוות דעתו, כי המסקנא, שהיה מוציא משקלא וטריא שלו, היתה המכריעה בעיניהם.

לבו היה ער לכל סבל של הכלל ושל הפרט. לא מנע את עצמו מעולם מלעזור לאדם בעניו. ביתו היו פתוח לרחוזה לכל נצרך. מגיד או מטיף, מחבר האוסף חותמים על חבורו, ובכלל — כל איש, שהיה זקוק לאיזה סיוע, כל אלה היו פונים בראשונה להרב דמתא, ואת כל אחד קבל בסבר פנים יפות. כולם יצאו ממנו בשביעת רצון, כי מצאו אצלו את מבוקשם.

אולם היו מקרים, שטוב לבו, מדותיו הטובות גרמו לו לפעמים אי-נעימות. רבים נצלו את תכונותיו לטובת עצמם ללא התחשבות בתוצאות. היכולות לפגוע בו ולגרום השפלת כבודו. על מאורע כזה אספר להלן:

בבחירות לדומה השלישית בחרו יהודי ורשה בפועל פולני, סוציאליסט,

בשם יאגילו, בתוך ציר של בירת פולין, ורשה, לבית-המחוקקים הרוסי. מקרה זה הרגיו את האנדיקים, לא לרצון היה להם, שורשה תהא מיוצגת ע"י "שבת-גוי", המשועבד ליהודים. כדי לתת לקח ליהודים על חוצפתם זו הכריזו האנדיקים חרם עליהם. העתון הפולני "דווא גרושה", שנוסד אז לשם מלחמה ביהודים, הפיץ את ארס האנטישמיות ונהל את תעמולת ה"בויקוט" נגד היהודים בכל רחבי פולין, בכרכים ובעיירות, בכפרים ובאחוזות. ביחוד עזרו לאנדיקים בתעמולה זו הכמרים; הם הטיפו מבמותיהם שנאה ורעל נגד היהודים. ההמון החשוך היה משוסה בצאתו מבתי הכנסיה. היו מקרים של התנפלויות גסות על עוברים ושבים יהודים וגם על תגרים שהוציאו את סחורותיהם ביומא דשוקא. היהודים היו מוכים באלות, וסחורתם נרמסה והושחתה. ביותר סבלו מתעמולה אנטישמית זו יהודי עיירות קטנות, במקמות, ששכניהם הנוצרים היו נתונים להשפעתה של הכמורה.

באותם הימים בא לקילץ הרב של העיירה סקלה מחוז אלקוש, ר' יצחק נתן שטארק, ובקר בבית הרב ירושלימסקי, כדי לשאול בעצתו בדבר הבויקוט, שבני עדתו סובלים ממנו לאין שעור. בדמעות שליש שפך את שיחו לפני הרב; הוא גולל לפניו את פרשת היסורים של בני קהלתו, הנתונים למכות ולמססה בעטיו של כומר חדש, שבא אל העיירה ומסית את צאן מרעיתו נגד היהודים. בהשפעת השסוי שלו לא לבד שקפחו היהודים את פרנסתם, אלא גם בצאתם החוצה אינם בטוחים בחייהם, שכניהם הנוצרים ממטירים עליהם אבנים ומתעללים בקרבנותיהם.

הרב ירושלימסקי נרגש ומוזעזע לשמע הדברים האלה קרא תיכף ומיד לכותב הטורים האלה להיות עד שמיעה לקובלנה של הרב דק"ק סקלה ובקש אותו לתרגם לפולנית מכתב שערך אל הבישוף אוגוסטין לוינסקי. במכתב זה אל ראש הכנסיה שבאיפרכיה הקילצאית הובאו דברי האשמה של הרב דסקלה נגד הכומר המקומי, והבישוף נתבקש להשפיע על הכומר הנמצא תחת מרותו, שיתדל לנהל תעמולה אנטישמית, והובעה התקווה, כי כבוד קדושתו של הבישוף זוכר ודאי, את דבריו, שהשמיע למשלחת היהודית, שקבלה את פניו ביום בואו לקילץ לשרת במשרה הגבוהה של רועה העדה: על דברי הרב, שברכו אז לבואו ובתוך שאר דבריו צטט את הפסוק: "והאלהים יבקש את הנרדף" ובקש ממנו, שישכין שלום בין העדה הנוצרית ובין העדה היהודית ויעמוד לצדם של הנרדפים, ענה הבישוף ואמר: "אני מכבד את האדם שנברא בצלם אלקים ואינני מבדיל בנידון זה בין נוצרי ליהודי". הוא הבטיח להגן תמיד על העשוקים, יהיו בני עדה נוצרית או יהודית. במכתב בקשה זה הוזכרו הדברים הללו. ועל סמך זה הובעה התקווה, שבזמן שמתנהלת תעמולת הבויקוט נגד היהודים, יעמוד הוא לצד הנרדפים וישקיט את אש המריבה.

אחרי ימים אחדים נתקבלה תשובה על המכתב כתובה בנמוסיות רבה

ובה הבטיח הבישוף לעורך חקירה ודרישה בענין זה ואת תוצאותיה להודיע לרב ללא אחר. מענין, כי מכתב התשובה של הבישוף הפולני נכתב רוסיית, בו בזמן שהפניה היתה בשפה הפולנית.

עברו שבועות אחדים — והנה מכתב קצר, כתוב בסגנון רשמי ויבש, שלוח אל הרב, לא מהבישוף עצמו, אלא מהקונסיסטוריום שלו, זאת אומרת מבית הדין שלו, ובו נאמר, שאחרי חקירה ודרישה מדויקת, נתברר, כי האשמות שהוטלו על הכומר במכתבו של הרב, בשקר יסודן. גם הרב מסקלה המאשים העיקרי, שהוזמן לעיר אלקוש ע"י הדיקן המקומי סמולקה לחקירה, הכחיש את הענין לגמרי וטען: „לא היו דברים מעולם“. בשים לב לתוצאות החקירה כיצא הוא את הענין לנגמר, ואין לטפל בו יותר.

תשובה זו היתה פגיעה קשה בכבוד הרב. הכחשת הרב דסקלה, הטילה דופי בהרב דקליץ, כאלו היה עוסק במלשינות על כוהני הדת הנוצרית ללא יכוד מספיק וכאלו היה בודה מלבו אשמות עליהם לשם איזו תכלית צדדית. מזועזע עד עומק הנפש ממקרה ביש זה, לא יכול היה הרב לעבור בשתיקה על העלבון הגדול הזה, שגרם לו הרב דק"ק סקלה, ופנה להרב דאלקוש ר' מנחם מנדל רוזנשטריך ז"ל ובקש אותו להתראות עם הדיקן סמולקה ולהסביר לו, כי למעשה הוא פנה לבישוף הקילצאי רק לפי בקשת הרב דסקלה וכנראה, שהרב הזה רק מתוך פחד הכחיש את הדבר לפני הועדה החוקרת בענין, ולכן על הדיקן להודיע לבישוף בקילץ, כי דברי הרב הקילצאי נכונים ואין להתחשב בהכחשת הרב מסקלה.

כעבור כמה ימים אחר שהרב הנ"ל נפגש עם הדיקן סמולקה ומסר לו את תוכן מכתבו של הרב ירושלימסקי ז"ל, קבל הרב באולקוש תשובה בכתב מהדיקן, כי הבישוף הקילצאי מבין את כל פרטי הענין ואין לו כל תרעומת על הרב מקילץ. הרב האלקושאי העביר את הדברים להרב ירושלימסקי וזה פנה במכתב שני לבישוף לושנינסקי ובו הביע בטחונו, כי הבישוף הבין את המניעים, שגרמו להרב מסקלה להתכחש לדברי האשמה שלו והודה לו בעד מלוי בקשתו וטפולו בענין זה, אשר תוצאותיו תהיינה בטח חיוביות והוסיף, כי בהכירו את אצילותו של הבישוף, בטוח הוא, שמאורע זה לא יקלקל את היחסים הטובים, ששררו עד הנה בין שני רועי העדה. למכתב זה נתקבלה תשובה בשם הבישוף שגם הוא מסכים לדעה, שהובעה במכתב זה ויחסי הידידות נמשכו כמקדם.

עברו חדשים אחדים, והנה נתקבל על שם הרב מכתב משלטון הקהלה היהודית בורשה, חתום על ידי ר' יואל וואגמייסטר, ובו מודעים כי בימים הקרובים יתקיים כנס כוהני הדת הנוצרית ובסדר היום שלו עומדת גם שאלת ה"בויקוט" נגד היהודים. ההחלטות, שתתקבלנה בכנס זה בשאלה זו, תהיינה מכריעות, כי לכנסיה יש עוד השפעה מרובה על המוני העם הפולני, ביחוד על האכרים המהווים רוב המכריע שלו. במכתב מתבקש הרב, שישתדל

אצל הבישוף הקילצאי, העומד להשתתף גם הוא בכנוס הנ"ל, וישפיע עליה, שיביע את דעתו נגד הבויקוט ונגד האנטישמיות בכלל, שהאנדקים מפיצים אותה במרץ רב בין האוכלוסיה הפולנית. במכתב זה צויין גם כן, שבאייכח קהלת זרשה קבלו הבטחות מפי ראשי כנסיה אחדים, שדעתם תהיה לטובת היהודים, ולכן רצוי הדבר, שחלק גדול מהמשתתפים בכנוס זה יביע את דעתו לטובתנו, ובה יסירו את עוקץ ה"בויקוט" העושה שמות במסחר היהודי.

באותו יום שנתקבל המכתב הנ"ל היתה בבית הרב התעסקות גדולה: הרב היה משיא את בתו, והוא וכל בני ביתו התכוננו לנסיעה ארוכה, לעיר קוסטופול אשר באוקרינה, לחתונת בתו. הרב היה במבוכה גדולה. מצד אחד לא יכול היה להזניח ענין, שטובת הכלל תלויה בו, ומצד שני מוכרח היה לנסוע לנשואי בתו, שאי אפשר היה לדחותם ליום אחר. ובאין מוצא אחר החליט לשלוח מכתב בקשה בענין זה לבישוף. עריכת המכתב נמסרה שוב לכותב הטורים הללו. ומפני שלא היה פנאי לרב לחכות אפילו שעה קלה, כי כל בני משפחתו היו כבר מוכנים לנסיעה, היה הכרח לשלוח את המכתב לעיר קוסטופול, לפי הכתובת שמסר לו הרב לפני נסיעתו, ושם יראה את תוכן המכתב ויניח עליו את חותמו, ומשם ישלחו בחזרה לקילץ על שם הבישוף. אולם שגיאה גדולה נעשתה כאן. דברים כעין אלו נעשים בסוד, פה אל פה, ואינם נמסרים בכתב. דברים שבכתב סופם שיבואו לידי גלוי.

החלטתם של ראשי הכנסיה הנוצרית בענין הבויקוט לא נודעה עד היום. כל ישיבותיהם היו בדלתיים סגורות, ושום החלטה פוליטית או חברתית לא נתפרסמה. בכתב העת של הכנסיה "ידיעות הכנסיה" נתפרסמו ההחלטות הנוגעות במישרין בעניני הכנסיה, שהתחילו להראות בה פריצים. תנועתם של המריאווויטים התחילה מכה גלים בין האוכלוסיה הפולנית והיתה מאיימת על שלמותה של הכנסיה. אבל תוכן המכתב, שנשלח ע"י הרב לבישוף הקילצאי, נתפרסם אחר כך בעתון האנטישמי "דווא גרושה". עתון זה התקיף את הבישוף הקילצאי, אוגוסטון לוינסקי, בגדופים וחרפות, בכנותו אותו: "עבד היהודים", "שבת גוי", העומד לצדם של היהודים, השואפים להשתלט על פולין הגורמים רעות רבות לפולנים. וכהוכחה לדבריו הביא העתון הבולווארי הזה קטעים מהמכתב, שבו פונה הרב הקילצאי לבישוף, ידידם של היהודים, שיעמוד לצדם.

ומאותו יום ואילך נפסקו היחסים בין הרב ובין הבישוף.

אמנם, עוד פעם אחת זקק היה הרב לפנות במישרין אל הבישוף לטובת אחיו, בני עדתו.

היה זה בראשית המלחמה העולמית הראשונה. בשנת 1914 בחודש אב נכנסו הראשונים לקילץ הלגיונרים הפולנים ובראשם פילסודסקי. גדוד הקוואקים שחנה מצפון לעיר, גרש את הלגיונרים מהעיר. המפקד הרוסי הטיל על העיר דמי עונשים בסכום של מאה אלף רובל, בתור עונש על קבלת הפנים היפה,

שערכו בני העיר ללגיונרים הפולנים, ואיים בהפצצת העיר, אם לא יסלקו לו קונטריבוציה זו במשך עשרים וארבע שעות.

בינתיים נתן חופש לקוזאקים להתבדר קצת "פיגוליאטי".

החיים שקטו בעיר, החנויות היו סגורות ומסוגרות, שערי הבתים נעולים. התושבים היו חבויים בחדריהם ומתיראים לצאת.

הקוזאקים התחילו שוברים את דלתות החנויות ושוודדים את סחורותיהן. נערים פולניים היו בני-לוייה של הקוזאקים, כדי להראות להם איזו חנות היא של יהודי, ושמה היו מתפרצים ועושים בה שמות; על חנתו של נוצרי היו פוסחים. באופן כזה נשדדו החנויות של היהודים, ולא נגעו לרעה הקוזאקים בחנויות של הנוצרים.

היהודים היו שרויים בצרה גדולה, כי מיד בתחלת המלחמה התחילו דפולנים משסים את החיילים הרוסיים ביהודים.

במצב כזה לא יכול היה הרב לשבת במנוחה חבוי בפנה הבודדה שלו. כראש העדה הרגיש בלבו החם את צערם של בני עדתו, סבל כל יחיד ויחיד נגע ללבו והגיעו למעשים.

כאשר ראה הרב למחרת, כי מעשי השוד של הקוזקים בהדרכתם של הפולנים אינם פוסקים, וחנויותיהם של היהודים נופלות קרבן זו אחר זו, קם והלך בלויית איש רשמי למחצה, חוות, המורה לדת היהודית בגימנסיה הרוסית הממשלתית, אל הבישוף לבקש ממנו להוציא כרוז לתושבים הנוצרים, שלא יוסיפו לסייע לקוזאקים בשוד רכושם של היהודים.

הבישוף היה נסער ונרגש לשמע האשמות, שהטיל הרב על פרחחי הפולנים והבטיח, שיצאה להכריז תיכף ומיד בכל הכנסיות, כי על כל פולני להמנע מעשות נבלות כאלה וגם ישפיע על אחרים, שלא יתנו יד למעשי פשע אלה.

הרב לא הסתפק בהבטחתו של הבישוף, אלא פנה בענין זה גם למפקד הצבא הרוסי ומסר לו על מעשי השוד המבוצעים באורחי רוסיה על לאשרם של היהודים הגיעו האוסטרים והגרמנים העירה והצבא הרוסי עזב את העיר.

היהודים נשמו לרוחה, יצאו מבתיהם, פתחו את חנויותיהם. הפולנים לא הבינו גרמנית; לעומת זאת היהודים, בהכירם את לשונם של הגרמנים והקרבן אליהם ונשא ונתנו אתם, הגרמנים ידעו לקרב את תושבי העיר. והיהודים היו שקטים מפתח שוד ומעשי אלמות.

אולם ימי שבתם של הגרמנים בקילץ לא ארכו. הרוסים פתחו בהתקפה גדולה ליד ורשה, והגרמנים נאלצו להסוג עד קרקוב.

התחילו אז ימים רעים ליהודי פולין בכלל וליהודי קילץ בפרט. התחילו גרושים מהמקומות הסמוכים לחזית; מלשינות הפולנים היתה מחמירה והולכת, ותוצאותיה היו קשות מאד ליהודים. בתי-הדין הצבאיים היו מוציאים יום יום

משפטי מות על יהודים חפים מפשע. עלילות שוא, כי היהודים עוסקים ברגול לטובת האויב, נתקבלו ע"י מפקדי הצבא בהנאה מרובה, כי שמשו להם כאמתלאות על כשלונותיהם במלחמה.

ליד גן העזר הוקמו תליות, ופסקי המות הוצאו שם לפועל. הרב היה מוכרח להיות נוכח בשעת הוצאת פסקי-הדין לפועל. הוא היה יודע, שהמוקעים הם קדושי-העם, כי נהרגים הם אך ורק בשביל שהם יהודים.

כל פעם שהרב היה חוזר הביתה אחרי הוצאת דין מות לפועל על יהודי היה חוזר כסיד, מזועזע עד עומק נפשו. לבו כמעט התפקע למראה מות מחפיר המחכה ליהודי, המתודה לפניו ברגעיו האחרונים. לו היה באפשרותו היה נותן את כל אשר לו וגם את נפשו, אך כדי להציל חיי נפש יהודי העולה לגרדום על לא חמס בכפו. הוא נסה פעם ופעמיים להשתדל אצל הגנרל לטובת הנדונים; אולם בכל פעם יצא ממנו בפחי נפש. הגנרל נזף בו באופן גס, הוכיחו על מעשהו זה, על בואו להטרידו מעבודתו. במקום להשפיע על צאן מרעיתו, שלא יעזרו לאויב, שלא ירגלו לטובתו, בא הוא להשתדל לטובת הפושעים, הבוגדים במולדתם וממציאים לאויב ידיעות על תנועות של הצבא הרוסי. בהודמנות זו שפך על היהודים קיתון של שופכים, חרפות וגדופים. הרב יצא ממנו מדוכדך, שבור ורצון.

מראה זוועות כאלה השפיעו על בריאותו, מיום ליום נעשה רפה וחלש, כוחותיו עזבוהו, שנתו נדדה, לפני עיניו היו מרחפים פניהם של ההולכים למות ושאלה הנוקבת עד התהום: מדוע? למה? היתה משתקפת במבטם.

בני משפחתו של הרב התחילו דואגים לחייו; ידעו, שאם ישאר כאן בעיר הסמוכה לחזית וימשיך גם להבא להיות נוכח בשעת המתת יהודים חפים מפשע, חייו נתונים בסכנה. לכן החליטו בניו, שכמה מהם היו גרים ברוסיה, לקחת את אביהם אל מקום מגוריהם, באמרם, כי אצלם ימצא מנוחה לנפשו המזועזעת, עצביו ירגעו. ושם ישב עד יעבור זעם ימי המלחמה.

הרב עם בני משפחתו עזבו את קילץ ונסעו למחותנם, הרב בעיר חורזל. אבל גם שם לא נרגע לבו ולא שב למנוחתו. מרחוק ראה את סבלות היהודים, את הגרושים ואת פסקי-המות. קרא ושמע את העלילות הנמבזות ואת ההאשמות שמטילים על היהודים. לבו נתפקע, ונשמתו יצאה בטהרה בכ"ט סיון, תרע"ו.

כאשר הגיעה השמועה הנוראה לבני קילץ על פטירת רבם ומנהיגם, הרגישו כולם, כי סר זיווה, פנה הודם. האבל בין בני עדתו היה גדול. ערכו לי מספד מר בבית הכנסת, שבו היו נשמעות דרשותיו הנעלות.

בקילץ נשארה דירתו ובה רהיטיו וספריתו העשירה, במשך זמן רב, כל מי שעבר על ידה אפף אותו צער גדול על שנתיתם המקום וכבה האור הגדול, שהפיץ משם את קרני זיוו על כל בני הקהלה.

ועד היום מתגאים הקילצאים באשר הם שם במי שהיה רבם בר' משה

נחום ירושלימסקי ז"ל, מחבר ספרים בפלפול דאורייתא, מתקן תקנות לטובת בני עדתו, אוהב ישראל ואוהד לתנועת התחיה של עם ישראל במולדתו העתיקה.

זמן לא רב בערך שמש הרב ירושלימסקי בכהונת מרא דאתרא דק"ק קילץ; אולם שמו נשאר זהה עם קהלת קילץ. בעולם היהודי שגור השם הרב ירושלימסקי, רבה של קילץ.

כתב הרבנות למניין של הרב ירושלימסקי לרב בקילץ

בעזה"ת למז"ט ובשמו"צ

התאספנו יחד אנחנו הח"מ ראשי קהל עדתנו טובי העיר נכבדי וחשובי וכן הנושאים בעול מסי הנהגת העיר ובהסכמת כל תושבי עירנו יצ"ו, הננו בוחרים פה אחד לשים את כתר הרבנות דפה"ק קעלץ על ראש הרב האי גאון מעוז ומגדל חו"ב סוע"ה, שמו הטוב נודע למרחקים, פאר הדור והדרו, ותיק, וחסיד חכו ממתקים זכו' וכו' כקש"ת מו"ה משה נחום ירושלימסקי שליט"א הרב אב"ד כעת בק"ק אסטראלענקא והמאושר ע"י הממשלה לפי האחוואלא שהיתה ביום ד' פ' בהעלותך י"ג לחודש סיון דהאי שתא, וקצבנו לכבוד הכ"ת שכן קבוע סך אלף וחמש מאות רז"כ לשנה מלבד רח"ש וכל הכנסות העיר השייכים לאב"ד מרא דאתרא כנהוג בכל ערי תפוצות ישראל.

וכבוד הדר הגאון הנ"ל יקבל המשרה על שכמו לנהל את עדתנו ולרעות את צאן מרעיתו על מי מבועי התורה והדעת להעמיד הד"ת על תלה ולהיות לשם ולתפארת.

בי דינא צדק יהי' קבוע בביתו בחברת המו"צ דפה"ק אשר יבואו לבית הכ"ת בכל יום ויום בשעה הקבועה, ולהיות עיניו פקוחות על כל חבורות בני העיר אשר כבר נוסדו ואשר עוד יוסדו בימים הבאים לנחותם במעגלי צדק ולהטותם בדרך הנכוחה והישרה, כללו של דבר להיות הרב הגאון הנ"ל רוח החיה באופני כל צרכי העיר ע"פ התורה והיראה לעמוד בפרץ ולחזק כל בדק, ובכללות שנה ראשונה ניתן לו שני אלפים רז"כ בכל שנה, כתב הרבנות הזה יעמוד בתוקפו על זמן משך שלוש שנים מיום דלמטה, ואי"ה ברצות ה' דרכנו יהי' לאל ידינו להשאיר את כתב הרבנות הזה על השנים הבע"ל והשי"ת יהי' בעזרת ובעזרתו להצליח בכל דרכיו ודרכינו להרים קרנו בכבוד וקרן כל בני העיר תרם ותתנשא לברכה ולהצלחה ולשלום אין קץ עד ביאת ינון בב"א.

עכ"ז הסכמנו בלב שלם ובנפש חפצה והכל שריר וקים.

מוצש"ק אור א' לסדר "ואת אשר יבחר בו יקריב אליו" כ" דסיון

שנת ה' תרס"ב לפ"ק קעלץ יצ"א. —

שמחה בינם יזאלסקי, אביגדור רייזמאן, אליעזר טענענבוים, חיים הכהן; מענדעל אייזענבערג, יצחק קאמינער, ג. מישפיענקי, שמואל פיעטראווסקי, שמוליק

רייזמאן, יעקב מאלניאק, משה יחיאל בעסטער, מאיר אייזנבערג; דוד האסמאן; יעקב הלל פאסירמאן, משה פיאטרקאווסקי, לייביש בלאכאראוויטש, שמאי הכהן קאלכשטיין; דוד זילבערשפיץ, משה בהר"י סלאוואטיצקי, שלמה יעקב מיאדאוויץ, משה אלבירט, יוסף שלאמאוויץ, משה לעווקאוויץ; ישראל שמואל אלפארט; יוסף פישמאן; ברוך מאשנברג; יצחק איטשה באליצקי; נפתלי הכהן עלענצווייג, יצחק מאיר גאלדבערג, שמואל אבא באליצקי, עזריאל פוקאטש; מרדכי ראזענבערג; פייבל פינקעלשטיין; יחיאל שעהנפעלד, דוד גדלי' שאפיר, אביגדור ליטאהער ב"א הגביר המנוח ר' חיים טיקאצניער באסטערלענקא, ח. אלטער מארבוערג, הק' חיים דוב הירשזאהן, צבי יהודה אברמאוויץ, ישראל מאיר שאפיר, מנחם דוב פיערקסקי, מאטל שאפיר, חיים קאנער, חיים טענצער, יצחק מאיר בעסערגליק, יחיאל מיכל הכהן, שלמה צימערמאן, יצחק צבי קאמינער, אנשיל פרייטאג; אברהם ישוכיר גארפינקל; יהודא ליב אלפארט, מרדכי בארנשטיין, שמעון סאסנאווסקי, משה דוד אייזנבערג, שלמה בעסער; יהושע העשל צוויגעל; יחזקאל פאפארשטק, זכרי' ראזענבערג, ש. אייזנבארג; יעקב יצחק גרינבערג; מאיר הורוויץ חתן ר' חיים הכהן, מאטל בימקע; יוסף זילבערשטיין; חיים ווינטראב; יחזקאל בימקע, ברוך יוסף הכהן עלענצווייג, ישראל מאיר ציטרין; אהרון קארינגאלד, שלמה אייזנבערג, יהודא יודל ראטשילד; אהרון עמנואל גאלדבערג; יוסף גרינבערג, משה כהן אדלער, יוסף שמעון היין; שמואל האגערמאן; העניך לעווקאוויץ, מנה כהן; אברהם בער אייזנברג, יחזקאל פארטינסקי, יונה הכהן שפירא, משה מרדכי פראהמאן, מיכאל מאיר מינץ, יצחק מאיר קאנער, יצחק מאיר בעסער; הערש מאזופע; אברהם יוסף בעסטער; יוסף קארינגאלד; יצחק איטשה לאדאווסקי; פנחס הכהן זאהרמאן; משה זאב ליפקע; משה צבי שו"ב רעכט, שלמה רובינשטיין, מאטיל פעלדמאן, מרדכי-גימפל מאשקאוויץ, יצחק מאיר אלעזר צוקערמאן, יוסף יצחק רובינשטיין, שלמה זילבערשטיין, יהודא לייביש גאלעמביאווסקי, דוד פעלדמאן, יצחק גרשון אברהם בעקרמאן, אלטר דייטלצווייג, משה יוסף אלמער, יונה ווייסמאן, פישל אשר קאזאלאווסקי, יוסף זוירמאן, ישעי' הירשעברג, אברהם חיים בעקרמאן, חיים שלמה כהן אדלער, לייביש ליבערמאן, שמואל פייבל לאדאווסקי; שכנא בר' דוב פריבלאן, צבי טענווארצעל, דובערש בימקע, אברהם יצחק זילבערשטיין, מרדכי יוסף וויצמאן, נאטע גאטמאן; יעקב שלמה מאשקאוויטץ, יו"ט ליפא צבי קאמינער; הרש מרדכי גרנעק, אברהם לאדאווסקי, יצחק מאיר שעהנפעלד, שמואל אהרון גארפינקעל, אלעזר כהן, בערל עלענצווייג, יעקב יוסף בהר' הג' דואידיסלאוו, צבי הירש גרינשפאן בר"י, חיים יהודה אייזנבערג, זאב וואלף האלאינר; שמואל יעגער, שלמה זלמן בראק; צבי אריה אלבערט; ישראל מאיר העשל גאלדבערג, אלימלך זילבערשטיין, חיים שידלאווסקי, חנוך העניך קאמינער, בערל שטראזבערג; שמואל גאט; נטע

זאב ווייסבוים, ישראל אייזיק קינד; יעקב מאנעלא; ראובן עדעלשטיין, דוד גארפינקעל, אלי מאיר חמעלאש.

אנחנו ראשי עדתנו יצו מאשרים ומקיימים חתימת אנשי עדתנו וברצות ד' יופיע הכ"ת שליט"א בעירנו וכבודו אלינו יראה או יבואו אל החתום האנשים אשר עוד נפקד מקום חתימתם פה. משה מנחם מנלי הכהן פעפער, אלי נפתלי אייזענבערג, משה חיים קאמינער, יצחק בצלאל בהרב המנוח דוד זצ"ל רב"ד דפה הק'.

נוסח התקנות שתקן הרב ירושלימסקי תקנות למלמדים

אנחנו המלמדים דפ"ק קיעלץ מקבלים עלינו באו"ש ובח"ח לעסוק בעניני המלמדות באמונה כאשר הי' נהוג בתפוצות ישראל מדור דור ושללא להתאגד לשום אגודות או אגודה ושללא לעשות שום תקנות חדשות שלא היו עד כה, זולתי אם יהי' איזה דבר בינינו נביא עד לפני הרב הגאון האב"ד שליט"א ובית דינו והם יפסקו בינינו.

עוד זאת הננו מקבלים עלינו בהסכם הגאב"ד נ"י ובית דינו שאין על שום מלמד לילך אל הבעלי בתים בעניני עסקי המלמדות טרם החג, היינו מחוה"מ בשום אופן. — כל זה הננו מקבלים עלינו מרצוננו הטוב בלי שום כפי' ואונס לקיים כל האמור מעלה בכל תוקף. ובעה"ח יום ג' פ' נצו"י תרס"ו פה קיעלץ.

הלל אוברמאן, יהודא יודל ראטשילד, לייבל גערטנער, יחיאל דוד חראבערסקי; שמחה בינם ויערזבע; בעריש בעקער, מרדכי מענדל בן דמ"ץ חמעלניק, נפתלי אייזנברג, יעקב צוקערמאן, מרדכי חארענדארף, זאב פוקס, מנחם מנדל בארינשטיין; זישא בידערמאן; לייבוש מענדל; לאפט; מרדכי גאלדשמיד זעליג גרינשפאן; ברוך שאול ראטערבאנד; יהושע שלמה לעשק; ידיד' גנאט; מאטיל שטערענשוס; וואלף הורוויץ; יצחק ומשה גוט; ברוך אורבאך; מרדכי מלינסקי; מרדכי מנחם געפנער.

כאשר נתוספו מלמדים בעירנו שלא חתמו עוד על התקנה וח"ח וא"ש מכתב הנכתב מעל"ד ביום ג' פ' נצו"י שנת תרס"ו, נתאספו בפקודת הרב אב"ד לבית דינו כל המלמדים שנתוספו בסוף אלול שנת תרע"א פ' נצו"י יום ג' ד' ה' וכולם החתומים מטה מקבלים עלינו באו"ש בכל תוקף ועוז כל התקנות הנ"ל, המבוארים מעל"ד בלי שום שנוי כלל והכל נעשה ברצון הטוב ובהסכם הרב ובית דינו.

באנו עה"ח יום הנ"ל פה קיעלץ.

תקנת האופים

אנחנו האופים דפה קיעלץ הח"מ התאספנו יחד בענין מצוה וסבלנו על עצמנו, שלא לעשות שאור ועיסה בש"ק וכן להכין בש"ק שאר צורכי האפי', כגון להחם מים בשבת לצורך האפי' בחול. כללו של דבר להיות נזהרים בענין

שמירת שבת קודש בבתי האפי' אף על ידי עכו"ם. ורק להתחיל כל מלאכת האפי' בליל מוצש"ק אחר זמן הבדלה. וכל זה מקבלים אנחנו באיסור ושבועה ע"ד הרב שליט"א ובית דינו ואסור לנו לעשות שום ערמה לגרום שיהי' עשיית הכנת השאור ושאר מלאכת האפי' נעשים בשבת קודש, רק אדרבא כל אחד מאתנו מחויב להשגיח היטב שיהי' נשמר בבתי האפי' מצות שבת קודש לכל פרטי'.

וכ"ז נעשה מרצוננו הטוב בלי שום התרה בעולם וקראנו בע"פ כל הכתוב למעלה וע"ז בעה"ח יום ד' כ"ד למב"י עת"ר לפ"ק קיעל"ג

נאום משה גולדבלום
נאום אלעזר גאדפריד
נאום יוסף וואסער
נאום ברוך שטערנוויס
נאום ישראל יצחק בארכאוויץ
נאום מאיר מיצענמאכער

אחרי פטירתו של הרב הגאון מנ. ירושלימסקי ז"ל, שמו כל בני הקהלה את עיניהם בבנו של רבם הראשון, ר' גוטמן הכהן ז"ל ר' אברהם אבלי, שהיה עד פטירתו של הרב ירושלימסקי ז"ל ראב"ד בקהלת קילץ.

משפחת רפופורט, משפחת רבנים, נצר מגזע גאונים, שלחה פארותיה בקהלות רבות בישראל, והיתה משכן תורה ומדות תרומיות. וללא התנגדות מאוזה צד שהוא עלה ר' אבלי ז"ל על כסא הרבנות בקהלת קילץ.

כל בני העדה היו מכבדים ומעריצים את רבם ר' אבלי. הוא היה פורש את כנפיו על כל חלקי הקהלה בלי שים לב לצביונם המפלגתי. בהיותו בעצמו אדוק ומחמיר, לא היה קנאי וזיה מקרב את החפשי בדעות באותה חבה ואהבה, שהיה מקרב את החסיד ואת שומר המצוה. שיטתו היתה: "לא באש, ולא ברעש ד", אלא בקול דממה דקה".

בזמנים הללו, היה אומר, בעת שהתגברה ההפקרות והתפשטה פריקת עול תורה ומצוות, אין מקום לקנאות. הקנאות תוסיף כח ללהבה, שמן למדורה. לכן היה גם בלתי מפלגתי. רצונו היה שתגיע השפעתו לכל חוגי העדה. למעשה היה נוטה בלבו גם לאגודת ישראל וגם לציונות, ביחוד, לחלק ממנה הדוגל בדגל התורה. ברצון רב היה מרשה לכל מטיף, נואם, תעמלן ועסקן ציוני לשאת את דבריו בבית הכנסת. היה מקרה, שגם יצחק גרינבוים, למרות אנטי־דתיותו, בבקרו את קילץ נאם בבית־הכנסת.

הוא לא רצה להתערב בריב המפלגות, שהיו מתרוצצות ברחוב היהודי, והיה אומר: הרי כל מפלגה דורשת את טובת העם, זו בוחרת בדרך זו, וזו — באחרת; סוף סוף יתאחדו הדרכים — ומכולן תצמח תשועת העם. לכן היה דביב לכל; כל אחד היה מבטא את שמו של הרב ר' אבלי שלנו במין חבה,

שזיתיה בה גם קצת גאווה, שקהלת קילץ זכתה שרב כזה, נוח למקום ונוח לבריות, יעמוד בראשה.

דרשותיו ונאומיו התאימו לתכונות רוחו. בדרשותיו לא הטיף מוסר בקול חוצב להבות אש, באיומים ובענשים; אלא היה פורש כשמלה את דברי חז"ל, מראה בטוב טעם את האור הגדול ההולך ובוקע מתוך תורתנו הקדושה; היה מגלה את המוסריות הנשגבה הכלולה במצוות המעשיות; היה מסביר לשומעיו את הקדושה, שהתורה משרה על היהודי העוסק בה לשמה; היה מוכיח בדבריו חן, שתכליתם של חוקי התורה היא לרומם את האדם מעל פני הגשמיות, הבהמיות ולנטוע בו מדות טובות. דבריו ודרשותיו היו מכילים רעיונות מוסריים שעל ידם והשתדל להשפיע

הגר"א רפפורט זצוק"ל

על שומעיו, שהיו באים בהמונן לבית-הכנסת בימים, שהיה נושא את מדברותיו אל בני עדתו.

הוא היה מופיע גם כנאום מצויין. כרב דמתא, כרועה רוחני של קהלתו היה עליו להשתתף בתפלות, שנערכו בבית-הכנסת ביומי דפגרא לשלום המדינה ולשלום מושליה. בהזדמנויות כאלה הקסים הרב את הנאספים, שביניהם היו גם נציגי השלטונות, בנאומיו היפים מצד צורתם ונשגבים מצד תכנם. מבין דבריו בצבצו פרחי סגנון יפה וגם התבלטה גאווה לאומית.

לפלא היה בעיני רבים, שהרב הזה, שהקדיש כל שעותיו ללמוד התורה, הספיקה לו השעה לסגל לו גם-כן את הסגנון המודרני וידיעות העולם כאחד הסופרים והנאומים שאומנתם בכך.

זוהי דמותו הרוחנית של רבנו, דמות מלאת-חן ופשטות, שדעת הבריות היתה נוחה הימנו.

גם אנשי בית-דינו, היו מתאימים לרוחו. הוא היה משפיע עליהם באישיותו המופתית. הוא היה להם למופת באופן התנהגותו עם בעלי-הדין שבאו אליו בריבותיהם וסכסוכיהם. מבין חברי בית-דינו הצטיינו במיוחד ר' אלתר הורברג, שהיה מכונה אלתר מורה הוראה וזהו דרשן מצויין, למדן ובקי במכמני התורה, ור' הירשל גרינשפן, חסיד והצנע-לכת, אבל מלא וגדוש בהוויות דאביי ורבא ובפסקי הלכות.

בשאלות אסור והתר נקט ר' אבלי ז"ל צד המקילים, חס היה על ממונם של ישראל, שלא ילך לאבוד.

ארץ־ישראל היתה תשוקתו; השתוקק לשלח תחלה את בנו לארץ־ישראל, כדי שיפנה גם לו מקום ופנה בענין זה להרב הראשי של תל־אביב, לרב עמיאל ז"ל, שישתדל בדבר השגת סרטיפיקט בשבילו. אולם בינתיים פרצה המלחמה, וגורל קהלתו היה גם גורלו. שלשלת הרבנים הארוכה, אשר ר' אברהם אבלי הכהן ז"ל, היה בה חוליה חשובה — נפסקה.

אדמו"רי קילץ

קהלת קילץ גדלה, התפתחה בחומר וברוח. מה היה חסר לה? היתה חסרה קדושת צדיקים, קדושי עליון. הקהלה היתה זקוקה לאדמו"רים שיקדשו את המקום. ואמנם הקהלה התחילה מושכת אליה את הצדיקים מהמקומות הסמוכים והם באו לשכון כבוד בקהלה ההולכת ומתפתחת והפיצו את קרני זיום במישרים על בני העדה וקדשו את המקום ואת יושביה.

הראשון בא לקילץ האדמו"ר מחנצ'ין ר' חיים שמואל הלוי האראוויץ ז"ל. ארשם פה את שלשלת יחוסו הרם:

(א) הרב הצדיק הזה היה בנו של הרה"ק ר' אלעזר ז"ל.

(ב) בן הרה"ק צבי הירש, אשר נהג צאן קדשים בלובלין אחרי אביו.

(ג) בן הרה"צ הקדוש המפורסם, בשם ה"חזנה מלובלין" מו"ה ר' יעקב יצחק הלוי הורוויץ זצ"ל. וכן הלאה עד משפחת רבנו בעל השל"ה הקדוש. האדמו"ר מחנצ'ין היה מצד אמו נכד הרה"ק ר' יוסף עפשטיין מעיר חדשה — ניי שטאט — המפורסם בשם "היהודי הטוב" — "דער גוטער יוד", שהיה בנו של הרה"צ המפורסם מו"ה קלנימוס קלמן אפשטיין, אשר נהל עדת חסידים בק"ק קראקא. מחבר הפירוש על התורה "מאור ושמש".

לאדמו"ר מחנצ'ין היו חסידים רבים בערי פולין, שהסתופפו בצלו. גם בניו ונכדיו הוכתרו בכתר אדמו"ר ונתפרסמו לאדמו"רים ידועי־שם וגם אליהם נהרו חסידים למאות ולאלפים.

האדמו"ר מחנצ'ין היה טפוס מיוחד במינו. הוא היה עוסק יותר בנגלה מאשר בסתר. הוא היה אומר: "הנסתרות לה, והנגלות לנו וכו'".

הוא לא היה מגיד "תורה" בשעת הסעודה, כמו שנהגים אדמו"רים. רק ליחידי סגולה הראויים לכך, אשר מוחם היה קולט את סודות התורה, להם היה מוסר את חדושי ואת גלויי ברוי דאורייתא ואתם היה מתיחד לשעות; והם היו מפרסמים ברבים את גדלו של רבם. גם לחסידים, שמדרגתם לא היתה כל כך גבוהה, היה בכל זאת לעמוד אש, שהיו מתחממים לאורו. עליהם היה משפיע בדבוריו הקצרים והמלאים מוסר. ובכלל היה מורה דרכי עבודת ה' לקהל מעריציו בהתנהגותו ובדרכיו.

בני תורה חבב בכל לבו; בראותו צעיר בעל כשרונות ושקדן בלמודיו, היה מקרבו אליו ונשא ונתן אתו בסוגיות דאב"י ורבא כאלו היה חברו. הוא היה האדמו"ר היחידי בזמנו, כמדומני, בפולין, שהיה חותם על העתון "הצפירה". מלבד גליונות העתון היה גם מקבל את כל התוספות לעתון; ספרי חז"ס ונ"ס. אחד ממשמשי הצעירים, מאטיל פיניעס, או "בחור", כפי שהיה הרבי מכנהו, הביא לו בכל יום בשעה האחת עשרה לפני הצהריים מבית הדואר את העתון. מתנגדי, חסידי גור, היו מרגנים אחריו, שמביא הוא דברי אפיקורסות לביתו, אולם הוא לא שם לב לדבריי קנטור שלהם, והיה ממשיך לקרוא בעתונות העברית. הקרובים אליו היו מתרצים את מנהגו זה, שקשה היה גם בעיניהם, היתכן לקרא את דברי חז"ס ונ"ס, שהיו מוחזקים לאפיקורסים, — הרי הם בעצמם היו מוציאים מספר "היד החזקה" לרמב"ם את הדף, שבו היתה מודפסת תגהתו של חז"ס לפרק קדוש החודש, — אבל, היו אומרים, הרבי סובל מעצירות והוא שווה בבית הכבוד זמן מרובה, וכדי שלא יבוא בינתים לידי הרהורי בדברי תורה, היה קורא בעתון את חדשות היום, שהיו מעסיקות את מוחו ולא בא לידי הרהור בדברי קודש במקום זה.

איך שיהיה הנימוק והטעם — הקריאה ב"הצפירה" ובמאמרי חכמה של חז"ס הקנתה לרבי דחנצ"ן ידיעות בהויות העולם וגם במדעים. הרבי היה מגיד מראש, למשל, מתי יהיה לקוי לבנה או לקוי חמה. החסידים התמימים, בשמעם מפי רבם, כי ביום פלוני ובשעה פלונית יהיה לקוי חמה או בלילה פלוני — לקוי לבנה, חלקי או שלם, התפלאו ויחסו ידיעה זו לרווחה הקודש השורה על רבם. התמימים הללו לא ידעו כי הרבי שאב את ידיעותיו מהעתון שקרא. חצר האדמו"ר בחנצ"ן הצטינה משאר בניני העיר. לארכו הדרומי של בית-הרבי השתרע גן ובו סוכה, שבה היה הרבי יושב בימי הקיץ ועוסק בתורה ללא הפרעה. קולות צפרי רוח היו מתעריבים עם קול התורה, שהיה בוקע ועולא מתוך הסוכה והוו הרמוניה נפלאה.

סדרי ביתו הפנימיים היו ערוכים בטיב-טעם. לרבי היה חוש מיוחד ליופי. רהיטי הבית ומערכת השלחן היו לפי האפנה החדשה. ובכלל, הליכו, לברוש היו מפיקים חן מיוחד.

חסידיו, בני ביתו ומשמשי ידעו את סגולות-נפשו של רבם שמקפיד הוא על המדות, שתלמידי חכמים מצטינים בהן; לכן השתדלו להרחיב את

דעתו בדירה נאה, בכלים נאים. תקנו לו גם מקוה מיחדה בחצרו. היא היתה עמוקה מאד. בחמשים מדרגות היו יורדים אליה. המים היו שם זכים וקרים כקרח.

לאדמו"ר זה היתה מרכבה נהדרה והיה נוסע בה כאחד הרזנים. אחרי השרפה שפרצה בחנצ'ין ושהחריבה את מחצית בתי העיירה וגם את בית האדמו"ר בתוכם, העתיק הרבי את משכנו לקילץ. אולם מאז סרה ממנו הרחבת-הדעת. לא מצא במקומו החדש את הנוחיות, וביחוד את המנוחה והשקט, שהיה זקוק להם.

רק שנים אחדות זכתה קילץ לאכסן את האדמו"ר מחנצ'ין. בימי המלחמה העולמית הראשונה נפטר והלך לעולמו. בשנת תרע"א, ח"י בטבת, יצאה נשמתו בטהרה. ללויתו באו אלפי מעריציו מהסביבה, ביניהם רבנים, ראשי העדה. האבל בעיר היה גדול. ביום זה היו החנויות סגורות; כולם בטלו ממלאכתם ובאו לחלוק כבוד לרבם, שהיה להם בחייו ליועץ, למגן לפטרון. על קברו בנו חסידיו „אוהל" ובו הציבו מצבת-זכרון וחרתו עליה הדברים דלקמן:

הוי אבי, הוי גזע קדוש, רכבי ופרשי!
 רבבות אלפי ישראל פה ינהו, יצוחו,
 בבכי תמרורים יצעקו: הוי גאוני וקדושי!
 ילילו: הוי נדיב! הוי שמשותינו נדעכו!
 חמל על כל דל, בעל חלי ומצוקה,
 תיאשו מחיים, מכל רופא ויועץ,
 יגישו אליו עצומותיהם, את הלחץ והמועקה.
 מהר להושיעם מכל מחלה.
 שקוע בתועבותיו, מתחלה תחלואי הנפש
 מהר אך לבוא אל צל קדושתו, —
 ויחלצו וימשהו מטיט ורפש;
 אף רחצו למשעי מצחן חלאתו.
 לאלפי חסידיו ולמרי נפש זולתם
 בתפלה המציא להם ישע, עצה ותושי';
 נסה נס ומופת ויצילם מצרתם,
 הוציאם לרוחה ויהפך צרה לישועה.
 רבים השיב מעוון ומשיבם אל אמת,
 אל עבודתו, עבודת הקודש בנפש נלהבה.
 ירה בהם חציו עד התהלכו
 עד השליכו שקוציהם וילבשו ענה,
 זרח באור אמונה, באור יראת-שמים,
 הלהיב לבות ונפשות ישראל ויקדשם.
 צדיקים גם במותם קרואים חיים.

לאהל המועד הזה יצא כל מבקש השם. תנצב"ה.
ומדי שנה בשנה ביום פטירתו היו באים מאות חסידים ומעריצים על
קבר צדיקם, היו מדליקים נרות ומשאירים פתקאות על מצבתו ונותנים
„פדיונות“ לאלמנתו הרבנית, הצדקנית, שהאריכה ימים אחרי פטירת בעלה.
בית הקברות הקילצאי נתעלה במעלה ע"י „אוהל“ הצדיק הראשון שהוקם
שם. אדמת קילץ זכתה, כי בעפרה ינוח גוף קדוש וטהור, ובזה נתקדשה גם
העיר, שהיתה נחשבת מקודם בעיני היהודים כעיר טמאה.
אחרי פטירתו של האדמו"ר מחנצ'ין הכתירו החסידים את בנו של המנוח
ז"ל, את רבי אליעזר לממלא מקומו. אחיו הבכור ר' השיל היה יושב על כסא
הרבנית בעיר אלקוש עוד בחייו.

אולם הרבי ר' אליעזר לא האריך ימים, ימי המלחמה דלדלו את בית
האדמו"ר, המחסור היה האורח התמידי אצל משפחתו. לרגלי חזית המלחמה,
להיתה סמוכה לקילץ, פסקה תמיכת חסידיו. אמנם בעלי הבתים שבעיר היו
שולחים את נדבותיהם לכלכל את בית הרבי, אולם „הקומץ לא השביע את
הארי“, בנדבות אי-אפשר היה לכלכל בית בעל נפשות רבות. בית הרבי שהיה
מתכלכל ברווחה בימים הקודמים התחיל יורד מטה מטה. והרבי ר' אליעזר
נפטר בערב שבועות, שנת תרע"ט, ומנוחת כבודו באוהל-אביו, ועל מצבתו
נזרתו הדברים הבאים להלן:

הנאהבים והנעימים בחיהם.

המות קדושתם זבק וחבר שניהם;
אבד צדיק מישראל, ואיש אלקים מבני אדם.
לב קורע חלל, כי אבדו חסידים כבודם
יזל מים כל עפעף, ותשאי נהי עדת האל
על צדיק ושר-אלף, כי נפל בישראל
זועקות המעלות והמדות, מי יורנו לכל הבאים?
רבנו, איש חמודות, מי ישמיענו מדבריק הנעים?
בהלו נרו

הוחשכו ראות בארובותיו
השמים קדרו וכבו למשותיו.
חכמה יש כאן, זקנה אין כאן, על זה דוה לבנו!
ימי שנותיו גן, מגן סדרי אורייתא, הלך לגן עדנו.
יום ערב שבועות, שנת עטרת, הוסרה עטרת ראשנו.
מ"ט לספירה הכין עצמו בטהרה לקבלת תורתך.
שזמו שמים ותאבל הארץ, כי מפגיע אין בעדנו.
מה אעידך? מה אנחמך? כי גדול כים שברנו.
ויזעקו כל יודעי צדקתו ומדותיו הנאהבים.
אבן-מצבה קטנה מהכיל מעשיו הטובים.

לעד תעמוד זכותו וזכות אבותיו הקדושים.
זכר צדיקים וקדושים לריח הניחוח, כאשים.
הבא לאהל ונפשו ישוח, התפלה ור' וישועתו יצמיח.
אחרי פטירתו של האדמו"ר הכתירו החסידים את אחיו של הנפטר ר'
שלום; אבל גם הוא לא האריך ימים. בשנת תר"פ, ח"י חשון נפטר וחצבו לו
קבר באוהל אביו ועל מצבתו נחרתו הדברים דלהלן:

הארץ רעשה ביום שהזיעו שומרי הבית קדושים,
שלמות למודו והתמדת מעשי קדושתו, היו פאר מקדושים
בר-אבהן ובר-אורין, תליתאי מגזע קודש הקדשים
נפל שר וצדיק גדול וקדוש במשפחת צאן קדשים.
השמים קדרו, דעכו וכבו; שליט במצוותיו בארץ ובשמים.
חין יראתו, יחידות מעשה הכבודות, קדושתו לאלקי השמים.
שואגים, מרעישים ומשמיעים אבדתו ליהודים.
הנלוים לצדיקים והמסתופפים יחד בצל קדושים.
זכותו יגן עלינו, בדמי ימיו עלה למרומים.
זכר צדיקים וקדושים למעלה למרומים התעלו אב ובנים.

אחרי פטירתו של ר' שלום נתעלה למעלת אדמו"ר גיסו ר' יצחק שלמה
ז"ל. אולם בימיו סר הדור, פנה זיוו של בית האדמו"ר מחנצ'ין. הוא היה
ממשיך בקיומו; אולם הקיום היה כבר עלוב ומחוסר-פרסום. הדורות נשתנו;
הדור הצעיר לא היה נהנה אחרי החסידים. חצרות האדמו"רים הגדולים היו
מושכים את עדת החסידים למרכזם. בשביל הנמושות מבין האדמו"רים נשארו
עוד רק זקני בעלי המלאכה ונשים זקנות, שהיו מכלכלים את בתי האדמו"רים
בפדיונותיהם ובנדבותיהם.

מנכדיו של האדמו"ר מחנצ'ין זצ"ל הכי נודעים הם: האדמו"ר מפיסצ'נה,
בנו של האדמו"ר מגרודניסק ז"ל, והאדמו"ר מפילץ, בנו של ר' אליעזר ז"ל;
שניהם נספו בימי השואה, שבאה על יהדות פולין.

האדמו"ר ר' מוטלה טברסקי ז"ל

לקילץ בא להשתקע גם האדמו"ר ר' מוטלה טברסקי ז"ל, שהיה ידוע
בשם "הרבי מקחמיר". הוא היה.

- (א) בן ר' אברהם המגיד מטריסק, מחבר הספר "מגן אברהם".
- (ב) בן ר' מרדכי מאטיל, המגיד מטשרנוביל, מחבר הספר "לקוטי תורה".
- (ג) בן ר' מנחם נחום, המגיד מטשרנוביל, מחבר הספר "מאור עינים".
- (ד) בן ר' צבי הירש.
- (ה) בן ר' נחום גאון.

האדמו"ר הזה היה טפוס שונה לגמרי מהאדמו"ר מחנצ'ין. הצדיק ר' מוטלה ז"ל עסק בעיקר בנסתר. תורותיו היו מלאות נוט"ריקון וגימטריאות. חסידיו הצטינו לא בלמדנות, אלא בהתלהבות בעבודת ה'; תפלותיהם היו בדבקות רבה. גם סעודות המצוה ושלהם — היתה בהן מעבודת ה'. תפלה, זמרה, אכילה ושתייה — בכל היה אצלם מעין עבודה קדושה. בכל מעשה ומפעל צריכים לכוון כוונות. בכל מלה, בכל אות ותג — בכל יש סודות ורזין. אדם צריך להזהר תמיד, שלא יפגם חלילה בעולמות העליונים ע"י מחשבה זרה, דבור קל או מעשה בלתי הוגן.

הרבי הזה היה מקפיד מאד על הטהרה, טהרת הגוף והנפש. הוא היה דו"רש מהבאים אליו ב"פת" קאות" פדיונים גדולים. ברכה, בקשת רחמים לחו"ל לה היו עולות לזקוק להם בדמים מרובים. חנם לא היה נותן שום סיוע, גם

עצה קשה היה להוציא ממנו בלי פדיון.

רבים היו מתפלאים על דרכו זה. היו שואלים: למי אוגר הוא את הכסף? הריהו חשוך בנים? אולם מעריציו היו אומרים, שכוונה עמוקה חבייה בדרכו זו. הרבי היה סובר, שאדם, שיש לו איזו בקשה, משאלה מאת ה', והוא אינו מסוגל להקריב קרבן-כסף בשביל הדבר שהוא מבקש, סימן הוא, שגם

בקשתו אינה רצינית, כי אינה כדאית לו להקריב בשבילה אפילו חלק קטן מכספו, לכן אינו ראוי לברכה או לבקש רחמים בעדו. "קרוב ד' לכל קוראיו, לכל אשר יקראוהו באמת", — אומר הכתוב. ההספדה הזאת "לכל אשר יקראוהו באמת", באה להודות, כי הקריאה צריכה להיות מתוך נפשו ונשמתו ולא מן השפה ולחוץ, כי אז תהיינה הברכה והתפלה לשוא.

ה"פדיון" שקבל הרבי לא קבל לטובת עצמו, הוא בעצמו הסתפק במועט, אלא לטובת המבקש. "לב טהור ונשבר, אלקים, לא תבזה". המחשבה, הכוונה האמתית והרצינית פרעלות את פעולתו ואינן שבות ריקם.

איש לא ידע לאיזו מטרה השתמש בכסף הפדיונות. אבל אחר פטירתו, כשנגשו החסידים לחפש במגרות ארונותיו, למצוא את המטמון, הוון, שנשאר אחריו, לא מצאו כמעט כלום.

הליצנים שבעיר היו אומרים, שאחד מחסידיו, שלן בבית רבו בעת פטירתו, שלח ידו באוצרותיו, שהיו טמונים במקום ידוע לו מבלי שירגישו בדבר.

גם לאדמו"ר מקחמיר ז"ל נבנה אוהל בבית-הקברות הקילצאי, הקרקע הסמוכה לקברות הקדושים נתיקרה במדה רבה, כי רבים רצו, שאחרי מותם ינוחו עצמותיהם בשכנות צדיקים וקפצו על הקרקעות הסמוכות לאהליהם.

האדמו"ר מפינטשוב

בראשית המלחמה בא לקילץ האדמו"ר מפינטשוב ר' חיים מאיר פינקלר, אחי הרה"ק ר' הלל מראדושיץ, בני הרב הגאון ר' יצחק, שהיה חתן הרה"ק, בעל מופת מפורסם ר' ישכר בער מרדושיץ. האדמו"ר מפינטשוב היה גאון בתורה, בנגלה ובנסתר. צדיק יסוד עולם, צם ומסתגף במשך עשרות בשנים. חיבר חבורים רבים בתורת הנסתר. הוא לא האריך ימים במקום משכנו החדש. הלך לעולמו ביום כ"ט שבט שנת תרע"ז. גם לאדמו"ר זה הוקם אהל בבית-העלמין.

אחר פטירתו מלא את מקומו בנו הרב הצדיק ר' אליעזר. שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה העתיק את דירתו לסוסנוביץ, ונפטר שם בשנת תרצ"ו. לאדמו"ר זה היו שני בנים, עסקני צבור ידועים בקילץ. הבכור הרב ר' פנחס (פיניץ), למדן ומצויין במידות שמילא אח"כ את מקום אביו והצעיר הרב ר' יצחק. כאשר קמו מפלגות בישראל התמסרו האחים פינקלר לפעילות צבורית-מפלגתית, ר' פיניץ פינקלר פרש לימין והיה חבר פעיל באגודת ישראל, שנוסדה בקילץ באותם הימים. ר' יצחק פינקלר פרש קצת שמאלה והיה לציוני, ציוני מזרחי.

שני האחים התחילו מתחרים זה בזה; כשיסד ר' יצחק חדר "מזרחי"

בשם "יבנה"; הקים ר' פיניע חדר "יסודי תורה". זה עושה נפשות לחדר "יבנה", וזה לחדר "יסודי תורה".

בבחירות לקהלה הופיעו שניהם ברשימות שונות, זה ברשימת החרדים וזה ברשימת הציונים. ומכיון שהועמדו במקומות הראשונים ברשימת המועמדים, נבחרו שניהם למועצת הקהלה. ושם היו מתנגחים שני האחים בעניני צבור. האז הבכור היה דורש, ששלטון הקהלה ישם לבו רק לצרכיהם הדתיים של תושבי קילץ היהודים; האז הצעיר, להפך, דרש, כי שלטון הקהלה יטפל בכל עניני הצבור וצרכיו, מלבד ענינים מקומיים, התופסים מקום ראשון בתפקידי

הרב הצדיק ר' אליעזר פינקלר זצ"ל

הקהלה, צריכה היא גם כן לשים לב לענינים לאומיים, להקציב הקצבות כספיות לקרנות הציוניות, לתת סיוע ותמיכה לחלוצים מחוסרי אמצעים, המתכוונים לעלות לא"י וכו'.

לשוננו של יצחק פינקלר, שעסק בעניני מפלגה עוד מימי נעוריו, היתה שנונה. בפולמוס דברים היה מרחיב את הדבור. בדבריו על תפקידי הקהלה, היה מרצה לפני חברי המועצה את דרישותיו בשם המחנה ששלח אותו. דבריו, שנאמרו בהתלהבות עצומה ובפתוס בלתי רגיל השפיעו על שומעיו, ביחוד על היציע, שנתאספו לשמוע את הווכחים בישיבות מועצת הקהלה, שנבחרה בבחירות דמוקרטיות. אונניה שמעו דברים, שלא נשמעו עד אז בכתלי בנין הקהלה.

במרצו, ברצונו העז ובעזרתם של נציגי ההסתדרות של בעלי המלאכה המלאכה עלה בידו להביא סדרים חדשים בשלטון הקהלה, לשנות לגמרי את פניה. בכלל היה פינקלר הצעיר איש בעל יזמה ומרץ. כאשר זמם לבצע איזה מפעל, לא נח ולא שקט עד שהביא את הדבר לידי גמר.

במדה מסוימת היתה לו השפעה על גבושם של החיים הצבוריים בקילץ בשנים שלאחרי המלחמה העולמית הראשונה. הוא היה מתומכיו הנלהבים של י. גרינבוים בפעולתו ליצור בסיס הפולני גוש של מעוטי הלאומים ונהל תעמולה נמרצה בבחירות לסיים הפולני לטובת הרשימה הלאומית. ר' יצחק פינקלר היה טפוס של עסקן, שלא יכול להצטמצם בתחום צר, ושואף לפעולות בעלות הקף רחב; ברצונו היה לחרוג ממסגרותיו; אולם כוחותיו היו מצומצמים ויכלתו מוגבלת. בכל פעם כשנתעורר בו הרצון להמריא אל על, נקצצו כנפיו ונשאר במקומו. זו היתה הטרגדיה של חייו, כפי שהתודעה פעם לפני כותב הטורים הללו. מלבד זה העיקה עליו הבדידות. הוא היה סועד על שלחן אביו האדמו"ר, משפחה משלו לא היתה לו, לא אשה ולא בנים. אחרי פטירת אביו האדמו"ר, אחידיו ושומעיו לקחו החלו להתיחס אליו כאל משפיע ואדמו"ר.

האדמו"ר ר' דוד גולדמן (הרבי מחמילניק)

בקילץ חי ופעל אדמו"ר שלישי, הרבי מחמילניק ממשפחת גולדמן. אדמו"ר זה היה חתן הרב הגאון ר' אברהם אב"ד דק"ק ביאלוברוז', בן הגאון ר' ישעי' מפרגה, ונכדו של הרה"צ הקדוש מו"ה ר' יצחק, הרבי הזקן מווארק. מלבד יחוס אבות היה לו גם יחוס עצמו. הוא היה למדן גדול והצטיין במדות תרומות למופת.

בימי צעירותו היה סוחר ובעל אחוזה "רדיסלב". אולם חסידי ווארקה המובהקים נתנו עינם בו, הכירו בקדושתו והתחילו מתיחסים אליו כמו לאיש ששאר רוח בו. היו פונים אליו בשעת צרה, היו מוסרים לו פתקאות ופדיונות, היו לומדים ממנו מדות טובות דרכי עבודת ה'.

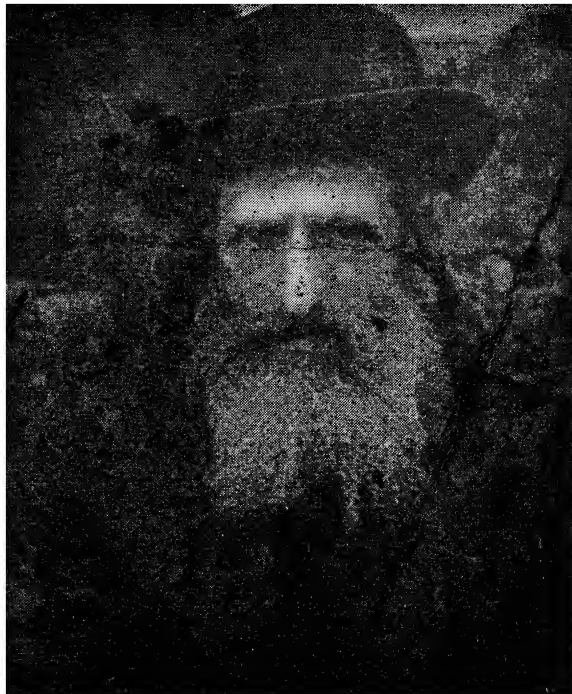
לבסוף העתיק את משכנו לקילץ, קנה לו בית ברחוב נייע וועלט והתחיל לערך "שלחנות" כאחד האדמו"רים הגדולים. כסוחר היו נהיירץ לו שבילי המסחר; לכן היו, על פי רוב, פונים אליו סוחרים להוועץ אתו בעסקי המסחר שלהם.

בנו האחד ר' ישעיה'לה היה רב בעיר בוסק הסמוכה, הנודעת במעיינות הרפואה שלה. בנו השני, ר' מנדיל, הוסיף לעסוק במסחר, הוא היה סוחר בנייר אריזה "פינלנד". הוא נספה בתאונת רכבת על יד לובלין בימי המלחמה העולמית הראשונה והובא לקברות בלובלין. האדמו"ר מחמילניק נפטר בשנת תרפ"ה, בט"ז מרחשון. אחרי פטירתו של האדמו"ר בא לקילץ בנו הרב מבוסק למלא מקומו. נכדו שמחה בונים, בנו של ר' מנדיל גולדמן ז"ל, נפטר בשנים אחרות לפני מלחמת העולם השנייה, ליושב ראש ועד הקהלה היהודית בקילץ.

האדמו"רים הנ"ל היו במידה ידועה מפורסמים גם מחוץ לגבולם והיתה להם השפעה על חוגים רחבים של מעריצים. מלבדם באו להשתקע בקילץ אדמו"רים פחות כבדי־משקל, שלא היו בבחינת משפיעים אלא בבחינת מושפעים. כ"ל זכותם היתה זכות אבות. בכוח זכות זו קבלו תואר "צדיק" והיו מקבלים פתקאות ופדיונות בעיקר מידי נשים, שאין דרכן להבחין בין צדיק לצדיק. הן צובאות על פתחיהם של ה"צדיקים", שגבאיהם ושמשיהם יודעים להפיץ את המופתים בין המוני העם.

האדמו"ר מסוחדניוב

לקילץ באו גם כן לגור האדמו"ר מסוחדניוב. סוחדניוב היתה מושב שיצא מכלל כפר ולכלל עיר לא הגיע. בימי המלחמה העולמית הראשונה היתה הישיבה במקומות קטנים מסוכנת מסיבת החזית, הנעתקת ממקום למקום. ביחוד היתה הישיבה בערי השדה קשה בשביל האדמו"רים. הם היו מוצאים את פרנסתם בעיקר ב"פדיונות", שאנשים ממקומות אחרים היו מעניקים להם. אולם בזמן המלחמה נתמעטו הנסיעות, ונתקפחה פרנסתם של ה"צדיקים", לכן העתיקו את משכנם לכרך, שיש בו ישוב גדול של יהודים. בערים הגדולות היה בטחון החיים יותר גדול וגם הפרנסה יותר מצויה.

הרב הצדיק, ר' א. רבינוביץ מסוחדניוב

האדמו"ר מסוחדניוב ממשפחת רבינוביץ, התייחס לר' נתן דוד האדמו"ר משידלובצה, ויחוסו הגיע עד ר' יעקב יצחק מפשיסחה, המפורסם בשם היהודי הקדוש.

את בנו הבכור, נתן רבינוביץ, השיא לבת איש עשיר מחנצ'ין, משה שיף שמו. העשיר הנ"ל, שצבר הון גדול ממסחר התבואה, היה ידוע בכל הסביבה לקמצן גדול. לעשיר זה היתה אחוזה גדולה סמוכה לקילץ בשם "מרקוביונה", וטחנת-קיטור גדולה. גם בית-חומה וגן היה לו בקילץ.

לה' שיף היתה בת יחידה, שהיתה עומדת לרשת את כל ההון הגדול הזה. וברצונו שהינו יפל בידים אמונות, השיא את בתו לבן הרב מסוחדניוב.

אחרי מותו של העשיר ירש חתנו את כל הונו. משפחת של הירוש היתה גדולה. אשתו היתה ברוכה בפרי בטן. הוצאות הבית היו גדולות. בן הרבי לא היה מסוגל כלל וכלל לנהל את משק האחוזה. משרתיו נתעשרו על חשבונם. ההון, שחתנו צבר במשך עשרות שנים, הלך והצטמצם. ר' נתן שלח ידו במסחר; אולם גם בזה לא הצליח, הוא שקע בחובות, וכדי להפטר מבעלי חוביו ונושיו התחיל מוכר חלקים חלקים מאחוזתו הגדולה.

אחרי פטירתו של אביו לא ראה לפניו דרך אחרת. אלא למלא את מקומו של הנפטר, להכתר בכתר "רבי", אגב היה למדן ובעל מדות.

קילץ קבלה אל תוך שעריה גם את הצדיק ר' עוזר אברהם יוסף מרקוב. הוא היה מאותה המשפחה, שהיה האדמו"ר מסוחדניוב, ממשפחת רבינוביץ.

בשורת האדמו"רים, שבחרו בקילץ למקום שבתם עומד אדמו"ר זה בקצה האחרון. חסידים הראויים להקרא בשם זה לא היו לו. באו אליו אנשים כפריים לשאל בעצתו ולהתנות לפניו את צרות לבם ולבקש ממנו תרופה לכל מחלותיהם. בעיקר היו נשים צדקניות ממעריצותיו והיו מביאות לו את פדיונותיהן. הן היו אומרות: "הרי צדיק הוא, מגוע צדיקים, ובכוחו להושיע".

בשנת תרפ"ה, בכ"ד אייר, נפטר הצדיק מרקוב. בנו הבכור, ר' צמח, לבש איצטלא של אדמו"ר אחרי פטירת אביו. לכל פגע ולכל צרה שלא תבוא היתה לו סגולה מיוחדת. ספר סגולות, היה אומר, בא לו בירושה מאבותיו הקדושים. בסגולות הללו משתמש הוא כרופא בספר הרפואות, ובכוחן מראה הוא נפלאות ומופתים.

חוץ מהנוכחים היה בקילץ רבי לייבינו טברסקי. הוא היה ממשפחת האדמו"רים הצ'רנובילית המפורסמת, הממשיכה את יחוסה מר' נחום מטשרנוג-ביל. ר' לייבינו היה חתן הגביר הקילצאי ר' חיים קנר, סוחר עורות וערדלים, הסוחר הזה היה חסיד נלהב ומסופף בצלו של הרבי מקוזמיר. לו היתה בת-יחידה והשיאה לבן-קדושים.

חתנו היה איש אוהב להנות מן החיים. הוא לא היה מסגף עצמו בצומות. הוא קיים את מאמר חז"ל: "עתיד אדם ליתן דין וחשבון על שלא נהנה ממה

טראו עיניו". לכן היה מבלה את רוב שעות היום בהלכות סעודה בחברת חסידים צעירים, שהיו רוצים לעבוד את ה' מתוך שמחה.
גם לאחר מות אשתו נשאר בקילץ בבית חתנו, כדי לחנך את בתו היתומה.

כעבור זמן קצר לקח לאשה בת גביר אחד, בת מאירציק מדזיאלושיץ.
אז יצא מבית חתנו הקודם לדירה משלו והתחיל מתנהג כאדמו"ר, כממלא מקומו של ר' מוטלי ז"ל.

מיד יצא שמו בסביבה והתחילו נוהרים חסידים אל ר' לייבינו, אל הרבי הקילצאי. אח"כ נסע גם לאמריקה. עתוני אמריקה היהודיים עשו לו פרסום רב. נסיעה זו מעבר לים הביאה לו ברכה מרובה.
ברבי ר' לייבינו זה מסתיימת שורת האדמו"רים, שקילץ השכינה אותם בקרבה.

על ידיהם נתרבו אוכלוסי היהודים בקילץ; הם היו מושכים בכוח קדושתם את תושבי הסביבה לתוך הקפס, והם שוו לקהלת קילץ צורה מיוחדת, כי הוסיפו קוים משלהם לצורתה הכללית.
מקודם היתה קילץ בבחינת עיר טמאה. הופעת צדיקים בחומותיה קדשה ונוסף לה כוח מושך, שפעל על חוגים מסוימים של קהלות הסביבה.
קילץ הלכה וגדלה על חשבון הקהלות הקטנות, שהצטמצמו מבחינה החברתית ותרבותית.

חסידים, לומדים ואנשי מעשה

נזכיר כאן את שמות אחדים מהחסידים המובהקים ומהלמדנים המצוינים, הראויים לשם ולתואר, שבני עירם הכתירו אותם בהם. חסידותם ולמדנותם לא היתה שטחית, רק למראית-עין בלבד, אלא הם היו מייצגים את הטפוס החסידי האמתי. בתורתם, בעבודת ה' שלהם, במשאם ומתנם, בהתנהגותם הביתית היה ניכר, שנשמתם נחצבה מעולם האצילות. לא השתמשו באצטלא של החסידות ובתגא של התורה כדי לנגח בהן אחרים; אלא, אדרבא, כדי להיטיב לאחרים. לשמש דוגמא של יהודי שלם במדותיו. הקנאות היתה רחוקה מלבם. לא השתתפו מעולם בפעולות, שיכולות היו לעורר מחלוקת; לא היו מקנטרים את מתנגדיהם, אלא היו משתדלים להתקרב אליהם ולהשפיע עליהם. לא היו נדחקים בין אלה, שהיו קופצים בראש הקהל; היו נחבאים אל הכלים, צנועים, שכל כבודם בהסתר דבר.

ר' עמנואל סובקובר

ר' עמנואל היה אחד מגדולי החסידים האמתיים ומגדולי התורה. איש סגל לו אח מדות רבו, ר' מאיר יחיאל מאוסטרובצה זצ"ל. היה ממעט להנות

מהעולם הזה. הוא ובני משפחתו היו חיים בעוני ובדוחק. אבל נפשו היתה שמחה, בתצחוק היתה מרחפת תמיד על שפתיו. תענוגי החיים היו לו לזרא, כי את ספוק נפשו מצא בחדושי תורה. דברי תורה היו שיא העונג שלו בחיים. שאר מילי דעלמא עם כל התענוגים וההנאות החומריות היו בעיניו דברי הבל, תוכן ריק, שיש בהם רק להסיח את הדעת מן העונג האמתי, שהוא היה מוצא בשעה שנתחורה לו איזו סוגיא קשה בגמרא או עלה בידו ליישב איזה רמב"ם המור.

הוא היה חביב על הבריות, כי ראו בו איש, שנפשו טהורה ומרומם על שאר בני תורה. הוא באמת היה לומד תורה לשמה, כיון שראה בה תכלית האדם.

ר' יחיאל שיינפלד

ר' יחיאל היה סוחר אריגי בד, סוכן של פוזננסקי, בעל בית־חרושת גדול לאריגים בלודז'.

ר' יחיאל היה חתן ר' יודיל קאמינר מחנצ'ין, חותנו של האדמו"ר מגור, בעל "שפת אמת", זצ"ל. מובן שהיה חסיד גורי מובהק. מלבד יחוסו, הוא היה בן משפחה מיוחסת, היה גם בעצמו איש מופתי. למדן גדול, בקי בכל מכמני ים התלמוד הגדול ושם לילות כימים והיה עוסק בתורה ובעבודת ה', בתפלה ובטהרה והשתדל לעשות הכל בשלמות. היה מפור צדקה כפי יכולתו. ביחוד היה מחזיק בידי לומדי תורה.

מחזק היה בעיר לאיש ישר, שממון חברו חביב עליו כשלו. היה זהיר בדבורו, שלא יוציא מפיו אפילו מבלי משים דבר־שקר. במדותיו אלה רכש לעצמו אמון של בני ברית וגם שאינם בני ברית. החרשתו פוזננסקי מסר בידו סחורה בשווי של מאה אלף רובל; והיה בטוח, כי מוסר אותה בידיים אמונות, כי אדם כיחיאל שיינפלד לא ימעל בכספם של זרים.

כל בני הקהלה, בין חסידים ובין נאורים היו חולקים־לו כבוד, אם כי שהוא עצמו היה בורח מן הכבוד

המנהל של סניף הבנק הלודזאי בקילץ, מר מרבר, היה אומר: מכבד אני את דעותיו והשקפותיו של מר שיינפלד, יען שהן רציניות ואינן רק מן השפה ולחוק.

"אני — הוסיף לאמר — לפי חנוכי, לפי מעמדי בחברה, גם לפי השכלתי איני יכול להיות תמים־דעים אתו; אולם דבר זה אינו מונע אותי מלכבד דעותיהם של אחרים, בראותי, כי הן חלק ממהותם, הן נובעות מתוך שורש נשמתו, ואין בהן מן הצביעות ומן הזיוף".

בתכונותיו הללו ובמדות טובות אחרות רכש לו יחיאל שיינפלד ז"ל את הבתם של כל תושבי העיר, גם מתנגדיו לא העזו לפגוע בכבודו.

ר' שמואל הקטן

בין חסידי גור הצטיין עוד במיוחד ר' שמואל האגרמן, שהיה נודע בשם שמואל הקטן. הוא הלך לעולמו בשנות העמידה שלו. זה היה טפוס של חסיד ממין מיוחד, הוא הצטיין בפרישותו מעניני העולם הזה; עיניו היו תמיד נטויות ארצה, שלא יסתכל, חלילה, באשה. פאותיו היו רטובות ממי המקוה, כי היה נזהר בטבילה ובטהרה. לבו היה מלא אהבה וחבה לכל יהודי והיה מוכן תמיד לעזור לכל נצרך מכספו הוא ומנדבות שאסף אצל אחרים, שנתעוררו לפתוח את ידם ולתת את נדבתם ע"י דבריו שיצאו מהלב. הוא לא יכול היה לצייר בדמיונו, שאדם יאכל לשבעה, ימלא את כרסו בשעה שחברו יסבול מרעב.

ולכן היו רואים לעתים תכופות את ר' שמואל מכתת רגליו ואוסף נדבות, כדי להשביע נפש רעבים, לקנות צרכי רפואה בשביל חולים עניים, לאכסן אורחים. הוא קיים בעצמו את מאמר התנא: "כל שמעשיו מרובים מחכמתו — חכמתו מתקיימת". הוא לא הסתפק בלמוד-תורה בלבד, אלא רצה לקיים גם כוונת התורה, להרבות צדקה, חסד ורחמים בין הבריות. גם הוא היה אהוב על כל חוגי התושבים. אם כי, שליציני העיר היו לפעמים מלגלים עליו על פרישתו היתרה והיו מתיחסים אליו כאל "חסיד שוטה", למעשה לא היה כלל שוטה; פקחותו היתה תמיד מבצבצת מתוך דבריו. אבל מכיון, שתמימותו היתה מגיעה לידי קיצוניות, לכן היה השם "שמואל הקטן", שאגב כתרו אותו בו משום קומתו הנמוכה, לשם וכנוי של בטלן. —

ר' אלי נחום'ס (רוטנברג)

ר' אלי, גם הוא חסיד מובהק מחסידי גור, למדן ואציל נפש, סוחר, בעל חנות לסידקית, היה מדקדק במצוות, מחמיר על עצמו גם במותר לו. בחנותו לא היה מקבל כסף מידי אשה, כדי שלא לבוא לנגיעה בבשרה. הוא היה אוכל רק בשר הנקנה מידי קצב מהימן, שהיה בטוח בו, שלא יאכילנו בשר-בהמה, עם סירכא בריאתה. הוא היה נזהר בתפלה בזמנה וקובע עתים לתורה. עליו אמרו, שהיה "חסיד בכל מעשיו"; נוח לבריות, לא היה שייך למחפשי חטאים אצל אחרים. הוא היה אומר: "במקום לראות מומי אחרים, ראה את מומיך". "דע אם אין פגם בדרכיך, אם תתנהג ככה, תשפיע ממילא גם על אחרים, תשמש דוגמא לרבים". — ובאמת שימש האיש דוגמא ומופת לרבים.

ר' שלמה יצחק בינגטל

ר' שלמה יצחק היה חתן ר' מאיר יחיאל גוטפריד שו"ב ז"ל. הוא היה מחסידי גרודזיסק, חסיד, שחסידותו לא נזדקרה לעינים. למראית עין היה יהודי פשוט, עוסק בפרקמטיה, קונה ומוכר, איש הצנע לכת. רבים לא ידעו עד היכן חסידותו מגעת.

היתה לו חנות מכולת קטנה ומלבד זה היה גם סוחר תבואה בקנה-
מדה קטן. היה קונה מהאכרים, שבאו לחנותו לקנות נפט ומלח, את שק-
התבואה, שהביאו אתם העירה למכירה. ממשאומתן זה התפרנס וגדל בנים
כדרך כל היהודים.

זו היתה דרכו בחולין; אבל דרכו בקודש לא נראתה לעין. לפני עלות
השחר, כשיושבי העיר היו שקועים בתרדמה, היה משכים לקום ל"תקון חצות",
ואחרי כן היה לומד תורה עד שהאיר היום והגיע זמן תפלה.

ביום היו דאגות פרנסה מטרידות אותו, לכן גזל שינה מעיניו והקדיש
אח שעות הלילה ללמוד תורה. פניו היו מפיקים תמיד איזה מין עצבות;
שחוק לא הופיע מעולם על שפתיו; מחזהו היו מתפרצות מזמן לזמן אנחות
עמוקות, כאלו היה דואג על גלות השכינה או על שעבוד הגלות, המסיר את
לב רבים מעבודת ד'; ויוכל היות, כי היה מיצר על התרשלותו בעבודה
ובתלמוד-תורה. אבל באמת לא היה מתרשל כלל, כשבאה מצוה לידו, לא
החמיצה לעולם; תמיד היה רץ לקיים מצוה קלה כחמורה.

ר' שמעון טננבוים.

ר' שמעון היה בנו של ר' בנימין טננבוים, או בנימין "בוזק", כמו
שהיו מכנים אותו בני עירו. אבי זקנו מצד אמו היה ר' מרדכי פישל, מגדולי
החסידים והלמדנים בעיר חנצ'ין. ר' שמעון זה היה מחסידי גור. אבל בדעותיו
ובהשקפותיו היה ההפך הגמור להם. חסידי-גור היו נודעים בפולין כקנאים
המבטלים את אלה שאינם מאנשי שלומם, והיו חושבים את עצמם לסלתה
ושמנה של יהדות-פולין.

ר' שמעון היה בר-פלוגתא שלהם והיה מוקיע את מומיהם לעיניהם.
הוא היה אומר: "כל יהודי ויהודי הוא אבר של גוף האומה; אנו חייבים
להתיחס בחבה ובאהבה לכל יהודי. הגאווה היא המדה המגונה ביותר".

בלבו קיננה חיבה גדולה לציונים, ביחוד לחלוצים המקדישים את חייהם
בשביל המולדת, המררים בדמם ובזיעתם את אדמת הארץ הקדושה. "מה
גדולה היא זכותם", היה אומר, "שהם, הם לקחו על עצמם את החובה להחיות
ולהפרות את שוממות ארצנו, שגלינו ממנה, ולהכין מולדת בשביל בני הגולה,
שקרע אדמתם בתפוצותיהם מתחילה בוערת מתחת לרגליהם". וכאשר היו
מקנטרים אותו ואומרים: "הרי החלוצים הם פורקי עול, מחללי שבת, אוכלי
טרפות — ואיך יביאו הם את הגאולה?"

היה עונה ואומר: "העוסק בבנין הארץ — פטור מן המצוות". ומביא
היכף ומיד ראיה לדבריו: "הרי גם בארבע עשרה שנה של כבוש וחלוקת
הארץ בימי יהושע בן נון היו בני ישראל פטורים מן המצוות".

למרות חיי דחקות וחוסר פרנסה היה תמיד במצב-רוח שקט ועליו. בת-
צחוק לא סרה מעולם מעל שפתיו. חדות החיים באה לו מאהבת-ישראל.

חבריו החסידים בה"שטיבל" רצו פעם לנדותו בגלל דעותיו המוזרות. אולם לא העזו לבצע את זממם, כי במעשיו ובמנהגיו היה כאחד מהם, לא מצאו בו שום נטיה מדרכי החסידים, כי היה נזהר גם משמץ אסור; היה מדקדק כחוט השערה בכל מצוה ומצוה שבאה לידו; לא מצאו שום פגם במעשיו. לכן הסתפקו בו, שהוציאו עליו לעז, שאינו שפוי קצת בדעת, שיש לו איזה לקוי במוחו, ואין כדאי לטפל בו ולשים לב לשטויותיו.

אולם ר' שמעון היה מאותם החסידים הקדמונים, שחסידותם לא היתה מזויפת, נקנית על ידי חקוי, אלא היתה מהותם הנפשית. נשמתם היתה חצובה מעולם האהבה, מעולם החסד. הם מוכרחים להיות מה שהם; נאמנים לטבעם ונפשם.

אלי רבי'לה

אזכיר גם בשם חסיד אחד, שהיה נודע בעיר קילץ, בשם אלי רבי'לה. הוא היה חתנו של נחתום אחד בחנצין, עיירה סמוכה לקילץ. לאופה זה היתה בת יחידה והשיאה לתלמיד-החכם. חתנו זה לא היה כוחו גדול בהיות דאביי ורבא; לעומת זאת היה כוחו גדול בחסידות. עבודת הבורא בתפלה ובתחנונים היתה בעיניו עיקר תפקידו של יהודי.

ובכן היה מאריך בתפלה. תפלתו לא היתה כתפלת חנה בשעתה, בבחינת: רק שפתיה נעות, וקולה לא ישמע, אלא הוא היה מרעיש עולמות בתפלתו. כל אבריו השתתפו בה, בבחינת "כל עצמותי תאמרנה". היה רוקע ברגליו, מכה בידיו באויר, בקיר, בשלחן, ממצמצ בעיניו, וכל גופו היה מפרכס ומפרפר. מפיו היה מוציא כל מיני קולות: צעקות, צריחות, צווחות, גניחות ואנחות, חריקת שנים, יללות, בכיות.

נדמה היה למתבוננים אליו מקרוב, כי האיש הזה העומד בתפלתו, מעוטף בטליתו נלחם מלחמה קשה נגד כל המשטינים העומדים לחסום את הדרך לתפלתו ומונעים אותן מעלות ישר השמימה. אולם באמת היתה עבודתו מכוונת למטרה אחרת: להגיע למדרגת "בטול היש", לגרש את המחשבות הרעות, הבאות בשעת התפלה לבלבל את מוחו ולבו.

אנשים, בראותם את אופן התנהגותו, התחילו מתיחסים אליו כאל צדיק העתיד להתגלות במשך הזמן בכל גדלו ותפארתו. התחילו מתלקטים אליו בשבתות לסעודה שלישית בעלי מלאכה, אברכים וזקנים. בחשכת הערבים פעלו תנועותיו והעויותיו ביתר תוקף ועז על המסובים. נשים היו פונות אליו ב"פתקאות".

בין המוני העם היה מוכתר כבר בתואר "רבי". אבל מפני שהיה קטן-קומה וצעיר לימים היו קוראים לו בלשון הקטנה — "רבי'לה". מי יודע אם באמת לא היה מגיע למדרגת צדיק ואדמו"ר, לולא מקרה אחד, שהורידו בבית אחת ממדרגתו ומקדושתו. וזה הוא המאורע שקבע את גורלו של ר' אלי' כחיים. בליל שבת היה נוהג אלי' רבי'לה להשאר בבית-המדרש, ששם היה

מתפלל, כשעה אחר התפלה, כדי לתקן תקוני שבת, לקרוא את פרקי זוהר
והיה בא לביתו בשעה שגרות השבת כבר היו גוססים ומהבהבים בפמוטות.
חותנו, יהודי פשוט, אופה, שכל ימות השבוע היה ער בלילות לרגל
מלאכתו, היה יושב על יד השלחן הערוך ומגמגם. חותנתו ואשתו היו קוראות
ב„צאינה וראינה“ ומחכות לבוא מבית המדרש, כדי לסעוד אתו יחד את
סעודת ליל השבת.

בחדשים הראשונים חותנו סבל את התנהגותו המוזרה בסבלנות יתרה,
אם גם בלבו היתה עליו תרעומת על ההפרעה שהוא גורם לו במנוחת השבת,
שאליה היה נושא את נפשו כל ימות השבוע. האופה היה מעביר על מדותיו
באמרו: „אם חתני מאריך בתפלתו, הרי לשם שמים הוא מתכוון, ואין מן הדין
לבוא עליו בטרונאי“. וכדי שלא יסעודו בחשכה, היו מדליקים נרות גדולים.
אולם פעם בליל שבת התמהמה חתנו בבית המדרש יותר מכפי הרגיל.
האופה הספיק כבר להקיץ מתרדמתו, החותנת ובתה עברו כבר על פרשת
השבוע ב„צאינה וראינה“ — ו„הכלי היקר“ שלהם עדיין לא בא. לבסוף כבו
גם הנרות, חושך ואופל בחדר, החלות והיין מוכנים על השלחן — ומחכים
לברכה.

הנה נפתחת הדלת — האברך נכנס. „שבתא טבא!“, „שבתא טבא!“
שלום עליכם וכו', קולו נשמע בחשכת החדר בצהלת גיל, כאלו אור וזוהר היו
פרושים מסבביו.

האופה לא התאפק ובקצת רוגזה שאל את חתנו: „למה שהית זמן רב
כה בבית-המדרש? הנרות כבו, ועלינו לסעוד בחושך“.

„לכם חושד, ולי אור“, — ענה הרבי'לה בקול בטוח והמשיך בקריאתו
על פה את „רבון העולמים“ ושר בדבקות את „אשת חיל“ וקרא בדחילו
ורחימו את הזוהר לליל שבת. קדש על היין ולאור הלבנה סעדו הוא ובני הבית
את סעודת השבת כדין וכהלכה. בין מנה למנה זמר זמירות לשבת.
חותנתו ואשתו נשים יהודיות פשוטות ותמימות לא פצו פה. הן בתמימותן
חשבו, שכך צריך להיות. מי יבוא בסודם של קדושים.

אולם האופה לא היה קל-דעת כנשים פתיות המאמינות לכל דבר. ספס
נתגב ללבו, אם כל המעשים, שחתנו עושה אינם אלא מין אחיות-עינים, כדי
להחשב בעיני בני אדם כצדיק העושה נפלאות. ויגמור בלבו לנסותו, אם כנים
דבריו, שגם בחושך אור לחתנו או רק מתעה הוא את הבריות.

בליל שבת הבא, שוב נתאחר חתנו לבוא מבית-המדרש, הנרות כבו.
החושך העטיפ את החדר מסביב. האופה, שעצביו היו נרגזים מאד, הלך ופתח
את דלת המרתף, שהיה באמצע החדר מתחת לרצפה. הנשים לא הרגישו בדבר.
דלת החדר נפתחה. „שבתא טבא!“ לא הספיק לחזור עוד פעם על
ברכתו, והנה — טרח! תהום פעורה לרגליו, והוא נופל ויורד למרתף. לאשרו,
לא היה המרתף עמוק, והרבי'לה לא נזק בגופו, הוא קבל רק חבטה קטנה.

האופה בתרועת נצחון ושביעת־רצון, כי נסיונו עלה בידו, קורא לחתנו: „זהי תוצאת העקשנות; העקשן מוזק רק לגופו עצמו. בשבת צריך להיות אור ושמחה ליהודים, לא חושך ועצבות. זהו עונש מן השמים; עכשו לא תאמר: לי אור!“

מבויש יצא הרבילה מהמרתף. לא דבר דבר, שער בנפשו, כי בצדית פרש לו חתנו רשת לרגליו. הדבר נודע גם מחוץ לכתלי ביתו; כל אנשי העיר שוחחו במאורע זה.

מאז ירד כבודו בעיני ההמון, לא הוסיפו לבוא אליו לסעודה השלישית בשבת; גם הנשים חדלו מלפנות אליו בפתקאות. והוא בעצמו נוכח לדעת, שאינו ראוי למעלת צדיק, אם מאורע קל־ערך כזה הורידו בבתי־אחת מגדולתו בעיני העם.

אבל גם אחר כך לא שנה את התנהגותו, הוסיף להתפלל ברעש ובשאון. היה מרבה לקרוא בזהיר, לא היה מדבר דברי חול בשבת. כאשר כלו לו מזונות על שלחן־חותנו, נעשה לשדכן, היה מזווג זוגים. ובמשך הזמן התחיל מוכר גם שטרי גורלות. לשבחו נוכח לאמור, כי עד סוף ימיו היה מכובד בעיני הבריות בשביל חסידותו המופרזה. מדת בטחון היתה טבועה בלבו במדה יתרה, שעברה הימנו גם על האנשים שבאו אתו במגע ומשא.

היתה לו בתי־יחידה, הוא השיאה לתלמיד חכם. החותן היה מסתופף בצל האדמו"ר מדרושיץ, התחתן — בצל האדמו"ר מאלכסנדר. חתנו זה ששמו היה משה חיים יקובוביץ, היה מתאמץ לאחוז גם הוא במדותיו ובהנהגתו של חותנו; אולם להדמות אליו בכל פרטיו לא עלה בידו. אצל הראשון היתה הנהגתו כטבע שני, כתכונת נפשו, שאין להשתחרר ממנה עוד; אולם אצל האחרון באה לו הנהגה זו רק על ידי מלחמה, התאמצות ומתיחות. נכר היה, שרוצה הוא לחקות את חותנו, מבלי שיהיה לו לכך צורך נפשי.

חסידיו אלכסנדר לא מצאו בו דופי, הכניסוהו לתוך חוגם, עשו לו מעמד בחיים, מעמד של מלמד בעדתם. היו מוטרסים לו את בניהם, והוא למד אותם גמרא ותוספות. ובכלל היו מכבדים אותו וחשבתו לאחד מהחסידים המובהקים בעדתם. הוא הצליח בעבודת הקודש שלו, המלמדות הביאה לו פרי. בהיותו חשוק־בנים ובעל הוצאות מועטות, חשך לו גם איזה חן. בני עירו חשבתו לאיש אמיד.

בעיר קילץ נמצאו עוד חסידים רבים. מהם היו כאלה שלא הוציאו את חסידותם לידי גלוי, ומהם לא באו לתחומי, ושמותיהם לא הגיעו לידיעתו. הזכרתי לכן כאן רק את שמותיהם של החסידים, אשר קרבה יתרה היתה ביני וביניהם והייתי מבאי ביתם. ראיתי בעיני את דרכיהם. מסרתי כאן באופן איביקטיבי את הרושם, שהם עשו עלי, ולא באתי להעריך את ערכם. תארתו

אותם, כמו שהיו. כוונתי למסור לדורות את קלסתר פניה של קהלת קילץ, בחרתי, איפוא, מכל מעמד ומעמד טפוסים אחדים, שיצאו ללמד לא רק על עצמם, אלא ללמד על הכלל כולו. להשלמה אעביר לפני הקוראים גם טפוסים אחדים של למדנים, שהתורה היתה אומנתם, והיו לתפארת לקהלת קילץ.

ר' ישכר שו"ב גולדרד ז"ל.

ר' ישכר היה בנו של הרב ר' מרדכי ב"ר שלמה ז"ל, מורה הוראה בקהלת קילץ. ר' ישכר היה בבחינת לומד ומלמד. הוא הפיץ את חדושו בתורה בכתב ובעל פה. חבוריו בהלכות שחיטה עשו לו שם בעולם הרבנים, ביחוד ספרו "מנחת ישכר".

אולם לא רק בין לומדים, שאומנותם בכך, היה מפורסם בבקיאותו הרבה במכ"מוני הספרות הרבנית; אלא גם אלו, שרוב ימיהם היו מקדישים לעבודה, למלאכה ולמסחר, נהנו גם הם מאמרי פיו בהלכה ובאגדה. בשבתות ובחגים היה מפרש לבעלי הבתים ולבעלי-המלאכה בטיב טעם ודעת את פרשת השבוע, מד"רש רבה ומדרש תנחומא, פרקי אבות, והפיח בלב השומעים אמונה בקדושת תורתנו, ביעודנו הלאומי, בתקות עתידנו ומתוך כך, רומם את רוח הנדכאים, אמץ את לבותיהם של הסובלים משעבוד הגלות, מעול הפרנסה הקשה.

אם כי שלא היה תומך בידי הציונים באופן גלוי — מעמדו בקהלה לא הרשה לו להיות נמנה על מפלגה איוז שהיא — בכל זאת פעמה בלבו אהבה חזקה לארץ-ישראל ולא־העוסקים ומטפלים בבנינה. הוא הביע בפני לא פעם את תשוקתו הרבה לעלות ולהשתקע בארץ הקדושה. לתכלית זו שלח לא־אֶת בנו, אברהם גולדרד, חבר הכנסת הראשונה ואחד מראשי המדברים במחנה הפועלים הדתיים בא"י, להורות לפניו ולסול גם לו דרך לעליה.

אולם את חפצו זה לא הוציא לפועל, כי המוות קדמהו. בני קילץ חלקו לו כבוד גדול במותו, וזכרו נשאר לברכה בין אלה שהשפיע עליהם בתורתו ושהיתה להם הזדמנות לשבת במחיצתו.

ר' אלתר יוסף ברוך הורברג.

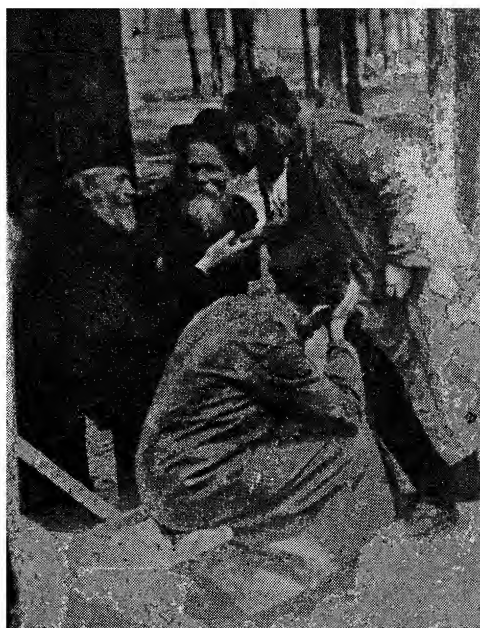
מורה הוראה וראב"ד בקהלת קילץ עד בוא השואה. גדול בתורה ודרשן מצויין, מקרב בחורים ומלמדם פלפולי דאורייתא. בנאומיו ודרשותיו השפיע הרבה על יהודי קילץ. הוא היה בנו של הרב הצדיק יצחק בצלאל, שהיה אב"ד דק"ק בזסק.

ר' אלתר הורברג היה בקי גם בעניני מסחר, והסוחרים היו מביאים לפניו את דברי ריבותיהם וסכסוכיהם, והוא היה מפשר ביניהם לשביעת רצונו של כל אחד ואחד.

מקילץ יצא גם הרב ר' שמואל בלומנפלד, בנו של ר' ישראל סופר ז"ל, כהן כרב בכמה קהלות בעיירות פולין והיה מפורסם בבקיאותו ובחריפות שכלו והיה יודע ליישב כל סוגיא קשה בתלמוד.

בנו ר' יוסף ברוך בלומנפלד עלה לא"י והיה משמש כראב"ד בועד הקהלה של תל-אביב. בנו השני, שלמה בלומנפלד, עלה גם הוא לארץ-ישראל והוא משמש כחבר בועד הכשרות של ועד הקהלה בתל-אביב.

לו באתי לפרט בשמותם של כל אלה, שהיו מפורסמים בעדת קילץ

ר' יצחק מאיר טאומן ור' יוסילי חלמנר ועוד שקועים בשיחה חסידית.

ובסביבתה כמופלגים בתורה, היתה השורה מתארכת יותר מדי. אזכיר רק עוד אחדים מהמובהקים שבהם. ר' משה טריימן או ר' משה אהרנ'דלס, חתן ר' אהרן ציטרון הלוי ז"ל, מורה הוראה בקהלת קילץ. ר' צבי גרינשפן, מורה הוראה וחבר בית-דין של הקהלה. איש תמים, ששם לילות כימים והגה בתורה. ר' מרדכי (מוטל) נחומ'ס (רוזנברג) תורני מופלג וחסיד, ובנו ר' ישראל. ר' משה גוטפריד שו"ב, בעל מוח חריף, מחסידי האדמו"ר מאוסטרובצה, אשר בצלו היו מסתופפים למדנים, מסוגלים ליהנות מחדושו החריפים, שהיה מפליא בהם את שומעיו. ר' יהושע השיל איילנברג, בן שמחה בונם מלמד, מנהל חדר יסודי התורה בקילץ. ר' גרשון זאב וולף, מנהל ישיבת תורת חסד בקילץ, חתן ר' חיים דב ז"ל.

כמו כן, יש לציין בין חסידים ואנשי מעשה, ר' יצחק מאיר טאומן, נכד בעל החידושי הרי"ם והאחים ר' משה'לה ור' יוסלי חלמנר (כנצינר). שניהם מצויינים במדותיהם ומיטיבי-נגן, בעלי-תפלה מפורסמים. הצעיר ר' יוסלי, מוניטין יצאו לו בפולין כ"בעל מוסף" בחצר האדמו"ר בגור. נספה בשואה בגיטו לודז'.

הלומדים והחסידים הללו וחבריהם הרבים שמרו על הגחלת שלא תכבה, הפיצו מעינותיהם החוצה ושוו תוספת יקר לקהלת קילץ.

פרנסים, נרבנים ואישי צבור

מלבד חסידים, למדנים חיו בקילץ נדבנים, שתרמו מעשרם לטובת הצבור. אזכיר כאן מהמפורסמים שבהם, ששמם יצא מתחומי קילץ והיו נודעים בכל ארץ פולין. וגם כמה מ"בעלי הבתים" הפשוטים, נדבנים מעורבים בחיי הצבור, המשמשים דוגמא של יהודי קילצאי ממוצע.

ר' משה פפר ז"ל.

ר' משה פפר היה במעשיו ובפעולותיו איש דגול מכל בני עדתו. הוא עמד בשורה הראשונה בקהל הקילצאי הן בעשרו, הן באישיותו רבת הצדדים והן במפעליו, בראשית הווסדה של הקהלה קם האיש ונתן לה דחיפה עצומה לגדולה ולהתפתחותה.

הוא לא היה תעשיין, בכל זאת פעל הרבה להרמתו של המצב הכלכלי של יהודי קילץ. בהיותו קבלן, סוחר יערות, בעל אחוזות "ניחצ'יץ", העסיק בכל מפעליו יהודים מבני קהילתו.

ראוי הוא האיש הזה, להרחיב עליו את הדבור ולהנציח את זכרו לדורות הבאים.

ר' משה פפר היה אישיות, אשר קשה למצוא כיום דוגמתה גם בין המנהיגים המתימרים לעמוד בראש העם, בו, באיש הדגול הזה, נתחברו תורה וגדולה במקום אחד. הוא היה מעורר כבוד בחיצוניותו, בהבעת פניו ובתקיפות דעתו. אצילות היתה מבצבצת ממבטי עיניו ומאופן דבורו. תנועותיו ונמוסיו היו של אציל מלידה ומבטן. לבוש כאחד החסידים — וזן מיוחד היה שפוך על מלבושיו, ששוו לו תוספת הוד והדר.

כשרון הדיבור היה לו. שלט בשפה הפולנית ודבר בה כאחד האצילים הפולנים, דבר גם רוסית רהוטה. בכל הזדמנות הופיע כנואם מחונן.

יהודי, שלא למד בבית-ספר, שכל חנוכו קבל בחדרים ובבית-המדרש, השכיל בחייו לא רק לעשות עושר רב, שלפי האומדנא עלה לחצי מיליון רובל, סכום עצום באותם הימים, אלא גם לרכוש לו השכלה במדה ידועה, ללמוד שפות המדינה, שאפשרו לו להופיע בנאומים מלוטשים במקומות פומביים ובמעמד אישים רמי מעלה.

היהודים, תושבי קילץ, כבדותו והעריצתו לא רק בגלל ביתו הפתוח לרווחה לכל נצרך, והנדבות ותרומות שהיה מפזר לצרכי הכלל, אלא בעיקר מפני שהיה פאר העדה. הקהלה היתה מתפארת בו. לכבוד היה לה, כי בראשה עומד איש מורם מכל. משה פפר, השם הזה היה סמל של אצילות, כבוד ונדיבות.

בתחלתו היה קבלן, מספק חמרי בנין לסלילת מסילת הברזל ורשה—וינה. אחרי כן, כאשר צבר הון נעשה סוחר יערות. לבסוף קנה גם אחוזה גדולה „ניחצ'ץ“.

ע"י עסקיו הגדולים בא ביחסים עם אצילי פולין וגם עם שלטונות המחוז, ובחוגים הללו החשיבתו וכבודו. השלטונות מנו אותו כחבר במועצת המחוז.

במשאו ומתנו היה עומד בדבורו, פיו ולבו היו שווים; רוחו היתה ישרה ללא עקמומיות המחז, ללא ערמומיות של תגרנים, בלי כוונות נסתרות. פקחותו היהודית, מהולה ביחס-הכבוד המסורתי כלפי הפריץ, מצאה חן בעיני הפריצים, בעלי אחוזות שהכניסוהו לתוך חוגם.

יחסו לאחיו היהודים היה מסור ונאמן, היה מעורב ביניהם, משתתף בשמחותיהם ובאבלם. המוני היהודים חשבוהו לפטרונם, למגנם, שיש בידו להעביר גזרה רעה, שהשלטונות זוממים עליהם. ובכלל, היו אומרים עליו: „משה פפר הוא קרוב למלכות“, ובאמת פעל ועשה הרבה לטובת בני קהלתו. ראשית כל מצאו אצלו מחיה משפחות רבות מתושבי קילץ. מהם כלבלרים, מהם כמשגיחים בעסקיו הרבים. על ידו נתרבה מספר היהודים בעיר מושבו. בביתו מצאו עבודה מלמדים, מורים, בעלי מלאכה ורבים מבני משפחתו הירודים, שהיה מחזיק בהם בהקצבות קבועות.

משה פפר היה טפוס מובהק של אותם היהודים, הגבירים, והנגידים, שחיו בדורות הקודמים, השתמשו בעשרם לא רק לטובת עצמם אלא גם לטובת אחיהם. והם הם שעמדו לאחיהם בימים החשוכים, שיחזיקו מעמד בעניים ובדחקם. אמנם קיימות היו חברות פילנטרופיות דלות, חסרות אמצעים, כמו „בקור חולים“, „הכנסת כלה“ וכדומה, אשר כל קיומן היה תלוי בנס, ועזרתן לנחשלים בעדה היתה כאפס וכאין. עזרה סוציאלית בהיקף רחב — לא מינה ולא מקצתיה.

באותם הימים היה העשיר לתל, שכל העינים פונות אליו. גם בבית ר' משה פפר היתה אשתו הנדיבה, אסתר'ל ע"ה מושיטה עזרה לכל הפונים אליה. אולם רוחב לבו של ר' משה פפר לא הסתפק בפילנטרופיה זעירה. עינו היתה נטויה למפעלים גדולים, שערכם יעמוד לא רק לשעה, אלא לדורי דורות. הוא ראה, שקהלת קילץ מתפתחת, הולכת וגדלה, ואין לה בית-כנסת צבורי. המתפללים מצטופפים בדירות פרטיות ב„שטיבלך“, או בבית-המדרש, בנין נמוך, העומד להתמוטט מישן. עמד פפר ובנה על מגרש הקהלה בית-כנסת מפואר שיהיה לכבוד לו וגם לקהלתו.

לטקס הנחת אבן-היסוד הוזמנו השלטונות ובראשם מושל המחוז, שכובד בהנחת אבן-הפנה. בהזדמנות חגיגית זו נשא פפר נאום ברוסית. הטקס הזה עשה רושם כביר על כל הנאספים, וכבודו של נדבן זה עלה למעלה ראש.

ביום חנוכה־הבית היתה שמחת בני הקהלה גדולה מאד. הם ראו לפנייהם בית־מקדש מעט בנוי ברוב פאר מסביבו גדר ברזל, מדרגות־אבן ליד המבוא. הסדורים הפנימיים היו משרים על הבנין הזה רוח־קדושה. מי שנכנס שמה היה אפוף אורה של מסתורין. יראת־הכבוד ורגשות־קדושה היו מתעוררים בו.

גם בהודמנות זו נשא פפר נאום ברוסית, בנוכחותם של השלטונות. בנאומו צטט דברי שלמה המלך, שדבר לפני קהל ישראל ביום חנוכה המקדש. הוא הדגיש בנאומו, כי בבית־מקדש מעט זה יתפללו לשלום המלכות ולשלום המדינה, כי כן צוינו מפי נביאינו, ואנו מקיימים את הצו שלהם. מיום שגלינו מארצנו ונתפורנו בין עמי התבל, אנו מתפללים בשלומה של מלכות ודורשים בשלום המדינה, כי בשלומם — שלום גם לנו. הוא הוסיף ואמר: „בית כנסת זה יזיה פתוח לפני כל בן־אדם, לבני ברית וגם לשאינם בני ברית, כי אל אחד בראנו, וכולנו — עינינו פונות אליו בתפילותינו“.

נאומו זה עורר תשואות־חן אצל כל הנאספים. מושל המחוז לחץ את ידו של הנואם והביע לו תודה בשם הממשלה על נדיבות לבו. היהודים מלאי שמחה התפורו לבתיהם, בדעתם, כי קהלתם נתעלתה על ידי מפעלו של הנדבן הזה.

בינתיים באו עתים חדשות. קם דור חדש. זרמים חדשים כבשו את לבותיהם ומוחותיהם של הצעירים; והם לא רק שלא חלקו את הכבוד הראוי לאיש הנדבן, המורם מעם, אלא התחילו מזלזלים בכבודו, להשפיל את ערך מעשיו.

הגיעה השנה החמישית למאת העשרים. תנועת השחרור, שהכתה גלים בכל רחבי רוסיה האדירה, לא פסחה גם על קילץ. קמו מפלגות וסיעות שונות, והן הורידו את אדירי העם ממרום דרגתם.

הדור החדש, גם הציונים וגם הסוציאליסטים למיניהם, התחיל מתיחס בבטול ובזלזול גמור לאנשים מטפוסו של משה פפר. הראשונים קראו לו „מה יפית'ניק“, על התרפסותו לפני הפריץ ולפני מי שהשלטון בידו. תנועת התחיה דרשה מאת כל אחד, ראשית כל, זקיפת הקומה, הכרת ערך עצמי, אומץ־לב ועוז בדרישת זכויות האדם. הוזילה, הבעת דרישה צודקת בלשון בקשה, בשפה רפה, בקול נמוך, כל התכונות הגלותיות הללו היו שנואות בעיני הלאומיים.

משה פפר, שהיה בעיניהם הטפוס המובהק של הדור הישן, היה שפל בעיניהם, נטול רגש־כבוד. ומאידך גיסא, השמאליים, המהפכנים, ראו בו את נציגו של המעמד השנוא בעיניהם, שנלחמים בו, שעבר זמנו, שצריך לפנות מקום למעמד הפועלים, ולכן מצוה היא למגר עד עפר.

כדי לתאר את היחסים, שנוצרו בתקופה זו בין היסודות הפעילים בצבור הקילצאי ובין משה פפר, אזכיר כאן אפיזודה אחת, והיא תראה לנו באופן בולט את המהפכה שנתחוללה אז במוחותיהם ובלבותיהם של הדור הצעיר,

שנחנך בהשפעותיהם של הציונים והסוציאליסטים וסגל לו את סיסמאותיהם. בבחירות לדומה השניה בשנת 1907 התנהלה מלחמת הבחירות בחברה הפולנית בין שתי מפלגות גדולות בין האנדקים (דמוקרטים לאומיים) ובין המפלגה הפולנית הפרוגרסיבית. הראשונה היתה דוגלת בסיסמאות אנטישמיות, והשפעתה היתה גדולה על המוני הפולנים, כי הכמורה הקתולית היתה תומכת במפלגה זו.

השניה לא היתה עדיין נסחפת בזרם אנטישמיות וכדי להגביר את כוחה, בצאתה למלחמת הבחירות, רצתה למשוך לתוך שורותיה את היהודים. גם בקילץ התנהלה מלחמת הבחירות בין שתי המפלגות הפולניות הנ"ל. קילץ היתה מבצר האנטישמיות. האנדקים מצאו שם כר נרחב לפעולותיהם. הפרוגרסיבים הוו רק מיעוט קטן. הבולטים בין הפרוגרסיבים היו פפיבסקי — רופא שנים, ארטווינסקי — רוקח, ריגר — עורך העתון „אכו קליצקה“, ועוד אחדים, נציגי מפלגת הפועלים פ.פ.ס. הם היו באותו זמן נציגי הפרוגרס הקילצאי. בכוחותיהם המצערים לא יכלו לצאת למלחמת הבחירות נגד מפלגה חזקה כמפלגת נ.ד., ששלטה בכפה בקחבי פולין, לכן פנו ליהודים, שגם להם לא היו סכויים לנצחון, בהצעה ללכת לבחירות יחד אתם, מאוחדים ומלוכדים ברשימת בוחרים אחת. המתווכים בין היהודים והפולנים הפרוגרסיבים היו היהודים המתבוללים.

לשם הסברה ותעמולה בין אוכלוסי היהודים נקראה אספת בוחרים מוקדמת באולם חברת „אחיעזר“, שעל יד בית-הכנסת. תכליתה העיקרית של האספה היתה הסברת ענין הבחירות ליהודים והבלטת התועלת, שתצמח ליהודים מהשתוף עם הפולנים הפרוגרסיבים.

לאספה זו הוזמנו גם נציגי המפלגה הפרוגרסיבית. היום לאספה זו היה משה פפר, שפתח אותה והציע לבחור ליושב-ראש של אספה זו את עורך-הדין מיזיל, מתבולל קיצוני. (אגב יש להעיר כאן, כי מיזיל זה המיר את דתו לפני מותו).

תיכף ומיד נשמעו מבין הנאספים קולות מחאה: „אין אנו רוצים ביו"ר מתבולל, המתרחק מהיהודים ומעניניהם“.

פפר היה נדהם למשמע אזניו. כמה יגיעות יגע עד שהביא את עורך-הדין הזה לאספה של יהודים; נוכחותם של פולנים באספה זו הניעה אותו לבוא ולהשתתף בה; גם הסכוי להיות מועמד לציר לדומה הרוסית גרה את רגש הכבוד שלו והסכים לכבד את האספה בנוכחותו; ופתאום הוא רואה, כי בעיני היהודים שהיו רגילים בבואם אל משרדו להתרפס לפניו, הוא עכשיו קל-ערך ואינו ראוי לכבוד, שגם הפולנים באספותיהם לא היו מונעים ממנו.

מריגו מהעלבון, שלובשי קפוטות ארוכות העיזו להעליבו במעמד הפולנים, תפש את מגבעתו והתכוון לצאת באמרו: „כנראה, אינני רצוי כאן, אין פה מקומי“.

אבל פפר הפולנים עצרוהו, הרגיעהו באמרם, שרוב הנאספים מעריצים ומכבדים אותו, והקריאות באו מצד אי־אלו פרחחים, שהציונים בלבלו את מוחם בדעות שוביניסטיות.

אחרי שהושתקו הקולות, יצא פפר בנאום חריף נגד המפריעים. הוא אמר: „האספות היהודיות היו מצטינות תמיד באי־סדר, בצעקות ומריבות עד שהיו למשל ולשנינה: „אספת היהודים“ היתה לסמל של ריב ומהומה. אולם הגיעו עתים חדשות. גם אנחנו היהודים קבלנו מאת הממשלה זכות הבחירה. החובה, איפוא, עלינו להראות לעמים ולשרים, שראויים אנו לזכויות אלה. ראשית כל — הוסיף לדבר — דורש אני מכם נמוסיות, אני הזמנתי את האורח הזה לאספה זו, את ה„מצנאס“ הנכבד והנערץ, שהוא פאר עירנו, וכל תושביה ללא הבדל דת מוקירים את שמו. הוא אורחי האישי בדירה שלי, ואני דורש מכם לבחור בו ליוֹר של אספה זו, כי כל מה שיאמר לך בעל הבית עשה!“. אני מעמיד את הענין הזה להצבעה; מי שרוצה שה' מיזיל יהיה יוֹר, ירים את ידו“.

כמובן, שאחרי נאום זה, קבל המתבולל רוב מכריע.

מפויס ע"י נאומו של פפר ותוצאות ההצבעה, הואיל מיזיל לקבל מאת הנאספים את הכבוד הזה והסכים להיות ראש האספה. בעלותו למקומו, התחיל טביע, כנהוג, דברי תודה לנאספים על הכבוד שחלקו לו. אולם לא הספיק לגמור את הפתיחה שלו — מיד הפסיקוהו קולות חדשים, קריאות יותר נמרצות מהראשונות: „אידיש! ידבר אידיש! זוהי אספה יהודית!“.

הקריאות הללו הביאו את היוֹר במבוכה גדולה ופנה בתוכחה לפפר על הטילו עלי טורח כזה, שאין בכוחו לשאת. טפות זעה הופיעו על מצחו ונתגלגלו על פניו. ארשת פניו הביעה בושה. היה אובד עצות, לא ידע איך להחליץ ממצב ביש זה. התביש, ביחוד, בפני הפולנים, שהשתתפו באספה זו.

אולם הפולנים הבינו יותר בענין זה מאשר המתבוללים היהודים. בעיני הפולנים היתה הדרישה צודקת. באספה יהודית על הנאומים לדבר בשפה המובנת לנאספים. אחד מהם, ריגר, עורך העתון, קם והצהיר, שגם הוא תומך בדרישה זו, שהנאומים יהיו בשפה היהודית.

יושב הראש הודיע אז, שהוא מוותר על הכבוד ומסתלק מהנהלת האספה מטעם פשוט, כי הוא אינו מכיר ב„זרגון“. טעות היתה מצד הנאספים, שבחרו בו ליוֹר, וטעות היתה מצדו, שקבל על עצמו להיות יוֹר באספה הזרה לגמרי לרוחו.

פפר נסה להשקיט את הרוחות. הוא לקח שוב את רשות הדבור והצהיר: „אנו פולנים בני דת משה, וחשפה הפולנית היא שפתנו, ועלינו להשתמש בה באספות פומביות“. דבורים כאלה יוצאים מפי יהודי חסיד, שלא וותר גם על הכפה ולא ישב בגלוי ראש, הרגיו עוד יותר את הרוחות.

רק אחרי שנתקבלה החלטת פשרה האומרת, שנתנת רשות לכל אחד

לדבר בשפה הנוחה והרצויה לו ולפי דרישת אחד הנאספים צריכים לתרגם את הדברים שאינם מובנים לו לשפה שהוא מבין, נשתתקו הקולות. היו"ר נהל את האספה רק שעה קצרה. הוא ראה ונוכח לדעת מה שפל ובוזי הוא, המצנע המפואר, בעיני הדור החדש, שבא אתו במגע בפעם הראשונה בחייו; לא יכול היה לשאת את ההתנפלויות וההתקפות התכופות ואת שמות הגנאי שנטפלו להם למתבוללים מצד הנואמים. כעבור שעה קצרה עזב מייזיל את האספה, ופפר נהל אותה עד הסוף. נאמו יהודים, נאמו פולנים. לא היו עוד הפרעות, לא היתה אובסטרקציה. לבסוף גבחרה ועדה משותפת, פולנית-יהודית, שתטפל בבחירות, שתנהל תעמולה בקרב האוכלוסיה.

מייזיל שיצא בבושת-פנים ומדוכדך מאספה זו, רצה להשיב לעצמו את כבודו, שהיה עומד מכאן ואילך בסכנה, עמד ופרסם בעתונות הפולנית המקומית הודעה, שהוא מסתלק לגמרי מענין הבחירות. האנדיקים ברצותם להגביר את כוחם, העמידוהו ברשימתם, בהאמינם שימשוך לטובתם את קולותיהם של היהודים.

התעמולה משני הצדדים התנהלה במרץ רב. ברחוב היהודים פעלו הצעירים בהתלהבות רבה. חסידים, מתבוללים, ציונים וסוציאליסטים התחברו יחד, כדי להכשיל את האנדיקים. ביחוד הראו בבחירות הללו פעילות רבה אנשי משפחת הסנביין, האב ובנו עורך-הדין, הם התמסרו בכל לבם להנהלת התעמולה, לא חשכו עמל וכסף לצורך הבחירות. שלחו שליחים מיוחדים לעיירות הקטנות להביא את הבוחרים היהודים לעיר הפלך, שבה נתקימה ההצבעה.

קשה היה מאד לעורר לתנועה יהודי הקופא על שמריו בעיירתו, שהתיחס בכלל באדישות לענין הבחירות ורצה קודם כל לדעת את התועלת, שתצמח לו מענין זה, ואם כדאי הדבר לעשות הוצאות ולנסוע לעיר הפלך, למקום הקלפי. ובכלל חשש להכניס את ראשו למקום אפל, להתערב בענין שאינו מובן לו. דרוש היה עמל רב ושוחד כסף, שיהודי כזה יסכים לנסוע בעגלת אכר לעיר למלא את חובתו האזרחית. ולמרות כל העמל הרב, שהשקיעו יהודי קילץ בבחירות הללו, נצחו האנדיקים. הפרוגרס הפולני הצטמצם באותם הימים בחוג צר של אינטלקטואליסטים, והתחברותם עם היהודים היתה להם לריעותא. ע"י זה הרחיקו ממחניהם גם את השכבות שהיו קרובות לרוחם כמו שכבות הפועלים. יד יהודי באמצע — פסלה את רשימתם בעיני כל פולני.

אחרי הבחירות הללו ראה משה פפר את עצמו מושפל ומורד מרום מעלתו ומגדולתו לא רק בעיני הפולנים, שהתחילו מראים בגלוי את אנטישמיותם ואת לגלוגם כלפי ראשי הקהלה, אלא גם בעיני היהודים; ביחוד אבד חנו בעיני הדור הצעיר. גם אמונתו של פפר בשיטתו, שיטת ההסוואה, שיטת המתבוללים, שקראו לעצמם "פולנים בני דת משה" נתרופפה. הוא נסה להציל את עמדתו בקהל הקילצאי. ברצותו להראות לבני עדתו,

כי יודע הוא גם את רוח הזמן והלאומיות מוצאת קן גם בלבו, הזמין את כותב הטורים הללו להורות את בן הזקונים שלו ישע' את השפה העברית ודקדוקה. צעד זה היה צריך לשמש לאות, שאינו מתנכר יותר לדרישות הזמן. אולם ממקום אחר קפצה עליו רוגזה ולא יכול היה לשבת בשלוה בקילץ. כנזכר לעיל, בנה פפר את בית הכנסת על מגרש הקהלה, וכאן מצא בעל חוב מקום לגבות את חובו.

בין פפר ובין ר' משה חיים קמינר היתה התנגדות תמידית. סבות הנגוד שהיה ביניהם היו שונות. מהן אישיות ומהן צבוריות ומהן נעוצות גם בתאוות שלטון בצבור היהודי הקילצאי. השאלה: מי בראש? הטילה ארס שנאה ביניהם. בכל אופן לא היתה זאת מחלוקת לשם שמים.

קמינר, שעמד אז בראש הקהלה הגיש תביעה משפטית נגד פפר על בנותו בית-כנסת, שהוא קנינו הפרטי, על מגרש צבורי ודרש לפנות את המגרש או למסור את בית-הכנסת לרשות הקהלה.

המחלוקת התלקחה והכתה גלים גם בצבור הקילצאי. הקהל נחלק לשני מחנות. לכל אחד מהיריבים היה צד שלו. קמינר וסיעתו בכל הזדמנות היו מחפשים תיאנות לקנטר בצדק או שלא בצדק את יריבים.

לבסוף נמאסו לפפר הקטטות והמריבות, שהיו מערערות את מצבה של הקהלה, והוא החליט לעזוב את קילץ. שנים אחדות לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה העתיק את משכנו לורשה.

ענין בית הכנסת סודר לטובת הקהלה. כל הבנין נמסר לרשות הקהלה, בתנאי, שחלק מהכנסותיו יהיה מוקדש לתמיכת קרוביו העניים של ר' משה פפר. בריש פפר, איש זקן, אחד מקרוביו נכנס לשמש בתורת גבאי-שני של בית הכנסת במשכורת קבועה.

בורשה פרש לו פפר לתוך זויתו של עסקי הפרטיים ולא שמענו על פעולות צבוריות מצדו.

אבל בסוף המלחמה העולמית הראשונה צף שוב שם משה פפר על פני שטח עסקנות מדינית; ולא בתחומי עסקנות יהודית, אלא בתחומים יותר רחבים. הוא נכנס בתור ציר למועצת המלוכה.

הגרמנים בסוף המלחמה, בראותם, כי גלגל הקרבות מתגלגל לא לטובתם. השתדלו למשוך לצדם את העמים הקטנים, שהיו מקודם משועבדים לרוסיה. ובזמן המלחמה היו נמצאים בכבוש הגרמני. לשם כך העניקו להם אוטונומיה שלטון עצמי. לפולנים יצרו "מועצה ממלכתית" שחבריה לא היו נבחרים על ידי העם, אלא ממונים ע"י השלטונות הגרמניים לפי הרשימות שהוגשו להם ע"י אספות בעלי האחוזות וע"י המגיסטרים, העיריות של הערים הגדולות. תפקידה של המועצה הממלכתית היה הנהלת ענייניה הפנימיים של המדינה. למועצה זו נכנסו גם מספר יהודים. פפר נכנס גם כן כחבר במועצה זו.

כי בעלי האחוזות רצו להראות את ליברליותם וקשטו את רשימתם גם ביהודי אחד ובחרו בפפר, שהיה בעל אחוזה וראוי לקבל מנדט.

בדיוני המועצה בקש פעם פפר את רשות הדבור בענין חשוב, שעמד אז על סדר היום. בתחילת דבריו בקש סליחה והתנצל על הרשותו לעצמו להביע דעה בענין חשוב למדינה למרות שהוא יהודי.

אופן דבורו והתרפסותו לפני הגויים במוסד מחוקקים זה עוררו מחאות חריפות מצד חבריו היהודים, שראו עלבון לעצמם בדברי עלגים והכנעה אלה של נציג היהודים כביכול.

נח פרילוצקי, נציג יהודי ורשה, הפסיק את הנואם בקריאת מחאה ובקש מהיו"ר, שיעיר לפפר, כי כל חברי המועצה הם שווים זכויות ואין להתנצל על הבעת דעה בכל ענין שהוא.

יחס הבוז והזלזול של הצירים היהודים לפפר מרר את רוחו ונטל ממנו את האומץ להביע את דעתו ולגמור את נאום.

נוסף לעלבון שנחל בבית המחוקקים חכתה לו גם ברחוב הפתעה בלתי נעימה. היהודים, ששמעו ביציע את דבריו, יצאו לרחוב וחכו לפפר ובצאתו התנפלו עליו בקריאות "מה־יפית־ניק" ו"בוז". בחפזון הסתתר במרכבה, שחכתה לו לפני בית המחוקקים, ועזב את המקום.

העלבון הזה דכאנו מאד. מרוב צער חלה ולא קם עוד ממחלתו.

פטירתו לא עוררה הד בתפוצות ישראל. ברם יהודי קילץ התאבלו על מותו. בעיניהם נשאר ר' משה פפר איש דגול, אשר במעשיו ובמפעליו נתן דחיפה עצומה לגידולה המהיר של קהילתם והשאיר זכר לעצמו על ידי בית־הכנסת המפואר, שבנה בשבילה.

משפחת זגאיסקי

לנדבני העיר שקנו להם שם מיוחד, השתייכה גם משפחת זגאיסקי, שכבר נזכרה בדפים הקודמים של ספרי זה, ולכן לא ארחיב כאן את הדבור עליה. אזכיר רק את מפעלי הצדקה והחסד שבני המשפחה הזאת יסדום ושהיו לפאר ולכבוד למשפחת זגאיסקי ולקהלה הקילצאית.

(א) מושב זקנים, מוסד צדקה, שהיה לברכה לזקנים מחוסרי טפול.

(ב) בנין לבית־יתומים, שבו מצאו מחסה, חנוך וטפול יתומים עזובים, ושהיה קיים לפני זה בדירה שכורה, לא מתאימה למוסד זה.

(ג) בית־מדרש לתושבי חלק העיר — ככר הבזר וסביבותיו, מקום לתפלה ולתורה.

(ד) כביש לבית־הקברות היהודי, כדי שהמלויים של נפטר לא ישקעו בבובץ בימות הגשמים.

אלה היו מעשיהם הבולטים של בני משפחה זו, חוץ ממעשי החסד והצדקה היום־יומיים.

במעשי חסד וצדקה הצטיינו עוד רבים מיהודי קילץ ואין באפשרותנו למנות את כולם; נזכיר כאן אחדים מהם, שהתבלטו בחיי הצבור. **גימפל מושקוביץ**, יהודי חרדי ממקורבי האדמו"ר מרדומסק, בעל בית מסחר גדול לקמח ויד רחבה לצרכי צדקה והצבור. בנו **אהרון יוסף מושקוביץ**, מפעילי הציונים, חבר בעיריית קילץ מטעמם, פעיל בחברות צדקה מרובות, כגון "לינת-הצדק", בית-היתומים ועוד. **מרדכי דוד קרישטל**, בעל ביח"ר למרצפות עץ, חסיד ויודע ספר, נדבן לצרכי הכלל. בנו, וולף, היה מוסיקאי ידוע בפולין. חתנו **אהרון גרנדאפל**, מראשי הציונים בקילץ, עלה ארצה אחרי המלחמה ונפטר כאן.

מאיר אייזנברג בנו של ר' יוס'ל אייזנברג (קצ'קה), עסקן צבורי, ביחוד התמסר לתלמודי-תורה ולבתי-הספר החרדים וגם למקוה ולמרחץ הצבורי, שבהם השקיע הרבה מכספו ועבודתו לטובת הכלל. האחים **יצחק ויואל קליינמן**, בעלי מנסרות לעץ ויצוא עצים, יהודים נדבנים ותורמים ביד רחבה לצרכי צבור וצדקה.

יושקה (יעקב יוסף) רוטנברג בן הרב מווידיסלב, בראבנה ובר-אורין, בעל בימ"ס סיטוני לנפט ובאי"ח חברות דלק עולמיות, בעל לב טוב ונדבן גדול, מכניס אורחים ברוח ישראל סבא.

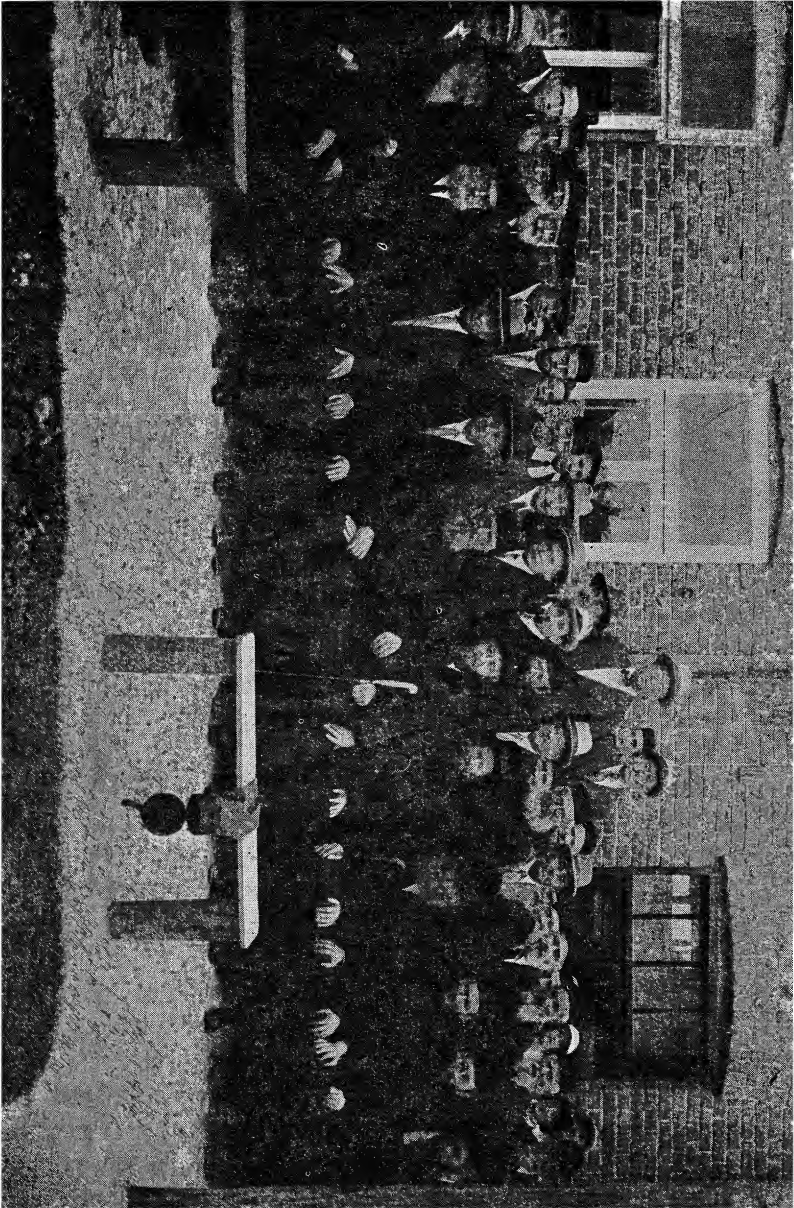
בנו **משה רוטנברג**, שירש מאביו את מסירתו לצרכי הצבור. על פעילותו בחור' ובארץ הזכרנו כבר בפרקים הקודמים. עלה עם משפחתו ארצה ונפטר כאן. גם בתו של יושקה, הנה מינצברג ונכדיו מבנו יהודה שמת בזמן המלחמה ברוסיה, עלו והשתקעו בישראל.

יעקב שיינפלד בן ר' יחיאל גם כן סוחר נפט סיטונאי, מנדבני העיר. שנים מבניו שלום ואהרון עלו לפני המלחמה והשתקעו בארץ. **יוס'ל פרידמן**, בעל טחנות קמח מיקירי העיר, תורם לכל דבר צדקה וצבור ביד רחבה.

פלטיאל פירסטנברג בעל משפחה ענפה, ידוע בפעילותו הצבורית והחברותית. אחד מבניו רופא וכתו נמצאים בארץ.

שפטל טוימן, חתנו של יעקב זגאיסקי, נין האדמו"ר מקוצק, יהודי משכיל ומלומד, בעל נפש ורוח עדינה, משתתף בכל פעולות הצדקה של משפחתו זגאיסקי. **ליאון רייזמן**, בעל ביח"ר למרצפות מחשובי הנדבנים והתורמים בעיר. **מנדל ליפשיץ**, ממשפחה חסידית ידועה, בעל מחצבות אבן וכבשני סיד, ממסדי "לינת-הצדק" פעיל בהרבה מוסדות צדקה ועזרה.

דוד לברטובסקי, מחסידיו החשובים של האדמו"ר מחנצין, בן טובים ובר-אורין, בעל-תפילה מובהק, בעל לב יהודי חם, הצטיינו הוא ואשתו חנה-שרה, במתן צדקה בסתר. עסק במסחר סיטוני לנפט, מליחים ומלח. אביו של שמואל לברטובסקי וחזונו של יצחק קירשנבוים, שעליהם יחדנו את הדיבור בפרקים הקודמים.

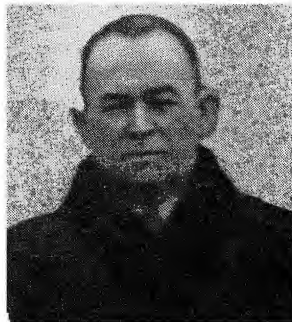
בחג הברית של "מושב זקנים" נדבת משפחת זאטקי. בין הנכחים: בשורה הראשונה ז' קזנסקי, ב. לב, המייצג ר"צ גרינשפן, הרב רפופרט, הרב ר'ל טברסקי, צ. זאטקי, ולדברג, וי. קירשנבוים, בשורה השנייה: ה. גולדברג, וו. ויינרבי, יצחק קליינמן, נ. אסטורביץ, מ.ד. אייזנברג, ח. זאטקי, י. פטרימן, א.י. מעקוביץ, א. ארליך. בשורה השלישית: ב. טוקולובסקי, חידאל זאטקי ומ. קופמן.

פנחס זיידה, סיטונאי לטקסטיל, נדבן ופעיל בכל מוסדות הצבור. בנו מאיר היה ציוני פעיל. בנו הצעיר יהודה — מראשי פועלי-ציון (שמאל) בקילק, בתו פייגה (פיינגולד) ציונית מסורה, בתו השניה, מניה, רופאת שניים, נמצאת בארץ. **שמואל-אבא בליצקי**, בעל בימ"ס לבדים, חבר פעיל במוסדות צדקה וצבור. בתו צשה (זילבר-אבן) נמצאת בארץ. **האחים מרדכי ושמריה מכטינגר**, סוחרים עצים, בעלי מידות טובות, תרומיות. שמריה עלה לפני המלחמה ובנה כמה בתים בתל-אביב. בנו של מרדכי, **ישראל מכטינגר** נפל בקרב על עזה בשנת תשי"ז. **אברהם פינקלשטיין** מחשובי ציוני העיר, נדיב לב, נוח לבריות ופעיל בהרבה חברות צבוריות.

אליעזר טוימן, חתן אלי' נפתלי איזנברג, בעל בימ"ס גדול לבדים, מנכבדי העיר, תורם ביד רחבה לכל מוסדות צדקה וחברה. בנו יוסף, עלה ארצה לפני המלחמה ומשרת בחיל הים כמהנדס בדרגת רב-סרן, והנו גם אסיסטנט-מרצה בטכניון בחיפה.

זיסקינד הרמן, יליד ורשה, חתן

לייבל ומלכה לאה גולדשמיד, בן תורה ובעל מוח חריף, מגדולי הסוחרים בטקסטיל, חרשתו ובעל מוסד כספי פרטי, חבר בועד התאחדות הסוחרים ובוועד המפקח של הגימ-נסיה היהודית, ממסדי קופת גמ"ח לעזרת האיש הקטן, הרוכל ובעל המלאכה. ביקר בארץ יחד עם אשתו שבע (בת-שבע), רכשו בית בתל-אביב והתכוונו להשתקע כאן. נאלצו לנסוע לפולין ונתקעו שם עם פרוץ המלחמה. בניו קיבלו חינוך ציוני, למדו בגימנסיה העברית בקילק והמשיכו אח"כ

באוונרסיטאות בחו"ל. כיום נמצאים בתל-אביב ועוסקים במקצועות אקדמאיים: ד"ר אברהם הרמן, רופא-ילדים, יחיאל הרמן, עו"ד, וד"ר יעקב הרמן גיניקולוג. **פנחס זלוטו**

בין תושבי קילק שהשפיעו על עיצוב חייה היהודיים, בולטת דמותו של ר' פנחס זלוטו.

יליד ויגודה, מחוז קילק (אביו — בעל אחוזה, מצאצאי ר' יום-טוב ליפמן הלר, בעל התספות יו"ט). עבר ר' פנחס בנעוריו לסוכדניוב, הסמוכה לקילק. כאן עסק במסחר נפט ועצים, והסתופף בצל האדמו"ר מסוכדניוב, ר' אלימלך רבינוביץ זצ"ל. בתקופת המלחמה העולמית הראשונה עבר ביחד עם רבו לקילק. כאן מצא לו כר נרחב לפיתוח יזמה כלכלית. בתחילה עסק בחרושת סיד, אח"כ כב"כ בת"ר חרושת למשקאות, ולבסוף כאחד ממנהלי מוסד קואופרטיבי לקרדיט.

אב למשפחה ענפה (2 בנות ו-8 בנים) נתן לבניו חינוך מסורתי-לאומי. עם היותו מאמיד העיר, היה ר' פנחס בורח מפני הכבוד, לא היה עסקן ציוני

פעיל, אולם לבו וכיסו היו פתוחים לגבי צרכי התנועה הציונית, התרבות העברית ויישוב א"י. טבעי הדבר שבנו מאיר היה מהעסקנים הצבוריים המובהקים בעיר, ממייסדי הגימנסיה העברית ועוד, בנו, נתן, מצעירי קילץ הראשונים שעלה ארצה בשנת 1920 והשתרש בה (כיום—מנכבדי נס־ציונה), בנו, הלל, מנאמני ההסתדרות בת"א, נכדו — יהודה קופף — ממייסדי התנועה הריביוניסטית בקילץ (כיום — בת"א, משפטן, מזכיר האגף האזרחי של ביה"מ המחוזי).

היתה בו מוזגה נאה של תקיפות ורכות. קפדן היה האיש, הן כלפי עצמו והן כלפי אחרים. הקפיד על נקיון גופני וטהר נפשי, ומאידך לא היו רבים כמו־תו המרחמים על הזולת במצוקתו ונות־נים צדקה בסתר. עסק כל ימיו עם בעלי יערות וחרושתנים נוצריים, אולם לא היה מאלה שקומתם שחה בנוכחות ה"גוי". בצורתו הפטריארכלית, בקומתו החסונה, בנקיון לבושו, בהתנהגותו התקיפה, ביושרו המסחרי ואף בניבו הפולני הקפ־דני — עורר יחס של כבוד מצד כל אלה שבאו אתו במגע.

דאג לכך, שבנותיו תינשאנה לבני טובים: חתנו האחד — ר' ישראל פפרמן הי"ד, היה סוחר ידוע בקילץ. חתנו השני—ר' אברהם אבא קופף הי"ד, בראורין, בן למשפחה חסידית, ממקורביו של האדמו"ר ממודיץ זצ"ל. זכה לכך שבנו יהודה (ר' לעיל) עלה בחייו לא"י והתערה בה. ר' פנחס נפטר בתקופת השואה (1940), ברם זכה למוות טבעי ואף להלוויה מכובדת, מהאחרונות שבה עוד יכלו בני העיר לתת מבע פומבי לצערם. יהא זכרו ברוך.

נתן דוד זייפמן

לרבים מתושבי קילץ הותיקים זכורה דמותו היפה של ר' נתן דוד זייפמן, אחד מראשוני הקהילה בעיר. יהודי טוב, אדם שקט וצנוע, ניהון במידות נעלות, מילדותו אהב ללמוד ולעבוד וגם לעזור לאחרים. ואם כי לא היה עשיר מופלג, ביתו היה פתוח לכל נצרך. בית זה שקק חיים תוססים, כי מרובים היו הילדים בו ולהם חברים מטובי בני העיר. נתן דוד זייפמן היה בעל חנות גדולה למלבושים, פרוות ואריגים במרכז העיר במשך 55 שנה. שמו יצא לתהילה כאיש ישר, שומר מסורת וחסיד נאמן של הרבי

מרדושיץ. חבר מסור להרבה מוסדות צדקה וחסד, שבהם היה פעיל. בסוף ימיו זכה לראות נחת מבניו ובני ביתו ובעיקר היתה גאותו על בנו יעקב, שעלה לארץ-ישראל עם קבוצת עולים מהשומר הצעיר והיה בין בוני הקבוץ עין-החורש בעמק חפר, שבו הוא חי עד היום.

מיתר בניו הצטיין במיוחד משה זייפמן ממייסדי „הזמיר“ ו„השומר“ בקילץ. שנפצע קשה בפוגרום בשנת 1918, הקדיש הרבה מזמנו לפעולה צבורית בתור חבר ועד ארגון הסוחרים והנהלת הבנק העממי בקילץ. בשנת 1933 היגר לפאריס

והיה מאד פעיל כיו"ר ארגון יוצאי קילץ בעיר הזאת עד לפטירתו בשנת 1954. בנו השלישי קלמן זייפמן אגרונום במקצועו הצטיין בשקום חוות החלוצים „גרוכוב“ על יד ורשה, בזמן המלחמה ספקה חוות חלוצים זו ירקות לגיטו ורשה. על משמרתו זו נפל יחד עם יתר הקדושים מידי המרצחים הנאציים ימ"ש.

ראשי הקהילה הקילצאית

בבואי להנציח בספר את הקהלה הקילצאית, מרגיש אני חובה להזכיר בשמותיהם ובפעולותיהם את האנשים, שזכו לעמוד בראשה ולנהל את ענייניה. ראשי הקהלה הקילצאית לא היו ברובם מתקיפי העדה, ששלטו בצאן מרעיתם בכוח להנאתם ולתועלתם, אשר סופרי הדור היו נהגים להציגם לעמוד הקלון בספריהם. קהלת קילץ הצעירה לא היתה לה מסורת ולא חוקה. בראשה עמדו לרוב אנשים פשוטים וכשרים, שנבחרו פה אחד על ידי יהודי העיר ומסרו לידם את ענייניהם הצבוריים, בדעתם, כי מסורים הם בידים אמונות. ראש הקהלה הראשון היה ר' לייבוש לבקוביץ, אשר היה מכוונה בפי הקילצאים, „ר' לייבוש פויער“, בגלל היותו תושב כפר בימי חייו הראשונים וסגל לו תכונות אכרי-כפר בדבורו בהלוכו ובאופן חייו; ונכר היה, שמוצאו מכפר פולני.

האיש הפשוט הזה מצויץ היה במדותיו הטובות. פשטות, יראת ה', אהבת תלמידי חכמים ותמיכה בהם, עשיית חסד וצדקה — מצות אלה הנחילו לו אהבה ואמון כל התושבים.

את בנותיו השיא לתלמידי חכמים, שהקימו בקילץ משפחות מפוארות וענפות: משפחת קנר, משפחת פסירמן ומשפחת בוקובסקי.

בנדיבות לבו הקדיש חלק מביתו לבית-תפלה; דבר נחוץ מאד בזמנו ליהודי קילץ, בטרם נבנה בית-כנסת בשביל בני הקהלה.

אחריו שרת כראש הקהלה, מאיר שטונקע, אחד מבעלי הבתים החשובים בקילץ, מראשוני המתישבים בה. עסקן-צבורי ובעל-צדקה. עני ונצרך לא יצאו מביתו ריקם. הוא יסד את החברא קדישא בקהלה החדשה והיה בה מהחברים הפעילים ביותר.

היות ובהקלה לא היה עוד מרחץ-צבורי וגם לא מקוה כשרה, סדר שטונקע מקוה ובית-מרחץ בביתו לתועלת כל תושבי העיר.

זכרו כעסקן ונדבן, כיוצר קהלת-קילץ ומוציאה מחתוליה, נשאר עוד זמן רב בין תושבי העיר הותיקים, שהיו רגילים לספר עליו מעשיות ובדיחות. אביא כאן מאורע אחד, מאד אופייני להלך-רוחו.

פעם לפני חג הפסח חלה ר' מאיר שטונקע מחלה אנושה. בניו, שלא היו מדקדקים במצוות כמוהו; לא שמו לב לדין של מכירת חמץ לנכרי. בינתיים עבר הפסח, והחולה החלים ושב לעסקיו, לבית מסחרו של משקאות, יין שרף, בירה ויין. כאשר גודע לו, כי חמץ זה לא נמכר לנכרי לפני פסח, כמו שהיה רגיל לעשות מדי שנה בשנה, הלך לרב גוטמן, לרב דמתא לשאול שאלה בנדון זה.

„הרב פסק: „חמץ שעבר עליו הפסח, — אסור בהנאה“.

מה עשה רבי מאיר? עמד על הגשר, שהיה נטוי על הנחל סילניצה, הזורם לפני ביתו, הוציא מתוך חנותו בקבוקי יי"ש וחביתות בירה ויוצקם לתוך מי הנחל.

האכרים העוברים התעכבו למראה עיניהם, גם יהודים יצאו מבתיהם להסתכל במחזה. הגויים אומרים איש לרעהו: „יהודי זה יצא מדעתו; נזולים יקרים וחביבים כאלה משחית הוא בידיו“. הסירו את כובעיהם ומשרבבים את זרועותיהם על פני הנחל, כדי לקלוט קצת מן המשקאות הללו לתוך הכובעים ויוצקים אותם במישרים לפיהם.

ליהודים המסתכלים היה שטונקע אומר וחוזר: „חמץ שעבר עליו הפסח — אסור בהנאה“. המחזה הזה נמשך עד שנתרוקנה החנות מן המשקאות.

ר' מאיר ב"ר יצחק שטונקע ז"ל נפטר י"ט חשוון, תרע"ג. אחד מבניו דוב בעריל שטונקע הלך בעקבות אביו והיה מאנשים הנכבדים בעדת יהודי קילץ.

ר' משה חיים קמינר ז"ל שמש כראש קהלת קילץ במשך תקופה ארוכה. הוא עלה על קודמיו ביחוסו ובמעמדו בחברה. בן ה„אריסטוקרטיה“ היהודית, בנו של ר' יודיל קמינר מחנצ'ין, בעל אחוזת „פורזמצ'ה“. משה חיים היה גיסו של בעל „שפת-אמת“, האדמו"ר המפורסם בגור, שמצודתו היתה פרושה על רוב חסידי פולין. יחוס רב זה בלבד כבר העמידו במעלה, גבוה בין העם.

אולם גם מעלות אישיות היו לו, שהוסיפו לו כבוד לא רק בין חסידי גור, אלא גם בין שאר יהודי קילץ. מראהו החיצוני, תקיפות-דעתו, פקחותו, בקיאותו בהוויות העולם, יחסיו עם הרשות — כל הסגולות האלה הקנו לו מעלה ויקר; וכולם הודו, כי לו נאה ולא יאה לעמוד בראש הקהלה, שהספיקה בינתיים לגדול ולקבל צורה מגובשת.

אם כי, שלא נמנה בין עשירי העיר, היה ביתו פתוח לרווחה לכל נצרך, לכל פושט יד. נכד האדמו"רים, שבא לאסוף נדבות בזכות אבותיו, יורד, העובר בערים ובעיירות, מצוייד במכתבי המלצה ובאגרות, המעידות על עשרו וישרו לפנים ועל עניו כעת בצרוף בקשה לתמוך בו ביד רחבה, מחבר, שבא לאסוף חותמים על ספרו העומד לצאת בקרוב ובידו הסכמות מכל חכמי הדור

ורבניו — כל אלה, כתבתו של משה חיים קמינר בידם ודפקו בראשונה על דלתות ביתו בדעתם, כי לא יצאו מביתו בידים ריקות. מסורת אבותיו היתה בידו להרבות צדקה בישראל.

אירע פעם, ששליח הדואר הביא לביתו חבילה גדולה של חוברות. כאדם טרוד בעסקיו ובצורך צבור לא היה לו פנאי לעיין בהן ולדעת את טיבן זאת תכנן.

בבואי לביתו, פנה אלי ואמר: „לך נא וראה מי הוא המחבר של ספרי מוסר אלה ואשלח לו את מחירם“. בהעפיי עין עליהם, אמרתי לו: הספרים הללו לשרפה דינם, כי ספרי מינים הם; המיסיונרים מפיצים אותם בבתי ישראל, כדי לצודד נפשות בחרמם“. קמינר כדרכו מוכן היה כבר מבלי לעיין בתוכן החוברות לשלוח למחברם כסף מחירם!

זכורני, כאשר בשנת תרנ"ג פרצה מגפת חולי-רע בערי פולין ועשתה שמות בעדת ישראל, היו היהודים מפחד המגפה נודדים מעיר הגנועה לעיירות שלא פגע בהן עוד המשחית חיו מפיצים על ידי זה את חידקי המגפה.

באותם הימים היה מה. קמינר נוסע יחד עם ועדה סניטרית מעיירה לעיירה בפלך קילץ והיה מסביר לתושביהן היהודים את תקנות הועדה, שתוקנו לטובת בריאותם של התושבים. דבריו נכנסו לאזניהם, כי היה מכובד בעיניהם, ועצותיו והוראותיו היו נשמעות.

בתור קבלן ממשלתי, סולל קטעי כבישים בין קילץ וקרקא, בא במגע עם השלטונות, ובמקרים מסוימים היה יכול להשפיע עליהם לטובת עניני היהודים.

בפעולותיו הצבוריות, בנדבת לבו, בעמידתו במרכז החסידים השפיע הרבה על עניני הצבור ועל סדוריה של הקהלה.

ליצני העיר היו אומרים: „בקילץ כבשו להם את דעת הקהל שני מחנות: את דעת הקהל של הנוצרים כבשו להם האנדקים ואת דעת הצבור היהודי — חסידי גור, אשר משה חיים קאמינר עומד בראשם“.

אולם מיום שקמה התנועה הציונית ברחוב היהודי, קמה גם בקורת נגד הגמוניה זו של חסידי גור בהנהלת עניני הקהלה. הציונים, כדימוקרטים נאורים, עזפו להכניס אור במוסדות הצבוריים. כלאומיים מתקדמים רצו, ששלטון הקהלה יטפל לא רק בעניני הדת, אלא גם בענינים לאומיים כללים: בשפור החנוך, בפרודוקטיביזציה של ההמונים וכו'. לכן דרשו הרחבת סמכויותיה ופעולותיה של הקהלה; היא צריכה להקיף, לפי דעתם, כל מוסדות הצדקה, בית-הקברות וחברה קדישא. השחיטה וכדומה, שהיו עוד אז רשויות פרטיות או צבוריות ולא נכנסו לסמכות שלטון הקהלה.

אם כי, שבמשטר הצארי לא היתה בסמכות הקהלה להכניס אי-אלו

שניים בתקנון, שהוטל עליה מטעם השלטונות המרכזיים, הן הדרישות הללו חומר מתאים לתעמולה, להבאיש את ריחם של העומדים בראשה של הקהלה בעיני ההמונים. הסיסמה של הציונים: "כבשו את הקהלות!" נתקבלה ע"י ציוני קילץ.

אחרי שנות תעמולה עלה בידי הציונים שנים אחדות לפני מלחמת העולם הראשונה לכבוש את הקהלה ולהרכיב אלוף לראשה את אחד מחבריהם, את הבנקאי, יעקב נובק. הוא היה ציוני מובהק. הוא הקדיש בנין שלם לטובת הציונים המקומיים, הנודדים ממקום למקום, באין להם דירה משלהם לצרכי עבודתם.

יעקב נובק היה איש נאור ויחד עם זאת דבק במסורת עמו ובתקוותיו. אם כי, שהיה עשיר, לא אחז בדרכי המתבוללים כרוב היהודים העשירים של אותה התקופה. רעיון הציוני לקח אותו שבי, והוא התמסר לו בממונו ובנפשו. וסופו מוכיח על תחלתו. הוא היה יהודי שלם, וכיהודי סבל בנכר.

בראשית המלחמה העולמית הראשונה היה המפקד העליון הרוסי, ניקולי ניקוליביץ', מאשים את היהודים ברגול לטובת האויב ומכל קהלה וקהלה היה תופס את העומדים בראשה כבני תערובות והיה שולחם כאסירים לפלכי רוסיה, ושם היו מוחזקים בבתי כלא כפושעים. ולולא עזרת יהודי רוסיה, שעשו מאמצים כבירים לשחרורם מבתי כלאם והקלו בזה את גורלם, היו ודאי כלם נמקים בעניים ובסבלם. רק הודות לעזרת אחים של יהודי רוסיה זכה חלק מבני התערובות האלה אחרי שנות נדודים לחזור לביתם.

אמרתי "חלק", כי לא כולם זכו לראות עוד את ביתם; רבים מהם מתו בנכר מרוב תלאה ונדודים.

גם הבנקאים הקילצאים, יעקב והינריך נובק, היו בין בני התערובות. הנריך נובק נפח את נשמתו במוסקבה, רחוק מבני משפחתו ומבני קהלתו. אחיו, יעקב נובק, חזר אל עירו ולביתו מדוכדך ורצוצ נפש ולא האריך ימים אחרי נדודיו. ב"ח אייר, שנת תרע"ט נפטר יעקב בן שלמה נובק ז"ל. הוא חי כיהודי, סבל כיהודי והיה קרבן שנאת היהודים. יהי זכרו ברוך!

בימי מלחמת העולם הראשונה עמד בראש הקהלה ישכר בריש (בעז'ע) בלומנפלד. הוא היה עסקן צנוע, בעל-בית, רחוק מריב המפלגות. הוא היה חתן ר' שמחה רייזמן, בעל אחוזה גדולה בסביבת קילץ. בני הקהלה נתנו בו את עיניהם כראוי לאותה משרת הכבוד של פרנס הקהל, כי בימים הטרופים של סבלות המלחמה, פעל הוא הרבה בשקט, בלי קול-קולות בשטח העזרה והסיוע לנצרכים, לפליטים, לאלה שנעקרו מבתיהם וממשפחותיהם.

פעולתו הצבורית, שנבעה מתוך אהבה וחמלה, מתוך השתתפות בצערן של חברו, הקנתה לו שם טוב אצל כל חלקי התושבים היהודים, וכולם התיחסו אליו בחבה.

כשנוסד בעזרת ה"גזינט" האמריקאי "בנק עממי" (בנק לודובי) בקילץ, שמטרתו היתה שקום בעלי המלאכה והחנונים הזעירים ע"י אשראי זול, הועמד בלומנפלד בראש המוסד הכספי הזה. הוא נחל את הבנק באמונה, שלא על מנת לקבל פרס. בהנהלתו התפתח הבנק, חבריו נתרבו, הקף פעולתו התרחב. הוא שמר את המוסד הכספי הזה כבבת עינו. ישיבתו בבנק היתה ישיבת קבע, לא גרע עינו ממנו, השתדל שלא תלך לאבוד גם פרוטה מקופת הקהל.

ראש הקהלה הזה היה האחרון בקהלת קילץ, שנבחר לכהונתו לפי התקנון הישן הצארי, שלפיו היתה זכות בחירה לשלטון הקהלה רק לבעלי נכסי דלא ניידי.

בפולין העצמאית נוסדה הקהלה היהודית על יסודות דמוקרטיים. נבחרה מועצה בת שנים עשר חברים בבחירות כלליות. המועצה בחרה מקרבה שלטון הקהלה. בתקופה הקצרה הזאת, מיום עצמאותה של פולין עד פרוץ מלחמת העולם השנייה היה הענין של ראשי הקהלה תלוי בכוחות המפלגות, שהשתתפו בבחירות המפלגה שיצאה בנצחון במלחמת הבחירות, היא העמידה מקרבה גם את ראש הקהלה.

בשנים שלאחרי הכרות הצהרת בלפור היתה יד הציונים על העליונה בבחירות והם בשותפות עם "המזרחי" ובעלי המלאכה היו שולטים בקהלה.

בתקופה זו ישבו על כסא ראש הקהלה ה"ה יצחק מאיר רייזמן, צבי וגאיסקי, דוד רוזנברג וזאב קלוסקה. ראש הקהלה האחרון היה ממחנה אחר, ממחנה החסידיים, שמחה בונם גולדמן.

אתאר כאן בקיום אחדים את אפיו ותכונות־רוחו של כל אחד ואחד מראשי הקהלה, יהיה זכרם חקוק בספר זכרונות זה. ראויים הם, ששמותיהם ישארו לברכה לבני הדורות הבאים. כל אחד ואחד מהם נתן ממרצו וכוחו, מידיעותיו וכשרונותיו לטובת הצבור, שעמד בראשו; כל אחד שרת אותו באמונה כמיטב יכולתו וכפי השגתו; כל אחד השתוקק לרומם את בני עדתו בחומר וברוח, להעמיד לרשותם מוסדות־חנוך וצדקה מתאימים וגם הכניס לתוך חוג פעולתם ענינים לאומיים כלליים, כגון הקצבות לטובת הקרנות הלאומיות, תמיכה לחלוצים העולים לא"י וכדומה. סכומים מסוימים לתכלית זו הוכנסו לתוך התקציבים השנתיים של הקהלה. בכלל, היו כולם ערים לכל מאורע לאומי והגיבו עליו, כראוי לאבר של גוף לאומי.

יצחק מאיר רייזמן היה בן משפחה מפארה ומפורסמת בעיר. מצאצאי ר' שלמה רייזמן או שלמה צוואטיל'ס, נדבן בקהלת חנצ'ין, שבנה בשנת תרכ"ב בית־מדרש מפואר בעירו ללמוד תורה ולתפלה, נכד לשמחה רייזמן, בעל אחוזה גדולה בסביבת קילץ, בן אביגדור רייזמן שהיה מנכבדי הקהלה.

י.מ. רייזמן נבחר הציונים, הצטיין בכשרון הדבור, שבו היה משפיע על שומעיו; איש נאור ומשכיל ויודע לנהל ענינים צבוריים. במשך זמן ידוע היה גם מנהל "הבנק העממי". גם אשתו, מנהלת בית-ספר לבנות, פעלה הרבה להקנות לחניכותיה ערכים לאומיים.

צבי זגאיסקי, נציג "המזרחי", היה מקובל גם על דעת הציונים. הוא היה מעשירי העיר ומנדבניה. הוא ואחיו יעקב ז"ל יסדו בקילץ את "מושב הזקנים", ומוסדות אחרים, כפי שהזכרתי כבר.

דוד רוזנברג, ציוני מנעוריו, מיום שבא לידי הכרה היה אוהו דגל הציוני בידו. דברן ונאום בעל כשרון, היה מופיע בכל כנוס ואספה. דבריו עשו רושם נכר, כי נאמרו בהגיון ובפתוס.

הוא היה חבר גם במועצת העיריה ושם הגן על עניני הצבור היהודי ועל כבודו בעוז ובאומץ-לב, שלא ראיוס מקודם אצל נציגנו, בבואם לדבר בשם היהודים שולחיהם.

רוזנברג עשה נפשות רבות לרעיון הציוני ביחוד בין הצעירים שהעריצו אותו. הוא לא סבל ציונות פושרת, ולכן נטה אחרי הציונות של זאב ז'בוטינסקי, שהיה ממעריציו המסורים בלב ונפש.

במקצועו היה בנקאי, שרת במשך איזה זמן כסגן-מנהל הבנק המסחרי הלודזאי, סניף קילץ; במשך שנים היה גם מנהל הבנק העממי בקילץ. הוא הצטיין בהיקף ידיעותיו לא רק בשטח הבנקאות אלא גם בשטחים רבים אחרים. סקירתו החדה, תפיסתו המהירה הקלו לו להתמצא בכל ענין וענין ולחוות את דעתו בשאלה הנדונה.

בסוף יסד בנק פרטי, בהיותו היהודי הראשון והאחרון בקילץ שקבל מאת ממשלת פולין זכיון ליסוד בנק כזה. גם בהיותו בעל בנק לא חדל מלעסוק בצרכי צבור.

דוד רוזנברג היה היהודי הפופולרי ביותר בין תושבי קילץ. הוא היה פעיל בכל עניניהם ובכל צרכיהם. כל אחד מאיו מפלגה שהיא, היה רוחש לו כבוד.

הוא גדל על קרקע קילץ, חי את חייה, שאף לרומם ברוח ובחומר את בני עדתו, פעל הרבה בשטח שפור חיי העובד ובעל-המלאכה; לכן נתחבב על כולם. בכל עת מצוא, בכל הזדמנות בחרו בו להיות להם לפה ולבא-כחם, והוא מלא את שליחותו באמונה, יחי זכרו ברוך.

ר' זאב קלוסקה היה נאה דורש ונאה מקיים. מצעירותו היה מסור לרעיון הציוני. הוא עבר את כל שלבי התפתחותו של הרעיון הנשגב הזה, לא עזב את המחנה גם בימי המשברים הגדולים, שעברו על הציונות. היה מאמין באמונה

שלמה, שתחית העם במולדתו תתגשם בזמן מן הזמנים. אמונה זו הביאתו לעבודה מסורה בתנועה הציונית.

כאשר ראה, שחיי הגלות הולכים וקשים, שהאנטישמיות הולכת ומתגברת והקרקע נשמטת גם מתחת לרגליו, חסל את חיי הגלות ועלה עם רוב משפחתו לארץ-ישראל.

בני-יחיד להוריו החסידים נתחנך חנוך מסורתי, אחרי נשואיו בגיל רך נמנה בשורות החסידים; אולם תנועת התחייה הלאומית סחבה אותו לתוך שורותיה והיה מחבריה הפעילים והמסורים ביותר. אדיקותו לא הפריעה בעדו להלחם נגד חבריו החסידים והאדוקים שהחרימו את הציונות.

הוא היה אחד ממיסדי "המזרחי" בקילץ. במזרחי מצא כר נרחב לעבודה; שם מצא גם ספוק לנפשו הנאחזת במסורת-אבות מצד אחד והמשתוקקת לתחייה מצד שני. אהבת התורה ואהבת ארץ-ישראל התמזגו בו לאהבה משולבת אחת. חבריו הכירו את התכונות הטובות, שקננו בו והמרוממות את האדם משפלות החיים האנוכיים ובחרו בו למשרת-כבוד בקהלתם, לראש הקהל; והוא שרת באמונה את בני עדתו.

גם כאן בארץ-ישראל מכבדים ומעריכים אותו עולי קילץ, רואים בו עקן ישר-לב ובכל ההודמנות מראים לו אותות חבה והערצה.

ראש הקהל האחרון, ר' שמחה בונם גולדמן, ממחנה-החסידים. אביו ר' מנדיל גולדמן היה בנו של האדמו"ר ר' דודל מחמיאלניק. זכות-אבות זו היא שעמדה לו להבחר לראש קהלת-קילץ.

בהתגברות האנטישמיות בכל רחבי פולין וביחוד בקילץ, רפו ידי הציונים בפעולותיהם המקומיות. גם גרינבוים התיאש ממלחמתו בסיים הפולני ויצא לפריז, ואחרי כן עלה לא"י. כך גם כל ציוני אמתי נתן את מחשבתו ולבו לעליה לארץ; כמעט כולם באו לידי המרה, כי אין ליהודים תקוה בגולה. רבים מהציונים חסלו את עסקיהם — ועלו לארץ ישראל, אם כי שכל העומדים בראש התנועה הציונית התנגדו לתכנית ה"אבוקאציה" של ז'בוטינסקי ז"ל. אלה שנשארו בגולה לא התענינו עוד בעבודה צבורית מקומית, ראו בה עבודה סיופית, שאינה נושאת פרי.

באותם הימים עלה בידי החסידים לכבוש את העמדות הצבוריות, שהציונים הזניחו. הם קבלו רוב בקהלה וגם במועצת העיריה היה הנבחר היהודי היחיד ממחנהם.

על ידי כך הועמד בראש הקהלה גולדמן, איש מגזע צדיקים, בעל מזג טוב, נענה לסבל אחרים; נדבן וביתו פתוח היה לעניים. אולם לא הצטיין בתכונות הזקוקות לאדם המנהל עניני הצבור: רצון עז וידיעה מקיפה את צרכי הצבור ואפני ספוקם — תכונות כאלה היו חסרות לו. הוא היה מושפע

מאחרים, ולכן לא עוררה אישיותו אותו הכבוד, שחולקים כרגיל לראש הקהל. הוא שרת את הקהלה עד פרוץ מלחמת העולם השנייה.

כאשר פלשה חלאת הדור, הרוצחים הנאצים לפולין, היו היהודים קרבנם הראשון; בראש וראשונה שלחו את ידם הטמאה בעומדים בראש הקהלות, בפרט באלה שלא רצו לשתף אתם פעולה בהשמדת בני קהילתם, בהם התעללו, אותם ענו עד מות. הם היו הקדושים הראשונים, שמסרו את נפשם על קדוש השם, וראויים הם ששמותיהם ייחרתו באותיות זהב בפנתיאון של האומה. כל אחד מהם שרת את קהלתו, כפי כשרונותיו ובמיטב יכולתו. בראש הקהלה התגבשה דמותם של כל בני עדתו.

כאשר בא האויב לעשות כלה בישראל, לא ברחו רוב ראשי הקהל מעמדתם, כדי להציל את נפשם, אלא עמדו בתקיפות במערכה ונפחו את נשמתם על קדוש השם ועמם.

עוד לא בא הסופר להעריך את פעולות ראשי הקהל בימי השמדת היהודים בפולין; אבל לפי הידיעות שהגיעו אלינו, היתה עמידתו של כל אחד ואחד בפני האויב אמיצה ומעוררת כבוד; הם נתנו את נפשם ולא חללו את כבוד עמם. ראש קהלת ורשה, המהנדס טשרניאקוב ז"ה והעסקן הקילצאי ד"ר משה פליץ ז"ל הם המלמדים על הכלל כולו.

גבאי דחברה קדישא דק"ק קילץ

ההתעסקות במתים היתה תמיד אחת המצוות, שהיו שומרים עליהן בחבה ובמסירות בכל תפוצות ישראל. למת-מצוה היה מטמא גם כוהן גדול. הלזית המת היא מן הדברים, שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה, והקרן קיימת לעולם הבא. כבוד המת היה יקר מאד לכל אדם מישראל. כל אחד היה משתדל לעשות צרכי המת לפי כבודו, לתפור לו תכריכים מבד יקר, לכרות לו קבר במקום המתאים לכבודו, לערוך לו לוייה והספד כהלכה. החסידים נוהגים גם לעשות הקפות סביב מטת המת.

בכריכים היתה מלבד החברא קדישא הרשמית גם חברה מיוחדת „חסד של אמת“, שהיתה מטפלת במתים עניים, עזובים, מחוסרי קרובים ומביאה אותם לקבר ישראל.

בכל קהלה וקהלה בין שאר החברות היתה „חברא קדישא“ החשובה ביותר. אליה נתקבלו רק בעלי בתים חשובים, יראי-ד'. לא כל אחד זכה לטפל במת תלמיד חכם.

ביחוד הגבאים של החברה קדישא צריכים היו להצטיין במדות טובות ולהיות חביבים על תושבי העיר.

בליל הושענא רבה היתה מתקיימת בקילץ אספת החברים, של הח"ק, שבה נבחרו הגבאי וסגנו. בשמיני העצרת היה הגבאי עורך קדושא רבא לכל החברים.

לא באתי לתאר כאן את התפקיד, שמלאה החברה קדישא בצבור היהודי. בשטח זה הרבו לכתוב הסופרים היהודים של הדור הקודם. אני לרגל המלאכה אשר לפני לתת יד ושם לאנשים, שעמדו בראש החברה החשובה הזאת בקהלת קילץ, סמנתי בקוים ספורים את ענינה ואת מהותה של החברה הזאת בחיי היהודים.

בקילץ נוסדה החברה קדישא ע"י ר' ישראל מאיר שאפיר ז"ל, גיסו של ר' משה פפר ז"ל ור' משה דוד אייזנברג, שהיה מכונה משה אלי' נפתלי'ס.

הקהלה היתה עוד בחתוליה, לא היה עוד צורך בחברה בעלת חברים רבים. נתאספו אז בעלי בתים חשובים אחדים: אלה שנזכרו למעלה, ועוד אחדים, כמו ר' יוסף שויצר, ר' מאיר שטונקה, ר' שמואל יקיל'ס הנחתום וקבלו על עצמם למלאות את תפקידי חברה קדישא.

כנהוג אצל יהודים, בוכים ומספידים את הנפטר. כשהמת מוטל עוד על הרצפה וגם בשעת קבורתו עולות עד לשמים זעקתן וצריחתן של הנשים המקוננות והקרובות למת.

החברים, המתעסקים בנפטר היו על פי הרוב אנשים עם חוש הומור ודנוכה המת היו אוהבים לבדח את הלב ולהפיג קצת את התוהו, שהיתה אופפת את הנוכחים. וכדי לחזק את רוחם ולגרש את העצבות, שהיתה מתגנבת אל הלב לנוכח המות, היו ברגעים כאלה לוגמים לגימה חזקה י"ש של תשעים ושש מעלות, המלהיב את הדם ומזרים אותו בעורקי האברים בקצב מהיר. הצריחות והיללות נהפכות בעיניהם לקולות רגילים וע"י זה יכולים לעשות מהאכתם כראוי וכהלכה.

כך היו נוהגים חברי חברה קדישא מאז ומתמיד, ובני קילץ לא היו יוצאים מהכלל.

בחברה קדישא הקילצאית היו האנשים דלהלן הגבאים זה אחר זה: ר' מאיר אייזנברג, ר' משה אייזנברג, ר' יושקה פישמן, ר' יצחק רפופורט ור' העשיל גולדברג.

מבין כל אלה היו ר' משה אייזנברג והשיל גולדברג היחידים, שהקדישו כמעט את רוב ימיהם לתפקידי חברה קדישא. הם היו עסקנים ותיקים בשטח זה. כאן יש להדגיש, כי ר' משה אייזנברג היה עסקן גם בשטחים אחרים של הקהלה, כמו שצינתי לעיל. ובכל זאת הקריב הרבה מזמנו לפעולות הח"ק. השיל גולדברג לעומת זאת היה שקוע ראשו ורובו רק בענין חסד של אמת. הוא היה גבאי החברה קדישא במשך שנים רבות; את הנטיה לטפול במתים

ירש מאביו ר' משה גולדברג, שגם הוא היה בין המתעסקים במתים. השיל גולדברג, שהיה בעל הון, והיה חי מהרנטה שלו, לא היתה לו דאגת פרנסה; לכן יכול היה להקדיש את רוב זמנו לעסקנות ממין זה. בשעות הבוקר היו רואים אותו בשוק ומקלו בידו או בחנותו של ר' יצחק קופל או בחנותו לספרים ולמכשירי כתיבה של ר' יצחק קמינר מחכה לקריאה למלוי תפקידו כגבאי של חברה קדישא, לבחור קבר למת לפי כבודו, לפקח שבית-הקברות היהודי היה מיוחזק בסדר הראוי, שיהיה כביש סלול אליו.

בית הקברות שהיה ככברת-ארץ מחוץ לעיר, היה משולל זמן רב כביש המוליך אליו. בסתיו או בימי הגשמים היתה הגישה לבית-הקברות כרוכה בקשיים; קרו מקרים, שעגלת המת שקעה בבוץ וקשה היה להוציאה משם. בהשתדלותו של השיל ובעזרת המשפחה הנדבנית, של האחים וגאסקי, נסלל כביש שהיה לברכה למלווי המת וגם לאלפי המבקרים, שבאו לפעמים ממקומות רחוקים לקבר אבות. ביחוד רבו המבקרים בבית הקברות הקילצאי מיום, שמצאו שם את מנוחתם הצדיקים האדמו"רים: האדמו"ר מחנצין, האדמו"ר מקוזמיר, האדמו"ר מפינצ'וב, האדמו"ר מחמיאלניק, האדמו"ר מסוחדניב והאדמו"ר מרקוב, זכר צדיקים לברכה. ליום השנה של פטירתם של הצדיקים הללו היו נוהרים מאות איש ואשה להתפלל על קברותיהם.

בשנים האחרונות שלפני מלחמת העולם השניה, כשהתגברה האנטישמיות בפולין המדינה, קפצה גם על בית הקברות היהודי בקילץ רוגזם של האנטישמים למיניהם. לא די היתה להם התנפלותם על היהודים החיים, אלא גם במתים שמו את עיניהם ושלחו את ידיהם הטמאות לחלל קברים, לנתץ מצבות. לפעמים היו מעיזים גם לזרוק אבנים מאחורי הגדרות במלודים את המת.

שטחי קרקע הגובלים לבית הקברות, שהיו שייכים קודם ליהודים, עברו לידי פולנים; בית-הקברות היהודי נמצא פתאום מוקף מושבות פולניים, שגם בהם היה תוסס ארס האנטישמיות, והם היו עושים להם צחוק מהאבל של קרובי המת, בחקותם את יללותיהם. היהודים היו רגילים כבר למעשי השקצים הפורעים האלה והיו עוברים עליהם בשתיקה ללא הגבה איזור-שהיא.

זה היה המצב לפני המלחמה. בימי המלחמה עלה הכורת על החיים ועל המתים. בתי הקברות נחרשו, המצבות נלקחו לסלילת מדרכות וכבישים.

מה שלא קרה בימי הבינים החשוכים — קרה בימינו אנו!

קהלות שלמות נמחו מעל פני האדמה ללא זכר וללא שרידי מצבות במבתי העולם שלהם. (כפי שבתי הקברות היו מכונים ביודיש), וגורל קהילת קילץ היה כגורלן של יתר הקהילות בפולין.

גבאי בית הכנסת

בכל קהלה וקהלה בישראל, היו קיימים בתי-כנסת. בכל מקום בתפוצות הגולה, כיון שנתכנסו מנין יהודים היתה ראשית דאגתם בנין בית מקדש

מעט, שישמש כמרכז לכל עניני הצבור. בבית הכנסת התאחדו היהודים. היחידיים נעשו לכלל, לעדה, לקהלה בעלת פונקציות שונות.

בה, בקהלה היה חבוי הסוד של קיום כנסת-ישראל בתקופה כה ארוכה, הקופת אלפים שנה, פזורה בין הגויים, צפויה בכל רגע למרמס רגליהם. בית-הכנסת מלא בנדון זה לא רק תפקיד דתי, אלא גם תפקיד לאומי גדול. הוא שמר על אחדותו וקיומו של עם ישראל בגולה.

בכל מקום בואם, התחילו היהודים מיד אחרי התאחותם בבנין בית-כנסת. בכמה מערי פולין היו בתי כנסיות עתיקים מאד, שנבנו לפי סגנוני בניה שונים. בתי הכנסת אלה היו עדות על זמן התישבותם של היהודים במקום. הצד השווה שבכולם היה, השקעת יגיעה יתרה מצד בניהם בקשוט ובתפאורה. בכולם רואים באיזה מרץ וחבה נגשו לפאר את הספון, הכתלים, הדלתות, החלונות, הבימה, ארון-הקודש ושאר תשמישי הקדושה.

התוכן לחטובים ולציורים לוקח מהתנ"ך וממראות-נוף של ארץ-ישראל. מחוטבות היו משני הצדדים של ארון הקודש ארבע החיות הקדושות. על הספון מצויירים היו שנים-עשר המזלות; על הקירות תמונות מחיי האבות, מראות-נוף של הארץ הקדושה, צמחי א"י וכדומה.

מי שנכנס לבית הכנסת אפפה אותו לא רוח-קדושה בלבד, אלא גם אורה של ארץ-ישראל. הוא ראה במו עיניו דמויות, שעל אודותן קרא בספרים והיה מזכירן בתפלתו. ע"י זה נתחבבה א"י בעיניו, נתעוררו כסופים וגעגועים אליה ולא נשתכחה בימי הגלות הארוכים.

גם קהלת קילץ הצעירה לא נחה ולא שקטה עד שזכתה לראות בית-כנסת בתוך גבולה, בנין נחמד ומפואר, שהיה לכבוד לה ולסביבתה.

כמו שהוזכר לעיל בנה את בית הכנסת הנדבן המפורסם ר' משה פפר ז"ל, אחד מטובי בניה ובניה. אבל את גמר המלאכה, את הקשויים והתפוארות הפנימיים ואת רהיטי בית-הכנסת, עשתה כעבור שנים אחדות הקהלה על חשבונה. היא הזמינה ציירים-אמנים מורשה, והם בצעו את מלאכתם בטוב-טעם וחן. בית הכנסת של קהלת-קילץ היה מאז אחד הבנינים המפוארים והמבוקרים בו ממקומות אחרים היו ממלאים את פיהם שבח ותהלה למתעסקים בבנינו ולמשפרי.

בבית-כנסת זה היו גבאים, נבחרים המתפללים, שהיו משגיחים על סדרי הפנימיים ועל כבוד המקום הקדוש, שלא יחולל ע"י קטטות ומריבות, המצויות כרגיל באספות צבוריות כמובן, נבחרו לגבאים רק אלה, שעטרת הגבאות היתה הולמתם, אלה שהיו רצויים וחביבים לרוב המתפללים.

ואלה, הגבאים בבית-הכנסת הקילצאי: מנדיל אייזנברג, שמחה בונם יורעאלסקי, מ. גרינשפן, יצחק קירשנבום, ברוך, מושנברג, ר. פינקלשטיין, יוסף אוריביטל, מאיר זלוטו, יוסף זיונצ'קובסקי. מהם, מנדיל אייזנברג, מתושבי קילץ הוותיקים, ממשפחת עסקנים ויוצרי הקהלה, היה משמש משך שנים מספר כגבאי

בית־הכנסת. המתפללים היו מרוצים מאופן הנהלתו את בית־הכנסת ומהתנהגותו עם קהל המתפללים.

לא אחשב פה כרוכל את מעלותיו ותכונותיו של כל גבאי וגבאי. די יהיה אם אומר בכללות, שהיו אנשים שאינם רודפים אחר כבוד, שרתו את הקהל באמונה ושמרו את בית־הכנסת כבבת עינם; כל אחד ואחד מהם הוסיף לתפארת בית־הכנסת נופך משלו. זה השתדל, שהגישה לבית הכנסת תהא מסודרת כראוי; זה נטע עצי נוי מסביבו. אחד שם לב למקהלה, שתהא מתוקנת כהלכה.

בא גבאי חדש והעניף עין מסביבו לראות, אם הגבאים הקודמים הניחו לו מקום להתגדר בו. במצאו הכל כתקונו, הלך ותקן תלבושת אחידה לחברי המקהלה.

גרינשפן הגר מקילץ והתישב בגרמניה, בפרנקפורט על נהר מיין. לבסוף ימיו עלה משם לארץ־ישראל וחי בה עד יומו האחרון.

גם בית־הכנסת סבל לא מעט מחמת האנטישמיים. ראו שונאי ישראל המקומיים, כי בנו להם היהודים על אדמת קילץ, שמקודם היתה אסורה להם גם לינת־לילה אחת על אדמה זו, בנין מפואר לבית־הכנסת; התקנאו בהם וארגנו להקת בריונים, שתפקידם יהיה להפריע ליהודים בתפלתם. בשעת התפלה היו זורקים אבנים ומנפצים את שמשות החלונות. היו מקרים, שיהודים באו להתפלל בבית הכנסת בריאים ושלמים וחזרו לביתם פצועים וחבושים. מעולם לא מצאה המשטרה הפולנית את מבצעי חלול הקודש האלה ולא הגיבה עליהם כלל. כדי להמלט מסכנה עמדו הגבאים ותקנו שבכות, מעשה רשת, לחלונות שתקלוטנה את אבני הבליסטרות ולא תפגענה בזוגיות של החלונות.

ולבסוף באה השואה ויחד עם בוניך ומקדישיך שתית ומצית את כוס התרעלה. באו טמאים וטמאו וחללו את אולמיך, את היכלך, את ספרי התורה, שבהם יל קלף לבן היה כתוב בידי סופר טהור וקדוש הצו המוסרי: „לא תרצח“, ועוד חוקים וצווים רבים, שתכנם אהבה וחמלה לזולת.

בית־הכנסת היהודי! מה עוללו לך הזדוניים הטמאים הללו! לבי מתפקע בקרבי, בשמעי את המעשים המתועבים, שעשו בין כתליך הקדושים.

חברי מועצת העיריה היהודים

בפרק הזה המוקדש לאישים שעמדו בראש מוסדות צבוריים יהודיים בקילץ אכניס גם רשימה קצרה של עסקנים שפעלו ונאבקו לטובת הקהלה היהודית ומוסדותיה בכתלי העיריה הקילצאית.

לפי החוקה של מדינת פולין העצמאית היתה לכל תושבי המדינה ללא הבדל גזע ודת זכות־בחירה אקטיבית ופסיבית למועצות העיריות ולשלטונן הקומונלי.

היהודים השתמשו בזכות זו ובחרו בחברי מועצת העיריה וגם נכנסו לשלטון העיריה.

חברי מועצת עירית קילץ היהודים היו עסקנים ידועים בשטחים שונים ואת שמותיהם ותכונותיהם הזכרתי פעמים מספר בספר זה; ביניהם הצטיינו במיוחד במסירתם לעבודתם בעיריה ושלטון העיר (ה"מגיסטרט") לטובת היהודים ר' בנימין לעזר ור' משה רוטנברג, אגודאי וציוני, ששניהם עלו לארץ ישראל ונפטרו בתל-אביב, והד"ר משה פליץ. כאן אזכיר רק את הד"ר פליץ, כי הוא במרצו ובידיעותיו, בבקאותו בצרכי העיר בכלל הטביע חותם על פעולותיה של העיריה, ובהגנתו על האוכלוסיה היהודית שלא תהא מקופחת ע"י רוב מועצת העיריה, קנה לו שם בין תושבי קילץ היהודים.

במדה שהתגברה האנטישמיות בפולין בה במדה פחתה נציגות יהודי קילץ במועצת העיריה.

כדי להפחית את מספר הנבחרים היהודים במועצת העיריה, באו השלטונות וכפחו לשפוטה של עירית קילץ כפרים רבים בסביבה, בכנותם אותם בשם פרברי העיר. באופן זה גדל המונה של הנבחרים. לבסוף התחילו להשתמש גם באמצעים אחרים: סרוס שמות הבוחרים, כדי לפסלם אחר כך; אי-הכנסת לרשימת הבוחרים שמות יהודים; שימוש בטרור בשעת הבחירות. הדבר הגיע לידי כך שלמועצת העיריה האחרונה שלפני מלחמת-העולם השניה נכנס רק יהודי אחד, שמחה בונם גולדמן במקום עשרה חברים, שהיו במועצת העיריה הראשונה.

אבל גם בימים כתקונם נתקפחו מוסדות יהודיים, שהיו ראויים לקבל הקצבות מהעיריה, כמו שהמוסדות הנוצריים היו מקבלים. גם במקרים שהמועצה מתוך לחץ של החברים היהודים הקציבה סכומים ועומים לצרכי מוסדות יהודים, בא הוויאבודה (שר הפלד) והפחית את ההקצבה בהרבה.

כד למשל, בשנת התקציב 1929—1930 הקציבה המועצה סך של 7400 זהובים לצרכי מוסדות יהודיים, באו השלטונות והעמידו את ההקצבה על סך של 4300 זהובים בלבד.

היהודים היו תמיד מקופחים גם על ידי העיריה וגם על ידי השלטונות, שענים היתה רעה ביהודים, שיהנו בדומה לנוצרים מהכנסות העיריה, אם כי שהכנסות ברובם באו מיהודים תושבי העיר.

סופרים ואנשי מדע

קהלת קילץ הצעירה בין הקהלות היהודיות בפולין, הספיקה להוציא מקרבה סופרים, אנשי מדע ועתונאים כאחת הקהלות העתיקות. מהם גם כאלה, שקנו להם שם-עולם ונתפרסמו בשתי יבשות: באירופה ובאמריקה.

פישל בימקו

פישל בימקו סופר ודרמתורג אידישאי, בן חנוני בקילץ, נתפרסם שמו בפולין ובאמריקה, אחרי שהגר שמה ונשתקע בה. המופלא שבדבר, שבימקו לא קבל שום השכלה, לא בקר באיזה מוסד חנוכי שהוא; מעצמו התפתח ועלה בכשרונו הספרותי משלב לשלב עד שנתפרסם כסופר מובהק ודרמתורגן שלא מן הרגיל. אביו, סוחר-תבואה, לא ידע מעולם את המושג "ספרות"; אבל תכונה אחת היתה בו הזקוקה מאד לסופר. חונן בכח-דמיון מפותח מאד, ובכוחו זה השתמש פעם גם לפתור בעיות-ממשלתיות. הוא שמע, כי הממשלה הפולנית נאבקה בשאלת המטבע, איך לשפר את המטבע שלה, שלא היה לה בסיס זהב. עמד בימקו הזקן וחבר תזכיר — "ממורגדים" — ביהודית המדוברת — שפה אחרת לא ידע, שבו הציע תכנית מבוארת ומפורשת מכל הצדדים, שלפיה יוכל אוצר-הממשלה להבנות ולאגור זהב למכביר, שישמש למטבע שלה; המטבע הפולני יקבל את תקונו. תכנית זו זכתה לתשומת לב הממשלה לאחר שתורגמה לפולנית.

דמיון עשיר ובעל מעוף יש גם לבנו ואלה הכשירוהו לסופר בישראל. אולם לא רק התורשה מלאה תפקיד חשוב בהתפתחות כשרונותיו הספרותיות, היתה בזה גם יד המקרה. בעוון השתתפותו בתנועת השחרור בשנת 1905 נדון למאסר. בשבתו בבית-הכלא הרבה לקרוא בספרים: ספורי מנדלי מ"ס, י.ל. פרץ ואחרים. הוא בלע את תכנם אל קרבו כבכורה בטרם קיץ, והם עזרו בו את הכשרונות הנרדמים. בהיותו עוד אסיר בכלא, נסה את כוחו כמספר. הוא חבר שם ספור בשם: "די עברה". התוכן לקוח מהוי של חסידים. נצני כשרון נראו ביצירתו זו;

ואם כי, שהיתה עוד פרי בוסר, נתגלו כבר בה סימני כח ספרותי, כושר ההסתכלות מלווה במעוף הדמיון.

נתפרסם במיוחד, כשהתחיל מחבר דרמות. השחקנים היהודים בתיאטרוני ורשה—לודו' קבלו את מחזותיו והציגום לפני הקהל היהודי, שהיה מקבל אותם בתשואות־חן. טפוסים חיים היו עוברים לפני עיניהם, טפוסים מוכרים וידועים להם.

המחזה שלו: „הגנבים“ לא ירד מהריפורטואר התיאטרוני במשך זמן רב. בהיותו חתן סוחר־סוסים, ידע והכיר את ארחות־חיהם של גונבי סוסים למיניהם. חדר לתוך חוגיהם, למד את לשון־הגנבים. בכח הסתכלותו ירד לתוך עמקי נשמתם, ובכשרון אמנותי ידע להעלות על הגייר דמויות חיות של עולם הגנבים. העתונות היהודית הדפיסה מאמרי בקרת אחרי הצגת המחזה הזה. כל המבקרים באו לדעה אחת, שיש לפניהם כח, השואב חומר לחזון־רוחו לא מכלי שני, אלא במישרים מהחיים ומהטבע הסובבים אותו. גם באמריקה הכירו את כשרונו הספרותי ובספרות היהודית האמריקאית יש לבימקו חלק גדול.

הנוף הקילצאי השפיע עליו במדה מרובה. גם בשבתו באמריקה אינו יכול להשתחרר מרשמין שקבל בימי ילדותו מסביבתו. הרים וגבעות, יערות ושדות תבואה, אפרים וגני עץ־פרי, נחלים ופלגים עושים אותה כשטית מגומר ומגוון. בשפולי האופק נמשכות פה ושם שורות של בקתות, אשר מרחוק נראות הן לעין כקופסאות.

בטיוליו בסביבה זו נתעשרה נשמתו בצבעים ובמראות וגבשו אותה לנשמת אמן־יוצר. בכל ספור וספור שלו צצות כמו מאליהן תמונות הנוף, שנפשו ספגה אותן בימי ילדותו.

שלמה ברלינסקי

צעיר מבימקו הוא הסופר האידישאי ש. ברלינסקי. הוא נולד בחנצ'ין, עיירה קטנה במחוז קילץ; קילץ גדלתו ובה צמחו לו כנפים, כנפי דמיון, הדרושות לאדם הנועד להיות סופר בישראל.

גם הוא לא קבל שום השכלה בימי ילדותו; אפילו בחדר לא למד זמן רב. אביו, מחסידי האדמו"ר מחנצ'ין, היה סרסור וחי בדחקות כל ימיו. העוני ששרר בביתו הטביע את חותמו על הלך־הנפש של הילד הרגיש הזה.

באחד מספורי זכרונותיו, שבהם הוא מתאר את חיי היהודים בעיירת מולדתו, מעביר הוא לפנינו תמונה, שמבליטה את הדלות בביתם בקוים בהירים.

קץ, שבת אחרי שנת הצהרים. הגברים, נשים וטף יוצאים לטייל בין השדות שמחוץ לעיר. כל אחד לובש מלבושי הכבוד שלו. אלה, שנעלו נעלים חדשות,

מרימים את רגליהם בצעד, כאלו רצו להראות לאחרים ולהגיד להם: "ראו, מה יפות פעמי בנעלי החדשות המבריקות משחור!" והוא, הילד, יושב על יד החלון הפונה לרחוב ומסתכל על העוברים ביניהם הוא רואה את חבריו, גם הם לבושים ונעולים, הולכים לשאוף אוויר צח בשדות. לב הילד מתפקע בקרבו, גם הוא מפרסס לצאת; אבל יחף הוא. אין לו נעלים; איך יתראה בשבת בחוץ יחף כאחד ה"שקצים".

אביו יושב על יד השולחן וקורא פרקי אבות. בקולו החדגוני והמשעמם מטיל הוא מרה שחורה בבית. בחוץ הכל עליז ושמה.

הילד פונה אל אביו בשאלה: "אבא, מתי תהיינה גם לי נעליים?"

במשכנות עוני כזה ראה ברלינסקי חיים בילדותו וגם בנערותו. ובכן, אין פלא, שהוא מצא גם אחרי כן את הכר לפעולה בין נחשולי החיים, בין אלה שמוצאים את לחמם בזיעת אפיים וחיים בתנאים עלובים במרתפי טחב וחשך. ביניהם מוצא הוא דוקא ניצוצות אור ונוגה, המאירים את חשכת חייהם והנותנים טעם ותוכן להם בעניים ובדחקים.

במאמריו ובספוריו שואף הוא לתת בטוי לצער האלם של אותם עלובי החיים הנמקים בעניים ללא שביב תקוה וללא קורטוב של נחמה.

מניעים לפעולתו הספרותית היו מחזות העוני, הדכאון והשפל, שספגה נשמתו בימי ילדותו ואותם הוא מעביר לפני הקורא. בעינו החדה חודר הוא לתוך-תוכם של הדברים ושל המראות ומפענח נעלמים. אין הוא רואה את העצמים ואת התופעות, כמו שהם מופיעים לנגד עינינו; אסוציאציות שלו מפליאות אותנו בעשרן וברם-גוניות שבהן.

הוא השתקע בארץ אחרי השואה, שמצאה את יהדות אירופה. וגם כאן עובד הוא את עבודתו הספרותית ומזמן לזמן מפרסם הוא את יצירותיו, שהבקורת מוצאת בהן תוכן ממשי ורב ערך.

ליאון פינקלשטיין

הסופר השלישי, שכור מחצבתו היתה קילץ, הוא ליאו פינקלשטיין. הוא נבדל בזה מהשנים הקודמים, שבילדותו ובנערותו נתחנך במוסדות-השכלה כלליים וגם בקר באוניברסיטה בקרקוב.

הכרתיו מימי חייו בקילץ. היה אז צעיר ער ורגיש, בעל תפיסה מהירה, מתעניין בשאלות פילוסופיות, פעיל בחוגי הנוער ומופיע כנואם באספות. נאומיו היו מלאי-ענין ותוכן. שמות הפילוסופים: שפינוזה, קנט וניטשה היו שגורים בפיו. בעבודה ספרותית התחיל בהיותו עוד בקילץ. חבר בפולנית מחזה בשם "כנפים שבורות" ("סקשדלה זלמנה") ושחקנים פולנים הציגו אותו בתיאטרון המקומי.

הנה קרה מקרה ונח פרילוצקי הוזמן לקילץ ע"י "התאחדות בעלי המלאכה. חברים אחדים רצו, שיארגן בקילץ סניף של מפלגת-העם, — "פאלקס-פארטיי" — שהוא היה מנהיגה. פרילוצקי בא אז במגע קרוב עם הצעיר פינקלשטיין וראה, כי ברכה בו ויכול בכשרונו להפיץ את האידיאולוגיה של מפלגת בין המוני היהודים. לקח אותו פרילוצקי לורשה, נתן לו משרה בבנק של בעלי-מלאכה. שם בורשה התחיל פינקלשטיין לפעול כעסקן במפלגת העם. שמו נתפרסם במיוחד, כשנבחר בורשה הבירה כפרנס בקהלה היהודית. בעתון הפולני-היהודי "נאש פשגלונד" היו מופיעים מאמריו, ברובם בעלי תוכן פילוסופי. הוא היה כותב גם בירחון האידישאי: "ליטערארישע בלעטער". כשפלו הנאצים לפולין נמלט לרוסיה הסובייטית. שם התקרב לסופרים היהודים וקלט מהם השקפות קומוניסטיות.

הוא חזר לפולין וראה בעיניו את חורבנה של יהדות פולין, התחיל לעבוד ביעד היהודי בורשה, אבל לא יכול היה לחיות עוד בפולין, שנהפכה לבית-קברות גדול לתושביה היהודים.

הוא נסע לאמריקה ואחרי כן לארגנטינה. שם בקבוצי היהודים הגדולים קוה למצוא שוב את תקונו, אולם טלטולי הדרך הרבים החלישו את כוחותיו. בריאותו נתערערה, ובארגנטינה נפח את נשמתו. הקילצאים מזכירים את שמו באהבה; בעירם נתפתחו כשרונותיו והיה לבשר מבשרם ועצם מעצמם.

פיוול-ארטור לוי

קהלת קילץ הוציאה מתוכה גם מלומדים, אנשי שם. הם לא קבלו את ההכנה הדרושה והמתאימה בימי ילדותם ונערותם, שתפלו להם דרך למדע ולחכמה. אדרבא הוריהם לא חלמו אפילו, כי בבניהם חבוי ניצוץ של כשרון וצמאון לחכמה ולמדע, ולא שמו לב לתכונות נפשם של ילדיהם. שקועים היו יותר מדי בדאגות פרנסה, וכיון שיצאו בניהם מגיל ה"חדר", מסרום לבעלי מלאכה. לבקש תכלית אחרת לבניהם, בהתאם לכוחותיהם הנפשיים ולכשרונותיהם— דבר זה לא השיג מוחם, שהיה טרוד כל היום בבעיות הפרנסה.

אבל זוהי דרכה של הרעה, אפילו מחיצות ברזל תחסומנה לה את הדרך לעולם הרחב, תתפרץ בכח ותקבע לה את דרכה הנכון בחיים.

פיוועל לוי יכול לנו לשמש דוגמה לתופעת חיים זו. הוא היה בנו של חייט, לא קבל השכלה חילונית בילדותו, מלבד חנוך דתי בחדר. קריאה וכתביה לא למד שם. כשגדל, היה עובד כסדר בבית דפוס.

אולם רוחו שאפה לחרוג ממסגרותיה. סודות החיים ושאלות חברתיות העסיקו את מוחו בהיותו עוד צעיר דך-בשנים. הוא התחיל קורא ספרים, למד עצמו את השפה העברית, חדר לתוך עמקן של השאלות, שעמדו אז על הפרק

בספרות העברית והאידיית והיו מטפלים בהן בעתונות. בכל אסיפה וכנוס היה לוי משמיע קולו.

באותם הימים, שלפני מלחמת העולם הראשונה היתה הספרות והעתונות היהודית ברובן פרו-ציונית; וברחוב היהודי היתה נכרת ופעילה ביותר תנועת הציונים; לכן, מובן הדבר, שלוי, כצעיר המבקש מוצא לרוחו הסוערת, מצא את מקומו בשורותיהם של הציונים.

אבל בפעולה צבורית ולאומית לא מצא די ספוקו הנפשי, הוא חתר להשכלה רחבה, לשלמות נפשית.

בהיותו בן עשרים התמסר לספרי למוד והתחיל ללמוד יסודות החשבון כללי וקדוק, גיאוגרפיה, היסטוריה ולמודי הטבע. והוא למד בשקידה ובהתמדה, כי מטרה אחת היתה לנגד עיניו — קבלת תעודת בגרות, שתאפשר לו הכניסה לאוניברסיטה.

אחרי המלחמה נסע לורשה; שם קוה להשיג את מטרותו ביתר קלות — הרי כל מוסדות ההשכלה נמצאים בעיר הבירה. בינתיים היה שומע חפשי באוניברסיטה העממית. שם הכיר לדעת, כי מקצועות המדע רחבים הם מני ים, ואי-אפשר למוח האדם לתפוס את כולם בבת-אחת.

לוי, ששאלת החיים העסיקה את מוחו עוד מימי נערותו, בחר לו את ענף המדע החדש, את ביו-כימיה, כדי שיוכל להעמיק חקר במסגרת כוחות החיים, ובזה שאף לרוות את צמאון הדעת שלו.

בורשה לא מצא את המלומדים במקצוע זה, כי האוניברסיטה בורשה אחרי מלחמת העולם הראשונה התחילה זה עתה אוספת את כוחותיה, שהיו נפוצים בארצות שונות.

לתכלית זו החליט לוי לנסוע לצרפת ולהשתלם שם בענף-המדע, שבחר לו למטרת חייו. ההצלחה האירה לו פנים, הוא התקשר בברית-נשואין עם בת-עשיר אחד בורשה. הורי אשתו, בראותם את תשוקתו הרבה למדע ולחכמה, שלחוהו על חשבונם לפריס. שם למד והשתלם במקצוע החביב שלו. עבד וחקר במעבדות של מלומדים בעלי שם עולם. וכדרכו תמיד, השקיע את כל כוחותיו, את כל מעיניו, את כל ישותו בענף מדע זה.

הפרופסורים המומחים, בראותם את תלמידם, כי ברכה בו, שמו אליו לב במיוחד ואפשרו לו לעבוד במעבדותיהם ולהשתמש במכשיריהם. הוא חקר במיוחד את ההורמונים, הממלאים תפקיד חיוני בגוף החי. אחרי כן הדפיס חבור, שבו גלה דברים חשובים בפזיולוגיה.

כעבור שנים אחדות חזר לפולין כמלומד. העתונים כתבו על אמצאותיו של בשטח המדע של כימיה. ברדיו הפולני נשמעו הרצאות על טיב אמצעותיו של הכימאי הצעיר.

הממשלה הפולנית, אם כי שהיתה כדרכה אנטישמית והיתה מנשלת את היהודים מעמדותיהם, מסרה, לפי המלצת נשיאה ה, מושציצקי, בידי פ. לוי משרה

חשובה מאד, הוא נתמנה למפקח על תנאי ההיגיינה בצבא ובבתי החרושת; על פיו נקבעו קלוריות המזון הדרושות להחזקת הבריאות בשורות הצבא. בכנס הכימאים הפולנים בפוזנן, שהשתתף בו גם נשיא המדינה, י. מושצ'יצקי, היה לזי מן המרצים החשובים ביותר.

פיוויל לזי, אשר בהיותו בגיל העשרים, ראיתיו פעם, מטייל בגן העיר וכפר חשבון רוסי בידו, והוא חוזר ושונה: "מה זה חבור?" "טשטו טאקויה סלוז'ניה?" ומסגל לו את ארבע פעולות-החשבון, ידיעות, שתלמיד כתה א. בבית ספר יסודי צריך לדעת, היה כעבור שנים מועטות מלומד, ממציא, בעל שם מפורסם במדינה ומחוצה לה.

לזי הספיק להמלט לאמריקה, אל אחיו, שהגר שמה עור בימי תנועת השחרור, בשנת 1905. שם באמריקה מוסיף הוא לעבוד במקצועו ומתעניין בגורלם של פליטי השואה, בני עירו. שמו נתפרסם גם באמריקה, ושם הכתירו לו גם את התואר פרופסור.

משה מנלה

מלומד צנוע, שלא שאף לפרסום, היה משה מנלה. גם הוא לא קבל בילדותו אפילו השכלה אלמנטרית. אביו, מלמד עני, חי בדוחק, היה מוכרח למסור את בנו לבעלי-מלאכה, שילמדום מלאכה המפרנסת את בעליה. מ. מנלה היה לומד מלאכת התפרות ועד גיל השבע עשרה היה עסוק במלאכה זו. אולם בעמקי נפשו היו חבויות תשוקות אחרות. כנכדם של שורה ארוכה של רבנים, מופלגים בתורה, שיחוסם מגיע עד ל"שפתי כהן" (הש"ך) היתה גם לו נטיה טבעית מלידה לדברים עיוניים. מלאכה פשוטה, הדורשת מאדם רק כח השרירים, וכחות הנפש אינם משתתפים בה — לא ספקה את רוחו הצמאה לדעת; כשרונותיו מלידה ומבטן תבעו ממנו את ספוקם, פתוחם והשלמתם.

הוא היה מחונן בזכרון מפליא, בתפיסה מהירה, ועל כולם בצמאון גדול לדעת ולחכמה.

אבל אביו, איש חולני, מטופל בבנים, לא שם לב אליו במיוחד. מסרהו למלמדים, ואצלם קבל ידיעות בגפ"ת. ואחרי שהגיע לגיל בר-מצוה נמסר לתופר, ללמוד מקצוע המחיה את בעליו.

זוכר אני עובדה, המשמשת דוגמה לכשרונותיו הבלתי רגילים. שנתגלו בו, בהיותו עוד ילד קטן, אביו, ברצותו להפגין את כשרונותיו של ילדו בז הארבע, הביאו לבית הרב ושם העמידוהו על השלחן. והילד קרא על פה ותרגם לאידיש את תפלת "ברוך שמה" וכו', שקוראים בשעת פתיחת ארון הקודש והכתובה ארמית. כולם השתוממו למראה עיניהם ולמשמע אונם. לפי אופן דבורו הכירו בו, שיש לו גם הבנה במלים שהוא מוציא מפיו.

אבל באותו זמן, שלמד את המלאכה, רכש לו בעצמו שפות וידעיות במקצועות של תכנית הלמודים בבית-ספר תיכוני. בהיותו בן שש עשרה עמד לבחינה בגימנסיה היהודית בקילץ ונכנס לכתה ח'. בגמרו את הגימנסיה, עבר לאוניברסיטה ומיד נתפרסם בין הסטודנטים כמתמטיקאי ממדרגה ראשונה.

אחרי מות אביו לקח על עצמו להחזיק את אמו האלמנה ואת יתומיה. מטבעו בעל לב טוב, הקריב את עתידו על מזבח חובת הבן לגבי משפחתו המיוסרת. במקום להמשיך במקצועו ולהשתלם בענפי המדע, כפי שיעצוהו מוריו באוניברסיטה, ולהגיע לדרגת פרופסור, הסתפק בתואר מגיסטר ללמודי מתמטיקה ופיזיקה ונכנס לעבוד בתור מורה בגימנסיה העברית בקילץ, כדי שיוכל להחזיק בידי משפחתו ולאפשר לאחיו ולאחיותיו חנוך הגון.

יחד עם זה הוסיף לחקור בענף המדע שלו, השתתף בכנסים המלומדים והרצה הרצאות במתימטיקה הגבוהה ובפיסיקה. בקיץ האחרון שלפני מלחמת העולם השנייה השתתף בכנס המתמטיקאים בעיר רדום, שבו השתתף גם המיניסטר להשכלת העם, שוויינמוסלבסקי, ובין אחרים הרצה גם מנלה, והרצאתו זכתה בפרס ראשון.

בידו היתה מוכנה דיסרטציה, חבור מקיף, על נושאים של מתימטיקה גבוהה, והיה עומד להציעה לפני חבר הפרופסורים כדי לקבל תואר דוקטור לפילוסופיה ולמדעי הרוח, והנה פרצה המלחמה, שהביאה בתוצאותיה שואה נוראה ליהודי פולין, והמלומדים היהודים היו קרבנותיה הראשונים.

תלמידיו שהקים ושעלו לארץ-ישראל זוכרים בחבה ובהערצה את שמו של מורם ומחנכם, שלעצמו לא בקש כלום, ועונג גדול היה לו, אם באה הזדמנות לידו, שיוכל לבוא לעזרת אחרים.

בקילץ חיו ופעלו עוד כמה צעירים, שהתחילו מראים סמני כשרון כסופרים וכעתונאים. אולם גם הם נפלו יחד עם כל יהודי פולין עוד קודם שצמחו להם כנפים לעוף במרחבי הרוח.

אזכירם כאן בשמותיהם ויהיה זכרון זה ציון לנפשות יקרות אלה:

מנדל קראקובר

צעיר בעל דמיונות, הוגה דעות וסופר עברי, הוציא לאור ספר, זוהי יצירתו הראשונה, שתכנה תאור חיי צעיר, החי בתקופה של מלחמת דעות והשקפות, של אידיאולוגיות שונות, והוא תועה ומגשש באין לו אבן-בוחן לדעת איזוהי הדרך הנכונה. שאלות דתיות, לאומיות וסוציאליות מתנגחות זו בזו; קמות מפלגות, סיעות; כל אחת מהן באה עם תורתה, עם ה"אני מאמין" שלה. הצעיר אובד במבול הדעות והפרוגרמות, כי אין לו אוטוריטה, בר-סמכא, שיוכל להשען עליו. קראקובר פעל הרבה בשטח התרבותי בין הנוער הקילצאי.

חיים זילוני

חיים זילוני, מזכיר בוועד הקהלה וציוני מובהק, עורך העתון „קיעלצער צייטונג“, בעל כשרון עתונאי; מאמריו הפובליציסטיים עשו רושם על קוראיהם.

לייבל רודל

לייבל רודל ממתנה הרביזיוניסטים, צעיר בעל כשרון ספרותי, היה מפרסם מאמרים בעתון המקומי וב„מומענט“ הורשאי, אחרי כן נעשה חבר המערכת של העתון הורשאי „אקספרס“ והיה גם כתב ה„פורוורטס“ וה„טאג“ בניו-יורק. הצטיין במיוחד ברפורטג'ות שלו על הפוגרום בפישיטיק, שהתפרסמו בכל העתונות האמריקאיות. היה אחד מחשובי לוחמי גיטו ורשה, הציל הרבה יהודים וביניהם קילצאים ממות בהעבירו אותם דרך צנורות הבויב מהגיטו לחוץ לעיר, ושמו ינון בין אלה, שקדשו את שם שמים ושם עמם בגבורתם ומת מות גבורים הי"ד.

אמנים עממיים

בקילץ היו גם אמנים, שלא זכו לשם עולמי, כי לא היו להם תביעות מעין אלה; אבל יהודי המקום חשובם לאמנים מחוננים בכשרונות מיוחדים והיו מכבדים אותם כאנשים המרבים שמחה בבתיהם והיו מסבים עונג לקרואים לחג משפחה ומוסיפים לזית-הוד לכל חגיגה. אמנים כאלה לא נתחנכו באקדמיות, מאליהם התפתחו והשתלמו והגיעו למדרגתם.

ר' אנשל שפילמן

בעיר קילץ ובסביבתה היה מפורסם אנשילה כלי-זמר. הקטנה זו של שמו הפרטי היתה משמשת לשם הבעת חבה והערצה לאדם הנושא את השם הזה. ה"כלי-זמרים", בכל עיר ועיירה בפולין היו ממלאים תפקיד חשוב בחיי כל קהלה וקהלה. אם האמנות הפלסטית היתה מונוחית בין היהודים מחמת האסור של: "לא תעשה לך כל פסל וכל תמונה", הרי האמנות הקולית, הזמרה והנגינה, התפתחה ביניהם במדה גדולה. המנגנים בכלי נגון, החזנים ומקהלותיהם הכניסו חיים, שמחה וחדות בין היהודים. לא היתה חתונה בישראל, אפילו בין העניים שבעניים, שלא ישתתפו בה כלי זמרים וחזן דמתא.

ביניהם היו גם מוסיקאים גדולים, שאף-על-פי שלא למדו את תורת המוסיקה ונחמתי הנגינה בקונסרבטוריון, הגיעו מאליהם בכשרונם המפותח, בתוש הנגינה שהיה טבוע בקרבם מלידה לידי וירטואוזיות.

שם של ה"כלי זמרים" היהודים יצא לתהלה גם בחוגים של האצילים הפולנים. במשתאותיהם ובהילולא וחינגא שלהם היו מנגנים "כלי-זמרים" יהודים. המשורר הפולני הגדול אדם מיצקוביץ באפופיה שלו "פן טדאוש" מתאר בחבה ובהערצה טפוס של מנגן יהודי ר' יאנקל צימבאליסט, יהודי אדוק ויחד עם זה פטריוט פולני נלהב, המנגן בנשפי האצילים את ההימנון הפולני למרות הסכנה להיות נדון כמורד במלכות.

וירטואוז כזה היה במובן המצומצם גם אנש'לה שפילמן, הכנר הראשון בתזמרתו. הוא רכש לו במקצועו טכניקה שלמה. בכינורו היה מנגן ומבצע

בהצלחה מרובה את הקומפוזיציות המסובכות של קומפוזיטורים מפורסמים. הוא היה מוציא ממיתרי כנורו קולות שונים ומשונים: קולות צפרי־רון, קולות בהמות וחיות, אוושת עצי היער, רעש גלי הים, ובכלל — איזה קול שאתה רוצה. כשעמד על השולחן וכינורו בידו, נדמה היה, שהוא וכינורו הם גוף אחד. הוא עומד זקוף, אצבעותיו מתנועעות על פני המיתרים, נעות ורועדות, ומהן יוצאים צלילים זכים, לפעמים נוגים, מבקשי תחנונים, שהיו מרעישים את גימי לב השומע. נשמעים היו בהם פרפורי גוף ונשמה: בכיות, זעקות, גניחות, יללות, יבבות. ולפעמים השתפכו ממיתרי כנורו צלילים עליזים, שמחים, מלאי חדות וצהלה. היו נשמעים בהם קולות־נצחון, תרועת־גיל, עדנה ונוח, התרוממות הנפש והנשמה.

השומעים מוקסמים ע"י הקולות הללו הרימו מאליהם את רגליהם לרקוד; לבותיהם נתמלאו נחת ונועם אין קץ. אהבה וידידות השתפכו על פניהם, רגשות שמחה מלאו את כל ישותם, מפיחם פרצה זמרה אדירה, ידיהם נשתלבו הרקוד קבוצי. וכך היו מרקדים שכורי שמחה עד שרגליהם סרבו להשמע להם.

כזה היה כוחו של הכינור, שהיה מנגן עליו אנשלה כלי זמר. כינורו היה מפליא לעשות. בנגנו על כינורו את ה"דרך" לפני הכנסת הכלה לחופה, היו עיני נשים וגברים דומעות מרוב התרגשות. מה לא נשמע בנגנו הנפלא הזה? צרות הכלל וצרות הפרט, השתפכות הנפש והתחטאות הבן לפני אביו, קולות מלאי תחנונים, והנגנו הולך ונמשך עד שמסתיים בתרועות נצחון. רגשות שמחה משתפכים על פני הנאספים — והכל נגמר בכי טוב.

יהודי שהשיא את בתו לא חסך כסף והשתדל בכל מאמציו, שאנשלה כל־יזמר עם חבריו ינגנו בחתונת בתו, כי מלבד שדבר זה הוסיף פאר ויופי לשמחת הנשואין בכלל, היתה נחשבת לבעל השמחה לכבוד השתתפותו של אנשילה בחגיגה משפחתית שלו.

בכל שמחה של מצוה: בחגיגת סיום־הספר, במסבה שנערכה לכבוד בואו של איזה אורח חשוב, בכל שמחת משפחה, היו מזמינים את אנשילה, כדי לפאר ולהדר את השמחה.

כשנאספו נציגי האומות בס"ט רימו ואשרו את הצהרת בלפור, היתה שמחה גדולה בתפוצות ישראל; רבים ראו בזה "אתחלתא דגאולה".

בקהלות ישראל נערכו אז חגיגות לאומיות. בבתי הכנסת נערכו אז תפלות־יהודיה עם קריאת הלל. גם קהלת קילץ ערכה חגיגת־עם ברוב פאר. בהזמנות זו הופיע אנשלה עם תזמרתו בבית־הכנסת. ובין כתלי בית־מקדש מעט רעמו המנגנים בכליהם והיו ממלאים את חלל המקום הקדוש בקולות הלל ושבח, שהיו מזכירים לנאספים את הלויים בדוכנם בזמן שבית־המקדש היה קיים. התרוממות רוח, חדות־נפש של תקוה בת אלפים המתחילה להתגשם

השתלטו בבית-הכנסת בפנים ומבחוץ. המנגינה של אנשילה סייעה בהרבה להשלטת הלך-רוח כזה בין ההמונים, שנתאספו לשמוע את בשורת הגאולה.

יוסף רייזלר (יוסלה בדחן)

בקילץ היה חי ופועל בדחן, שהיה מפורסם כמעט בכל ערי פולין ונודע בשם: „יוסלה בדחן“.

בו בזמן, שתיאטרונים לא היו שכיחים בערי ישראל, היו הבדחנים ממלאים את הצורך של בני האדם לצחוק ולשעשועים. לא היתה שמחה בישראל, שהבדחן לא השתתף בה. הבדחן היה משמח את החתן ואת הכלה; הוא היה המוכיח וקוראם לפני החופה לתשובה; הוא היה מפור תהלות ותשבחות, ברכות ואחולים לזוג הצעיר, למחותנים ולאורחים הקרואים; בשעת הסעדה והמשתה היה מבדח את המסובים בשירים, בבדיחות ובהלצות. הוא היה מתחפש ומציג לפניו טפוס נודע ומפורסם במקום והיה מחקה את אופן דבורו, את תנועותיו, את הלכו ואת הרגליו והיה מעורר את הקהל לצחוק. לבדחן היה מותר גם לגלות את מומי המכובדים ברמו דק ושקוף.

גם בחצרות אדמו"רים היה הבדחן מבדח את החסידים בכל שמחה של מצוה. הוא היה מגרש את העצבות מלבותיהם של הצדיקים והחסידים. פרשת הבדחנים בין יהודי פולין לא מצאה עוד גואלים בין סופרי ישראל. ראויים הם הבדחנים להקדיש בשבילם חבור שלם ומקיף. הרי הם היו מכניסים שעות של נוחם ורגעי שמחה לתוך חיייהם המרים והעצובים של בני הגלות. אבל אני לרגל המלאכה אשר לפני לא הזכרתיים אלא אגב אורחא בשביל „יוסלה מרשיליק“.

יוסלה זה היה לא בדחן פשוט, אלא בדחן שבבדחנים. הוא היה גאון במקצועו, אמן מובהק. אלו היה נכנס לתיאטרון, היה ודאי אחד השחקנים המפורסמים בעולם. אבל הוא היה יהודי חסיד, הלוכש בשבת בגדי-משי וחובש לראשו „שטריימל“, ובימים הנוראים עובר לפני התבה ובקולו הנעים הערב מעורר בלבבות המתפללים רגשות של דבקות, יראה ותשובה. — יהודי כזה לא היה חולם אפילו על תיאטרון. בתפקידו כבדחן מצא את ספקו.

נעים היה לשמוע את האימפרוביזציה שלו, את חרוזיו. היה עומד לפני החתן או לפני המסובים וחזרו חרוזים, משלב פתגמים, הלכות, מימרות, מפליא בנוטריקון, גימטריאות, מתרומם לעולמות העליונים ומיד יורד לשאול תחתית, הכל נהיר ליה ממדורי גיהנום עד לשערי גן-עדן, ממלחמת גוג ומגוג עד המשתה, שיערך לצדיקים לעתיד לבוא, שבו יהיה מוכן להם בשר שור הבר, ליתן ויין המשומר. השומעים עומדים בדהמים ומשתוממים על בקיאותו וכוחו של בריגש גוף זה. בפיות פעורים ובאזנים נטויות שומעים הם ומקשיבים לחרוזיו ולשיריו.

יוסל בדחן זה היה גם חבר ב"הזמיר" המקומי. הרי מקצועו שיך במדה ידועה לאמנות. ו"הזמיר" היה מטפח אמנות. הוא היה קורא לפני הנאספים באולם "הזמיר" מיצירותיו של "שלום עליכם".

יצירותיו של סופר זה מלאות הומור חי ורענן, יסוד מצחיק שולט בהן; ויוסל הבדחן באופן קריאתו, בהעויותיו ובתנועותיו הוסיף עוד משלו כפלים לחומר הקריאה המצחיק.

הייתי נוכח פעם בשעת קריאתו את ה"גימנסיה" של שלום עליכם. השומעים כמעט שהתפקעו מרוב צחוק, שהיה מעורר בהם. הצחוק תקף את כולם וקשה היה להתחרר ממנו. מעולם לא שמעתי צחוק המוני כזה, שהתפרץ מפיות רבים בכח איתנים מלווה בדמעות ושולט בכל יצורי גזו של אדם, — כצחוק ששלט באולם בשעת קריאתו של יוסל הבדחן. נראה היה כאלו האויר ספוג צחוק, והוא התפרק ברעם של צחוק. בני אדם היו שוכחים אז את צרותיהם ואת סבלותיהם, את דאגותיהם ויגונם ומתמסרים לרשות הצחוק, לעשות בהם כטוב בעיניו. העולם קבל בעיניהם צורה מקסימה. אם החיים נותנים לאדם רגעי עונג כאלה — אין להתאש, כדאי לחיות. יפה שעה אחת קורת־רוח בעולם הזה מתלי הבטחות לעולם הבא, — כך הרהרו בלבם האנשים בצאתם מנשף זה. זה היה כוחו של יוסל הבדחן. יהודי קטן־קומה, חור־פנים, חבוש בשבתות ובחגים שטריימיל כאחד החסידים, חוטף "שירים" מיד הרבי, ויחד עם זה קנן בו כשרון מופלא ליצור טפוסים, לחרוז חרוזים, להנעים זמירות; לבדת ולשמח לבבות.

הסגולות הללו הקנו לו שם בכל הסביבה. אין לפקפק, כי אלו היה יוסל'ה הבדחן מפתח את סגולותיו וכשרונותיו ע"י אמונים מתאימים מלווים בהשכלה מקיפה; אילו עבר אסכולה מקצועית, היה מגיע לדרגה גבוהה של שחקן הבמה. וודאי, היה קונה לו שם כשחקן מפורסם בתיאטרונים הגדולים בעולם.

אולם הוא חי בעיירה היהודית, הוא נשאר בחוגו הצר, את כשרונותיו ניצל בכדי לשמח ולבדח אנשים פשוטים, שלא היה להם מושג מחיי התיאטרון, ואת התפקיד הזה מלא בהשכל ודעת במשך ימי חייו.

עוד היום מדברים עליו זקני קילץ ומעלים את זכרוננו לשבח.

"יוסיל בדחן — אומרים הם — זה היה כח! זה היה אמנ! השחקנים של היום אינם מגיעים גם לקרסוליו". בדברים כאלה מעריכים הם את אישיותו של הבדחן, שהיה חביב להם בחייו, ולא מש מזכרונם גם אחרי מותו.

רמויות וטיפוסים

ר' משה מנדל וואלדן

ר' משה מנדל וואלדן בן ר' אהרן וואלדן מחבר ספר „שם הגדולים החדש“. היה מוכר ספרים. הוא היה מאותו הטפוס, שמנדלי מוכר ספרים היטיב לציירו ביצירותיו ולהציג לפנינו את צורתו בשלימות.

ברם היה הבדל בין מוכר הספרים הקילצאי, בין הטפוס של מנדלי. זה של מנדלי היה בבחינת נע ונד: היה נוסע עם סוסתו הרוזה, המושכת עגלה מלאה ספרים מעיר לעיר, מעיירה לעיירה. משה מנדלי, לעומת זאת, ראד מנוחה כי טוב. היה יושב לו בחנותו בין ערימות ספריו ומחכה לקונה שיבוא אליו. הוא היה אומר: וי לסוחר המחזר על הפתחים עם סחורתו! סוחר, שכבודו יקר לו ומכבד את הפרקמטיא שלו, מחכה לקונה בחנותו.

בחנותו היו כל מיני ספרי רומ"ל: סדורים, מחזורים, תחינות, סליחות וקניות, צאינה וראינה וכדומה. מספרי תנ"ך נמצאו בחנותו חומשים עם ל"ב פרושים, ספרים בודדים מספרי נביאים, עם עברי־טייטש, (תרגום ליידיש). מכתובים היו בחנותו רק „תהלים־לך“ הדרושים לכל בעל־בית בישראל. גם גמרות בודדות הדרושות לתלמידי החדר. לפעמים יכולנו להשיג אצלו גם מספרי הפלפול: שאנת־אריה, פני יהושע, גודע ביהודה וכדומה; אבל אלה באו לחנותו כמשומשים בלבד.

כך, למשל, כשמסתלק לו אחד מאנ"ש לעולם שכלו טוב, ומוריש לבנו ספרי גפ"ת, מה יעשה היורש המסכן? בתחילה הריהו מקצה להם מקום באיוז פינה; אולם לאחר זמן, לכשנצטברה עליהם שכבה עבה של אבק, אומר הוא: „למה יתפסו השמות הללו מקום בביתי?“ פונה הוא או למשה מנדל והלה מבער לו את ה„חמק“ מביתו.

פעם קרה מקרה זכומר פולני נכנס לחנותו. רצה לקנות ממנו ספר תנ"ך. בתחילה נבהל משה מנדל: „מה לזכומר ולחנותו?“ אמר לעצמו, ולבו דפק בו כמו בגולן. ודאי בעלילה בא אליו. אולם מיד נתברר לו, כי ה„ערל“ בא לשם מקח וממכר, ואין בלבו שום מחשבה רעה. המלה „ביבליאה“, שהיתה יוצאת תכופות מפי הזכומר הרגיעה אותו והפחד סר ממנו לגמרי.

דרך אשנב קטן המציץ למטבח קרא לזוגתו שרה. זו נגבה בסינורה את ידיה המלוכלכות והופיעה לפני הכומר. הנשים, בדרך כלל, יודעות את שפת המדינה יותר מהגברים. בקנייתיהן בשוק הן באות במגע עם הכפריות המביאות את תוצרתן העזירה ומהן מסגלות להן היהודית את לשונן.

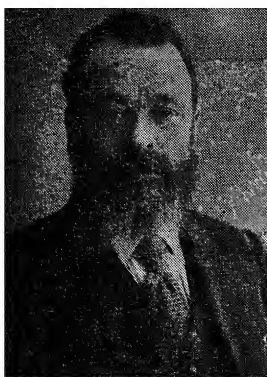
היא הבינה ללא שהיות את חפצו של הכומר. בערימה של ספרים ישנים, שהיו צבורים ללא סדר בפינת החנות, מצאה את ה"ביבליאה" והושיטה אותה לכומר, לשאלת הכומר הוציאה האשה מפיה סכום עגול: רובל כסף. הכומר לא עמד על המקח, שילם את הרובל, לקח את הספר והלך לו, בפלטו מפיו ברכת-שלום לזוג, שעמד נדהם בחנות.

מעולם לא קרה להם, שהקונה יתן את כל המחיר, שמבקשים ממנו; המחיר, — דרכו שהוא יורד והולך, עד שמגיע לשטח, שממנו אין להנמיד יותר. ומי תמים, שיתן את המחיר השלם?

מאז נתבררה לו למשה מנדיל הלכה בחיים. תמיד היתה מטרידה אותו שאלה חמורה: "מדוע בוחרים היהודים לשבת דוקא בין הגויים? מדוע אינם אורזים את חפציהם ועולים לארץ-ישראל, לארץ שכולה יהודים? עכשו מצא את התירוץ: אין יהודי יכול להתפרנס אלא מ"גויים".

מאז, כשהיה יהודי נכנס לחנותו לקנות סדור, מחזור, וכדומה והיה מאריך בעמידה על המקח, היה ר' משה מנדיל אומר: "אוי ואבוי היה לי ולסחורתי אילו היו לקוחותי רק יהודים; לאושרי ישנם בין לקוחותי גם גויים; כמרים באים לחנותי! תאמרו מה שתאמרו, אבל אני אומר לכם: מהיהודים אין להתפרנס, מהערלים בא שפע ופרנסה!".

ר' חיים יהושע לבנשטיין

ר' חיים יהושע לבנשטיין

אחד מתושבי קילץ היהודים, הנודעים לפאר ולתהילה היה ר' חיים יהושע לבנשטיין. האיש הדגול הזה בעל תכונות תרומיות וכל יהודי קילץ רחשו לו אהבה והערצה.

למרות היותו איש דתי—חסיד סוקולובי, היה בעל בית מרקחת ובקי בכל מיני תרופות. היתה משען לרבים מבין החולים העניים, שפנו אליו בדבר רפואה למחושיהם במקום לפנות לרופא בתשלום.

בכלל היה מוכן תמיד לבא לעזרה לכל מי שפנה אליו, גם אם עזרתו זו קשורה היתה בטרחה, מאמץ וכסף לא חסך אלה כדי לתמוך בזולת.

חוץ מזה קנה לו שם טוב במקצועו בתור מהל. הוא היה מומחה, שאין כדוגמתו בין המוהלים, כהרף עין בצע את המילה, הפריעה והמציצה; ככה שהתינוק הנמול לא הספיק אפילו להוציא קול. בהתאם להוראות ההגיגה הוציא מכלל שמוש את אמצעי החיטוי הישנים והשתמש רק באמצעים מקובלים על ידי הרופאים. את מלאכת הקודש הזאת ביצע תמיד שלא על מנת לקבל פרס. השתקע בקילץ לפני מלחמת העולם הראשונה. נפטר בדמי ימיו ויהודי קילץ חלקו לו כבוד גדול בהלוויתו. למרות ישיבתו הקצרה בקילץ הספיק לימול אלפי ילדים והשאיר אחריו שם לתהילה בין הקילצאיים בתור אחד מתושביה המצוינים והחביבים ביותר.

משה איילברט

משה איילברט זכה להיות מפורסם בעירו לא ברוב עשרו; היה לו פרסום גם בזמן שהיה רוכל פעוט, המוציא את סחורתו הדלה למכירה ביומא דשוקא. שמו יצא לתהלה ולשבח גם לא מפומקאות־המשי, שהיה מצייד בהם את בנות־ישראל ובנות הערלים במחיר זול. את השבח עבור הפומקאות יש לזקוף לא על חשבונה, אלא על חשבון זוגתו, אשת חיל, שהיתה יושבת בלודז ברוב ימי החול, רוכשת מבעלי בתי־חרושת סחורה פגומה במחיר זול ושולחתה לקילץ לבעלה. לסחורה כזו היו קופצים רבים, ביחוד, בין עלמות צעירות. אלא מה היתה הסבה העיקרית של פרסומו? הרי אם תשאל את מי שהוא מהקילצאיים: "המכיר אתה את משה איילברט?" יזקוף עליך הנשאל עינים תמהות כאומרות: "פשיטא! מי אינו מכיר את משה איילברט?". לא עשרו, לא פומקאות המשי שלו וגם לא הבנין הגדול של ססקי הרוקח, שנפל בחלקה, הנחילו לו שם בעיר, אלא — קולו. קולו שלו הקנה לו פרסום בין כל השכבות של יהודי קילץ, ביחוד בין הנשים. את גבורותיו ופלאיו בזמרה הראה ביחוד ב"ימים הנוראים", בעמדו לפני התבה בתפלת מוסף עטף־לבנים. מי שלא שמע את "ונתנה תוקף" שלו או את "היום הרת עולם", לא שמע רנה וזמרה מימיו.

ולא רק ב"ימים הנוראים" הראה משה את כוחו; גם בשבת רגילה לכשתנח עליו רוח הזמרה והשירה, עובר הוא לפני התיבה לקבלת השבת. מנעים זמירות, וב"לכה דודי" משמיע הוא נעימות של אהבה, והתרפקות המסתיימות בצלילי שמחה והתלהבות. נשמתו היתה חצובה ממקור הניגון והזמרה. למרות מה שהיה איש עסקים, טרוד במקח וממכר, בפרעון־שטרות בבנקים וכו', לא מצא את סיפוק הנפשי אלא בזמרה.

קרה למשל שחנותו היתה מלאה קונים, אשתו ועוזרתיה טרודות כולן במכירת פומקאות וגרבי משי.

הנה בעידנא דריתחא כזו מופיע מלאך הנגינה ולוחש לו לר' משה

מלודיה נעימה. הלה מתחמק מן החנות, עוזב את אשתו ואת עוזרותיה, את גרבי המשי ואת מחירן, עומד לו בשוק ומפזם את ה"ניגון" החדש. וידעו מכיריו של ר' משה, כי בשבת הבאה ישמיעו משה ברוב סלסול בבית התפילה, בשעה שיעבור לפני התיבה.

אשר פרישמן.

עשרה קבים בדיחה וחדודי השכל ירדו לעולם, תשעה מהם לקחו היהודים, קב אחד נתחלק בין כל העמים. סגולה זו, שבה ניחנו היהודים היתה להם במידה ידועה תבלין נגד הצרות, שהיו שרויים בהם בחשכת חייהם הגלותיים. ברגע המר ביותר, בשעה שסיוט כבד היה מעכר את נפשו של היהודי, בא חברו ובבדיחותיו ובחדודיו מכניס הוא שביב־אור, ניצוץ של שמחה לתוך נשמתו הקודרת, וכוחו של ניצוץ כזה יפה להציל נפשות ממרה שחורה.

גם בעיר קילץ היה חי איש־בדיחה כזה אשר פרישמן שמו, ממשפחת הסופר דוד פרישמן. מקום שעמד בו פרישמן, מיד היתה מתכנסת סביבו קבוצת אנשים לשמוע מבדיחותיו ומהלצותיו, ומיד היו מתפרצים מביניהם קולות צחוק, שהיו משכיחים לאדם מישראל את דאגותיו ותלאותיו. מצבו החומרי של פרישמן לא היה מזהיר ביותר: היה מוכר שטריי־הגרלה, ושעה שגורלו הוא לא שיחק לו — היה מצבו דחוק ביותר, אולם למרות זה היה תמיד שופע בדיחות והלצות, כאילו כל קשוי החיים — צחוק הם לו.

היה זמן שנמנה היה בין החסידים, לבוש היה ארוכות ומתפלל ב"שטיבל" של חסידי רוספרוזה. אבל אמונות תפלות היו לו לנרא; ביחוד התלוצץ על חשבון החסידים המספרים נפלאות ומופתים שראו בעיניהם אצל האדמו"רים השונים.

פעם ישב בערב חורף ב"שטיבל" אחרי מנחה ומעריב בין חבר חסידים, שהיו מספרים זה לזה מנפלאות הצדיקים. כשגמרו את ספוריהם, פתח הוא את פיו ויאמר: "עכשו נתברר לי הפסוק בתהלים: 'שירו לד' שיר חדש, תהלתו בקהל חסידים'. אם תהלתו בקהל חסידים, כלומר, אם החסידים מהללים את רבם באותן התהילות, שמהללים את ד', אזי צריכים לשיר לד' שיר חדש.

כשנוסדה בקילץ אגודת ציונים, היה הוא הראשון, שנתן את ידו להם: רעיון התחיה הקסים אותו, והוא נאלץ בגלל הציוניות שלו לעזוב את ה"שטיבל". אולם אעפ"י שבא בין הציונים והתרועע עם אנשים חפשים בדעות, בכל זאת היה מוסיף להחזיק במסורת אבות ובמנהגים. פעם מצא אברך אחד, לשעבר חסיד, יושב בגילוי־ראש ושותה תה. פנה אליו ואמר: "אני מתלבט זה חמש

עשרה שנה בבעיה כיצד למצוא היתר „לגילוי ראש“; ואתה, כנראה מצאת את ההיתר בקלות. שמא תואיל לגלות גם לי את מקור ה„היתר“.

הוא היה מספר בשם „אפיקורוס“, שהיה נוהג לא לצום ב„צום גדלי“ משלושה נמוקים, זהם:

(א) אילו נהרג הוא (האפיקורוס) גם גדלי בטח לא היה צם; ומדוע איפה עליו לצום בשביל שהרגו את גדלי?

(ב) אילו לא היו הורגים את גדלי, או, בין כך לא היה חי כבר היום; והעיקר:

(ג) הרי זה לא צום יותר חמור מיום הכפורים; ועל הצום ביום הכפורים הוא לא שומר ואיך יצום ב„צום גדלי“, הלא תהיה זאת משום פגיעה בכבוד היום הקדוש הזה.

הלצותיו השנונות מצאו להן מהלכים בין תושבי העיר והקנו לו שם של אדם פקח ושנון, ועוד כיום כשנפגשים יהודי קילץ בארץ או בתפוצות, תשמע את האחד פותח למשנהו: „אשר פרישמן היה אומר“... גם בניו ירשו מאביהם את החוש להומור ובדיחה. בעיקר הצטיין ביניהם במובן זה בנו דוד, מכולם נשאר בחיים רק הד״ר א. פרישמן הנמצא בארץ.

מאיר צטיל

חיה לו יהודי בקילץ, שזכה לפרסום גדול, לא רק בין בני ברית, אלא גם בין הערלים, ולא בין אנשים פשוטים בלבד, אלא אף בין אנשי השלטון. הוא זכה לפרסומו לא בגלל רוב עשרו; הוא היה עני ואביון, תגר פשוט, הקונה מן הכפריות הבאות העירה תרנגולת או אוז על מנת למכרם אחר־כך לאנשי בעלי־הבתים ברווח מעט.

אפשר חכמתו הגדולה הקנתה לו שם במדינה? אבל מה לחכמה אצל תגר עני? חכמת המסכן בזויה; וגם הוא בעצמו לא חשב כלל על חכמה; לא ידע להבחין בין חכמה ואוולת. בעיניו ר' משה ארינדל'ס, המורה הוראה בעיר הוא החכם, והרב דמתא הוא חכם מכל בני עדתו, שכל רז לא סתום ממנו, לשמע פיהם ייחל, דבריהם קדושים בעיניו.

הוא בעצמו מעולם לא הטריד את מוחו בשאלות: מה למעלה ומה למטה? איש תמים היה, הולך בדרכי אבותיו, מתפלל שלש פעמים ביום, אינו שוכח לירוק ב„עלינו“, בשבת אחרי השניה קורא הוא תהלים בציבור בבית הכנסת. הוויות העולם אינן מעסיקות אותו, הן למעלה מהשגותיו. אבל במה זכה בכל זאת לשם ולכבוד? הרי גם חיצוניותו לא תרמה

לכך. מה למוכר עופות ולהוד שבתפארת? שערות ראשו מלאות נוצות, זקנו מדובלל; לבושו — קפטה מרפסת המבריקה מיושן; כל מראהו החיצוני לא היה בו, כדי להנחיל לו כבוד ויקר.

אולם למרות זאת היה הוא האיש היחידי בין יהודי קילץ, שהיה מקושט בסמל הכבוד של מדינת פולין, ואשר בכל התהלכות החגיגות היו הפולנים מעמידים אותו בשורה הראשונה בין נכבדיהם והיו מצביעים עליו: "זהו יהודי, שעשה שרות גדול למדינת-פולין."

במה זכה לגדולה זו? מקרה פשוט שר' מאיר לא שם אליו לב בתחילה וכעבור איזה זמן נשכח מלבו לגמרי.

בראשית מלחמת העולם הראשונה הראשונים שנכנסו לקילץ היו הלגיונים הפולנים ומפקדם פילסודסקי בראשם. חיל המצב הרוסי עזב את קילץ, חנה בכפר דומברובה והתבצר שם בין הגבעות.

תושבי קילץ קיבלו את הלגיונים בכבוד ופאר. הרוסים, בראותם, כי כוח הלגיונים אינו גדול, החליטו להקיפם ולקחתם בשבי. הם שלחו פלוגות קוזקים לכל עבר והתחילו מרעישים את העיר בתותחים כבדים. הלגיונים, בהרגישם את הסכנה הצפויה להם, התחילו נסוגים מערבה ודרומה לצד קרצ'ובקה וביאלוגון. הם התפזרו ביערות והשתדלו להגיע אל המחנה העיקרי. שהיה רחוק מקילץ כשלשים וחמשה קילומטרים והיה חונה ביאנדז'וב. אולם לרבים נחסמה הדרך והיו מוכרחים להסתתר בקילץ גופא. למרות-מה שהרוסים חזרו לקילץ והחזיקו אותה בידיהם עוד שלשה ימים, בכל זאת לא נפל בידיהם אף ליגיונר אחד. בקלות התעברו הלגיונרים, שנשארו בעיר באחיהם הפולנים. אולם בכביש המוליך דרומה בכיוון לחנצ'ין התנגשו שלשה לגיונרים בפלוגת קוזקים; עוד מעט והלגיונרים מוקפים ללא מפלט. כדי להציל את נפשם קפצו דרך גדר אל גן פירות, שהיה בחכירה בידי מאיר צטיל הנ"ל. הם בקשו ממנו מחסה מפני הקוזקים הרודפים אחריהם.

היהודי התמים הזה, החדוד רוח היהדות מבטן ומלידה, והצו: "לא תעמוד על דם רעך", היה פועל בו מתחת לסף הכרתו, לא חשב הרבה והחביא אותם בסוכתו שבגן. שלשה ימים ישבו במחבוא, והיהודי הגנן כלכלם בלחם ומים. ביום הרביעי, כשהרוסים נסוגו לגמרי מן העיר לצד ורשה, יצאו הלגיונרים ממחבואם ורשמו להם את שם מצילם לזכרון. כעבור שנים לכשתפסו אנשי פילסודסקי את השלטון בידיהם, עלו גם שלשת הלגיונרים הנ"ל לגדולה.

באותם הימים נזכרו שלשת הגדולים הללו של הסנציה היהודי הקילצאי, הם נזכרו שהצילם מהקוזקים הפראים, ורצו להוציא מעובדה זו רוח פוליטי. הם בעצמם באו לקילץ, כדי לתת כבוד ויקר ליהודי, שהשתתף באופן כה בולט במלחמת החרות של הפולנים.

בככר שלפני בנין העיריה, על יד הקבר של החייל האלמוני, התאספו ראשי השלטונות ובחגיגות רבה ענדו למאיר צטיל סמל כבוד בעד שרותו המצויין לטובת לוחמי החופש.

מאז נעשה ר' מאיר צטיל לפטריוט פולני והיה מוזמן לכל חגיגה ולכל תהלוכה והיה הולך בשורה יחד עם הלוחמים הפולנים הוטרנים.

אבל שנים אחדות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה בהשפעת הנאצים נתעוררה האנטישמיות בין הפולנים ביתר תוקף ועוז; ונגע האנטישמיות, שפשה בין כל השכבות וגם בצמרת השלטון, פגע גם במאיר צטיל. בחזירתו פעם נאיוזו תהלוכה מקושט בסמל הכבוד שלו, התנפל עליו אחד מבריוני הפולנים ותלש מבגדו את אות ההצטיינות, בקראו: "יהודי — לפלשתינה!"

מאיר צטיל בא הביתה מדוכא. פתאום נפל מאיגרא רמה לבירא עמיקתא. וכך חזר לחייו האפורים, חיי מוכר עופות בישראל.

קלמן גייסט הציוני

מי היו אבותיו של קלמן גייסט לא ידענו מעולם, אבל אותו בעצמו הכירה כל העיר. ביחוד היתה רגלו מצויה בבתי הציונים; שם בחברתם של אנשי-ציון היה מרגיש את עצמו כבן-בית.

ושני הצדדים הפיקו תועלת הדדית מבקוריו הללו: קלמן היה מקבל בבתי הציונים ידיעות על מהלך התנועה בעולם ועל הנעשה בארץ-ישראל; והגבירות הציוניות היו משתמשות בו לעבודותיהן השונות, היה נושא אחריהן את סליהן מן השוק, היה נושא בערב-שבת את ה"חמין" לאופה וכד'.

ומלבד הידיעות הציוניות, שהיה מתעשר בהן בבתים הללו, היה מקבל גם שכר חמרי: פרוסת לחם, כוס תה, ולעתים גם תבשיל חם. אבל בשביל קלמן היה השכר החמרי מן הדברים של מה בכך. הסתופפותו בצל הציונים היתה שכרו הגדול ביותר. הוא ראה בציוניות תמצית חייו. כל שיחתו ודבורו, כל מחשבותיו ומעייניו היו נתונים רק לדבר אחד, — לציונות.

בראש שאיפותיו של קלמן היתה העליה לארץ-ישראל. לשם תכלית זו ויתר על דברים רבים הנחוצים לאדם, הוניה את עצמו ואף לא למד מקצוע המחיה את בעליו. הוא גם לא נשא אשה, על אף הגיעו לגיל העמידה. מה טעם יש לו להעמיד ולדות בגולה? אם ירצה השם יזכה לעלות לארץ-ישראל, הרי אז יקים שם את משפחתו.

בכל ימיו היה מעריך את החלוצים ואת מנהיגי התנועה הציונית. לכתחילה היה יוצא חוצץ נגד הריביוניסטים, אולם משראה שאין אנשי

השלטון הציוני מסייעים בידו לקבל רשיון-עליה לארץ, עבר למחנהו של ז'בוטינסקי.

אולם גם מכאן לא באה הישועה, וקלמן המסכן, התמים המסור לתחיית העם, לא נשאר בחיים ולא נגאל!

* *
*

הטפוסים האלה שהעברתים כאן בספר זה לא ללמד על עצמם יצאו, אלא ללמד על הכלל יצאו.

הצד השווה שבהם הוא הצביון המיוחד שהנוף הקילצאי השרה על יושביו. רחבות הלב והנפש, ערנות המחשבה והרגש היו תכונות טפוסיות של יהודי קילץ.

אין פלא, איפוא, כי התנועה הציונית מצאה מקום בקילץ מיד בתקופתה הראשונה. מוסדות תרבותיים, וחברתיים, כמו בה עם הווסדה של הקהלה.

קהילת קילץ היתה מרגלית מבריקה במסגרת הקהלות של יהדות פולין, פנינה יקרה משובצת בכתרו של ישראל!!

**פרשת הגיטו וההשמדה
של יהודי קילץ**

ראשית הסוף

בסוף הקיץ של שנת 1939, כשהיטלר צוה על קלגסיו לפלוש לפולין, נפל פחד על היהודים. הם ידעו והרגישו מה צפוי להם משונא זה, שהכריז בפומבי על מזימותיו נגד היהודים. התחילה אז נדידה רבת-היקף של היהודים ממחוזות המערב אל מחוזות המזרח. ובמידת התקדמותם של צבאות האויב אל פנים המדינה, כן רבתה הנדידה מזרחה לצד רוסיה. כל הכבישים, כל הדרכים היו מלאים פליטים ושמשו מטרה לאוירוני האויב, שהנמיכו טוס ובכלי יריה שונים עשו בהם שמות.

גם בשטח הכיבוש היתה — בתחילת המלחמה — נדידה פנימית ממקום למקום. לקילץ באו משפחות מורשה, מלודז, מסוסנוביץ ומשאר מקומות. קהילת קילץ שמנתה עשרים ושלושה אלף נפש נתרבתה בתחלת המלחמה, ומספר גפשוותיה הגיע לשלושים אלף, גם אחרי שחלק ניכר מתושביה הקבועים נדד לערי הספר לצד רוסיה.

קילץ לא סבלה הרבה מפצצות האויב; מלבד בנינים אחדים שנהרסו או ניזוקו לא היו ניכרים בעיר סמני המלחמה.

ב-4 בספטמבר נכנסו הנאצים לעיר והאוכלוסיה היהודית הרגישה מיד בימים הראשונים בעול הנוגש. נתפשו והובלו לבית האסורים נכבדי העיר כבני מערובות; הם היו אחראים לכך, שכל הפקודות והגזירות, שתוטלנה על היהודים תמלאנה בדיוק ובשלמות במועדן. הם היו מוחלפים תכופות, באופן שאיש לא היה בטוח, שלא יפול בגורלו להיות בן-תערוכת. הנוגשים היו מטילים על היהודים עונשים קיבוציים בסכומים ענקיים, מחרימים את דירותיהם ואת מיטלטליהם, לוקחים את בניהם לעבודת כפיה וכו'.

לא ארכו הימים וניתן צו, שאסור ליהודי לנהל בית-מסחר, חנות או בית-חרושת. הנאצים הושיבו קומיסרים אריים בכל חנות ובכל בית-חרושת השייכים ליהודים, ואלה עשו ברכוש היהודי כאדם העושה בתוך שלו.

בתחלה היו נותנים איזה תשלום חדשי לבעל הרכוש; אולם משנמכרה הסחורה, ואחרת לא באה במקומה, נסגרה החנות, ובעליה יצאו נקיים מנכסיהם ולא קיבלו גם את התשלום המינימלי לקיום משפחתם.

גם בבתי הגדולים של היהודים מונו קומיסרים לגביית שכר-דירה מהדיירים, ולבעלי-הבית הוקצב סכום מצער לצורך פרנסתו.

גזרות אלה קיצצו את ענפי הפרנסה של האוכלוסיה היהודית.

נוסף לזה גזרו הנאצים על כל אדם למסור לשלטונות את מלאי המזון שברשותו. חלוקת המזון בין התושבים הוטלה על השלטון העירוני. היהודים היו מוכרחים למסור את כל המיצרכים, שהכינו לעצמם לקראת יום צרה.

מעכשו היתה האוכלוסיה היהודית נתונה לרעב. לא די בכך שמגת המזון הקצובה היתה זעומה מאד, הרי היה היהודי מקופח גם בקבלתה של מנת-המזון, כי דחפתו והוציאוהו מהתור והיה נתון למכות ולבעיטות; פעמים רבות היה בא הביתה בידים ריקות ללא לחם לפעוטותיו הרעבים.

ביחוד היו טובלים היהודים האדוקים בעלי זקן ופאות; הם היו מטרה לחצי לעגם של ה.ס.ס. שהיו מטיילים בשחצנות ברחובות העיר. יהודי כזה, שהיה מזדקר לעיניהם, לא יצא נקי בנפלו לידיהם. יסופר כאן על מקרה אחד מני אלה:

פעם בחודש טבת הלכו יהודים בבוקר למקוה חמה, כהרגלם בימים כתקונם. באו שקצים פולניים אל אנשי ה.ס.ס. והודיעו להם על כך. אנשי ה.ס.ס. שמחו שבאה לידם הזדמנות טובה להתקלס ליהודים. בלויית שקצים ושקצות פולניים, שבאו לראות במחזה, נכנסו הפראים אל המקוה ובמגלים שבידיהם גרשו את הטובלים ערומים כהולדם החוצה, אל המגרש שלפני בית הכנסת. ניתן אות לשקצים ולשקצות לזרוק כדורי שלג ביהודים האומללים והקפואים מקור, שרצו על פני המגרש בחפשם מחסה מפני פגיעות הברברים. המאורע הנ"ל צולם ע"י הנאצים, שדאגו תמיד לשלוח לאהובותיהם בגרמניה תמונות ממעשי גבורתם כלפי יהודים.

זה היה השלב הראשון של אכזריות הנאצים נגד היהודים. בשלב הזה כוונתם היתה להחליש ולהשפיל את היהודי, כדי לשלול ממנו את הכוח והיכולת להתקומם נגד מעניו.

היו גם בשלב זה רציחות בודדות, שמטרתן היתה הטלת אימים על האוכלוסיה היהודית. באותם הימים נהרגו בני סרצרו, יעקב בן דוד מצלה ואחרים, ששמותיהם לא הגיעו לידינו.

אמנם היה פרק זמן, שהיהודים השלו את עצמם שמשטר הנאצים ביחס ליהודים משתנה לטובה. בא לקילץ קומנדנט שהתחיל מושך יהודים אליו ומוסר להם תפקידים כלכליים. כך מסר ליחזקאל למברג את היצוא של ביצים. עליו ועל עוזריו היה מוטל התפקיד של קניית ביצים בסביבת קילץ ומסירתן לוועדה הכלכלית לשם יצוא לגרמניה. ליעקב כהן מחנצ'ין נמסר תפקיד כזה לשם יצוא עורות, גם לאחרים נמסרו תפקידים דומים ביחס לתבואה, נוצות וכדומה. במשך זמן עסקו יהודים אלה בתפקידיהם, ולא לבד שהם עצמם הרויחו, אלא המציאו גם פרנסה ליהודים אחרים. הקול יצא, כי ליהודי קילץ היתה רוחחה והגיע גם ליהודים, שנדדו מזרחת והרבה מאלה התחילו חוזרים למקומות מושבותיהם.

אבל לא עבר זמן רב, והמצב שב לקדמותו. קומנדנט זה, שנטה חסד ליהודים, הודח ממשרתו. והשני, שהשבא במקומו, היה איש גס ואכזר, שבא להתנקם ביהודים על שנהגו ממשטרו של הקודם. אלה שעסקו ביצוא סחורות לגרמניה הואשמו שמעלו בתפקידם, הם נאסרו ועל ידי ענויים קשים נפתח

נשמתם. רכושם הוחרם ומשפחותיהם נשוארו ללא לחם. למרות כל הנגישות והרציחות הללו יכלו יהודי קילץ לשאת את הסבל והיסורים. הם התרגלו למראות-מוות, הסתגלו לחיי רעב; העשירים היו מוכרים את שרידי עשרם הקודם, כדי להביא אוכל לביתם. העניים היו הולכים לעבודת הכפיה, כדי להחיות את נפשם ואת נפש עולליהם. מצב כזה נמשך עד שנת 1941, עד הכנסן של ארצות הברית ורוסיה הסוביאטית למלחמה, מיום זה ואילך נשתנה יחס הנאצים ליהודים שנוי גמור. עד עכשו לא רצו להופיע לפני עמי התבל כרוצחים פומביים והיו עושים את מעשי הרצח שלהם תחת מסוה של ענשים בשל הפרת החוק. עכשו, כשנתקו מהעולם ושטחים גדולים של אירופה, אסיה וגם אפריקה היו תחת ידם, הרגישו את עצמם כאדוני העולם ובידם לעשות ביהודים כאוות נפשם. והם נגשו למלאכת ההשמדה בשטחיות הגרמנית לפי תכנית שתכנה מראש. ראשית כל רצה השונא, שהיהודים לא יהיו מפוררים ונפוצים בין התושבים הנוצריים, אלא מרוכזים במקום אחד. באופן זה יכול להיות בטוח, שטרפו לא ימלט מפניו, וכך נוצר הגיטו.

כליאת היהודים בגיטו

בקילץ הוקצה בשביל הגיטו החלק הצפוני—מערבי של העיר. היהודים נאלצו לעזוב את דירותיהם, להשאיר את רהיטיהם וכל אשר להם ולעבור לגיטו במשך זמן קצר. מלבד מזימת ההשמדה היתה כונת הנאצים ביצירת הגיטו גם השוד של רכוש היהודים; ואמנם אלה, שרצו להציל דבר מה מרכושם והתמהמהו בדירותיהם קצת אחרי הזמן הקבוע, נורו במקומם. בגיטו — באיזור צפוף זה חיו היהודים חיים מרים. הרעב והצפיפות עשו את שלהם, ומחלות ומגיפות הפילו חללים מרובים, היציאה מהגיטו היתה אסורה בהחלט והעברייך שחרף את נפשו ויצא לחפש מזון לילדיו, על פי הרוב לא חזר כבר. הוא נורה בדרך. כדי, שפקודותיהם וגזירותיהם תמלאנה בדיוק, הקימו שלטונות הנאצים בגיטו מועצה יהודית ועל ידה משטרה יהודית, שעליהן היה לדאוג שכל האוכלוסיה היהודית תמלא אחרי כל גזירה ופקודה. כך, למשל, נתנה פקודה למסור לעבודה כפויה מאות צעירים בעלי-כוח המתאימים לעבודה מפרכת. המועצה בעזרת המשטרה מלאה בדיוק פקודה זו. כפי שמסר אחד מניצולי קילץ, שמעון צלצר, עמד בראש המשטרה ה' זימנובוודה וסגנו היה ה' שינדלר (יהודי מגרמניה) ושניהם התנהגו באופן

הוגן מאד במלוי תפקידם, גם רוב יתר חברי המשטרה היו אנשים הגונים. אולם בין אנשי המשטרה היו גם כאלה, שהיו סוכני הגיסטפו, ובראשם יוהאן שפיגל, פרושובסקי, ביאלוברודה, סטראבצינסקי ואחרים, שהציקו מאד לאוכלוסיה היהודית והתנהגותם היתה נאצית ממש.

את זימנבורדה הרגו הגרמנים בסוף שנת 1941 זאת שינדלר בשנת 1942 בעת הגירוש לטרבלינקה.

ראש המועצה הראשון היה ד"ר פליץ. פעם ניתנה לו פקודה, לעשות זריקות-רעל לחולים ולתשושי-כח הנמצאים בבית החולים, כדי להיפטר מהם כאילו באופן-טבעי ולא לעורר בהלה בין היהודים. ד"ר פליץ סירב למלא פקודה אכזרית זו. הנאצים אסרוהו בבית הסוהר. ומשם נשלח למחנה ההשמדה באושוויץ. אולם התנהגותו לא שמשה דוגמא לקדוש השם לשאר חבריו הרופאים. פקודה שטנית זו נתמלאה על ידי רופאים אחרים מוגי לב. אח"כ בא התור על בית-היתומים. הנאצים הכינו בורות סיד על שפת השילניצה, באו אל בית-היתומים ודרשו מהמטפלת להוציא החוצה את כל היתומים ולסדרם בשורה, לצורך העברתם כאילו לבנין אחר. המטפלת והילדים לא ידעו מה צפוי להם והלכו לקראת המוות בתמימות ילדותית. בבואם אל המקום צוו המרצחים למטפלת לפשוט מהילדים את בגדיהם. התלוינים חסו על בגדי הילדים האומללים, שלא ילכו לאבוד יחד עם הנרצחים.

המטפלת סירבה למלא את פקודת התלוינים וקראה: „רוצחים גבנים, נקמת ד' תפגע בכם על שפיכות דם ילדים נקיים!“ ובדברים אלה קפצה אל תוך החפירה ובה גורתה מיד. אחר זה התחילו התלוינים יורים בילדים וחורקים אותם לתוך החפירה.

אז נגש ראש הגיסטפו המפל ואמר: „חבל על הכדורים הרבים, שהולכים לאיבוד; מספיק כדור לילד!“ וירה בילדים אחד אחד עד שכלם נפלו חללים. קודם שנגש האויב לחסל את הגיטו, רצה להוציא משם את האינטליגנציה היהודית, את הרופאים, את עורכי הדין, את מורי בתי הספר.

לשם זה ניתן צו, שכל האנשים מהסוגים הנ"ל יתכנסו מחוץ לגיטו במקום מסוים, כי עומדים הם להישלח למקומות, ששם דרושים רופאים ובעלי השכלה.

בעזרת המשטרה הוצאו לבית הקברות היהודי הרופאים ושאר בעלי מקצועות חפשיים ושם הומתו כלם ביריות. הרופא הצעיר פישר, ברצותו להנקם לפני מותו במרצחיו, תפס מצבת-אבן וירוצץ בה את גלגלתו של ראש הגיסטפו. השומרים האוקראינים, הגיסטפו ואחדים מהשוטרים היהודים, שנתגיסו מהעולם התחתון, התחברו יחדיו לעשות כלה בתושבי הגיטו.

אולם כוח החיים של היהודים היה חזק מאד. לאט לאט התרגלו היהודים לחיי הגיטו. ראש המועצה היהודית אחרי ד"ר פליץ היה הרמן לוי, תעשין

קילצאי. על יד המועצה נתארגנה מחלקה סוצאלית, שתפקידה היה להגיש עזרה לחולים, נחשלים ובכלל לנצרכים.

בהמצאות ובתחבולות שונות היו מכניסים מזון לגיטו. אנשים היו מוכרים את בגדיהם, את כלי המטבח וכו'. הכפריות הנוצריות היו מביאות לגדר-התיל צרכי-אוכל ומקבלות תמורתם בגדים, כלי-מטבח ואחרים. הצעירים ובעלי שרירים המסוגלים לעבודות קשות היו יוצאים ברגל בכל בוקר למחנות העבודה הסמוכים, ל"לודוויקוב" ול"הנריקוב" וחתרים בערב. בדרכם היו משיגי סלפרקים צרכי מזון, ומביאים להוריהם ולטפם.

למרות-מה שהנאצים היו מכים מכות רצח את אלה שהיו מסתירים בכליהם מזון, בכל זאת לא פסקו אלה להביא מזון לתוך כתלי הגיטו ובזה הקלו זמנית את יסורי הרעב של הכלואים שם ללא תקוה להצלה.

נעשה ניסיון וצעירים אחדים יצאו מהגיטו והצטרפו למחתרת הפולנית השמאלית, שהסתתרה ביערות בסביבות העיר. הפעילים שבהם היו: הרמנשטט, מורה להתעמלות בגימנסיה של מרת וולמן, פיינשטט ועוד; המחתרת הזאת הצילה פה ושם אחדים בשעת חיסולו של הגיטו; אבל על ידי מלשינות של חברי המחתרת הפולנית הימנית, נפלו בסוף בידי הגיסטפו ונרצחו. תושבי הגיטו נחלשו סוף סוף עד כדי כך, שהתחילו להתייחס באדישות לחיים ולמוות.

חיסול הגיטו והשמדת האוכלוסיה

ולבסוף הגיע השלב השלישי, יום חיסול הגיטו. היום המר, ט' באלול תש"ב (22 באוגוסט, 1942), שבו הושמדה קהילת קילץ, נחרת בלב הקילצאים, שרידי הפליטה, כיום אבל לדורות.

אימה נפלה על תושבי הגיטו. ידיעה הגיעה לאזנם על ההרג הרב הנעשה ביהודי הסביבה. קשה היה להם להאמין בשמועות, שהרי הנאצים היו מסתירים את כוונתם השטנית עד הרגע האחרון. אבל האויר היה רווי פחד ובהלה. בצפייה מאובנת חכו לאיזה צו, שיבוא אליהם מבחוץ. הפחד של הגדולים עבר גם אל הקטנים. הילדים הצטופפו לחיק אמותיהם בפחד. רק החסידים, הוקנים, שאמונתם עדיין לא נתרופפה, היו קוראים תהלים ומתפללים לבטול הגזירה.

הנה הוקף הגיטו בשרשרת של חיילים אוקראינים ולטביים. למשטרה היהודית ניתן צו להוציא את היהודים מדירותיהם ולהעמידם בסדר ברחובות הגיטו.

הוראה ניתנה, שכל אחד מהמגורשים יוכל לקחת אתו משא של עשרה קילוגרמים. אסור להרים קול בכי. מי שלא ישמע לקול הפקודה יירה במקום. הכל יבוצע בסדר, במשמעת צבאית, בשקט, ללא ריטון.

המשטרה היהודית אחראית לבצוע המדויק של כל הפקודות. באותו יום לא יצא איש מחוץ לגיטו; גם אלה שהיו עובדים במחנות-עבודה נשארו אותו יום בגיטו.

כאשר כל יהודי הגיטו עמדו מסודרים על המגרש יאסנה על יד רחוב זגאנסקה בשורות ארוכות, הוצאו מתוכם אלה שהיו בידם כרטיסי עבודה, להם הותר להשאר במקומם. בין אלה היו רבים, שהיו להם כרטיסי-עבודה ולא הראו אותם, כי לא רצו להפרד ממשפחותיהם; מה שיארע לקרוביהם — החליטו בלבם, יארע גם להם. גורל אחד לכולם.

גירוש יהודי קילץ בוצע במשך שלשים ושש שעות. הגיטו נחלק לשלושה איוורים; כל איוור נתפנה מיהודים במשך שתיים-עשרה שעות. רכבות היו עומדות על פסי-ברזל מוכנות לבלוע את קרבנותיהן. לכל קרון-משא היו מכניסים מאה וחמשים נפש. הקרונות היו מסוגרים. החום והעפוש, הצפיפות הנוראה ללא טפת מים שמו מחנק לגרונם של האומללים הללו ורבים מתו בדרך. החיים והמתים התערבו ביחד.

בזמן חיסול הגיטו היו מקרים שכמה יהודים לא רצו לעזוב את מקום הולדתם וקברות אבותיהם ובחרו למות במקום. ביניהם היתה הגב' וילנר, בת צבי זגאיסקי, שלא רצתה בשום אופן לעזוב את הגיטו ונורתה במקומה. מזכיר הקהלה, ברוך סוקולובסקי, פנה אל היהודים בתחנת הרכבת ואמר: «אחי! מובילים אותנו לשחיטה; דעו, מה לכם לעשות...» שמע אחד מהגיסטו את דבריו, ירה בו והמיתו במקומו.

רבה של קהילת קילץ, ר' אבא-לה רפפורט ז"ל, פנה אז אל בני קהלתו בדבריו האחרונים ואמר: «הייתי מזמן לזמן מוכיח אתכם על כל תקלה שראיתי ביניכם; עכשו מבקש אני סליחה מכם אם פגעתי בכבודכם. רואה אני שם. אדמת קילץ זכתה, כי בעפריה ינוח גוף גדוש וטהור, ובוה נתקדשה גם שכל העדה כולם קדושים; כי בכם בחר ד', שתקדשו את שמו, כמו שקידשו אבותינו לפנים את שמו יתברך. נתודה נא כולנו».

כשהגיעה הרכבת למחוז חפצה, והאומללים יצאו מקרונות המוות, הובלו אל חצר רחבת-ידיים, שהיתה מוקפת תיל-דוקרני.

שם בחצר התחילו הרוצחים למיין את הבאים. בחרו מהם את החזקים ובעלי המקצוע: ספרים, נגרים, מסגרים, סנדלרים וחיטים, שמהם היו הצוררים יכולים לסחוט עוד את שארית כוחותיהם בעבודת פרך, ואותם השאירו במחנה, בדעתם, כי הקרבן לא ימלט משניהם הטורפות. מי שבא למחנה ההשמדה בטרבלינקי לא יצא משם חי.

אלה שנשארו לפי שעה בחיים נוצלו לעבודות שונות: עקירת שני-ההב תותבות מפיות הקרבנות של תא-הגז, וסידור בגדיהם לפי סוגי הארגו, גזיות שערות-הנשים וכו'. מי שרצה להאריך במקצת את חייו היה מוכרח לבצע מעשי אכזריות אלה בדיקנות תחת מטר-מהלומות, שהיו נתכות עליו

מכ"י צד ע"י חיות-טרף בצורת אדם. אלה שנועדו להשמדה נצטוו להתפשט כדי ללכת למרחץ ומשם לעבודה.

בתחילה שמחו האומללים, בשמעם כי עליהם ללכת לעבודה, אולם מיד נכחו לדעת לאסונם כי נתפשו למוימה שטנית.

התלינים התחילו דוחפים את קרבנותיהם בהמון לתוך מסדרון צר, שאליו היו פתוחים תאים אפלים. משנדחסו הקרבנות לתוך התאים נסגרו הדלתות, הגאזים הופעלו, וכעבור רגעים מספר הוצאו גופות הקדושים דרך פתחי התאים מצדם השני.

בדרך שטנית זו נפלו על קידוש השם יהודי קילץ יחד עם כל יהודי פולין, ואפרם נתפזר על פני שדות טרבלינקא, אושביץ ומקומות הריגה דומים. יצויין כאן, כי נער קילצאי, ולצברג היה בין אלה שהתקוממו בטרבלינקא, נגד הצורר. כתוצאה מהתקוממות זו נהרגו כמה עשרות נאצים ומה שחשוב יותר—יהודים אחדים נמלטו וכעדים חיים יכלו לפרסם בעולם את זוועות המחנה.

העיר קילץ נתרוקנה כמעט מיהודיה. נשארו בה כאלף וחמש מאות יהודים, ביניהם מאות אחדות קילצאים ותיקים, השאר — היו יהודים מערים ואף מארצות אחרות, שהובאו לקילץ על ידי הנאצים כבעלי-מקצוע בעבודות שונות, שהוקצה להם איזור מיוחד בגיטו.

בכל בוקר היו אלה יוצאים ברגל לעבודה וחוזרים בערב; לפעמים היה להם מהלך קילומטרים עד למקום עבודתם. תזונתם היתה זעומה ועבודתם קשה, ואין פלא, כי מספרם פחת והלך. אם מי מפועלי הכפיה הוחלש במדה כזו, שלא היה מסוגל לעבודה היה נשלח מיד לאושביץ, לתאי הגזים. רבים היו לכן מסתירים את חולשתם או מחלתם וממשיכים לעבוד בשארית כוחותיהם, עד שנפלו לבלי קום.

מזמן לזמן היו מגיעות קבוצות אחרות, כדי למלא את הגרעון במספר העובדים במחנות.

אלה שהצליחו להישאר במקומם היו מחפשים כל מיני תחבולות למצוא מקורות להזנה, בלילה היו מחטטים בדירות היהודים שנתרוקנו מיושביהן ומוציאים משם שרידים מכלי המטבח וכד', את הכלים הללו היו מחליפים במצרכי מזון, ובאופן כזה היו מאריכים את ימי קיומם הדל.

כפי שהוזכר לעיל, נשארו עוד אחרי חיסול הגיטו חברי המשטרה היהודית וחברי המועצה היהודית, שבראשה עמדו אז ה"ה הרמן לוי, גוטליב וטרגר. אבל גם הם נעשו מיותרים בעיני הנאצים וחוסלו באכזריות.

אלה שהושארו בגיטו, עתידים היו להתנסות בפרשה זוועתית של השמדת ילדיהם לעיניהם.

שרה קארבל אחת מניצולות השואה היושבות עמנו בישראל, מתארת את השמדתם של ילדי קילץ האחרונים:

ביום 23 במאי 1943 עם שחר, באו שוטרים יהודים ודפקו בחלון חדרי

בקריאה: "להתלקט על מגרש הבקורת!". אנו ידענו כבר את משמעותו של צו כזה.

בעירנו נותרו עוד כאלף איש, שעבדו במחנות העבודה, ביניהם ארבעים וחמשה ילדים ותינוקות.

האמהות, שעבדו במחנה העבודה שמחוץ לעיר, היו משאירות את ילדיהן תחת השגחתי כמטפלת בין הפעוטות היתה גם התינוקת שלי, גיזה, ילדה חמודה, עיניה תכלת ושערותיה זהב.

מבוחלת מפקודת השוטרים יצאתי בחפזה מחדרי. את גיזה שלי החזקתי רחת מעילי. הוצאתיה מעריסתה, כשהיא שקועה בשינה, והייתי שרויה בפחד שמא תתעורר בבכי. אחרי הלכו בעלי ארווין ואחי מרדכי. בבואנו, היה כל המגרש מלא. יהודים שעמדו בשורה, כולם היו חוזרים ונרגשים. ממולנו עמדו בשורות ג'נדרמים, אנשי ס.ס. ואנשי גיסטפו. דממה השתררה על המגרש.

פתאום נפל כרעם מן השמים צו: "תנו את הילדים!" העולם ומלואו הסתחרר אתי; המומה ידעתי רק אחת: שהילדים בידי אנשי ס.ס. ונגררים על ידיהם לצריף קטן ומזוה, שעמד מן הצד. כל ישותי התרכזה בדבר אחד: "בתי חבויה תחת מעילי, מי יציל?" כוחותי עזבוני. שש שעות עמדנו זקופים. ובינתיים הילדים כולם בצריף צוחכים ובוכים. הגדולים שביניהם מתחננים לפני הג'נדרמים הגרמנים: "תנו לנו לצאת!" מראים את שרידי ידיהם ואומרים: "מסוגלים אנו לעבודה!" אבל לרשעים הללו אונים אטומות; אינם פונים לעקבותיהם וסוגרים את החלונות ואת התריסים, כדי שקולותיהם לא יגיעו אלינו. אבל אנו שומעים, אם לא באזנינו, הרי בעומק לבנו. וילדתי עדיין אצלי. אני פונה לכאן ולשם, רוצה להיסתר ממבטי הכלבים הרעים, שמא יעלה בידי להציל את יחידתי!...

והנה בא הרגע המר ביותר בחיי — שוטר אוקראיני הרגיש בי והנהו אצלי. תופש בכוח את הילדה מידי ונושאה בצווארון מעילה דרך כל המגרש. מפי כלם התפרץ: גיזה, גיזה! בכל המחנה לא היה איש שלא יכיר את ילדתי החמודה. נשארתי המומה, לא ראיתי עוד את בעלי, ואחי. ראיתי רק את שערות הפו של ילדתי הנעלמת מעיני בתוך צריף המוות.

היהודים המבוגרים שעמדו מסודרים על המגרש חולקו לארבע קבוצות ונשלחו למחנות העבודה: בליזשין, סקארז'סק, פיונקי וסטרחוביצה. הקבוצה שאני הייתי בתוכה נשלחה לבית־החרושת למוצרי ברזל בלודוויגסהוטה ע"י קילץ.

ובאותו ערב, הובאו הילדים אל בית־העלמין בקילץ ושם נרצחו ללא רחם. ילדים יקרים! איך נקטפתם ביד אכזרית!

ברגע האחרון לא ראו עין אמא אוהבת; לנגד עיני התום הופיעו רוצחים בלבד. ה' יקום דמם!

ששה ילדים, שטיפסו על גג הצריף והתחבאו שם, ניצלו בידי היהודים

המעטים שנשארו עוד בעיר. אלה לקחום, הסתירום מעין רואים, וטיפלו בהם עד שנתרוקנה העיר לגמרי מן היהודים. גורלם של ששת הילדים הללו לא נודע עד עכשו.

רשימת הילדים האחרונים שניספו בקילץ

הגיל	השם	הגיל	השם
13	24. יוזיפקי אסתר	5	1. איזנברג לולק
9	25. יוזיפקי חנה	11	2. אלקס לאה
10	26. יוזיפקי שמואל	5	3. בוגאיר פרד
8	27. כתריאלביץ רישיה	12	4. בורנשטיין מנחם
4	28. לדרמן שרינקה	10	5. בורנשטיין חנה
9	29. לנדר מינה	7	6. ברקוביץ מנוס
6	30. לקס שרינקה	1½	7. גולדבלום אהרן
7	31. מינץ לילי	7	8. גולדבלום יאשיהו
5	32. מנדלבוים חוה	2	9. גולדברג זולה
3	33. ספיר מרצל	3	10. גורביץ זיגמונט
5	34. פינמסר צשיה	10	11. גרוסברג פולה
14	35. פראנצק	5	12. גרויברד שרינקה
7	36. פרושובסקי אירנה	4	13. גרינברג זאב
5	37. פרידמן יצחק	7	14. גרינברג יוסף
7	38. ציפרוס ברוניק	8	15. הופמן אניה
5	39. קלינברג דוד	2	16. ווינברג פליוש
11	40. קלינברג חנה	1½	17. וולד-ליפרנט קרול
1 ורבע	41. קרבל גיזלה	1½	18. זויברמן פימוש
5	42. רוזנצווייג גיזלה	12	19. זילברשטיין דורה
6	43. רוזנצווייג יאנושיק	5	20. זילברשטיין מיליושה
7	44. רייטר זושיה	3	21. חמילניצקי ישראל
5	45. רכט מנחם	4	22. חמילניצקי רוזיה
		2	23. חרסון מיאטק

ביום 25.11.45 התאספו כמה מהורי הקדושים הקטנים, שבע אמהות ושלושה אבות, בבית-העלמין בקילץ. היינו כבר משוחררים מהסיוט הנאצי. הצבנו מצבה על קברם המשותף של הילדים, אפורה היא אבן המצבה, אולם בלבנו היא חרותה כמצבת-דמים. לא נשכחם, פרחי נשמתנו לעולם. יום מותכם יישאר לנו יום-זכרון לעד!

אחות-אחים נוגעת עד הלב הראה אחד ממשפחת רכטסמן. ברצותו להציל את אחיו הקטן, שם אותו בשק, בין כלי עבודתו. ומדי לכתו אל מחנה העבודה ובחורה, היה נושאו בשק; והילד היה נשאר בפנים שקט, ללא נוע, כל היום. לא עלה על דעת אישה אוצר נושא הפועל על שכמו. וכך ניצל הילד ושניהם זכו לבסוף לעלות ארצה. ראויים מעשים כאלה להיות חרותים בספר זכרון האומה.

הנאצים הרשעים השתמשו בתחבולות שונות, כדי לגלות את מקומות מחבואיהם של היהודים; היו נותנים פרס למי שגילה מחבוא כזה.

פעם הוציאו כרות, שהם נותנים רשות יציאה לכל יהודי, שבדעתו לעלות לארץ-ישראל.

יהודים מעטים שהיו נסתרים במרתפים וחייהם היו תמיד בסכנה; וכן אלה שבתור בעלי דרכונים אריים היו שרויים בפחד תמידי מפני הלשנה, כל אלה נתנו אמון בדברי צורריהם והגיתו ממחבואיהם — ונלכדו בפת, שטמן האויב לרגליהם.

נזכיר כאן רק שם אחד, ראש ה"יודנרט", הרמן לוי, שהיה חי בקילץ גם אחרי חיסול הגיטו תחת שם פולני נוצרי, — גם הוא נפל קרבן למזימת הנאצים השטנית הזאת. כך המשיכו יהודי קילץ המעטים, פועלי כפיה בבתי החרושת ובמחנות העבודה את קיומם העלוב, מפרפרים תמיד בין החיים ובין המוות עד שנת 1944, עד כיבוש לובלין על ידי הרוסים.

מכל מחנות העבודה, שהיהודים הקילצאים היו עובדים בהם, היה המחנה בסקארזיסקו הגרוע והקשה מכולם. מעטים בלבד הצליחו לצאת משם בבוא שעת ההצלה.

הנה מספר אחד הנצולים על התנאים ששררו שם ועל העינויים שהפועלים התענו מידי המנהל פון הכט.

למחרת הגיענו שמה באו המנהלים לצריף והתחילו לבחור אנשים לעבודה. מיד הרגשנו, שבאנו לגיא תופת. האנשים נשלחו לבתי-חרושת שונים, שהיו נמצאים שם. ראיתי שלדי אדם: גברים ונשים, לבושים בלויי סחבות ועל פניהם — יאוש נורא.

הגברים החסונים ביותר נשלחו לבית-חרשת שבו היו מייצרים פיקרין, וזהי אבקה המשמשת לייצור מוקשים.

ביום הראשון לא יכולתי לעבוד. הרגשתי מחנק בגרוני, השתעלתי, ועיני ולגו דמעות.

הפועלים נחלשו עד כדי כך שמוכרחים היו להפסיק את עבודתם, בכל יום הוציאו משם גופות מתים. לחולה לא הושיטו עזרה, גם מים לשבור את צמאנו לא נתנו לו הרשעים הארורים. מי שהמשיך בעבודה זו כשלושה חדשים, היה יוצא לקוי בגופו וביחוד בריאותיו.

מנהלי העבודה היו מאיצים בפועלים לעבוד ללא מנוחה במשך אחת-עשרה שעות. מי שהפסיק לרגע את עבודתו, כדי לישר את אבריו, קבל מכות אכזריות. כל שעל אדמה במחנה זה היה ספוג דם המעונים. מנת-מונו היוםית של הפועל היתה רבע קילו לחם ומרק תפוחי אדמה אין פלא איפוא שהפועלים היו תדיר רעבים לחם.

בין המשגיחים על מחנה העבודה היו גם שני קילצאים: אחד בשם אייזנברג, שהיה בן עולם התחתון עוד בימים כתקונם, והשני בשם מרקוביץ, שהוא ואשתו היו הטבחים במחנה. גם הם נשלחו לבסוף לאושביץ ונספו כאחיהם בתאי-גזים.

הנאצים המרצחים בחרו את חצר בית־הכנסת למקום מעשי־אכזריותם בקרבנותיהם. החצר היתה מוקפת בגדר תיל. בית־הכנסת עצמו היה מחולל בידי הטמאים, בו היו מבצעים את מעשי הנבלה שלהם. אבל את החצר ייעדו למקום תופת בשביל האומללים שנפלו לידיהם הטמאות.

כיון שהגיעה השמועה לאזני היהודים העובדים במחנות על התקדמותם של הרוסים, נתעוררה התקוה בלבם, שקרובים הם להצלה. הם היו משוכנעים, כי שחרור קילץ ע"י צבאות הרוסים, הוא ענין של ימים ספורים. לא עלה על דעתם, כי התקדמותם של הרוסים תיעצר על יד הנהר ויסלה לזמן של ששה חודשים. רבים מפועלי הכפיה לא יכלו להבליג על קוצר רוחם והתחילו עוזבים את מחנות העבודה; מהם ברחו אל היערות הסמוכים, בתקוה, כי יעלה בידם להתארגן שם בקבוצות פרטיזניות ולחכות לבואם של הרוסים. מהם ניסו למצוא מחסה ומקלט בכפרים, בבתי האכרים. אבל אלה וגם אלה טעו בחשבונם. הרוסים אחרו לבוא; הפליטים הללו נפלו ברובם חללים או על ידי כדור האויב הנאצי או בגרון האכר הפולני.

סוף סוף עברו צבאות הסוביאטים את הנהר ויסלה והתקרבו לקילץ. הנאצים פינו את קילץ ואת היהודים המעטים, פועלי הכפיה, העבירו לאושביץ. ושוב, לכשהתקרב הצבא האדום לקרקוב, הועברו כל כלואי מחנה המות הזה לפנים גרמניה, למחנות־הריכוז בדכאוו, בוכנוולד וברגן־בלזן וכו'. רבים מתו בזרעם מרעב ומחוסר־אוויר.

מכל קהילת קילץ היהודית המפוארת נשארו עשרות אחדות נערים ונשים צעירות. כולם שבורים ורצוצים בגופם וברוחם.

הם השרידים במחנות לא רצו לתזור למקומות מגוריהם הקודמים, שאדמתם רוותה דם נפשות קרובות ויקרות.

אולם העולם התאכזר להם: בתחלה היו מוחזקים במחנות; שערי ארץ־ישראל היו נעולים בפניהם. כוונת המעצמות הגדולות היתה להכריחם לחזור לארץ־מוצאם; אם לא, אם לא יסכימו לחזור, יישארו במחנות עד שיסתאבו.

חלק מהם נתפתה וחזר לקילץ. גם מרוסיה התחילו חוזרים פליטים, וגם מהסביבה החלו להתלקט פליטי מות בודדים וקנו שביתה בקילץ; יישוב קטן שמנה בסך הכל קרוב למאתים נפש, התחיל מתארגן. בחרו מקרבם ועד, שבירו התרכזו פעולות שונות של יישוב הרוצה לחדש את קיומו. ועדת הכשרות וועדת הסעד התחילו למלאות את תפקידיהן. היו סכויים שבקילץ יהקיים לפחות גרעין קטן של הקהילה המפוארה שנחרבה.

אולם הפולנים הביטו בעין רעה על היהודים העומדים לחדש את חייהם. חוששים היו, שמא יעלה על דעתם לדורש את החזרת הגזילה שבידם. היו כאלה שפחדו מפני נקמת היהודים על השתתפותם במעשי הרציחה נגדם. נוסף לאלה, באו מחיילי הגינדל אנדרס, והתחילו מפצים שנאה ורעל

נגד היהודים החוזרים והרוצים כביכול, לכבוש את פולין בחזרה. היו עומדים ומתפללים הצוררים הפולנים:

מהיכן באו יהודים רבים אלה? — לבסוף קמו והפיצו עליה, שהיהודים רוצחים ילדים נוצרים, ברצותם להנקם בנוצרים על הרציחות שנעשו בהם ובילדיהם.

ואכן, תעמולתם הזדונית נפלה על קרקע פורית.

הפוגרום בשנת 1946

ביום הרביעי ביולי 1946, ה' תמוז, תש"ו, התנפלו פורעים פולנים מזוינים, ביניהם גם קומוניסטים, על בית הועד היהודי בשרדות פלאנטי ששם היו מתאספים רובם של הישוב היהודי הקטן, והתחילו פוצעים והורגים ללא רחם. איש לא בא לעזרת היהודים. ואף הם עצמם לא יכלו להתגונן, כי יום קודם נלקחו מהם ע"י המשטרה האקדחים המעטים שהיו בידיהם.

המשטרה באה כמובן באחר זמן, שעה שהפורעים כבר נתפזרו אחרי בצעם את מעשי הרצח.

תוצאות פוגרום זה היו איומות: ארבעים ושנים נרצחים ופצועים רבים. כל אלה שהיו או בבית הועד היהודי נפלו חללים או פצועים.

זה היה האפילוג של שנאת היהודים בקילץ. העקידה האחרונה של קבוצת יהודים, שרידים של קהלה, שמנתה כעשרים וחמשה אלף נפש, מוכיחה שוב למה בחר היטלר בפולין כמקום השמדה ליהודי אירופה. הוא ידע, כי בארץ זו ימצא עוזרים נאמנים לביצוע תוכניותיו השטניות.

פוגרום זה שבא כחתף על קומץ היהודים, שנמלטו מכף היטלר ימ"ש, הטיל פחד על שארית הפליטה של יהדות פולין והתחילה נדידה בחזרה מערבת אל המחנות.

וכך נתרקנה כליל קילץ מיושביה היהודים. האנטישמים הקילצאים — משאלתם נתמלאה. הם רצחו וגם ירשו!

אמנם, הממשלה הפולנית שלחה מיד למקום ועדת חקירה, שבין חבריה היה גם אדולף ברמן, יועץ הממשלה. הועדה גבתה עדויות מפי הפצועים, השוטרים ועוד. כתוצאה מפעולת הועדה נידונו תשעה רוצחים למיתה ועשרות אחדות למאסר לזמנים שונים. הפועלים שהוסתו ע"י מושכי החוטים האנטי-שמיים, שעמדו בראש המשטרה, נידונו ונענשו בעד קלות-דעתם; אבל יוזמי הפרעות — לא בלבד שלא נענשו, אלא גם הועלו בדרכה.

נוכח כזו את המרצח והבריון, הקצין סובצינסקי, הוא שארגן את פרעות-קילץ, ונתעלה אחר-כך ע"י שלטונות פולין למנהל לשכת דרכוני חוץ.

רבות סבלו היהודים שצבאו על לשכת דרכוני חוץ מהאנטישמי המובהק

הזה. לאחר שגרם לפוגרום ביהודים, התאכזר להם ולא נתן להם לצאת מהארץ הרוויה דם יהודים.

בשנת 1955, כתשע שנים אחר הפוגרום בקילץ נידון על ידי בית-דין מיוחד יאן רוזאנסקי, מי שהיה מזכיר משטרת הבטחון הפולנית, לחמש שנות מאסר על שימוש לרעה בסמכותו, (בין השאר על שנמנע בשעתו מלהעמיד לדין אחדים מהאחראיים לפרעות בקילץ).

רוזאנסקי, בנו של אחד מעורכי ה"היינט" הורשאי, עמד אז בראש החקירה שערכו השלטונות לאחר הפוגרום.

נביא כאן גם את תיאור הטקס של גילוי המצבה על קבר חללי הפוגרום הנ"ל בבית-העלמין הקילצאי. תורגם לעברית ממכתבו של אחד הקילצאים, לייזר פישמן:

"אין עוד סימן של דם היהודים שניתנו על כתלי הבית בשדרות פלנטי. סיד לבן כיסה את קלון קילץ הפולנית, אבל הצער והזעם של העם היהודי לא יישכחו.

"ברחובות קילץ בשעות-הבקר מטיילים צעירים וצעירות נוצריים בעליצות.

בסמטה צדדית על יד הרחוב הראשי עומדים באותה שעה, — ברחוב המרשל פוש 20, — נשענים על קיר עשרות אחדות גברים ונשים. מרהיבה שרויה על פניהם, דומים הם לאבלים — אלה הם יהודים, שבאו מורשה, לודז', צ'נסטוחוב ורדום לעלות על קברי קדושי קילץ, לכבד את זכרם ביום השנה הראשון להירצחם.

אין עוד בקילץ בית יהודי שיקבל את האורחים, עומדים הם, איפוא, ברחוב ומחכים לאוטו-משא, שיובילם לבית-העלמין.

בשעה אחת אחה"צ אנו מגיעים לבית-העלמין, שדה פתוח מכל העברים ללא גדר.

לעינינו מתגלית שורת קברים מכוסים צעיף שחור. ברכינו כושלות, עינינו מתערפלות מעל למקום הזה מרחף צער העם.

— "לא תרצחו!" נשמע קולו של ראש הטקס העצוב, קול המגיסטר אייזנברג. "לא תרצחו!" צו זה נתקבל גם על ידי הנוצרים; אבל בשם הנצרות שיסו בקרבנות אלה את הרוצחים — זועק המאשים...

— "יתגדל ויתקדש" — נשמע קול צעיר חוזר, אחיו של הנרצח אלברט. קשה לשמוע את המלים, כי הדמעות שמות מחנק לגרונו.

אל הקבר מתקרב מושל המחוז הקילצאי, המיור וישליץ. כאזרח ראשון במחוז נתכבד בגילוי המצבה. והנה הוסר הלוט מעל המצבה, ולעיני הנאספים מתגלית מצבת-אבן: מ"ב קדושים שנרצחו ביום ה' תמוז, תש"ו, בקילצה, ד' ינקום דמם.

ואחרי הכתובת הנ"ל באים שלשים ושנים שמות של הנרצחים (שמותיהם של שאר הקדושים לא יכלו לזהות).
מיור ווישליץ אמר: «אני מגלה לך רק את האבן הזאת, אלא גם את קלון קילץ הפולנית, וכן את הצער הגדול של יהודי פולין».
נציג הוועד המרכזי של יהודי פולין, המהנדס רוזנמאן, תובע בשם יהודי פולין משפט נגד יוזמי הפוגרום.

ארונות הקרבנות מורדים לקבר-אחים

נציגי הדימוקרטיה הפולנית בקילץ הביעו בבית-העלמין את השתתפותם בצער יהודי פולין.

נאם נציג מפלגת העובדים הפולנית: פ.פ.ר. הוא מזכיר, כי מפלגתו נלחמה תמיד יד ביד עם הפועלים היהודיים בעד חירות האדם. הרצח הזה היה מכוער לא רק נגד היהודים, אלא גם נגד העובד הפולני, הנלחם בעד חירות ושוויון.

נציג פ.פ.ס. חזר על דבריו של המיניסטר הפולני קטשרובסקי, שאמר אשתקד על קבר הקדושים: הפוגרום היה מכה לא רק בגב היהודים אלא גם בשביל העם הפולני כולו.

נציג מפלגת האכרים, מצהיר בשם מפלגתו, כי האכר הפולני מגנה את הפוגרום הקילצאי.

נציג המפלגה הדימוקרטית פונה אל היהודים הנאספים ואומר: „נשתדל נא לשכוח מה שקרה בעבר; במדה שהשכחה תקדים לבוא, יקל לנו לבנות בכוחות משותפים פולין דימוקרטית“.

בשם הצבא הפולני מצהיר קצין צעיר: „היום 4 ביולי הוא יום קשה לחייל הפולני, שהיה עד למאורעות בקילץ. החייל הפולני, שנלחם בעד פולין משוחררת, ודימוקרטיה, ימשיך להלחם בארץ נגד הריאקציה. היום 4 ביולי נשאר בשביל החייל הפולני יום אבל“.

נגעו ללב דברי הנציג של „השומר הצעיר“ בפולין — פוזננסקי. הוא פנה לילדים הפולנים, שהיו אז בבית העלמין, שיביאו פעם פרחים ויניחום על קבר זה וגם על קבר הילדים הרכים שנרצחו בעודם באבם.

תם הטקס והאורחים הנוצריים עוזבים את המקום, אולם לנו היהודים קשה מאד הפרידה מבית־העלמין הגלמוד ועזוב כמונו. רעיון מנקר במוחנו: האם המצבה תהיה מצבת־זכרון האחרונה לאכזריותם של שונאי ישראל? — האם ילדי קילץ הפולנים יטילו על אבן זו פרחים או — אבנים?...

עדה המצבה הזאת...

דברי סיום

בוה מסיים אני את דברי על קהלת קילץ הקדושה. קהילה זו כשאר קהלות ישראל, שנחרבו ונכחדו — שמה לא יימחה. בני הקהלה ניספו על קדושת השם ועמם, וזכרם ינון לנצח.

במידה זעירה ישמש גם ספר זה להנצחת זכרם של קדושי קילץ, ישמש כעין מצבת נייר לאפרם המפורז על פני שדות-פולין.

רצוני העז היה לעזור בהצבת יד ושם לקילץ בין שאר קהלות הגולה, שנמחו מעל פני האדמה. הדמויות כאילו עמדו לפני ודרשו את תיקונן. ולכן נגשתי אל המלאכה ורשמתי רק דברים הברורים לי כל צרכם, שהשתתפתי בהם בפועל או שהייתי עד ראיה להם. במסרי את תיאורם של אישים, השתדלתי להיות אובייקטיבי במידת האפשרות, ואם אולי באי-אלה מקומות שגיתי — אנא, יסלח לי הקורא.

לא היתה חלילה טיגא בלבי אף לאחד מתושבי קילץ היהודים. כולם היו חביבים עלי, כל אחד במעלותיו ובחסרונותיו, במידותיו הטובות ובחולשותיו היה כעצם מעצמי כבשר מבשרי, כלנו היינו כבני משפחה אחת.

אבל מאידך, לא רציתי להציגם כמלאכי-מרום הבאתים בספר-זכרון זה. כמו שהיו בפועל, בלי תוספת כחל ושרק. תיאור אמתי, כמדומני, של אישים, עסקנים צבוריים, מרבה יותר בשבחם ובכבודם מאשר בהפרזה ובהפלגה.

בלב מלא חיבה לאלה שהיו — ואינם, ולאלה שזכו לעלות לא"י והעוסקים בבנינה, ניגשתי אל המלאכה. אודה, כי העבודה הזאת נתנה לי ספוק-נפשי מלא. מצד אחד נגולה לפני מחדש פרשת-חיים ארוכה, שגם אני הייתי במידת-מה שותף בה, וזו היתה חוויה עצומה בשבילי. דומה היה, כאילו חיי חוזרים ונשנים, וכל המקרים והמאורעות עוברים עלי מחדש. עבודה זו כאילו העבירה אותי מעולם ההווה אל עולם העבר, מהשואה והזוועה שהתרחשו בימינו אל ימי גיל ואור. הייתי יכול לרגע להסיח את דעתי מהאסון הנורא שקרה לאומה הישראלית ולי בתוכה. מלבד ידידי וקרובי שנגדעו בשואה, אבדו לי גם בני היקרים, שנפשי היתה קשורה בנפשותיהם.

בעבודה זו מצאתי קורטוב של נוחם מהיגון הכבד המעיק על נפשי. מי יתן ומצאנו כלנו ניתומים בגאות הארץ השלימה של העם והארץ!

עדות מר יחיאל אלפרט

(לשעבר חבר הוועד היהודי למחוז קילץ)

עד למחצית שנת 1945 התרכזו מספר ניכר של יהודים בסביבות קילץ, אבל לרגלי יחסם העוין של הפולנים עזבו את מקומותיהם ועברו לקילץ. יום אחד זרקו הפולנים בקילץ רימון ופצעו 3 יהודים. אחד מהם היה אליהו קנובל. פנינו למשטרה הפוליטית, וזו נתנה לנו משמר. כשפניתי אל מושל המחוז בשאלה, מה לעשות, ניתנה עצה לפנות אל הבישוף קרצ'מרק. פנינו אל הבישוף ואחרי כמה דחיות קיבל אותנו. השיחה נמשכה כשעה, אבל הוא אמר שאין לכמורה עכשיו כל השפעה על ההמונים, בפרט שיהודים מרובים תופסים עמדה כפקידים ומתייחסים בזלזול לאוכלוסיה הפולנית.

ביום ה' 4.7.45 כשעלה הבקר הוגד לנו שהמשטרה אסרה יהודי בהאשמה שחטף ילד פולני והחזיק אותו יומיים במרתף. כשמעתי את הדבר פניתי אל ד"ר כהנא יו"ר ועד הקהילה, בדרישה שיפנה למשטרה לשחרר את היהודי. ד"ר כהנא חזר ואמר שהמשטרה הבטיחה לשחרר את היהודי האסור, שהיה חצי משוגע. בינתיים התקהלו פולנים רבים ע"י משרדי ועד הקהילה ברח' פלנטי 7 כשנגשתי לחלון ראיתי שהמשטרה הגיעה. נודע לי כי כוונתה לערוך חיפוש במשרדי הקהילה, כדי למצוא את הילדים הנוצריים שנעלמו בזמן האחרון ושהיה חשד שנהרגו ע"י יהודים. צלצלתי תיכף למשטרת הבטחון, כיון שראיתי שהשוטרים מסבירים למתקהלים הפולנים דבר־מה וחשדתי שהם מסיתים בדבר העלילה. מיד בא קפיטן צבאי יהודי, מר מורה, וראיתי שהוא דורש מאיזה שוטר את תעודתו, כיון שהוא היה בין המסיתים. השוטר סירב להראות לו את תעודתו. פניתי אל הקפיטן מורה והוא סיפר לי שהילד שבא להתלונן שחטפו אותו והחזיקוהו במרתף, הצביע על בית שבכלל לא היה בו מרתף. הקפיטן הנ"ל אמר לי שהכל שקר וכזב, והבטיח לי שהכל יסתדר, למרות שנתקהלו אלפי פולנים וקציני משטרת הבטחון נעלמו כליל.

בשעה 11.00 לפה"צ, כשעמדתי במשרד הקהילה, שמעתי יריות, ונאמר לי, שהגיע צבא על מנת לפזר את ההמון הנאסף. היינו בטוחים שהצבא יורה באויר, כדי שהאנשים יתפורו. ברם לפתע חדר כדור לחדרי במשרד הקהילה, ואז הבינתי שיורים לא לפזר את הקהל, כי אם למשרד שלנו. הד"ר כהנא פנה לחלון וראה רבי־סרן צבאי ק.ב. ("קורפוס בופיצ'נסטבה") ופנה אליו בשאלה, מה קורה כאן. אבל הרבי־סרן לא רצה לענות לו. עזבתי את המשרד ויצאתי לחדרי־המדרגות. שם עמדה נערה נוצריה, שצעקה: "טוב לכם! הרגתם את ישו

ועכשיו אנו נשלם לכם. די שתייתם את הדם שלנו!". כשדרשתי ממנה לעזוב את המשרד, נגש אלי חייל ואמר: "עזוב אותה, אחרת אנחנו נטפל בך!".

באותו בית, היה קיבוץ של "האיחוד הציוני". בשעה 11.30 התפרצה למשרדנו חברת הקיבוץ, אווה, בצעקה: "הורגים בקיבוץ!". רצתי לקומה ב' עם ד"ר כהנא וראיתי שם חיילים מזוינים בסטנים. אלה דרשו ממני לרדת למגרש מחוץ לבית. סרבתי, אם כי לא הבנתי עדיין שהצבא שבא כאילו לצורך בטחוננו, הוא שהתחיל בפוגרום. אחרי כמה דקות הביאו מהקיבוץ בחור פצוע, בשם וישניצקי. סמוך לכך נרצח בקיבוץ חברנו הרשקה וויינריב. מכל קציני א.ב. נשאר בינתיים בינינו רק קצין אחד, יהודי בשם אלברט.

בערך בשעה 13.00 היתה הפוגה. במשך כל הזמן היינו בקשר טלפוני עם כל מיני אנשים מנ.ק.ו.ד. ובקשנו אותם לבוא לעזרתנו. הם סרבו בטענה, שאין להם אנשים במדי צבא פולני, ומאידך אינם יכולים לשלוח צבא במדים רוסיים, כדי שהפולנים לא יאמרו שהרוסים הורגים פועלים פולניים. בינתיים הופיע קצין צבא פולני שפנה אלינו בדרישה למסור לו הנשק. לאחר שקיבל ממני את האקדוח, דרש למסור לו את הכדורים, עליתי לחדרי, ואז מצאתי שחדרי כבר הרוס לגמרי, וכל הדברים נשדדו ונהרסו, בקיבוץ שהיה ממול, לא היה כבר איש, והכל היה הרוס. היו שם 2 חדרים ופרוודור. החיילים נכנסו בירות דרך הפרוודור, ואחרי כן לחדר הראשון, ומשם לחדר השני בירות. וכך הרגו ופצעו את הצעירים שנמצאו שם. כשירדתי בחזרה מחדרי שמעתי יריות וצעקות, נכנסנו לחדר והתישבנו על הרצפה, כיון שחששנו מיירות דרך החלונות. שמענו צלצול הטלפון. ד"ר כהנא שחיכה כל הזמן לצלצול מצד מושל המחוז, נכנס לחדר בו היה הטלפון, שכבר היה הרוס בחלקו, כך שמכשיר הטלפון עמד על הרצפה. ד"ר כהנא נאלץ להשתטח על הרצפה והתחיל בשיחה. פתאום התפרצו חיילים לחדר, ירו אליו והרגוהו במקום. באותו מעמד נפצע גם פנחס איזנברג. כשאנו בחדר הסמוך שמענו שחיילים התפרצו לחדרו של ד"ר כהנא, סגרנו את דלת חדרנו, הסטנו אליה ארון, כדי למנוע את חדירת החיילים אלינו. אולם מיד שמענו את צעקותיהם: "פתחו את הדלת, אחרת נירה דרכה!". נאלצנו איפוא לפתוח את הדלת. מיד נכנסו חיילים בצעקות: "ידיים — למעלה!". "לצאת!" עזבנו את החדר דרך 2 שורות של חיילים שהתייצבו משני צדי הפרוודורים, הרובים ביד, וערכו חיפושים אצלנו ואגב, לקחו מכל אחד את הכסף שהיה לו. כשירדתי מהמדרגות התנפל עלי אורח פולני בצעקה: "הוא רצה להרוג אותי!" ונתן לי אגב כך מכה בראש. למטה בחצר עמדו חיילים פולניים, שתפסו כל יהודי שירד וורקו אותו לעבר האספסוף. בראותי זאת, נעצרתי וחמקתי למעלה בחזרה. למעלה פגשתי כמה בחורים שחזרו אף הם ואחרי התיעצות החלטנו לרדת למרות הכל, כיון ולמעלה היתה הסכנה גדולה יותר ליפול בידי הרוצחים. אני ירדתי הראשון והסתכלתי בחירות מסביב אם אין איזה חייל אורב לנו.

או ניגש אל אשתי, שהייתה אתי ביחד כל הזמן, קצין פולני והרגיע אותה: „את רואה שלא קרה לבעלך כלום“. היא הבחינה בינתיים ב־2 חיילים לבושים בחולצות שלי, ולכשהעירה על כך לקצין, צחק והכחיש את הדבר. ירדתי עם אשתי למגרש, שם עמד סגן אלוף שדיבר פולנית במבטא רוסי. הוא אמר לנו, שכל היהודים נלקחו לבית־הסוהר. לשאלתנו, מה יהא אתנו, ענה כי לכשתחזורנה המכוניות, תקחנה גם אותנו. כיון שבית־הסוהר היה קרוב מאד למקום הימצאנו, היה ברור לי שלא יהיה צורך במכוניות, חשדתי איפוא, כי הוציאו את היהודים להורג. בנוכחותו של הקצין האמור נגש אליי חייל פולני ואמר: „האם מספיק לכם היום בעד הדם הפולני, או שאתם רוצים עוד?“. בזמן שחכיתי על המגרש, נגש אלי קפיטן האו.ב. ורצה לקחת אותי בג'יפ פתוח, אולם הסגן־אלוף הנ"ל לא הסכים, ההמון שרחש מסביב, מנה לפי הערכתי, כ־20,000 איש. בינתיים הגיעה למקום מכונית־משא, שהסיעה אותנו לרחוב פוש, לבית קצין האו.ב. יתר היהודים הועברו למקומות שונים, חלק לאיצטדיון, חלק לאו.ב. וחלק למקומות אחרים.

לפי הידיעות שהגיעו אח"כ לידינו, ידעו בוורשה כבר בשעה 13.00 על הנעשה בקילץ. למחרת, ביום ו', בשעה 11.00, בא אלי לבית הקצין של או.ב. מר אלברט, הקצין היהודי של או.ב. ואמר לי, שעומדת להופיע ועדה של עתונאים אמריקניים בבית־החולים, ובקשני שאיפגש עם הועדה ושלא אספר לה שהפוגרום נערך ע"י הצבא והמשטרה, כדי לא להזיק לשמה הטוב של הממשלה הפולנית. נוסף על כך יהא עלי לזהות את ההרוגים. הסכמתי, בתנאי שיתנו לי שמירה מעולה. כשהגעתי לבית־החולים ברחוב אלכסנדרה, נכנסתי לחדר המתים שהיה מלא גויות. לצערי, לא הצלחתי לזהות רבות מהן, כיון שפני ההרוגים שונו עד לבלי הכירם. בין אלה שזהיתי היו הד"ר. כהנא, גיסו של יחיאל זגאיסקי, פיינקוכן, ישראל־משה אילברט ועוד. חברי הועדה דיברו ביניהם אנגלית. מהבעת פניהם הבנתי שהיו נרגשים ביותר (אחד מהם אף לא הסתיר את בכיו). הם השתדלו להרגיע אותנו. מסרתי לעתונאי שהתרגש כל כך, את הפרטים שהיו ידועים לי. אגב: בין ההרוגים היתה ילדה צעירה, לא קילצאית. ילדה זו, שהתה יום קודם בבוסק, תוך מהלך הפרעות הודענו טלפונית לבל תחזור לקילץ. לצערנו באה ונהרגה. חברתה שהתעכבה בבוסק, ניצלה ממוות.

בקרתי אח"כ בבית־החולים, שם מצאתי בערך 80 פצועים וכ־40 הרוגים. הקצין שגרתי אצלו, סיפר לי, שהמפקד של האו.ב. סובצ'ינסקי, שהיה עליו להביא מביה"ס לקציני או.ב. בסלוביק ע"י קילץ, את החניכים, כדי להשתלט על ההמון, החזיקם שם שעה וחצי בהרצאות. לדעת אותו קצין, נעשה הדבר בכוונה תחילה. באותו יום הגיע לקילץ אנטק צוקרמן, שביקר אתי ביחד בביה"ח וחזר מיד לוורשה. בערב הגיעה באוירון הועדה המרכזית של יהודי

פולין, ביחד עם מנהל הג'וינט, הא' ביין וה"ה אדולף ברמן, זליצקי ואחרים. התחלנו לדון, מה לעשות ביחס לשרידים הנמצאים עדיין בקילץ. החלטנו להעביר את הפצועים קשה לביה"ח בלודז, ואת הפצועים קל להשאיר במקום, כדי שיוכלו למסור עדות בחקירה המשטרתית. ביום א' פנה אלי מר מרדכי גרטלר וסיפר לי כי הפצועים הנמצאים בביה"ח, הכריזו על שביתת-רעב, בדרשם להוציאם מביה"ח העירוני, מתוך פחד שהאחיות הפולניות ירעילו אותם; כן אינם יכולים לראות בשויון-נפש את המשמר הצבאי. הפצועים דרשו להביא רופא יהודי שיטפל בהם. פניתי לאו"ב. בבקשה לתת לי מכונית עם משמר מזוין על מנת לנסוע לצ'נסטוכוב, מקום בו היה אז רופא יהודי. למרות כל מאמצי, לא הצלחתי למצוא רופא יהודי שיאות לנסוע לקילץ. פניתי אז אל אחות יהודיה, הלנה מייטליס, שהסכימה לנסוע אתי מיד. כשחזרתי לקילץ, הספקתי בקושי להלווית הקרבנות הקדושים, בה השתתפו הרב הצבאי הראשי, ד"ר כהנא, שר הבטחון הפולני, רצ'קיביץ, ואחרים. האזכרה נערכה ע"י החזן מ. קוסביצקי.

למחרת העברנו את הפצועים לפוליקליניקה של או"ב. והאחות מיטליס קיבלה על עצמה את הטיפול בהם.

ביום ג' התקיים משפט צבאי ראשון נגד 10 פורעים אורחיים, וביניהם אחד, סמל המשטרה. בין אחרים הואשמו בכך, שבאותו יום ה' 4.7.45, חיפשו אחרי יהודים בכל מיני מקומות אחרים בעיר והרגו אותם, בין הקרבנות היו גם יצחק פרייס, וכן הגב' פיש עם תינוק בן 3 שבועות. הסמל הנ"ל, ביחד עם נהג ועוד אורח שעזר להם, הוציאו את הגב' פיש מחוץ לעיר והרגו אותה ביחד עם הילד ברייה. בזמן המשפט שאל אותו השופט, אם הוא עצמו ירה, או שמסר את הרובה לאחר לצורך ההריגה. השופט ענה: — "היאך יכולתי למסור את נשקי לאורח זר?". השופט הצהיר, כי הוא צלף וירה באשה ממרחק של כמה מאות מטרים, השופט שאלו; "למה הרגת גם את התינוק?" על כך ענה הנאשם: "לא יכולתי להשאיר את התינוק בחיים, מאחר שאמו נהרגה". בית-המשפט דן 9 נאשמים למוות, ואשה אחת ל-10 שנות עבודת פרך. פסק-הדין הוצא לפועל למחרת.

באותו יום ה' 4.7.45, התנפלו הפורעים גם על הרכבת צ'נסטוכוב—קילץ; נהג הקטר האט במתכוון את מהלך הרכבת, כל היהודים הוצאו בכוח ונהרגו. כשפניתי אח"כ למושל המחוז בבקשה למסור לי את מספר ההרוגים, ענה לי, שהמספר אינו ידוע לו.

שהייתי עוד אח"כ כמה שבועות בקילץ ולבסוף פניתי אל המשטרה בדרישה לתת לי משמר, והעברתי את שארית הפליטה הקילצאית ללודז. במקום נשארו רק בודדים.

במשך כל השבועות שעוד שהינו בקילץ, נערכו עוד חקירות של המשטרה

ושל השופט החוקר. תוצאות יתר המשפטים אינן ידועות לי, כי לא הורשינו להיות נוכחים במשפטים אלה. כדאי לציין, כי אחרי הפרעות אסרה המשטרה רבים מבין אנשי הציבור הפולני. מעניין אגב, כי הוצאות ההלויה ואישפוז הפצועים כוסו ע"י הוועדה המרכזית של יהודי פולין.

המזל שיחק ליהודי אוסטרוביץ: ביום ה' 4.7.45, לכשנודע להם על דבר הפרעות בקילץ, מיהרו והודיעו טלפונית למרכז ההסתדרות הציונית בוורשה. משם נשלחה מיד מכונית עם לוי מזויין, שהעבירה את כל היהודים ששהו אותה שעה באוסטרוביץ לוורשה.

ביום השנה הראשון הקמנו מצבה על קבר ההרוגים. נכחו מושל המחוז, המיור וישליץ, באיכוה ההסתדרות הציונית והועד המרכזי של יהודי פולין.

(—) יחיאל אלפרט

יו"ר הוועדה המחוזית של ההסתדרות הציונית „איחוד“ בקילץ

וחבר הועד המחוזי של יהודי פולין למחוז קילץ.

כיום בחולון, המפדה האזרחי 36

עשר שנים לפרעות קילץ

הרב ד"ר כהנא דוד, ס/אלוף (הצופה) כ"ז תמוז תשט"ז

כשאני פותח את צרור הרשימות שלי משנת 1946, שנה אחרי תום מלחמת העולם השנייה, הנני עומד נדהם ואיני מאמין למראה עיני. היתכן דבר כזה?!

לא יצאה שנה לאחר חיסול מלכות הרשע — שלטון הנאצים בארץ פולין — שנדמה היה כי נחה שקטה הארץ, וכי עתה יוכלו השרידים המעטים שנשארו לפליטה לחזור למקום מגוריהם לשבת בם באין מחריד, לנוח ולהחליף כוח אחרי שנות הסבל והנדודים. והנה נפל עלינו רוגזה של ה„מאה השחורה“ הפולנית. בכל יום ויום הגיעו אלינו לורשה, למקום מושבו של ועד הקהילות אשר ברחוב טווארדא מס' 6, ידיעות מחרידות על רציחות והתנפלויות על יהודים בודדים, על משפחות שלמות, בערים, בעירות ובכפרים, אשר העיזו לחזור לבתיהם ולדרוש בחזרה את רכושם מאת שכניהם—יורשיהם הפולנים.

העם כולו, ובמיוחד הלאומנים שבהם, שלא סבלו את המשטר החדש, גמרו אומר לשפוך את זעמם על שארית הפליטה, לבצע ולהשלים מלאכתו של היטלר שר"י.

אבל לשיא השיאים בשנאתם העולמית לעם עולם הגיעו תושביה הקתוליים של העיר הידועה לשמצה.

בחמישי בשבת, בארבעה ביולי 1946 קרה הדבר.

בשעות הבוקר עבר את רחובות העיר ילד בן 8 בשם הנריק בלאשצ'אק עם אביו, וסיפר לכל העוברים ושבים שהיהודים החזיקוהו ועינו אותו יומיים במרתף מסויים ברחוב פלאנטי מס' 7, במטרה להרגו ולמצוץ את דמו. הוא סיפר כיצד ניצל בנס וכיצד הצליח להמלט מצפרני היהודים הרוצחים. השמועה עשתה לה כנפים ובמשך כמה שעות עברה את כל העיר מהקצה עד הקצה.

בשעה עשר בבוקר התקהל המון עצום, שמנה תחילה כמה מאות איש והגיע בשעות הצהרים לקהל של אלפים, ברחוב פלאנטי על יד הבית מספר 7. בקילץ העיר התגוררו אז כ-250 יהודים בערך, מהם מניצולי השואה וגם מאלה שחזרו מרוסיה. רובם השתכנו ברחוב פלאנטי בבית מספר 7, בית הוועד היהודי והקהל, בית הקבוץ "אחוד".

המארגנים הסתובבו בין הקהל, הסיתו אותו להסתער על הבית ולהרוג את היהודים בהשמיעם קולות סיסמאות "מות ליהודים! מות למרצחי ילדינו! נשלים את מלאכתו של היטלר!"

היהודים הסתגרו בבית, חסמו את כל הפתחים והתלונות והתכוננו להתגונן על חייהם במעט הנשק שהיה בידם. בשעה 12 בערך, הגיעה קבוצה של שוטרים (מיליציאנטים) מזוינים בראשותו של סמל המשטרה וולאדיסלאו בלאכוט, שנשלח מטעם מפקדת המשטרה במטרה לפזר את ההמון ולהרגיע את הרוחות. בלאכוט פנה ליהודים בקריאה לפתוח את השער ולתת לו ולעוזריו להכנס. היהודים הנצורים נשמו לרווחה, חשבו הנה בא המציל, הגיעה הישועה. אבל לתמהונם ולאכזבתם המרה פקד עליהם בלאכוט למסור לידו את הנשק ולרדת למטה לחצר.

כפי שהעלתה החקירה היה בלאכוט השוטר היחידי שנשלח באמת מטעם המשטרה, "עוזריו" היו רוצחים פשוטים שהתחפשו במדים צבאיים. משטרבו היהודים לרדת, התחיל בלאכוט להכות ברובהו אשר בידו בראשם, באמרו: "הגרמנים לא הספיקו לחסל אתכם, אבל אנחנו נחסל אתכם". משניתן האות ע"י בלאכוט הסתער ההמון על הבית, פרצו את הדלתות, את תריסי החלונות, נכנסו פנימה והתחילו להכות, להרוג ולמגר את כל הבא לידם, מי באקדח, מי ביד, ומי בגוזי עץ ואבן ובמטילי ברזל שהוכנו והובאו על ידי המארגנים במחשבה תחילה, עוד בשעות הבוקר המוקדמות.

בעת ובעונה אחת התפשטו ההמונים בכל רחובות העיר, הוציאו יהודים מבתיים וזרזו במקום. המון רב הסתער על תחנת הרכבת, התארגנו הפורעים בפלוגות, ובדקו את כל הרכבות אשר הגיעו לקילץ, אנשים אשר הכרת פניהם ענתה בהם כי יהודים המה, הוצאו מהקרונות ונהרגו בצורה מחרידה לעיני כל הקהל.

רק לפנות ערב הצליחו כחות הבטחון שהגיעו במיוחד מהעיר לודו' להשתלט על הפורעים. עוד באותו ערב נאסרו קרוב ל-80 איש.

למחרתו, ביום ששי בבוקר, הגיע לקילץ המיניסטר רדקיביץ, הממונה על הבטחון הפנימי של המדינה, בלית התובע הראשי דומב. הוא ערך כמה התייעצויות, נתן הוראות דחופות בקשר לבית-דין צבאי מיוחד, לשפוט את הנאשמים הראשונים באשמת רצח. עוד באותו היום נאסר מפקד המשטרה בקילץ, זאגורסקי, מפקד כחות הבטחון במחוז, מאיור סאצינסקי, מפקד המחוז ס'אלוף קוזמינסקי. כולם נשאו באחריות למהומות הדמים.

במוצאי יום מגוחה טסתי לקילץ בלווית כמה מחברי ועד הקהילות בפולין כדי לעמוד על המאורעות מקרוב ולגבות עדות מפי הניצולים.

ההלוויה נתקיימה ביום ב' ט' בתמוז תש"ו, ב-8 ביולי 1946. השתתפו בה המונים — כמעט כל העיר. הסתכלתי בפניהם, השתדלתי לקרוא בפרצופיהם של המשתתפים, של העומדים בצפיפות משני צדי הרחוב, דרכו עברה ההלוויה, קשה להגיד שהפרצופים הללו הביעו חרטה או צער. להיפך, חיוך נסתר וערמומי הציץ עלי מהנאספים, והוא שליווה אותי עד לבית הקברות.

בית הקברות היהודי בקילץ עמד בצהרי אותו יום בחורבנו המלא והמחרדי. בין שרידי שברי המצבות שהתגלגלו בכל השטח, בין קברים פתוחים למחצה, נכרה קבר אחים ענקי שהכיל ארבעים ואחד ארונות. הארונות הורדו לקבר והתחילו הספדים.

את שורת הספדים פתח ד"ר אדולף ברמן, אשר הספיד בשם הוועד המרכזי ליהודי פולין, אחריו דיבר המיניסטר קאצ'ורובסקי בשם הממשלה, פרופסור גורצקי בשם הליגה למלחמה בגזענות ושניהם הביעו את צערם העמוק. שניהם דברו על הבושה והחרפה אשר תושבי קילץ הקתוליים המיטו על עמם וארצם. נסתם הגולל. החזן משה קוסביצקי התפלל „אל מלא רחמים“. הטרגדיה האיומה של יהדות פולין החרבה השתקפה בצליליו הזכים. האבלים אמרו קדיש, ואחרון המספידים היה כותב הטורים הללו, שהספיד בשם ועד הקהילות הקדושות בפולין.

33 גויות של אנשים נשים וטף זהו מקצתם ע"י עדים וקרובים ומקצתם ע"י המסמכים אשר נמצאו בבגדיהן. נוסף לאלה היו עוד שמונה ארונות גויות מרוסקות אשר לא זהו ונקברו כאלמונים. ביניהן — גויה אחת עם מספר מחנה הריכוז אושוויץ על זרועה — 2969. ששה מתו מפציעהם בבית החולים בקילץ שבוע אחרי ההלוויה. בסך הכל 47 קרבנות.

ב-11 ביולי הועמדה לדין בפני בית-דין צבאי מיוחד, הקבוצה הראשונה של הפורעים. על שולחן מיוחד הוצגו בפני בית-הדין המכשירים וכלי המשחית שהפורעים השתמשו בהם בעת בצוע „מלאכתם“, צנורות ומוטות ברזל, קרדומים, אבנים, כלונסאות, שלש חולצות טבולות בדם ושני אקדחים. ישבתי באולם בית הדין, הסתכלתי בפניהם של הנאשמים. כולם יושבים

בראש מורד, אינם מעיזים להרים ראש ולהסתכל בפני השופטים והצופים מתוך הקהל. והרי כמה דמויות מהנאשמים:

אנטונינה ביסקופסקא, אשה צעירה בת 26, אם לילד בגיל 4, ביום החמישי המר עזבה את הבית, עברה לפני ההמון, צעקה „מות ליהודים!“ והסיתה אותו להרוג את „הזיידים“. יחד עם אחרים זרקה אבנים לתוך הבית ברחוב פלאנטי 7. בקול רועד היא מספרת שאמנם ככה היה הדבר, אבל היא אשה חלשה עם עצבים חלשים. היא שמעה שהיהודים רצחו ילד פולני נוצרי ולא יכלה להתאפק. משהו דחף אותה לצאת החוצה ולהצטרף להמון. ביסקופסקא קיבלה עשר שנות מאסר.

אדוארד יורקובסקי, בן ארבעים, בעל השכלה וחבר התזמורת הסימפונית בקילץ, צעד בראש ההמון כמי שמנצח על התזמורת וצועק: „גברים, קדימה, מות למרצחי ילדינו!“ יורקובסקי ניסה להוכיח כי הוא היה באותו יום שיכור, אך השופטים הוכיחו את ההיפך.

יוליאן פוקשיוונסקי, בן 43 — החולצה שלו טבולה בדם נמצאת על שלחן המוצגים. הוא דרך ברגליו על בטנה של אשה פצועה ששכבה על הכביש בשלולית של דם. פוקשיוונסקי אפילו לא ניסה להצטדק.

דוראז' — בחור בלונדיני בגיל 18, באבן אשר בידו רצץ את גולגלתו של יהודי ברחוב פלאנטי. דוראז' הודה באשמה, הביע חרטה וביקש להקל על עונשו. הוא קבל מאסר עולם.

הנה קבוצה של ארבעה — כלום מהמעמד הבינוני: השוטר סטפאן מאזור, בעל המאפיה קאזימירז' נובאקובסקי, הסנדלר יוזף שליווא והחנווני אנטוני פרושקובסקי. באותו יום חמישי הוציאו את האשה רגינה פיש ואת תינוקה מהבית, סחבו אותם אל היער, שדדו ממנה את כל רכושיה — 17 דולרים ו-3 טבעות זהב. אחרי השוד הרגו אותה ואת התינוק במוטות ברזל אשר בידיהם. כל הקבוצה נידונה למות.

11 פסקי דין מוות הוציא בית־הדין הצבאי המיוחד באותו יום.

כל העתונות הפולנית (היתה אז בפולין עתונות חפשית) יצאה במאמרים ראשיים, במחאות נמרצות וכנות נגד הפורעים. כולם האשימו וגינו את הריאקציה הפולנית ובמיוחד את ראשי הכמורה על שהיה בידם למחות ולא מחו כולם — פרט לבטאנו של מיקולאיצ'יק הידוע „גאזיטה ליודובה“.

ב-9 ביולי פרסם העתון „גאזיטה ליודובה“ הודעה בשמו של מיקולאיצ'יק, שהוא אמנם מזועזע מהרצח בקילץ, אבל לדעתו כל הענין הזה טעון בדיקה יסודית. ומה שמטריד אותו במיוחד — הסיבות אשר הביאו את העם לידי כך. לדעתו אפשר יהא לדון בדבר ולהסיק מסקנות רק אחרי חקירה ודרישה יסודית בנידון.

בלי בושה ומלאה עקיצות נגד העם היהודי היתה הודעתו אל ראש הכנסיה הקתולית בפולין, הקארדינאל הלונד. לאחר לחץ מצד עתונאי חוץ, פרסם

הקארדינאל גלוי דעת בו נאמר: הכנסיה הקתולית מתנגדת לרצח כל שהוא ומגנה אותו מבלי להתחשב בסיבותיו ובמקורו. בנוגע לרצח היהודים בקילץ, חושב הקארדינאל שהסיבה לכך לא היתה שנאתו של העם הפולני אל היהודים, לא היה כאן מקום לאנטישמיות בכלל. בסוף ההודעה המעורפלת נאמר, שהקארדינאל מתנגד לחלקו של העם היהודי בחיי החברה הפולנית. יותר מדי יהודים בעמדות מפתח של המשלה, יותר מדי פקידים גבוהים, יותר מדי קצינים בצבא. וכאן גילה הקארדינאל את עמדתו ופרצופו האמיתי. כאילו מצדיק את הפורעים, הם פעלו בהתאם לקו שהתווה ע"י הכנסיה הקתולית, אל ליתודי להתערב בחייהם הפנימיים של הנוצרים...

עשר שנים לפרעות קילץ

7. לנמן (הבוקר" 27.7 1956).

בשעה זו, כשעיני כל העולם מופנות לפולין, בה התרחשה זה עתה ההתקוממות הדרמטית בפוזנאן נגד המדכאים הקומוניסטיים, גולל הלוח יום-זכרון של צער וכאב עמוק, המעלה בזכרוננו פרק מזעזע בחשבון-הדמים הארוך, שלדאבוננו עדיין לא נסתיים, בין העם היהודי והפולנים. ב-4 ביולי 1946 נטבחו באכזריות בעיר הפולנית קילץ 42 נפש מישראל, גברים ונשים וטף, ועשרות אחרים נפצעו קשה. אך לא בלבד בשל המספר הגדול-לאימה של נפגעי פרעות קילץ קבע לו יום זה תאריך בהיסטוריה האחר-מלחמתית של יהודי אירופה, אלא הרבה יותר בשל הנסיבות המיוחדות של הדרמה האכזרית ההיא, שגררו אחריהן תוצאות בעלות אופי היסטורי ממש. כדאי להתעכב עליהן ולהשקיף עליהן אחורנית מפרפקטיבה של עשר שנים.

כשאנו מחדשים בזכרוננו את מהלך מאורעות-הדמים עצמו, הננו נזכרים בראש וראשונה, שהוא התחיל בפרובוקציה, שידים פושעניות הכינו וביצעו לפי "מיטב" הדוגמאות מאפילת ימי הביניים.

ב-1 ביולי 1946 נעלם בקילץ הילד בן ה-8, אנטוני בלאשצ'יק, וכל התושבים הפולנים חיפשו אחריו. אחרי שלשה ימים נמצא פתאום הילד וסיפר לכל אחד ואחד, שהיהודים סחבוהו, החזיקוהו במרתף אפל, דקרהו במסמרים ורצו לשחטו.

מסביב לנער ה"מעונה" התקהל מיד המון רב, ש"במקרה" היה מזוין במוטות ברזל, קלשונות ואבנים. ההמון הקיף במצור את בנין הועד היהודי החדש, שעסק בפעולות סעד לטובת היהודים המועטים משארית הפליטה, שנאספו בקילץ מהסביבה, שחזרו ממחנות, ממחבואים, מעיירות, וגם — מברית המועצות.

היהודים שבתוך הבנין התבצרו במתרסים וטלפנו בלי הרף למפקדת המשטרה שתשלח עזרה. אחרי שעות מספר, סוף־סוף הגיע ראש המשטרה סבצ'נסקי בלוויית סמלים אחדים. הם נכנסו לבנין ולקחו מחברי הוועד היהודי את הרובים והאקדחים המעטים שהיו בידיהם להתגוננות. אנשי המשטרה הסבירו, שהם עושים זאת כדי שהנשק שבידי היהודים לא יגרה עוד יותר את רוגז ההמונים; ואשר לבטחון חייהם — „המשטרה של פולין הדמוקרטית כבר תדע איך להגן עליהם“...

ואכן ידעה איך להגן: כאשר אך עזבו אנשי המשטרה את הבנין ובידיהם הנשק שלקחו מהיהודים, החל הפוגרום. ההמון הפרוע התפרץ פנימה, התנפל על היהודים חסרי המגן ורצח את כולם, ואת גופותיהם של חברי הוועד השליכו בעד החלון אל הרחוב וההמון התעלל בהם וקרעם לנתחים.

באותה שעה אחזה אש הפוגרום בכל העיר: כנופיות מזוינות במוטות ברזל ובגרזנים פרצו לדירות של יהודים, שדדו וציטו ורצחו כל יהודי שנפל בידיהם. הפוגרום ארך עד שעה מאוחרת בלילה. אפילו על תחנת הרכבת שמו הפורעים „משמר“, בדקו ברכבות שעמדו בדרכן בתחנה, הוציאו מהן מספר נוסעים יהודים ורצחו אותם.

בעת שדם יהודי נשפך בקילץ, הייתי אני בוורשה ועמוק־עמוק נחרתו בזכרוני אותן שעות של חרדת צפיה לידיעה, שהשלטונות סוף־סוף השתלטו על המצב. כי בוורשה נודע הדבר בהקדם: שעות מספר אחרי פרוץ הפוגרום כינס הגנרל ויקטור גרוש, ראש שרות המודיעין של משרד החוץ לעתונות הזרה את כתבי העתונים ומסר להם על המאורעות האיומים, והוסיף כי „עד עתה ידוע לנו על עשרה יהודים הרוגים“. הוא הבטיח, שהשלטון יעשה הכל כדי להחזיר את הסדר על כנו, אבל הדבר אינו קל, מפני שאלפי אנשים משתתפים בהתנפלויות ו„במאורעות מעורבת יד פרובוקטורית, המנהלת את כל ההסתה והחתירה נגד פולין העממית החדשה“.

הסדר בקילץ ובסביבה הוחזר על כנו רק ממחרת הבוקר. הצבא תפס את העיר. כמה עשרות פולנים, שנתפסו בתוך „עבודת“ הדמים עצמה, נעצרו ונכלאו. אחרי שלשה ימים נערך משפט דחוף נגד 12 ברנשים, שנמצאו בתור האשמים העיקריים. כשהובאו לבית המשפט היו בגדיהם מגואלים בדם השפוך.

מתוך המשפט היה קצר בתכלית. רוב הנאשמים הודו, שנמצאו בתוך ההמו „שרצה להתנקם ביהודים על עינוי ילד נוצרי“. אחד מהפורעים התבטא במלים אופייניות דלהלן: — חשבתי שלא יהיו עוד יהודים בפולין... שהגרמנים חיסלו אותם לנצח... אבל הם התחילו חוזרים, אינני יודע מאין... ואף התחילו חוזרים על פשעיהם הישנים... ולכן התכעסנו אני ופולנים אחרים...

הקטיגור הפולני הצעיר סיים את נאום האישום שלו במשפטים אחדים: — הנאשמים כולם פולנים. גם אני פולני וגם בית המשפט המרומם מורכב מפולנים. הם קתולים ואני קתולי, ואני מתבייש להיות פולני וקתולי, בדומה להם... אני

מרגיש עלי את החרפה האיומה, המכסה את כל פולין ואת כל העולם הקתולי... אין שום נסיבות מקילות למעשיהם הנוראים...

תשעה רוצחים נדונו למוות ונתלו ביום המחרת.

את כל הפרטים האלה הוצאתי מתוך כתבה ששלחתי אז מוורשה ושנדפסה

ב"הבוקר" מה'29 ביולי 1946.

לא נסעתי לקילץ ולא הסתכלתי במו עיני בפרצופי המרצחים. מנהל המודיעין של משרד החוץ הזמין אותי לטוס לקילץ במטוס המיוחד, בחבורת יתר הכתבים, אבל נשארת בוורשה — כתבתי באותה כתבה. הנני מודה, שלא נסעתי לקילץ, אף כי היתה זו חובתי העתונאית.

אבל דוקא כאדם שנולד ונתחנך בפולין, לא יכולתי לנסוע. כאדם שגמר בוורשה גימנסיה ובית-ספר גבוה, שמיצקביץ' וסלובצקי הוטבעו עמוק בלבנו... ושורומסקי ואו'שקובה הקרינו מזהרם על ימי עלומיו... לא יכולתי לשדל את עצמי להתייצב פנים אל פנים מול בני-אדם (גם אלה קרויים "אדם")... שקרעו לנתחים את אחי ואחיותי. לא פושעים מקצועיים מהעולם התחתון היו אלה; לא שודדים, חמסנים, סכינאים, שיש על חשבונם גם פושעים אחרים. לא, בקילץ רצחו את היהודים פולנים בינונים. מכל השכבות והחוגים. גלב ומנגן, אופה ופועל-בנין, סמל-המיליציה וסוחר. זאת אומרת, פולנים מאותו הסוג שאני נפגש עמם יום על יום כל צעד ושעל בחשמלית ובאוטובוס.

מעט שחזרתי לפולין, יחד עם רבבות יהודים החוזרים מרוסיה, נמצא אני מול פולמוס חריף ותעמולה המנסה לשכנע אותנו, כי רק הפולנים הפאשיסטים נתנו יד לנאצים בהשמדת יהודי פולין. הם, "אנשי-אגדרס" המתנגדים לפולין הדמוקרטית, מתנגדים גם לשיקום ישוב יהודי בפולין. לעומתם, הפולני הבינוני, איש העם, הוא ישר והגון וטוב. צריך רק לרכוש לבו למען המשטר הדמוקרטי החדש, והוא יהיה הטוב שבידידינו...

כך טוענים לא בלבד המנהיגים הפולנים של המשטר החדש, אלא גם — ואולי בעיקר — המנהיגים היהודיים שלפי קו מסויים. מנהיגים שאינם חדלים לדבר ולהטיף, כי הנה קם ישוב יהודי "פורח ומשגשג בחיים חדשים", שבשבילו צריך לייסד ולבנות קואופרטיבים, בתי חרושת, בתי ילדים ומועדונים...

— לפיכך יסלחו-נא לי הקוראים, שלא נסעתי בעצמי לקילץ ולא הסתכלתי בפרצופיהם של הרוצחים הפולנים, שאינם אנשי העולם התחתון, אלא מאותם הפולנים הטובים, שאנו נדרשים כעת לחיות עמם ולבנות עמם פולין חדשה וטובה מהקודמת.

כלום יש להוסיף כיום הרבה לשורות הללו, שנכתבו לפני עשר שנים תחת הרושם הטרי של הפוגרום בקילץ?

כשמביטים אחורנית מפרספקטיבה של עשר שנים צריך בראש וראשונה להביע קורת-רוח על שבויכוח הדרמתי, אם להשאר בפולין או לא. ניצח החוש הבריא העממי של היהודים. אחרי הפרעות בקילץ עזבו את פולין למעלה מ-100

אלף יהודים, ורובם המכריע חי כיום חיים בריאים ונורמליים בישראל. לנוכח הנחשול האנטשמי המחודש, המשתולל שוב בפולין, עלינו להצטער על שהיהודים במספר רב הלכו שולל אחרי מנהיגי שקר, ששידלו אותם להתישב מחדש על אדמת פולין הרוויה דם ודמע יהודיים. וללא תשובה נשארה הקושיה החמורה: מדוע עדיין לא השיג זעם העם היהודי את מטיפי השקר: מאשריו— מתעיו? ...!

קטעים

מרשימותיו של העתונאי הידוע מ. צאנין, שביקר אחרי מלחמת העולם בקילץ וערים אחרות בפולין

קעלץ

קעלץ אין געוועזן א גרויסער יידישער צענטער, ווו פאר די מלחמה האבן געלעבט צוויי און צוואנציק טויזענט יידען. אבער די עקאנאמישע און קולטור-פאזיציע, וואס יידען האבען דא פערנומען, האבן ווייט אריבערגעשטיגען זייער צאהל. דאס בילד פון קעלץ איז געוועזן יידיש. די לאנגע גאס אנהייבענדיק פון דער באן-סטאציע ביז ווייט איבער'ן שטאט צענטער און אלע קווער גאסען זענען געווען געדיכט באווינט מיט יידען און באזעצט מיט יידישע געשעפטן. די שילדן איבער די געשפטן, די הייזער גופא, די מענטשען אויף די גאסען — יידען און יידישקייט. כאטש די פארמלחמה'דיקע פוילישע מאכט האט גענויט די יידישע פאבריקאנטן זאלן באזייטיגען יידישע ארבייטער און אויף זייער ארט צונעמען פוילישע, איז נאך די קעלצער אינדוסטריע געבליבן יידיש און איבער קעלץ האט געקיינט די יידישע משפחה זגאסיק-אייגענטימער פון גרויסע קאלד-אויזונס, וואס האבען געליפערט קאלך פאר גאנץ פוילעז.

קעלץ האט ניש פערמאגט יענע טיפע טראדיציעס פון די אלטע יידישע שטעט, ווי לובלין אדער קראקע. זי איז געווען די יינגסטע יידישע קהילה אין פוילן. ביז דער פוילישער „פאוסטאניע" אין יאהר 1863 איז אין קעלץ נישט געווען קיין איין ייד. נאכ'ן אראבנעהמען דעם פערבאט פאר יידען דארט צו וווינען האט זיך במשך פון א קורצער צייט איינגעשטעלט א יידיש לעבן, וואס איז פון דעמאלט אן געגאנגען בארג-ארויף ביז דער גרויסער קאטאסטראפא 1939.

צוליב איהר יונגקייט האט קעלץ נישט פארמאגט קיין בארימטע ישיבות און תלמוד-תורות. דאס יידישע לעבען האט זיך דא מער אנטוויקלט

אונטערן איינפלוס פון די פאלאניזאציע-שטרעמונגען. אויך שפעטער האט די יידישע וועלטלעכע קולטור נישט אפגעהאלטען דא איהרע גרויסע נצחונות. אבער קעלץ איז געווען א שטאט פון יידישן הארץ, די זעלבע יידען ווי אין ווארשע און אנדערע שטעט, די זעלבע קרבנות-גרייטקייט, די זעלבע צוגע-בינדנקייט צו די יידישע מעלות און יידישע דרכים. פארקערט, צוליב איר אויפגעקומענקייט איז די קעזשענע פון די קעלצער יידן געווען נאך מער אפן ווי אין אנדערע שטעט, אזוי ווי זי וואלט מיט צדקה און ברייטקייט געוואלט מכפר זיין איר מאנגל אין תורה-טראדיציעס.

צווישן דעם קעלצער יידישן בירגערטום האט דעם גרעסטן איינפלוס געהאט ציוניזם. אבער אויך אנדערע פאליטישע פארטייען ביי יידן האבן דא געהאט זייער ערליך חלק. און פונקט ווי אין די אנדערע שטעט האבן די קעלצער יידן געגלויבט, אז זיי בויען אן אייביגקייט און אין אט דער אייביגקייט וועלן זיך אבשפילן אלע יידישע גאולה'ס... זיי וועלן, האבן זיי געגלויבט, דורך זייער מיהפולער ארבייט אויסבויען א יידישע מלוכה אין ארץ-ישראל, אויספארמען די סאציאלע רעוואלוציע אין קעלץ, זיי וועלן באפרייען זיך און אנדערע, און אין קעלץ גופא וועלן זיי לאזן נאך טיפערע ווארצלען ווי ביז יעצט...

בין איך איצט געקומען קיין קעלץ און געטראפן אלץ וואס יידן האבן געשאפן, אבער פון זיי גופא, פון די יידן, האב איך געפונען בלויז איינצעלנע. בוכשטעבליך איינצעלנע יידן. און נישט אין זייערע הייזער האב איך זיי געטראפן, נור צופעליך ווי מען טרעפט מענטשען אויף א וואקזאל.

דא איז פארקערט ווי אין אנדערע שטעט. די באוועגונג איז א ריזיקע, די גאסן פענען פול מיט מענטשן, פאר דעם וואס האט די שטאט נישט געקענט פאר דער מלחמה, וועט דאס אויסזעהען נארמאל, ער וועט נישט דערקענען, אז פון דער שטאט האט מען צוגענומען די רירעוודיקסטע און שעפפערשיסטישע פון צווישן די באפעלקערונג.

ס'איז געווען — אנהויב 1940 — ווען אין קעלץ האבן זיך געפונען אכט און צוואנציק טויזנט יידן. ווען נאכ'ן פארנעמען פוילען דורך די דייטשען האט זיך אנגעהויבן די יידן-וואנדערונג, בעסער געזאגט: די יידן לויפעניש זענען פון קעלץ אנטלאפן עטליכע טויזנט יידן, זיי זענען געלאפן אויף די סאוועטישע זייט קיין לעמבערג. שפעטער זענען פיל פון זיי געקומען צוריק, כדי „צו שטארבן אויפן אייגענעם בעט“. אויך פון ארומיגע שטעטלעך זענען געקומען יידן; און א צוויי טויזנט יידן זענען געקומען פון לאדזש און פון דער לאדזשער פראווינץ. ערב פסח 1941 זענען איינגעשלאסן געווארן אין געטא 28,000 יידן. לויט אנדערע שטעט איז דאס קעלצער געטא געווען גענוג גרויס. די ארטיגע פוילישן פירער האבן געבעטן די דייטשן צו באשטימען א

גרויס געטא, ווייל אין ענגשאפט ברעכן־אויס עפידעמיעס, פון וועלכע ס'קען ליידן די גאנצע, אויך פוילישע, באפעלקערונג. די דייטשן זענען אנטקייגן־געקומען די בקשה פון די פוילישע שטאט־טאטעס, אבער שפעטער האבן זיי זיך געכאפט, אז דווקא דאס, וואס די פוילישע פירער ווילן איז קעגן דער פאליטיק פון די דייטשן, זיי, די דייטשן דארפן עפידעמיעס, און וואס גרעסערע גאז־קאמערן. זיי שניידען אב פון געטא די ווארשוער גאס און די ענגשאפט ווערט עפידעמיעס, א נאטירליכע פארניכטונג איידער זיי האבן געלאזט אין גאנג די „א פראדוקטיווע“, ס'ברעכט אויס אן עפידעמיע פון טיפוס, וואס נעמט צו 4000 קרבנות.

אין געטא ברעכט אבער אויס א. פיל ערגערע עפידעמיע: דעגע־נעראציע. אן אסימילירטער ייד הערמאן לוי מסר'ט דעם פרעזעס פון יודן־ראט ד"ר משה פעלץ, וועלכער האט אלץ געטוען צו פערלייכטערן דאס לעבן פון די יידן אין געטא, אז ער ארבעט קעגן די דייטשע מאכט. ד"ר פעלץ ווערט פארשיקט קיין אשוויענטשים (אויסשוויץ), ווו ער קומט אום אין די גאז־קאמערן, און ער, הערמאן לוי, נעמט איבער די אנפירערשאפט פון יודנראט ווי א פשוטער געסטאפ־אגענט. אויך ער וועט שפעטער נאך זיינע „לייט־טונגען“ אומקומען אין נאוועמבער 1942 אין די אשוויענטשימער גאז־קאמערן. די יוגנט אין געטא גרייט צו אן אונטערערדישע באוועגונג, אבער דא חזרט זיך איבער די זעלבע פינסטערע דערשיינונג ווי אין אלע פוילישע שטעט: קעגן די יידן זענען נישט נור די דייטשן, די יידן זענען פולשטענדיג איינזאם. די פוילישע ארגאניזאציעס האבן הילף פון אריסלאנד, זי האבן געווער, זיי ווילן אבער נישט האבן קיין שום קאנטאקט מיט די יידן. דאס געטא בלייבט מיט ליידיקע הענד און אן יעדע האפנונג אויף וועמענס הילף פון דער אויסער־לעכער וועלט. אויסער דעם לוייערן אויף די יידישע בחורים די אינערליכע שונאים — די יידישע פאליציי. דאס געטא איז צו ענג מען זאל קענען עפעס וואס טוען אין קאנספיראציע.

דעם 20—טן אויגוסט 1942 הייבט זיך אן דער סוף פון אלע האפנונג־גען. די דייטשע „זאנדערקאמאנדא“ מיט איהרע אוקראינישע, ליטווישע און פוילישע צוהעלפער באזעצען דאס געטא און במשך פון עטליכע טעג ליק־ווידירען זיי די קעלצער קהילה. די „נארמע“ איז זעקס טויזנט יידן א טאג. דער באפעהל איז אומברענגען וואס מער יידן אויפן ארט. בעת די „אויס־זידלונג“ ווערן די גאסן, די הייזער און די בונקערס פארפלייצט פון יידיש בלוט. טויזענטער טויטע יידן וואלגערן זיך אין די גאסן. א ווילדע שחיטה גייט־אן במשך פון א גאנצע וואך. יעדן צווייטן טאג ווערן ארויסגעפירט 6000 יידן — אין די טעג פון 20־טען, 22־טן און 24־טן אויגוסט. צום סוף בלייבן אין געטא נישט מער ווי צוויי טויזנט און הונדערט יידן, צווישן זיי 45 קינדער פון דער פאליציי, דאקטוירים און יידנראטלער.

ווען צום לעצטן טראנספארט פעלן-צו 600 יידן — ווערן זיי דערגענצט פון די פארבליבענע ארבייטער און אין קעלצער ארבעטסלאגער ווערן פארש-פארט 1500 יידן. מיט זייער הענד זאמלען צונויף די דייטשע רוצחים דעם רויב. אט די יידן וועלן לעבען אזוי לאנג ביז זייער ארבעט וועט אויסגעענדיקט ווערן. געבליבן זענען בלויז יונגע כוחות. הייבן זיי יעצט אן אינטענסיוו זיך גרייטן צו אן אויפשטאנד. די ארגאניזאטארן זענען דוד באכוינער, גרשון לעוואקאוויטש און דער יונגער כמיעלעווסקי, זיי פאבריצירען אליין געווער. דוד באכוינער מאכט אליין גראנאטן. אבער ס'כאפט זיך אריין אין דער באוועגונג א פראווא-קאטאר, דאס איז יאהאן שפיגעל, א ווינער ייד, דער שעף פון דער יידישער פאליציי אין לאגער. ער געווינט דעם צוטרוי פון די ארגאניזאטארן און זיי פארטרויען עס די פלענער. יאהאן שפיגעל גלויבט, אז מיטן אויסגעבן די ארגאניזאציע וועט ער געווינען דאס לעבן פאר זיך און זיין פאמיליע. ער געט איבער די ארגאניזאציע אין די הענד פון דער געסטאפא און אלע פאלען מיטן טויט פון קדושים. שפעטער ווען די דייטשען ליקווידירן דעם ארבייטסלאגער און זיי פארשיקן דעם פראוואקאטאר קיין אשוויענטשים, קומט ער דארט אום פון די הענט פון צוויי פרומע יידישע בחורים די ברודער שלמה און יהודה פערל פון קיעלץ.

איז נישט דא מער די יידישע קהילה קעלץ. זי האט נאך דער מלחמה געפרוהט זיך אויפלעבן. א ביסל קעלצער יידן האט זיך געראטעוועט אין רוס-לאנד, רעשטלעך זענען ארויס פון די דייטשע לאגערן. זענען 400 קעלצער יידן א היים געקומען און געוואלט אנהייבן פון דאס ניי, ווי מיט 80 יאהר צוריק. אבער די פוילישע באפעלקערונג האט בעשלאסן נישט צו דערלאזן מער קיין יידן אין קעלץ. דער נצחון פון די דייטשע מערדער איבער די יידן איז אויך זייער נצחון און זיי ווילן נישט לאזן אים ארויסרייסן פון זייער הענד, און האבן געמאכט אין 1946 א פאגראם אויף יידן אויפן מוסטער פון אן „אויסזידלונג“ פון דער דייטש-אוקראינישער „זאנדערקאמאנדא“.

דער יעצטיגער פארשטעהער פון די יידן אין קעלץ איזידאר כהן, פיהרט מיך צו צום הויז, ווי ס'זענען געפאלן די מערהייט פון די קרבנות. ער דער-ציילט מיר, אז די טאקטיק פון די פאלאקען איז געווען אן אדורכגעטראכטע. פונקט ווי דער פאגראם איז פון פריער-אויס געווען א געפלאנטער. מיט געהעריגע פראפאגאנדע אין די גאסן, און דער פאגראם איז אויסגעפירט געווארן דורך די פאראייניקטע כוחות פון אלע פוילישע שיכטען. זיי האבען געהרגעט די יידן געלאסן מיט קאלט בלוט, ווייל זיי זענען זיכער געווען, אז קיינער וועט זיי נישט שטער אין דער ארבעט. אויך אויסוורפען פון דער זיכערהייטס-מאכט האבן זיך באטייליגט אין פאגראם.

די צענטראלע מאכט האט דעם פאגראם ליקווידירט. א צעהן פאגראם-שטיקעס זענען דערשאסן געווארן. און אפילו עטליכע אפיצירען פון דער

זיכערהייטסמאכט זענען באשטראפט געווארן פאר זייער „לאנגזאמער אינטער-וועניץ“ בעתן פאגראם. אבער דער פאטער פון פאגראם — דער ביסקופ הלאנד איז געבליבען אין קעלץ. און יידן זענען אנטלאפן איבער די גרענעצן. זיי האבן, הייסט עס, גענוג קעלץ און דאס לאנד, ווי אלדאס טיירסטע איז צעשטויבט און פארניכטעט געווארן.

אין קעלץ זענען פארבליבן א צוואנציק יידן, יידישע בחורים און מיידלעך, וואס אויף די גאס וועט איהר נישט באמערקן אז זיי זענען יידן. ווי וווינען די דאזיקע יידן? קיינער ווייסט נישט. ווען איך בין געקומען קיין קעלץ האט מיר א מיליציאנט אויף דער גאס אינפארמירט, אז אויב איך זיך יידן, מוזן זיי וווינען נעבן דער זיכערהייטסמאכט, ווייל סתם אין שטאט האבן זיי מורא צו וווינען. און ווירקליך האב איך אין א הויז נעבן דער פאליציי-סטאציע געפונען דריי דורות ווי ס'וווינען יידן. אין די קליינע צימערלעך איז דאס בעט מיטן טיש און אויוון צוזאמען. דארט האב איך אין אוונט געהאט א בעגעגנשיט מיט דער גאנצער קעלצער יידישער באפעלערונג. איך האב בשום אופן נישט געקענט דערגיין, וואס ס'האלט דא די צוויי צענדליק יידן. פון איין פרוי האב איך געהערט, אז זי איז דא צייטווייליק.

זי פירט א מלחמה מיט א פוילישער פרוי וועגן איר שוועסטערס קינד, וואס די פוילישע פרוי וויל נישט צוריקגעבן, עטליכע בחורים פארנעמען זיך מיט פארקויפן יידישער הייזער. איין יונגערמאן האט מיר דערקלערט, אז סיי-ווי האבן די יידן פארשפילט די מלחמה — טא וואס איז פאר א נפקא-מינה ווי מען פארענדיקט די עטליכע יאר. זיצן דא א צוויי צענדליך יידן ווי אויף א וואקזאל באנען קומען און געהען א וועק, אבער די פאסאזשירן זענען סיי-ווי נע ונד, טא ווי זאלן זיי פארן?

כאראקטעריסטיש פאר די קעלצער פאלאקן איז דאס, וואס נאכן פאר-טרייבן די דייטשן האבן זיי זיך גענומען פארניכטן דאס, וואס די דייטשן האבן נאך נישט געהאט פארניכטעט. די דייטשן האבן דעם קעלצער בית-עולם פארפעסטיקט. זיי האבן געמאכט פון איהם אן עקזעקוציע פלאץ. זיי האבן דעם פארקאן פארפעסטיקט מיט יידישע מצבות. נאכן פארטייבן די דייטשן האבן זיך די פוילישע כוליגאנעס גענומען צום פארקאן און במשך פון עטליכע טעג איהם פולשטענדיק צושטערט. יעצט האבן די יידן אויפגעבויט א נייעס פארקאן און אויפן בית-עולם אויפגעשטעלט א דענקמאל פאר די אומגעקומענע יידן בעת דער דייטשער אקופאציע און בעתן פאגראם.

די גרויס שיינע שול האבן די דייטשן פארוואנדעלט אין א מאגאזין, ווי ס'האט זיך געפונען דאס בעטגעוואנט פון די יידן נאך דער „אויסזידלונג“. דער גאנצער ריזיקער בנין איז געווען אויסגעפולט מיט יידישע קישענס און פערענעס. נאך דער באפרייאונג איז די שול פארוואנדעלט געווארן דורך די

פאלאקן אין א קלאזעט פאר די פויערן, וואס קומען אויפן גרויסן שולפלאץ מיט זייערע וועגען אין מארק־טעג. ווען איך בין מיט דעם דערמאנטן איזידאר כהן צוזאמען געגאנגען באקוקען די שול האבן מיר דארט גאטראפן א גרופע פוילישע שול־זיגענד, וואס האט זיך געלערנט צילען מיט שטיינער אין די איבערגעב־ליבענע שויבן אין די פענצטער. דאס איז דער נאכקומענדער דור פון די אויס־וורפן, וואס האבן צעהנדליקער קברים אויפן בית־עולם צעגראבן און בארויבט די גאלדענע ציין פון די מתים. דאס איז דער נאך־וואקס פון די, וואס האבן הונדערטער מצבות פון בית־עולם אראפגעפירט און פארשלעפט אין זייער היימען פאר בוי־צוועקן.

די צוויטע שול אין קעלץ — זאגאיסקיס שול — איז פארוואנדלט געווארן אין אן אייז־סקלאד.

אלץ וואס ס'איז געשעהען אין קעלץ נאך דער באפרייאונג, איז געווען א ליקוידאציע פון יעדן שפור נאך די יידן. דער פאגראם אין קעלץ איז געווען א המשך פון אט דער ליקוידאציע פון די רעשטלעך פון דער גרויסער יידישער קהילה. סך־הכל זענען אין קעלץ פארבליבן א 500 יידן האבן די רוצחים פארניכטעט אויך דעם שארית־הפליטה און מיט דעם פארענדיקט די געשיכטע פון יידישן זיין אין דער דאזיקער שטאט.

תענית הצבור בשנת תרס"ו

לאחר מאורעות הדמים שקרו ברוסיה נגד היהודים בחדשי אוקטובר—נובמבר 1905 והסתה נגדם שהתגברה אז, הוחלט — לפי הצעת הרבנים הגאונים רבי צבי הירש רבינוביץ מקובנה, רבי אליעזר גורדון מטלז; רבי משה דאנושבסקי מסלובודקה ורבי ישראל מאיר הכהן מראדין ז"ל להכריז על תענית צבור בערב ראש חודש אלול תרס"ו בכל מדינת רוסיה. הצום הוכרז אז בכל רחבי תבל.

הננו מפרסמים בזה את מכתב ההתעוררות שפורסם אז על ידי רבה של קילץ הגאון רבי משה נחום ירושלימסקי ז"ל, ככתבו וכלשונו:

ב"ה יום ג' פ' מטות מסעי, תרס"ו. קיעלץ.

ע"ד הרעיון הקדוש, הנעלה והנשגב שעלה במחשבת רבני גאוני ליטא המפורסמים שליט"א בדבר עשיית תע"צ כללי בער"ח אלול הבע"ל, הנה הדבר הזה הוא באמת ענין ראוי ונחוץ, טוב ומועיל וכל הסכמה על גוף ענין זה, הוא למותר, וזאת בזה שכל מי שביכולתו לעזור בהוצאה מהכוח אל הפועל את הדבר הזה, מוטל עליו חוב קדוש ומוסרי להשתדל בכל מאמצי כחותיו ועד כמה שידו מגעת, בכדי שיבוא לידי מעשה, ובזה הנני עמכם יחד בעצה אחת להשתדל בזה בכל חום גופי ונפשי הישראלי, כי מי האיש אשר עיניו לא יזלו ים של דמעות ולבו לא ישבר לרסיסים להשבר הנורא אשר השבר בית ישראל בהימים האחרונים, אולם הלא שערי הדמעות לא ננעלו. אנו אין כוחנו אלא בפה ואם גם חטאנו לד' אלקינו ורבו עוונינו למעלה ראש, נשוב נא בלב ונפש חפצה כי הוא מרבה לסלוח.

אחינו בני ישראל, אחים לצרה! נתאסף נא יחד ברוח כל קצוי ארץ מקום שם נפזרנו, נתאחד נא בתפלתנו ותעניתנו מיום אחד — בער"ח אלול הבע"ל. כל העם הישראלי יתפלל ביום הזה ויתענה וישוב לפני שוכן שמים מתוך עומק הלב ואזי בטוחים אנו כי תפלת כל הכלל הישראלי הקדוש לא תשוב ריקם ובמהרה נושע בחומר וברוח ובא לציון גואל אמן.

משה נחום ירושלימסקי אבד"ק קיעלץ והגליל

המכתב הזה פורסם בכרוז הכללי של גדולי ישראל ובכל בתי הכנסיות והתפילה והצום הכללי נשמר בהקפדה יתירה על ידי כל תושבי קיעלץ.

יוםז הרב ירושל'מסקי

מימי המלחמה העולמית הראשונה

יומן הרב משה נחום ירושלמימסקי ז"ל
 מזמן המלחמה העולמית הראשונה
 הועתק מכתב־ידו ע"י בנו דוד יונה
 ז"ל ונמסר לנו לדפוס ע"י בנו שמאי דב
 ירושלמי (ירושלמימסקי).

זכרון זאת

דא ווערט אין קורצען בעשריבען א טויזנד חלק פון דעם, וואס מיר האבען
 איבערגעלעבט אין די געוויסע מהומה־טעג, אנהויבענדיק פון ח' מנחם אב
 תרע"ד, ביז מיין אנקומען צו מיין זון אין חארל, — דינסטאג פ' אחר
 מות—קדושים, ו' אייר תרע"ה.

דאנערשטאג, פ' דברים (תרע"ד) האט זיך אנגעהויבען די אלגעמיינע
 מאביליזאציע, פון וואס מיר האבען נישט אנגעהויבען צו וויסען אין ביאלאגאן, ווי
 מיר זענען געזעסען אויף פרישע לופט. ערשט 12 א זיגער ביינאכט, נאכדעם ווי
 דאס "בית־דין" איז אבגעפארען קיין קיעלץ האב איך זיך וועגען איהר
 דערוואוסט פון ארטיגען שוחט. פרייטאג האט זיך פון די ארומיגע דאטשעס
 אנגעהויבען א פאניקליכע לויפעניש. שבת א גאנצען טאג איז דער וועג
 פערפולט געווען מיט אבפאהרענדע קריסטען. זונטאג, י' אב, זענען נישט
 קוקענדיג אויפן תענית, פון די ארומיגע דאטשעס ארויסגעפארען אלע יודען.
 פארנאכט, ווען איך האב זיך גפיהלט שטארק אבגעשוואכט פון תענית האט
 מען מיר פון דער פאבריק צוגעשיקט א טעלעפאגראמע פון חארל מיט
 זעהר א טרויריגער ידיעה, אז מיין שוור חנה רושיא איז ביים געווינען איהר
 טאכטער רבקה, — שטארק פערשלאפט געווארען, און זי דארף האבען גרויס
 רחמים. די טעלעפאגראמע איז געווען אנגעשריבען מיט פיעל פעלערען און
 גאנץ אונדייטליך. די יסורים וואס זי האט פערשאפט — זענען אזעבעשריבליך.
 אויף מארגן, מאנטאג פ' ואתחנן האט מען פון קיעלץ אנגעהויבען
 שטורמען מיט'ן טעלאפאן, אז איך זאל גלייך קומען צופאהרן. פארנאכט, בין
 איך א צובראכענער, א דורכגעווייקטער פון א גרויסען שלאקס־רעגען געקומען
 אהיים, טרעפענדיג די גאנצע שטאדט א איינגעהילטע אין שרעק, איבער פיעל
 געוויסע סיבות. באלד האב איך מסדר געווען א גט פאר א יוד — א סאלדאט,
 וועלכער האט תיכף בעדארפט אבפאהרען. דינסטאג ביינאכט איז אין שטאדט

געווארען א פאניק איבער די ערשטע ארעסטען, וואס האבען זיך אנגעהויבען אין צוזאמנהאנג מיט'ן מאנגעל אין קליין-געלד, ווי עס איז יעדען גוט בעקאנט די אונאנגעהעמליכקייטען וואס די דאזיגע פראגע האט פערשאפט. גלייך האב איך אויסגערופען א חרם אויף בעהאלטענע קופערנע און זילבערנע מטבעות, און א דאנק איהם איז דערווייזען געווארען די אונשולד פון אונזערע יודען אין דעם הינזיכט. מיטוואך, י"ג אב בין איך צוליעב דעם און נאך אייניגע ענינים געווען ביים גובערנאטאר. (איידער איך האב איהם זעלבסט געזעהן, האב איך געהאט דעם געוויסען געשפרעך מיט זיין געהילף, א געשפרעך, וועלכען האלט ביז א גינסטיגער געלעגענהייט אין זכרון), ער האט מיר אויף יעדער זאך געענטפערט ווי געהעריג איז. ער האט מיר אויך מיטגעטיילט וועגען דער טעלעגראממע, וואס האט געראדע דאמאלס ערהאלטען פון גענעראל-גובערנאטאר, אין וועלכער ער בעהט בערוהיגען די בעפעלקרונג.

דאנערשאג, פ' ואתחנן, ביינאכט (דען 25^{טען}) (*) איז פון קיעלץ אפגעפאהרען דער גובערנאטאר ח' ליגין, און נאך איהם זענען פרייטאג אפגעפאהרען אלע העכערע און נידריגערע בעאמטע. עס איז שווער אפשילדערען דעם פחד וואס דאס דאזיגע געשעהניש האט ארויסגערופען אין שטאדט צוזאמען מיט נאך א רייע געשעהנישען; ווי, דאס פלוצליגע פערניכטען, לויט א פערארדנונג פון דער העכערער מאכט דעם גאנצען זאפאס בראנפען פאר א סך מיליאנען, דאס עפענטליכע פערברענען גאנצע פעק פאפירען פון אלערליי רעגירונגס-ארכיווען וכדומה. אין זעלבען טאג האט דער מאגיסטראט אויסגעקליבען פון אלע שיכטען פון דער בעפעלקרונג א שטאדישע בירגער-מיליציע, וועלכע האט תיכף אנגעהויבען איהר טעהטיגקייט ביז דינסטאג, פ' עקב (29 יולי) ד. ה. ביד'ן אנקומען פון די "סאקאלען" (דאס פרייוויליגע פוילישע מיליטער, וועלכעס האט זיך פעראיניגט מיט דער עסטרייך-אונגארישע ארמעע) וועלכע האבען באלד ביים אריינטרעטען אין שטאדט, ארויסגעהאנגען זייער פאהן. מיטוואך איז אין שטאדט גופא פארגעקומען א שישעריי צווישען די "סאקאלען" און רוסישע קאוואלעריע. צומארגענס, דאנערשטאג י"ד אב, זענען אנגעקומען גרעסערע קרעפטען פון אונזער העלדיש מיליטער און ס'האט צווישען ביידע צדדים אויסגעבראכען א שווערער קאמפף, גאנץ נאדענט פון שטאדט. איין צד האט פערנומען זיין פאזיציע אויף די "קארטשאווקא", דער צווייטער — אויפ'ן בארג וואס ביים יודישען בית-עולם. פיעל קוילען זענען געפאלען אין שטאדט אריין. די שליאכט האט זיך געצויגען אייניגע שעה, ביז די אויסטרייכער זענען אבגעשטופט געווארען. נאך א קליינער הפסקה, אין א שעה ארום איז

(*) די דאטע און אלע ווייטערע דאטען אין דעם "יומן" זענען לויט דעם אלטען רוסישען קאלענדאר.

געקומען צו מיר א ספעציעלער שליח פון מאגיסטראט מיט זעהר ניט קיין אנגענעמע ידיעה, אז דער פרעזידענט פון שטאדט איז ארעסטירט, און דער שטאדט-קאמאנדאנט האט ארויפגעלעגט אויף קיעלץ א קאנטריבוציע פון הונדערט און פינף טויזענד רובל. טערמין אריינצוטראגען די קאנטריבוציע איז געגעבען געוואהרען ביז 5 בייטאג. ס'פערשטעהט זיך, אז די גאנצע שטאדט איז געוועהן אין א גרויס געפאהר. די געוויינען און יאמערן פון די ווייבער און עופהלי'עך-קינדער האבען זיך געלאזט הערען אין אלע גאסען... הערענדיג דאס דאזיגע האבען זיך די האר קאפויר געשטעלט אין א גרויל איז איבער'ן לייב דורכגעלאפען... נאך פיעל מיה און ארבייט, האט זיך מיט דער הילף פון אייניגע באנקען איינגעגעבען צו בעצאהלען די קאנטריבוציע ביז א גראשען, און אין שטאדט איז געווארען עטוואס רוהיגער. נאר באלד דעם זעלביגען אבענד ביז דעם מארגענדיגען טאג, פרייטאג איז די רות געשטערט געווארען דורך א געוויסע טהייל פון אונזער מיליטער... דער היזק האט לויט דער אפשצונג פון מאגיסטראט דערגרייכט ביז 200,000 רובל. א דאנק דעם השתדלות פון פראוואסלאווישען גלח איז צי מיטאג-צייט שטיל געווארען. נאר באלד פארנאכט האבען די פאליאקען ארויסגעלאזט א קול אז מען וועט נקמה נעמען פון יודען, אז עס גרייט זיך א מוראדיגער פאגראם אויף זיי... בין איך בינ'השמשות-צייט געלאפען צום ביסקופ. ער זעלבסט, ווי אויך זיינע מיטהעלפער האבען אין זייערע דרשות גערופען דעם עולם זיך האלטען רהיג און לעבן מיט אלעמען אין פריעדען. א דאנק דעם איז ביז אויף צו מארגנס פרי שטיל געווארען.

דער שבת'דיגער טאג פון פ' עקב (כ"ב מנחם אב, 1 אוגוסט) איז געווען ביי אונז א מוראדיגער... די אויסטרייכער האבען זיך אומגעקערט צום שטאדט. ס'האט אויסגעבראכען א שרעקליכע שלאכט, וועלכע האט זיך סערצויגען ביז מוצאי-שבת 8 א זייגער אין אווענד. די קוילען זענען געפלויען ארום דער שטאדט און איבער'ן שטאדט גופא ווי די פליגען, אנמאכענדיג אין פיעל ערטער שרעקליכע חרבנות... ס'האבען קיין מענשליכע קרבנות אויך ניט געפעהלט. ווער ס'האט ניט געהערט דאס קנאלען און דונערען, ווער ס'האט ניט געזעהען דעם תהו-ובוהו אין שטאדט, — דער האט נאך קיין חורבן ניט געזעהען. דאס חשכות פון מוצאי-שבת איז איבערגעגאנגען אויף מארגען, זונטאג פ' ראה, וועלכער איז דורכגעגאנגען אין אנגסטען און שרעק, און אין פערשידענע בהלות וואס לאזען זיך ניט בעשרייבען. מאנטאג פ' ראה, האט זיך איינעם פון די ליגנער-ספעציאליסטען איינגעגעבען אנשרעקען דעם עולם, ארויסלאזנדיג א פאלשן קלאנג, אז ס'איז דא כלומרשט א בעפעהל פון העכסטען הויפט-קאמאנדיר, דאס אין פערלויף פון צוויי שעה זאל די גאנצע בעפעלקערונג, מענער, פרויען און קינדער, פערלאזען די

שטאדט. ווי א דונער האט זיך דער קלאנג פערשפרייט איבער'ן שטאדט. ווער ווייסט צו וואס פארא אומגילקען מען וואלט געקענט קומען. ווי עס איז בעוואסט איז פון די אלע פאלשע שמועות און בלבולים, וואס מען האט ארויסגעלאזט אויף יודען די געפעהרליכסטע געווען די, וואס מען האט ארויסגעלאזט פאר'ן „אפטרעטען“ פון איינעם פון די צדדים. דער דאזיגער מאמענט האט שטענדיג געדיענט פאר א געלעגענהייט צו אלע צרות און אומגילקען. ווי ס'זענען בעוואוסט די שרעקליכע סיבות וואס האבען פאסירט און פיעל פוילישע שטעט, איבערהויפט אין ראדאם, קראשניק זאמאשטש און אנד'. נאר גאט האט מיט זיין גרויס רחמנות מיר מיטגעהאלפן צו בערוהיגען די שטאדט. ס'רוב בעלי-בתים האבען מיר געפאלגט אין געבליבען רוהיג אויף זייערע ערטער.

דינסטאג פ' ראה (5 אוגוסט) זענען קיין קיעלץ אנגעקומען די אויסטרייכער מיט די „סאקאלען“ אין צוויי וואכען ארום איז צוגעקומען דער דייטשער „לאנדשטורם“ און האם ארויסגעהאנגען דריי פערשידענע פענהער. זיי האבען געוויילט ביי אונז ביז דאנערשטאג פ' תבוא, ד' אלול (29 אוגוסט) פאר דעם מאנאט האט אין שטאדט פאסירט פיעל סיבות, וועלכע האבען איבערגעלאזט א גרויסען איינדרוק אין די הערצער פון די קיעלצער איינוואוינער. פרייטאג פ' שופטים איז ארעסטירט געווארען ה' הירשל פרייז מיט נאך עטליכע פערזאנן, וועלכע זענען די צווייטע וואך בעפרייט געוואהרען. דינסטאג פ' תצא בין אין ארויסגרופען געווארען צום געוויסען „קאמיסארזש“, וועלכער איז געזעסען אין דער געביידע פון דער גובערניע-פערזאנלעכע אין וועלכער האט געפאדערט שטיצע דורך מיין פערמיטלונג פון דער יודישער געמיינדע. א דאנק השי"ת, בין איך ארויס פון איהם בשלום. דאנערשטאג פ' תצא איז ארעסטירט געווארען א. וואקסבערג מיט'ן זוהן נ. וועלכע זענען דערנאך ארויס פריי. דאנערשטאג בין איך אין א שטאדק פינסטערער נאכט געווען ביים עלסטען פראוואסלאווישען גלח, און אויף צומארגענס, פרייטאג פ' תבוא איז אין קיעלץ מיט נצחון-געזאנג אריין דאס רוסישע מיליטער. דעם זעלבען טאג האבען די „סאקאלען“ אויפגעהאנגען צוויי יודען אויפ'ן וועג, מיט וועלכען זיי האבען אבערטראטען. די תליה האבן זיי געמאכט אין וואלד וואס נעבען דעם דארף פֿיטקוביץ און איך האב זיך דאפון דערוואוסט ערשט פרייטאג-צונאכט'ס בשעת'ן דאווענען. פון דעם דאזיגען ענין און נאך אנדערע ענינים איז געווארען א גרויסע צורידערניש אין שטאדט. אין דעם אייגענעם טאג האט זיך געטראפען דער צופאל מיט'ן געוויסען בירנצווייג, וועלכער האט אויף אזוי פיעל אויפגערייצט דעם פוילישען המון, אז שבת פ' תבוא האט ער זיך גענומען שלאגען אלע פארבאייגענדיגע יודען, סאי מענער סאי פרויען. שפעטער א ביסל האט זיך די גלחים איינגעגעבען זיי איינצושטילען.

דעם דאזיגען שבת זענען אפען געווען אלע יודישע קראמען, ווי עס איז געווען אונגעגרייט אלעס נויטיגע פאר'ן רוסישען מיליטער, וועלכעס איז מאסענווייז אנגעקומען אין שטאדט. דאנערשטאג, פ' נצבים (כ"ו אלול) איז מיט'ן באהן אנגעקומען דער גובערנאטאר מיט זיין געהילף מיט אלע רעגירונגס בעאמטע. זיי מקבל-פנים זיין איז די גאנצע שטאדט יודען ארויס צום וואקזאל, וועלכע האבען זיי בעגעגענט מיט פרייליכע „הורא“ אויסגעשרייען. דער גובערנאטאר האט מיר גרייכט די האנד און געבעטען דאנקען אין זיין נאמען דער יודישער בעפעלקערונג פאר דעם פייערליכען קבלת-פנים. ס'פערשטעהט זיך אין שטאדט איז באלד שטילער געווארען (נאר אין די קלייטען פון עפעס א זייטיג געסיל איז אנ'ערך אשעה-צייט געווען אונרהיג). די צוויי טעג ראש השנה פון די „ימים נוראים“ זענען מיט גאט'ס הילף אריבער אין א שטילען, רוחיגען בעהטען און דאווענען. „שבת-תשובה“ בייטאג — ו' תשרי תרע"ה (13 סענטיאבר) איז פלוצלינג אפגעפאהרען דער גובערנאטאר מיט זיין געהילף און נאך זיי אלע בעאמטע און עס איז ארויפגעפאלען א גרויסע מרה שחורה אויף די קיעלצער. זונטאג ביינאכט איז געווארען א פחד איבער דער מודעה וואס איז אויפגעקלעפט געווארען ביים וואקזאל, אז פאר די וואס וועלען וועט ביז מאנטאג בייטאג זיין א ספעציעלער צוג. דערפון איז ארויס א קלאנג, אז מען האט בעפוילען פון די הויכע פענסטער פערלאזען קיעלץ. מען קען גארניט בעשרייבען די געוויינען און די יאמערען, וואס האבען זיך אין דער נאכט אבגעטוהן אין שטאדט (אין יענדזעיעווע האט, אזוי ווי אין די ארומיגע שטעטט אויסגעבראכען א גרויסע, שארפע, איבעראשענדע שליאכט, וואס האט זיך דארט געפיהרט). הגם ס'איז גיך אויפגעקלעפט געווארען מודעות פון פאליצמייסטער, מען זאל קיין צוטרוי ניט האבען צו די פערשפרייטער פון אונשרעקענדיגע ידיעות, איז מאנטאג פון דעסטוועגען היבשלעך-עולם אבגעפאהרען פון קילץ מיט'ן באהן און איז סוף-כל-סוף פערבליבען ערגיץ אין וועג, די איבעריגע איינוואהנער האט זיך מיר איינגעגעבען צו בערוהיגען, אום זיי זאלען קיין וואנדערער ניט ווערען.

דינסטאג, ערב יום-כפור האט זיך געלאזט הערען א שטארקע קאנאנאדע, וועלכע האט זעהר אנגעשראקען דעם קיעלצער עולם. שפעטער איז מען געוואהר געווארען, אז דאס רייסט מען מיט דינאמיט די בריקען און אייזענבאהן-ליניע. אין דער בהלה, אינטערען קנאלען פן די הארמאטען, האבען מיר זיך טובל געווען אין מקוה, כדי מקבל בטהרה-זיין דעם הייליגען תענית און הייליגע נאכט פון כל נדרי. פון אלע זייטען האט מען ארויסגעזעהען די גרויסע שריפות, וועלכע האבען אויסגעבראכען אין די דערפער וואס ארום קיעלץ. די נאכט איז דורכגעגאנגען ביי אונזערע יודען אין א קדושה, איינגעהילט אין מורא און שרעק, ביי יחידי-סגולה — גאר אין א געהויבענער

רעליגיעזער שטימונג... יום־כפור אין דער פריה האט זיך די שרעקליכע שליאכט נאך מעהר פערשטארקט. בשעת'ן דאווענען האט זיך געלאזט הערען די שיסעריי פון די הארמאטען. ארום נאך עלף דעם זיגער זענען די דייטשען מיט שטורם אריין אין קיעלץ... און ווארשאווער גאס האבען זיי אויסגעשטעלט זייערער שוועהרע ארטילעריע. די גרויסע שול האבען זיי אויך ארומגערונגעלט מיט הארמאטען...

דאס רוסישע מיליטער האט אבער אפגעטרעטען פון שטאדט נאר גלייך אבשיסענדיג זיך. און דער גרויסער שוהל האט מען כאפענדיג אפגעדאוונט צו 1 א זיגער בייטאג. ביי מיר האט זיך צונויפגעקליבען א גרויסער עולם, וועלכער האט געדאווענט א גאנצען טאג. כמעט א גאנצען טאג האט זיך פון דער אומגעגענד געהערט די שיסעריי. בעת דער עבודה, זאגענדיג די ווערטער פון „אחת“, „אחת ושתי“, — האבן זיך געלאזט הערען די הארמאטען, גלייך ווי זיי זאגען נאך נאך אונז: „אחת“, „אחת ושתי“ אאז'... בייטאג איז ארויס א בעפעהל פון דייטשען קאמאנדאנט, אז עס זאלען געעפענט ווערען אלע קראמען, און אז יודישע בעקער זאלען באקען ברויט פאר'ן דייטשען מיליטער. צו בעילה זענען דורכ'ן גענעראל ארויסגערופען געווארען א'ן מאגיסטראט אלע יודישע קצבים און שוחטים. ביינאכט, מוצאי־יום־כיפור זענען פון דער גאנצער אומגעגענד אנעקומען פיעל דייטשע סאלדאטען, וועלכע זענען צושטלט געווארען איבער די וואהנונגען פון די קיעלצער איינוואהנער. דאנערשטאג ה' תשרי (18 סענטיאבר) האבען די דייטשע סאלדאטען אונגעהויבען כאפען וועמען זיי האבען נאר געטראפען אין גאס, אי יודען, אין קריסטען (צווישען זיי האט זיך אויך געפונען, מיין בנימין, נאר עטוואס שפעטער ווי מען האט צוגעשטעלט א צווייטען וועלכער איז בעשטאנען אבארבייטען פאר איהם האט מען איהם באפרייט), און זיי געפיהרט פערריכטען די אייזענבאהן אין שאסע־וועגען. אין זעלבען טאג האב איך דורכ'ן מאגיסטראט ערהאלטען א בעפעהל פון קאמאנדאנט אז די קראמען דארפען כסדר אפען זיין, אין פאר דעם ערפיהלען דעם בעפעהל, לייגט ער ארויף די פערזאנלעכע אויף מיין פערזענליכקייט.

שבת וואס פאר סוכות בין איך ארויסגערופען געווארען צום קאמאנדאנט וועגען דעם, אז איך זאל זעהען, דאס די יודישע בעקער זאלען תיכף אנהויבען באקען ברויט. מיט מיר איז דאן געווען דער ד'ר לעווי פון בערלין, וועלכער האט געפילט מען זאל זיך בעגנוגענען מיט דער ערלובניס וואס וועל געבען בעל־פה. דאס דאזיגע ערלובניס זאל דער מאגיסטראט אויפ'ן אפיציעלען אופן בעשטעהטיגען און זאל פון זיך דעם בעפעהל צושיקען צו אלע בעקערס.

פאר דער צייט פון דייטשיש־אויסטרייכישען בעל־הבית'ווען האבען זיך געטראפען פערשידענע סיבות, איבער וועלכע עס איז שווער זיך צושפרייטען.

צומיינטטענס האבען זיי פאסירט ביי עמיצענס „אפטרעטען“. דער דאזיגער מאמענט האט זיך ביי א געוויסע טייל פון די פאליאקען, אונזערע דם-שונאים גערעכנט פאר'ן פאסענדסטען אויף ארויסלאזען די נידערטרעכטיגסטע בלבולים אויף אונזערע יודען. פאר א ביישפיעל קען מען ברענגען דעם שרעקליכען צופאל אין סטאשאוו, וועלכער איז יעדען בעוואוסט: יום כיפור האט גיט ווייט פון שטאדט געדאוונט א מנין פון עלף פרומע, כשר'ע יודען. פונקט האט זיך דארט ביי א גוי אנגעצונדען א הייזל, האט מען אויף דעם אויבערדערמאנטען מנין אויסגעטראכט, אז דאס האט ער מיט א פערראט-ציעל אינטערגעצינדען דאס הייזעל. ס'האט גיט געהאלפען קיין בקשות און ראיות אז זיי זענען ריין פון דעם דאזיגען מיאוס'ן פערברעכען: און יום הקדוש צו נעילה האט זיי דער פעלד-געריכט פערמאשפט צו שיסען. צעהן פון זיי זענען אין זעלבען טאג דערשאסען געווארען; דער בעל-תפלה — געהאנגען. עס לאזען זיך גאר גיט בעשרייבען די צופאלען וואס זענען פאר דער צייט פארגעקומען אין פוילן בכלל און אין קיעלצער גובערניע בפרט.

פאר דער צייט, וואס די דייטשען-אויסטרייכער האבען געווילט (הגם דער עקאנאמישער מצב איז געווען א גוטער), האט זיך אויך געטראפען סיבות, וואס יודען זענען ארעסטירט געווארען פאר שפיאנען. צווישען די לעצטע האבען זיך געפונען דער פאטער מיט'ן זוהן קויפמאן און נ. וואקסבערג, וועלכע זענען נאך גרויסע השתדלות'ן בעפרייט געווארען. געווען איז אויך דער צופאל מיט'ן פעלטשער ח. זינגערמאן, וועלכער איז ביינאכט אין מיט'ן גאס פעהאלטען געווארען און גלייך — אריינקומענדיג אין מאגיסטראט פון שרעק געשטארבען.

עטליכע טעג נאך דער קבורה האט מען איהם געוואלט פאלמעסען; נאר דורך א סיבה און השתדלות האט זיך דאס גיט איינגעגעבען צו טוהן. עס זענען אויך ארעסטירט געווארען צוויי חענטשינער יודען: איינער פון זיי האט גיהאלטען ביי זיך אין קלייט אויפרייס-מאטעריאלען פון וואס ס'איז פארגעקומען א אויפרייס, ביי וועלכען ס'איז דערהארגעט געווארען צוויי מענשען און דער בעל-הבית — פערוואנדעט. ביים צווייטען האט מען אויך געפונען בעהאלטען אויפרייס-מאטעריאלען. ביידע זענען באפרייט געווארען אבקומענדיג נאר מיט א געלד-שטראף. פאר דער אויבערדערמאנטער צייט זענען אין די קיעלצער שפיטעלער געווען פיעל פראפעסארען פון בערלין און ברעסלא. ס'האבען אויך געוויילט ביי אונז אין שטאדט: דער פרינץ יאאזים, דער פראפעסאר אפפענ-היימער פון בערלין און אדוואקאט באדענהיימער פון קעלן. זיי אלע האבען זיך גערעכנט פאר פאלקאממע „בעל-בתיים“, ווי זיי פלעגען זיך מיט שטאלץ אנרופען. דאס האט געדויערט פון יום-כפור (17 סעטיאבר) ביז י"ז טבת, פ' לך לך (י"ד חשוון, 18 אקטובער) דאמאלס האט מען שוין דערקענט הכנות אויף אפלופען. (פון דעסטוועגען איז דעם זעלבען טאג געקומען צו מיר א אויסטרייכישער

זשאנדארם מיט א געוואלד אז די יודישע קראמען זאלען בוז הרגע געעפענט ווערען. אויב ניט שיסט ער, מיין מנין האט נאך פאר דער קריאה געלאזט ליעגען דאס ספרותורה אויפ'ן טיש און ארויסגעלאפען זעהען די געוועלבער זאלען תיכף געעפענט ווערען). אין זעלבען טאג האט מען ארעסטירט א אידען פאר פערפיהרען א געשפרעך מיט א פערוואנדענטען סאלדאט. 11 א זיגער בין איך ארויסגערופען געווארען אין מאגיסטראט מכח דער הלואה פון 10.000 רובל, וואס דער מאגיסטראט האט געפאדערט פון יודען. זיצענדיג דארטען האט מען געזעהען דאס אראפכאפען די פעגנער און דאס גיכע אבלויפען פון מאסען דייטשיש, אויסטרייך-אונגאריש חייל. מוצאי-שבת האט מען אינטער-געצונדען דעם וואקזאל און אלע דערבייעגע געביידעס, פון וואס עס איז אין שטאט געווארען ליכטיג ווי ביי טאג. זונטאג, וירא, האט מען אויפגעריסען מיט דינאמיט דעם בריק און די ליניע פון „הערבער“-אייזענבאהן. די איבריגע בריקען און געביידעס וואס אין קיעלצער באהן-ראיאן זענען געווען אין גרויסע סכנה, און זענען דורך א נס נצול געווארען.

ס'איז שווער צו בעשרייבען די בהלה וואס האט זיך דעם טאג אבגעטוהן. מאנטאג פ' וירא (י"ג חשוון — 20 אקטאבער) בשעת מיר זענען געזעסען אין בית-מדרש און איינגעארדענט דארט די הלואה פאר'ן מאגיסטראט האט מען געזעהען דאס מאסענווייזע אפטרעטען פון די דייטשען, אויסטרייכער און „סאקאלען“ מיט זייערע „אבאזען“ און אוטאמאבילען דורך ווארשאווער גאס צום קראקאווער וועג-צו דערנאך האט זיך אנגעהויבען א שטארקע שלאכט. די באמבאדירונג האט זיך געלאזט הערען פון דארף מסלאוו, ניט ווייט פון קילעץ. צו מארגענס איז אין קיעלץ מיט נצחון-געזאנג אריין דאס רוסישע מיליטער. אין שוהל איז צוליעב'ן נצחון אפגעריכט געווארען א גאטעס-דינסט. דאס איז אויסגעפאלען פונקט אין 21 אקטאבער, — אין טאג וואס זיין קייזערליכער מאיעסטאט איז ארויף אויפ'ן טראהן. קיעלץ מיט איהר אומגעגענד איז אונגעפולט געווארען מיט רוסיש מיליטער.

אין אמת'ן אריין, איז באלד פון אנהויב אין קיעלץ און אין איהר אומגעגענד געווען שטיל. נאר שפעטער איז א גאט'ס שטראף אויסגעגאסען געווארען אויף אונז. די פאליאקען, אונזערע שונאים אויפ'ן לעבען האבען געמאכט צווישען זיך יד-אחת אויסטראכטען אלערליי פאלשע, נידריגע בלבלולים אויף אונזערע יודען. צום בעדוירען, האט א היבשליכע טהייל פון אונזער ארמעע געהאט צוטרוי צו די דאזיגע רייד, און דאס לעצטע האט געבראכט צו פיעל חרובנות. אלע טאג איז צוגעקומען פרישע בהלות איבער די שלעכטע גרוסען, וואס מען האט אנגעהויבען בעקומען פון די ארומיגע שטעדטלעך בכלל, און בפרט פון די שטעדט: סאכעדניאוו, לאפושנא, באדזעטין און נאך אנד', גרוסען וואס הערענדיג זיי ווערט די נשמה אויף שטיקער צוריסען... אין פיעל ערטער זענען

אונזערע ברודער בעשטראפט געווארען מיט שטיין... ס'איז געקומען דאצו, אז דער אלטער סטאבניצער רב מהר"י שליט"א איז אויך פערמשפט געווארען צו לייב-שטראף, און איז דאפון נצול געווארען א ביסעל פריהער פאר'ן אויספיהרען דעם אורטייל... יעדער פרט שטעלט מיט זיך פאהר א אונגעהייער-גרויס בעשרייבונג — א „ספר תולדות אדם“ פאר זיך.

פרייטאג-צו-נאכטס וירא (ח' חשוון — 25 אקטאבער) האט מען מיך פלוצים ארויף געטוהן צום קאמאנדאנט און באלד ווי בין נאר אריין צו איהם, האט ער זיך מיט כעס צושריגען, פארוואס מען האט ביי צוויי יודען געפונען בראנפען, וועלכע זיי האבען פערקויפט די סאלדאטען. נאכהער האט ער מיר געמאלדען דאס איך בין ארעסטירט. אזוי ווי האם איהם נאר ערקלערט צו דער זאך, דאס איך רעכען זיך ניט פאר ארעסטירט, ווייל ביי אונז ארעסטירט מען ניט קיין אימשולדיגע... בפרט נאך א זעלכע ווי איך, וואס בין א געטרייער דינער ביי דער רעגירונג און אלע גובערניע-בעאמטע זענען צופריעדען מיט מיין עהרליכער ארבייט — האט ער איבערגעביטען דעם טאן אויף מעהר א ווייכערען. ווען האב איהם צוגעזאגט זעהען ווירקען מיט מיין גייסטליכער מאכט אויף די יודען, זיי זאלען קיין משקה מעהר ניט פערקויפען; איז עס איהם געפעלען געווארען, און ער האט מיך אבגעלאזט א היים. טאקי באלט שבת, נאר דער גאטעס-דינסט וואס איז אבגעריכט געווארען צוליעב'ן נצחון פון אונזער מיליטער, האב איך געזאגט עטליכע ערנסטע ווערטער, און האב אויסגערופען א „חרם חמור“ אויף די פערקויפער פון משקה, אויך אויף די וועלכע וועלען האבען ידיעות וועגען דעם האנדעל און וועלען ניט מודיע זיין — האבען אלע ווי איינער מקדים געווען נעשה ונשמע — און דאס פערקויפען האט אויפגעהערט.

מאנטאג, חיי שרה 4 א זיגער בייטאג (דען 27) איז אין א אוטאמאביל אנגעקומען דער גובערנאטאר מיט'ן זשאנדארמען-נאטשאלניק. זיי זענען אנגע-קומען גאנץ-אומגעריכט, דעריבער האבען מיר זיי ניט מקבל-פנים געווען ווי געהעריג איז.

דינסטאג (כ"א חשוון — 28 אקטאבער) אין אין מיטען דאוונען אריין צו מיר אין שטיב א גרויסער עולם מיט קולות און יללות, אז ווי ס'הערט זיך איז ארויס א אורטייל אויף יצחק האכערמאן (וועלכער איז בעוואוסט פאר א ירא-שמים, און עהרליכער מאן) און נאך אויף איינעם, פון טויט-שטראף, דורך הענגען. דאס יאמערען האט אנגעפיהלט די שטיבע, די קינדער האבען זיך מיר ארויפגעווארפען אויפ'ן האלדז מיט בכיות און יללות, וואס האבען מיך צובראכען ווי א שארבען... אום צו דערוואוסען זיך א טאלק, בין איך געלאפען צום זשאנדאר-נאטשאלניק, וועלכער איז דאן געזעסען אין האטעל. איך האב זיך מיט איהם געזעהען נאר אייניגע מיניטען און ער האט ביי זיך פערצייענט די

נעמען פון די ארעסטירטע, ועלכע ער האט געקאנט פאר ארענטליכע. אין זעלבען טאג בין איך ארום 12 א זייגער געגאנגען אין גובערניע מקבלי-פנים זיין דעם גובערנאטאר מיט זיין געהילף. ער האט מיך זייער פריינדליך צוגענומען און געמאלדען, דאס מיין ביטע וואס האב מאנטאג דערלאנגט, וועגען צולאזען יודישע בארמהערציגע שוועסטער אין יודישען שפיטאל האט ער גלייך נאכ'ן אנקומען בעפריעדיגט. ארויסגעהענדיג פון דארט, האט מיך אין מיטען וועג בעגענענט דער נאטשאלניק פון געהיים-פאליציי און מיר געמאלדען, אז ס'איז דא א בעפעהל פון קאמאנדאנט, דאס איך זאל צו דריי מיט 20 מיניט בייטאג קומען אין טורמע. מיין הערץ האט אנגעהויבען אונאויפהעליך צו קלאפען, איך האב שוין פערשטאנען אז דארט וועט מען אויספיהרען א טויט-שטראף... איך ווייס זעלבסט ניט מיט וואס פאר א כח בין בשלום געקומען א היים.

ווען ס'איז געווארען נעהענטער צום אבגערעדטען טערמין, ביים שיידען זיך מיט מיין בני-בית האך איך געזאגט, אז ווער ווייסט צי וועל קומען א גאנצער א היים, ווייל בין אפגעשוואכט געווארען ווי א קליין קינד... איך האב געפיהלט אז ס'איז נישטא קיין כוחות דאס דאזיגע אויסצוהאלטען. פון דעסטוועגען האב איך זיך געשטארקט. איך האב זיך געפריווט איינרעדען אז דאס רופט מען מיך צוליעב עפעס אנדערש. נאר ווען בין צוגעקומען פאר דער טורמע, אויף טשיסטע גאס, נעבען שטאדט-גארטען, האב איך געזעהן ווי מען האט דארט געשטעלט א גרויסע תליה... אין דעם מאמענט איז מיר פינסטער געווארען אין די אויגען, די פיס זענען אונטער מיר אויף אזוי פיעל אונטערגעהאקט געווארען, אז איך האב זיך ניט געקאנט רוהרען פון ארט... מיין פריינד אברהם וואקסבערג, וועלכער איז געגאנגען נאהענט מיט מיר, האט מיך מיט עפעס א סטראושניק אריינגעטראגען אין קאנצעלאריע... אזוי ווי איך בין נאר צו זיך געקומען, איז אריין דער גענעראל, אויספיהרען דעם אורטייל. באלד האט מען אין קאנצעלאריע אריינגעפיהרט די פעראורטהיילטע צו טויט-שטראף, דורך הענגען: יעקב האכערמאן פון קיעליץ און שמואל-משה אסטריאן. מען האט זיי פארגעלייענט דעם טויט-אורטהייל און ערקלערט, דאס פאר'ן אויספיהרען איהם, האבען זיי דאס רעכט צו רעדען מיט מיר פון אלעמען. דער ראדאמער האט געשריבען א צואה אויף זיין פערמעגען. דערנאך האבען זיי זיך מתודה געווען... ס'פערשטעהט זיך אז פיעל טרעהרען האב איך פארגאסען בשעת איך האב פאר זיי געשילדערט דעם כוח פון תשובה אין אזא מאמענט... דער ראדאמער האט געשריגען דאס ער איז ריין פון דעם פערברעכען, אין וועלכען מען האט איהם בעשולדיגט. דער קיעלצער האט געבעטען כ'זאל לערנען פאר זיין נשמה וועגען לכל הפחות איין פרק משניות. איך האב געבעהטען ביים גענעראל אין מיין נאמען, אין נאמען פון ראדאמער און אין נאמען פון דער גאנצער יודישער געמיינדע א ערלויבניש אויף ברענגען זיי דערנאך צו קבר-

ישראל, אויף דעם יודישען בית-עולם; האט ער געענטפערט אז דאס ווענדט זיך נישט און איהם, און אז מען דארף וועגען דעם דערלאנגען א ביטע צום העכערען שטאב. אזוי האב איך געטוהן. (אבער צו מיין הארצוועהטאג, האט מען אין צוויי טעג ארום, 30 אקטאבר, געענטפערט מיט א אפיציעל פאפיער אונטער'ן נומער 721, דאס די ביטע מיינע איז אפגעווארפען געווארען). אוי, וועה! די דאזיגע מיניטען וועל איך אייביג נישט פעגעסען! כ'מיי, דאס אויסהערען לייענען דעם טויט אורטהייל, דאס שרייבן די צוואה, דאס זאגען די ודי, און צו אלעמען זייער געזעגנען זיך מיט די אייגענע... בעזאנדערס די געשרייען און יאמערען פון ראדאמער'ס ווייב בשעת מען האט זי אפגעריסען פון מאן, און די פערמשפטע ארויסגעפיהרט אין דרויסען, צו דער תליה... באלד ווי האב נאך זיי אנגעזאגט, זיי זאלען אויף זיך מקבל-הדין זיין, אז דער טויט זייערער זאל זיין א כפרה אויף אלע זייערע זינד, און אז זיי זאלען געדענקען שרייען פאר'ן טויט דעם „שמע ישראל“ פון קריאת-שמע — בין איך געפאלען ווי א שטיין. דא האט דער גענעראל זיך איבערצייגט דאס בין נישט אימשטאנד פערוורקליכען זיין בעפעהל, שטעהען ביי דער תליה, בעת'ן אויספיהרען דעם אורטהייל — און איך בין געבליבען זיצען אין קאנצעלאריע. (דער גוויסער דעפוטאט פורישקעוויטש, וועלכער האט גראדע דאמאלט געוויילט אין קיעלץ, איז געשטאנען אין דרויסען ביי דער תליה). מיט גרויס מיה בין איך, א אפגעשוואכטער געקומען א היים. צעהן טאג בין איך אפגעליגען צו בעט. גאנץ לאנג האט מיר געקלינגען אין די אויערען דאס וואס האב געהערט... לאנג, לאנג איז מיר געשטאנען פאר די אויגען דאס שרעקליכע בילד...

מיטוואך האט מען געמשפט די איבריגע. יצחק האכערמאן און זיין שוואגער אלעזר קאהן מיט זיין זוהן משה. אלע זענען, מיט גאט'ס הילף ארויס פריי, א חוץ משה'ן, וואס איז פערשיקט געווארען קיין וויטעבסק אויף דער גאנצער צייט פון דער מלחמה.

באלד נאך איהם, עטליכע טעג שפעטער, האט מען ארעסטירט שאראגראדער'ן, וועלכען מען האט אויך פערשיקט קיין וויטעבסק. שפעטער האט זיך אין שטאדט גופא און איהר אומגעגענד, אויך אין די פרעמדע גובערניעס אנגעהויבען מאסען ארעסטען פון יודען. ס'איז אונמעגליך אנווייזען די צאהל פון די פערמשפטע, דורך די פעלד-געריכטען צו תפיסה, גלות און נאך אנדערע שטראפען... ס'איז נישט געווען דער טאג ס'זאל אין איהם נישט פאסירען קיין צרה, איינע גרעסער פון דער אנדערער; דאס מיליטער אבער האט זיך געהאלטען רוהיג.

באמת האט די קיעלצער יודישע בעפעלקערונג זייער פיעל געטוהן פאר די פערוואונדעטע סאלדאטען. די זעלבע וואך פ' חיי שרה (30 אקטאבער) האט די יודישע געמיינדע געעפענט צוויי „טשאניעס“: איינע אויף דער

קראקאווער ראגאטקע. די צווייטע — אויף דער רוסישער גאס, נאהענט צום באהן. הגם זיי זענען לכתחילה געעפענט געווארען נאר צוליעב פערוואנדערטע, סאלדאטען, אזוי ווי מיר האבען, מיט דער ערלויבעניש פון גובערנאטאר אויף זיך מקבל געווען פון תחילת־מלחמה אן. מען האט געטיילט וועט, און פיעל פון די יודישע טעכטער האבען זיך פערשריבען פאר סאניטארינס. (דערווייל האט זיך די מיליטער־מאכט פערארדענט מען זאל אין יידישען שפיטאל קיין פערוואנדעטע ניט האלטען, נאך דערנאך האט די אדמיניסטראציע ערלויבט צונעמען אויף היילינג פערוואנדעטע, און האט נאך געפאדערט פון אונז א גרעסערע צאהל סאניטארינס). דעם „רויטען־קרייץ“ האבען די יודען געגעבען אנערך פון טויזענד רובל. דאמאלס איז אויך דורכ'ן גובערנאטאר בעשטעטיגט געווארען דער יודישער בירגער־קאמיטעט, „צו העלפן פערוואנדעטע סאלדאטען אין מלחמה־גליטענע“, (אין וועלכען איך ארבייט בכל הכוחות צוזאמען. מיט אלע מיטגלידער און מיינע קינדער). דאס מיליטער, וואס איז אין די טויזענדער דורכגעגאנגען דורכ'ן שטאדט האט זיך בעצויגען פריינדליך אויך צו די יודען, און ס'איז געווען גאנץ רהיג אין שטאדט און אין איהר אומגעגענד. אזוי האט עס געדויערט ביז סוף חודש נאיאבר. זונטאג פ' מקץ, דעם ערשטען טאג חנוכה (30 נאיאבר) איז די רוח, מיט א גרויסען היזק פאר יודען געשטערט געווארען איבער א בלבול וואס האט ארויסגעלאזט דער פוילישער המון. אויף צו מארגענס, דעם צווייטען טאג חנוכה בין איך געווען ביים גובערנאטאר. דא האב איך פון איהם בעקומען 500 רובל לטובת די יודישע מלחמה־געליטענע. איך האב געהאט מיט איהם א געשפרעך מכח אייניגע ענינים דאס זעלבע האב איך איבערגערעדט מיט די איבריגע הויכע גובערניע־בעאמטע. א דאנק גאט איז דעם אייגענעם טאג אויסגעקלעפט געווארען מודעות פון קאמאנדאנט, אז ווער עס וועט אנריהרען פרעמדעס פערמעגען וועט איבערגעגעבען ווערען צום פעלד־גריכט. א דאנק דער מודעה איז אין דעם הינזיכט שטיל געווארען.

אזוי ווי מיין געזונד־צושטאנד איז געווארען אלץ שוואכער, און דאצו, האבען מיינע טהיערע קינדער פון חאראל אנגעהויבען מיך בעהטען מיט בריעף און טעלעגראממען, כ'זאל קומען צו זיי זיך אפריהען פון מיין שרעקליכער ארבייט, און דערווייל זיך זעהען מיט זיי אין די דאזיגע ביטערע טעג. — האב איך זיך געווענדעט צום גובערנאטאר מיט א ביטע וועגען אורלויב. מיטוואך ד' זיגש, ר' טבת (10 דעקאבר) האט מיר דער גובערנאטאר געגעבען א אורלויב אויף צוויי חדשים. נאר ווייל פאהרען האט מען דאמאלס געדארפט מיט אקס, און די רייזע איז גלאט געווען פארבינדען מיט געפאהר, אויך איבער אייניגע פאמיליען־אנגעלעגנהייטען, איז די נסיעה אפגעלעגט געווארען. דערווייל איז צוגעקומען פרישע בהלות. הגם די לאגע פון אונזער ארמעע איז געשטאנען

גוט, אבער די שלאכטען זענען געווארען וואס א מאהל מעהר — פערביטערט. אלטעגליך האט מען פון דער פאליציע-זייט געהערט די שיסעריי. די צאהל פון די ארעסטירטע איז אויך מיט דער צייט פערגרעסערט געווארען. ענדע דעקאבר האט אין קילץ אנגעהויבען קומען פון דער גאנצער אומגעגענד פיעל ענטלאפענע דארשטיגע און הונגעריגע יודען...

שבת פ' שמות בין איך געזעסען ביי „שלש סעודות“ און א סך פון די דאזיגע ענטלאפענע האבען בעשיינט מיין טיש. איך האב א קוק געטוהן אויף זייער פערזארגטע, פערחוש'טע פנימער — און א טיעפער טרויער האט מיין הארץ ארומגענומען. ארויסרופענדיג פון מיינע אויגען טייכען, טייכען טרעהרען... איך האב דאן ביי זיך פעסט בעשלאסען: זיך ניט רוהרען פון ארט; ניט איבערלאזען מיינע דערשלאגענע ברודער אין אזא שווערע לאגע. אויף מארגען, זונטאג פ' ווארא האב איך די פארשטעהער פון שטאדט צוגעזאגט, דאס בלייב ביי זיי ביז נאך פסחא"ה. און פון דעם טאג אן האבען זיך פאר מיר אנגעהויבען טעג פון שווערע מיה און ארבייט פאר'ן כלל. (די צאהל פון די אנטלאפענע האט שפעטער דערגרייכט ביז 3000 נפשות, א חוץ היימישע מלחמה-געליטענע ביז עטליכע הונדערט פאמיליען). די ארבייט האט שטארק געווינקט אויף מיין געזונד, ווייל געארבייט האב איך מיט אלע כחות. די נדבות פון די קיעלצער בעלי-בתים האבען ניט געקלעקט אויף דער גרויסער הוצאה, וואס מיר האבען געמאכט. איך האב זיך געווענדעט נאך שטיצע צו די יודישע הילפס-ארגאניזאציעס, און סתם נדבנים אין די גרויסע שטעט פון רוסלאנד, און צום צענטראלען פעטראגראדער קאמיטעט אין דער שפיץ. און אונזערע טהייערע ברודער, וואס צייכען זיך אויס מיט זייער ווארימקייט און רחמנות האבען געשיקט זייער שוויצע מיט דער ברייטער האנד. די ארבייט אין קאמיטעט צו העלפען גייסטליך-דערשלאגענע האט, פערקעהרט נאך צוגעגעבען מעהר קרעפטען און מוטע מיין אפגעשוואכטען ארגאניזם. איך האב ניט גערוהט ניט בייטאג, ניט ביינאכט, און געטוהן אלעס וואס מעגליך איז געווען.

דינסטאג פ' בשלח האב איך ערהאלטען די ערשטע טויזענד רובל, טעלעגראפיש מיר צוגעשיקט פון פעטראגראדער צענטראלען קאמיטעט צו העלפען מלחמה-געליטענע. אט אזוי האט זיך כסדר צוגיגען די ברייטע שטיצע פון דעם דאזיגען געערטען קאמיטעט. (ניט רעכענדיג די נדבות פון אנדערע שטעט, וועלכע מיר וועלען ווייטער אויספיהרליך ברענגען). דערפאר זאל זיי גאט בענשען מיט אלעס גוטען.

די אייגענע וואך (פ' בשלח, ט"ו שבט — 17 יאנואר 1915) האט זיך ביי אונז געטראפען א ביטערער צופאל, וואס האט געלאזט אויף מיר א איינדרוק לדורות. פרייטאג צונאכט'ס, ווי האב נאר עפעס פערזוכט דעם זיסען שבתדיגען פערגעניגען פון לערנען מיינע שעורים, זענען צו מיר אריין

צוויי סטראזשניקעס — איינער פון טורמע, דער צווייטער — א געוועהנליכער מיט א פאפיר אז 5 א זייגער גאנץ פריה זאל איך קומען אין טורמע אריין. דאס איז געווען א הכנה צו דעם, וואס האב שוין איבערגעלעבט דינסטאג, כ"ו חשוון... ס'פערשטעהט זיך אז דאס האט מיך שוין ניט געלאזט שלאפען. איבער דער נאכט איז מיין געלעגער כמעט דורכגעוויקט געווארען פון טרעהרען... גאנץ פריה האב איך געאיילט אהינצו, כדי אנצוקומען צו דער בעשטימטער צייט. איבער עפעס א מיספערשטענדיגש אין די פאפירען פון די קאמענדאנטען איז קיינער אין טורמע ניט געקומען. ערשט 6 א זייגער איז אנגעקומען א „קאנוואי“ מיט א פאפיר פון קאמענדאנט, אין וועלכען ער האט בעפילען ארויספיהרען דער פרמשפט'ן אונטער'ן שטאדט, און אז דער רב זאל איהם בעגלייטען ביז'ן טויט-פלאץ. האב איך געמוסט גייען צופוס (מיט מיין סעקרעטאר וואקסבערג) נאכ'ן „קאנוואי“ און פערמשפט'ן זעהר א לאנגע שטרעקע, בערך עטליכע ווערסט פיעל ווייטער פון זאגייסקיס פאבריק). געוועהנליך האט מען שוין געווארט אויף מיר, ווארום האב ניט געקאנט לויפען צוזאמען מיט די וואך-סאלדאטען... דער גענעראל וואס איז בעשטימט געווארען בייצוואהנען דעם משפט האט מיר בעמערקט, דאס צוליעב מיר איז פעהאלטען געווארען דאס אויספיהרען דעם אורטהייל אויף א גאנצע שעה... איך האב געענטפערט, דאס האב געווארט אין טורמע א שעה צייט. איך האב געוולט אז דער פערמשפטר זאל זיך פאר מיר מתודה זיין, נאר דער נאטשאלניק האט דערמיט ניט געקאנט מיטשטימען, ווייל אין פאפירען איז געשטאנען אויסדרוקליך, כ'זאל נאר בעגלייטען דעם פערמשפט'ן ען ביז'ן ארט, ווי עס דארף אויסגעהירט ווערען דער אורטהייל. דער גענעראל האט מיר אין א איידלער פארם ערקלערט, דאס לויט זיין מיינונג האט מען מיך אומזיסט בעמיהט, אז איך קען טוהן ווי כ'ויל, באלד נאך דער ודוי אוועקגעהען פון דארט. דער פערמשפטר איז געווען פון סאסנאוויץ מיט'ן נאמען אפרים בן-יוסף אליאזר. זיין יאמערען ביי דער ודוי קלינגט מיר נאך ביז יעצט אין אויערען... (ער איז געווען א בן-יחיד ביי טאטע-מאמע). הגם איך בין אפגעגאנגען פון דארט קדם המעשה און מיט די אויגען ניט געזעהען דאס אויספיהרען דעם אורטהייל, אבער נאהענט אונטער מיר האב איך געהערט דעם ביקסען-וואלף, וועלכער האט טיעף אין מיין הארצען איבערגעלאזט א שרעקליכען איינדרוק. מיעד און צובראכען, כמעט א פרחלש'ער בין איך 9 א זייגער געקומען א היים. פאר דער סעודה, ווי כ'האב נאר וואס געענדיגט דאס דאוונען בין איך אויף צוועלף א זייגער ארויסגערופען געווארען מיט די דאזארעס צום וויצע-גובערנאטאר. דעם גאנצען כעס זיינעם אויפ'ן כלל ישראל האט ער דא פאר מיר אויסגעגאסען... זיינע שפייזשטעכניגע זיסע ריידעלעך האבען אויף אזוי פיעל צוגעדריקט מיין פערוואנדעט הארץ, אז איך בין ניט אימשטאנד געווען איהם עפעס ענטפערען

אויפ'ן ארט, ביז ס'האט זיך מיר געטראפען א גינסטיגע געלעגנהייט דאצו. (דאס איז געווען פיעל שפעטער, ווען בין געקומען צום גובערנאטאר צוליעב עפעס א געזעלשאפטליכען ענין. דא האב איך איהם געגעבען א קלארע און שארפזיניגע תשובה, א תשובה וואס האט צוגעפאסט צו דער דאמאלסדיגער שטימונג).

צומארגענס, זונטאג פ' יתרו האט מען וועגען דעם טויט-שטראף אין אלע רוג-גאסען ארויס געהאנגען מודעות, געדרוקט אין גרויסע אותיות. דאס האט ארויסגערופען א גרויסע שנאה צו יודען... דאצו האבען נאך געדיענט די פערשידענע פאלשע בלבלולים, וואס אונזערע שלעכטע שכנים האבען ארויסגעלאזט. ווער קען זיי דארט אויסרעכנען, יעדען בעזונדער!

מאנטאג פ' תרומה (ג' אדר — 3 פערוואל) האט מען געשאסען איינעם פון לובלינער גובערניע; פון שטעדטעל חאדעל מיט'ן נאמען ראובן שלמה בן שמואל ליכט. איבער מיין שוואכקייט, וואס האב באמת זיך ניט געקאנט רוהרען פון שטייב, האב איך אויף מיין ארט געשיקט מיין געהילף, דעם דיין ראפאפארט. פון די דאזיגע משפטים און זייערע נאכפאלגונגען האט זיך די שנאה זייער פערשטארקט. ס'האבען ארויסגעשפראצט פון זיי פערשידענע נייע בלבלולים. ווי ס'איז בעוואוסט זענען א סך ארעסטירט געווארען, פיעל זענען ארויסגעשיקט געווארען אין די ווייטע ערטער... דער גוטער גאט זאל רחמנות האבען און דער אמת זאל דערווייזען ווערען פאר די עהרליכע געריכטס-בעאמטע.

אזוי ווי כ'האב באלד פון אנהויב בעמערקט, אז דאס וואס פערצייען איז נאר א „טויזענד'ס חלק פון דעם, וואס מיר האבען איבערגעלעבט“ — אזוי איז עס אין דער ווירקליכקייט. אלדינג איז גאר אונמעגליך צו פערצייען איך וויל נאר דערצעהלען דאס חוץ דעם שיעריי וואס מען האט אנגעהויבען אל-טעגליך הערען פון די ארומיגע פאזיציעס, האבען די דייטשען אנגעהויבען ווארפען פיעל באמבעס פון זייערע אעראפלאנען, וועלכע האבען זיך אלע טאג געדערהט איבער'ן שטאדט. די באמבעס זענען געפאלען אין שטאדט גופא, אויך אין איהר אומגעגענד. ס'זענען געוועהן פיעל פערוואונדעטע, צו מאהל — טויט-צופאלען. די מורא וואס איז אין די ערשטע צייט געווארען דאפון, איז שווער צו בעשרייבען. ווער שמועסט בשעת די זון האט נאך געשיינט — האט מען גאר מורא געהאט ארויסגעהען אין גאס. מען האט נאר געווארט אויף וואלקענדיגע, טריעבע טעג... כ'געדענק, שבת פ' שמות (27 דעקאבר) איז געווען עטוואס א טריעבער טאג. איך בין דאן געגאנגען בעטען אין גובערניע פאר אברהם וואקסבערג וועלכער איז נאכהער ארויסגעשיקט געווארען קיין טאמסק). ווי בין צוגעקומען ניט ווייט פון גובערניע, האט זיך בעוויזען די זון; און די דייטשען האבען שוין אנגעהויבען ווארפען באמבעס פון אעראפלאן. די סאלדאטען האבען אנגעהויבען דעם אעראפלאן בעשיסען.

איך בין געלאפען צווישען אנ'עולם, וואס האט גאילט זיך בעהאלטען אין די הייזער און הויפּען...

כ'געדענק אויך דעם 1-טען ינואר. איך בין געגאנגען וואונטשען דעם גובערנאטאר צום נייעם יאהר. ווי כ' בין אריין אין גובערניע-הויף איז צוגעפלויען א ארעאפלאן גאנץ נאהענט פון הויף. איך האב זיך אלאז געטוהן אינוועניג אין גובערניע — און... באלד ווי בין נאר אהינצו אריין, האט אין גארטען וואס נעבען גובערניע אייפגעריסען א גרויסע באמבע. דער אויפרייס איז געווען אויף אוי פיעל שטארק, אז די גאנצע גובערניע-געביידע האט א ציטער געטוהן... איך האב געמיינט אז דער גאנצער פראכטפאהלער בנין פאלט, חלילה איין... א דאנק דעם אויבערשטען, האט קיינעם נישט געשאדט. פון דעסטוועגען בין איך פון דארט אוועק צום זשאנדארמען-נאטשאלניק, — אנגוואנטשען איהם, און אגב בעהטען א טובה פאר עמיצענס וועגען. געלויבט השי"ת איך בין געקומען בשלום אהיים. אויפ'ן גאס האב איך אבער נישט בעגעגענט קיין לעבעדיגען מענטשען; ווייל קיינער איז נישט ארויס אין גאס א חוץ אין א וואלקען-טאג.

מיט דער צייט איז מען דערמיט אויך געוואוינט געווארען. מען האט זיך אויך צוגעוואוינט מיט דער ארטילערישער שיסעריי, מיט וועלכער מען האט בעגעגענט די אעראפלאנען. פריהער, פאר דער הארמאטען-שיסעריי האט מען געשאסען פון פולעמיאטען, אלס א התראה אויף נישט ארויסגעהן אויפ'ן גאס. נאר דערמיט איז מען אויך געוואוינט געווארען! איטליכער איז זיך דאמאלס געגאנגען אין גאס זיין וועג, אונגעשטערט. דער גוטער גאט האט אונז אוסגעלעזט פון טויט אויף לעבען, — אבער נישט אויף קיין שטיל, צופרידען לעבען... די ארעסטען און ארויסשיקונגען פון די נאהענסטע ערטער צו די פאזיציעס ווי פון אנדערע געגענדען האבען זיך מיט יעדער טאג פערשטארקט... ווער שמועסט ווען ס'איז ארויס דער בעפעהל פון העכסטען הופט-קאמאנדיר צו נעהמען „שטאדט-זאלאזשניקעס" פון די גובערניעס: קיעלצער, ראדאמער און לאמזשער — האט גאנץ פוילען א ציטער געטוהן, זייענדיג איבערצייגט, דאס די רעגירונג האט פון אייביג-אן אונז סימפאטזירט; נאר אונזערע שלעכטע שכנים מיט זייערע פאלשע מסירות זענען שולדיג אין אונזער אומגליק; און ווער ווייסט וואס זיי וועלען נאך אויף אונז אויסטראכטען!

שבת פ' „אלה פקודי המשכן" (28 פערוואל) זענען אין קיעלץ ארעסטירט געווארען פאלגענדע דריי אנגעזעהנע בעלי-בתים: ה' הענריק נאוואק, אלטער מאאורבערער און מ. פערשטער. פון די ארומיגע שטעט פון קיעלצער גובערניע האט מען נאכדעם געבראכט אלס „זאלאזשניקעס" ביז פונפצוואנציג יודישע, אנגעזעהנע בעלי-בתים.

דינסטאג, ר"ח ניסן זענען זיי ווי פערברעכער אפגעשיקט געווארען

קיין פאלטאווא. פון ראדאם איז ארויסגעשיקט געווארען ביז פירציג „זאלאזש-ניקעס“, צווישען זיי איז געווען אנגעזעהנע רבנים (איינער פון זיי מיין קרוב, דער רבי מהרי"ל טווערסקי פון פאקשאוויצא. שפעטער איז ארויסגעשיקט געווארען מיין פריינד, דער סטאשאווער רב, מהרי"ל גראהבארד, דער מחבר פון „חבלים בנעימים“). די לעצטע זענען ארויסגעשיקט קיין טשערניגאוו, און לויט די ידיעות וואס מיר האבען פון דארט בעקומען, האט מען אויף זיי פערגרינג גערט דעם רעזשים ערלובענדיג זיי, זיך געפונען אין ארטיגען „מושב זקנים“ אויף דער פערנאנטווארטליכקייט פון די געמיינדע-פארשטעהער. אין פאלטאווע זענען זיי אבער געזעסען ארעסטירט ווי אמת'ע ארעסטאנטען. ס'איז שווער שילדערען דעם איינדרוק וואס דער דאזיגער פאקט האט געמאכט אויף אונזערע יודען. צוזאמען מיט דעם איז ארויס א בעפעהל פון דער מיליטערישער מאכט אז אלע יודען וואס זענען אנגעקומען אין די שטעט נאכדעם ווי זיי זענען בעפרייט געווארען פון די דייטשן (ד.ה. נאכ'ן 22טען דעקאבר) זאלען ארויסגעשיקט ווערען א מרחק פון צווייהונדערט ווערסט פון די פאדערשטע פאזיציעס. און צוזאמענהאנג מיט דער פערארדנונג, האט זיך אין דער „פאר-פסח“ צייט אנגעהויבען ארעסטען פון הונדערטער יודען מיט זייערע פאמיליען. שפעטער איז פערגרינגערט געווארען די לאגע דערמיט, וואס מען האט בעשלאסען ארויסשיקען נאר די אנגעקומענע פון פרעמדע גובערניעס, אבער ניט די, וואס זענען אנגעקומען פון פרעמדע שטעט, וואס פאלען אבער ארונטער אונטער איין גובערניע.

. שפעטער האט מען זיך צוליעב די פיעל קראנקהייטען וואס זענען, רחמנא ליצלן ארומגעגאנגען אין די דאזיגע געגענדען פערארדענט, אז די מלחמה-אנטלאפענע זאלען דערווייטערט ווערען פון די ערטער וואס זענען גאר נאהענט צום מלחמה-פלאץ, און זאלען זיך בעזעצען אין בעשטימטע ערטער פון קיעלצער גובערניע. אין קיעלץ גופא, ווי די צאהל פון די אנטלאפענע איז געווען זייער גרויס, האט מען די לעצטע יא ערלויבט בלייבען אויפ'ן ארט. (ווער קאן שילדערען די צרות וואס קיעלץ איז אויסגעשטאנען פון די קראנק-הייטען וואס זענען דארט אומגעגאנגען. ס'האבען אויך פאסירט טויט-פאלען, צומיינסטענס ביי די אנטלאפענע. איך האב געוואלט אויסנוצען דערפון א טובה פאר די פערמשפטע וואס זענען ניט געבראכט געווארען צו קבר-ישראל. די סאניטארישע קאמיסיע האט שוין געהאט בעשלאסען דאס פון סאניטארישען שטאנד-פונקט, מוז מען על כל פנים ארויסנעהמען די קערפער פון די, וואס זענען געהאנגען געווארען אין שטאדט גופא, און זענען געבליבען ליעגען אין שטאדט אין אזא ארט ווי מענשען שפאצירען. נאר די פאליציי, וואס האט בייגעוואוינט דעם אורטהייל האט בעשטעהטיגט, דאס די פערמשפטע זענען בעגראבען. געווארען גאנץ טיעף; האט מען דעריבער ארויסגעטראגען א

בעשלוס, דאס אפילו פון סאניטארישען שטאנד־פונקט איז אויך ניטא וואס מורא צו האבען).

וועס איז — די מהומה איז געווארען אלץ גרעסער. דער גאנצער פארפסח איז אריבער אין פיעל עגמת־נפש. איך האב דאמאלס געשיקט א ביטע צום שטאב, ער זאל ערלויבען בערגען דורך יודישע סאלדאטען די דרייצעהן ספרי־תורה, וואס זענען איבערגעבליבען אין לאפושנא. (פון וואס איך האב מינדליך זיך משתדל געווען ביי דער היימישער מאכט, וועלכע האבען אלע בעשלאסען, דאס דארף וועגען דעם דערלאנגען א ביטע דעם העכסטען שטאב). צוויי טאג פאר פסח האב איך בעקומען אנטווארט פון הויפט־קאמאנדיר, מיט א אפואג. אבער דער קארפוס־קאמאנדיר האב מיין השתדלות וועגען ארויסשיקען פון די פאזיציעס יודישע סאלדאטען, וואס זאלען צונעהמען פאר זיך, און פאר זייערע חברים פסח־דיגע מזה — אויפ'ן בעסטען אופן בעפריידיגט. ער האט מיך זעהר שעהן אויפגענעהמען און באלד געגעבען דעם געהעריגען בעפעהל. פון אלע פאזיציעס האט מען, לויט דעם בעפעהל פון די העכערע קאמאנדירען געשיקט יודישע סאלדאטען (נאר צוויי פון זיי האבען געשיקט קריסטען) אויף צו בעקומען מצות, יעדער פאר זיין מיליטערי־טהייל. מיר האבען דורך זיי א הינצו ארויסגעשיקט צו 12 פונט אויף א סאלדאט. אינאיינעם איז צוטהיילט געווארען מצות פאר סאלדאטען אויף א סומע פון קארגע דריי טויזענד רובל. אזוי זאל דער אויבערשטער העלפען אונזערע ברודער, די רחמנים בני רחמנים. די אנטלאפענע איז צוטהיילט געווארען פאר פסח זעהר א גרויסע סומע, ווי ס'איז דייטליך אנגעוויזען אין בעריכט פון קאמיטעט. דערווייל איז די ארבייט אין קאמיטעט (בפרט פאר מיר, אלס פארזיצענדער און שטאדט־רב) געווען אריבער די מענשליכע כוחות. דערצו איז נאך צוגעקומען עגמת־נפש פון די מאסען גירושים פון פיעל יודישע משפחות, וואס ס'איז שווער ארויסשרייבען.

בייטאג י"ג ניסן. ביינאכט צו בדיקת־חמץ און צו מארגענס האט מען געהערט א שטארקע הארמאטען־קאנאנאדע. ערב פסח פארנאכט האט די קאנאנאדע אויפגעהערט; און דער פסח איז, א דאנק גאט אריבער שטיל. די הייליגע געמיינדע האט מקיים געווען דעם פסח בכשרות.

נאך יום־טוב האב איך אנגעהויבען קלערען פון פערווירקליכען מיין נסיעה. ס'זענען אבער געווען פיעל מניעות. אויף איינצוארדנען אלע קאמיטעט־ענינים אין דער צוקונפט, זענען אויסגעוועהלט געווארען צוויי געהילפס־פארזיצענדע: מ. ח. קאמינער מיט'ן דאקטאר לעווענזאן. די וואהלען האט מען צוגעשיקט אין גובערניע אויף בעשטעהטיגען. איך האב דעם גובערנאטאר דערלאנגט א ביטע וועגען א נייעם אורליב אויף צוויי חדשים. פאר דער צייט פון פיעל ארבייט האבען זיך פערשטארקט די גירושים, און די צאהל פון „פרישע“ היימלאזע. די הוצאה פון קאמיטעט איז געווארען אונגעהייער

גרויס. דער מח איז צומישט געווארען טראכטענדיג. ס'איז שווער געווען ווי קריעת ים-סוף איינארדנען אלע נויטיגע ענינים פאר'ן פאררען. אזוי האט זיך עס פערצויגען ביז זונטאג פ' אחרי מות-קדושים (ב' אייר — 5 אפריל).

זונטאג ב' אייר (5 אפריל) בין איך מיט דעם פאליצייסטערס א פאפיער ארויסגערופען געווארען דורכ'ן קאמאנדאנט צו קומען דריי א זיגער אין קאנצלעאריע פון שטאדט-טורמע, ווי דארט דארפען זיך פאר מיר מתודה זיין צוויי יודען, וועלכע זענען פערמשפט געווארען צום טויט, דורך שיסען: פישל בלייכער און אברהם גינצבורג. צו דער בעשטימטער צייט בין איך אהינצו געקומען. ווי זיי האבען ביי טייכען טרעהרען זיך מתודה געווען... נאכהער האב איך זיי בעגלייט (אין א דראשקע) עטליכע ווערט אונטער'ן שטאדט, ווי ס'אין אויסגעפיהרט געווארען דער אורטהייל. (צוזאמען מיט זיי איז דערשאסען געווארען א פאליאק). דער וואס האט געהאט א פאספארט אויפ'ן נאמען פון אברהם בן משה גינצבורג אויס מעכאו, האט מיר פאר'ן שיסען ערקלערט דאס ער איז א טאמאשאווער, און די ריכטיגע פאמיליע זיינע איז גאר וועסטמאן. דאס דאזיגע האב איך געהייסען בעמערקען אין זיין מעטריקע. א טרוריגער און מיעדער בין איך געקומען אהיים, און האב געמוזט זיך ווייטער נעהמען צו מיין ארבייט. צו מארגענס, מאנטאג האט מען מיר געבראכט דעם אורלויב אונטערגעשריבען פון גובערנאטאר, זיין געהילף און געהיים-ראטה אויף צוויי חדשים, רעכענדיג פון 7 אפריל ביזן יוני. דאס פארברייטען זיך צו דער נסיעה האט אפגעדויערט א גאנצען טאג. צומארגענס. דינסטאג האב איך געמאכט דעם סך-הכל פון דעם געלד, וואס איז דורכגעגאנגען דורך מיין האנד לטובת דעם יודישען קאמיטעט אין קיעלץ:

פון פעטראגראד	13000 רובל
" ווארשאווער גמינע-פערוואלטונג	1000 "
" גיעזשין, יעקאטערינאסלאוו, פאלטאווא, ווילנא,	
פערם, סאמארא, שדה-לבן, האראל	2150 "
" ד"ר סאפריס אטראד	300 "
" דעפוטאט קאנאוואלאוו, (א חוץ 300 שפייזע-	
פארציעס אלע טאג)	500 "
" גובערניע-פערוואלטונג	900 "
מאנאטליכער אפצאהל און פריוואט-נדבות	
פון קיעלץ גופא	1521-22 "

ס"ה	19371-22 רובל
	3000 רובל
	3800 "

פון ווארשא
" פעטראגראד

ס"ה	6800 רובל
-----	-----------

אין זעלבן טאג האב איך זיך געזעגענט מיט קיעל'ן, מיט די שטאדט־פארשטעהער און אלע מיינע געטרייע פריינד. ווער קאן זיך שטעלען אויפשרייבען אויפ'ן פאפיער דאס גרויסע בענקשאפט און ברכות; וואס פיעל פון זיי האבען מיר אויסגעדריקט! אלע האבען געלעבט מיט דער האפנונג אויף א אלגעמיינע הילף, ווען ס'וועט זיך פאר דער רעגירונג ארויסווייזען דער אמת, אז נאר פאלשע שמועות האט מען ארויסגעלאזט אויף אונז, ווער ווייסט נאך מעהר פון מיר, אויף וויפיעל די יודען אין דעם דאווענע קאנט זענען געטרייע אונטער־טאנען ביי דער רעגירונג, און בעהטען כסדר פאר איהר! אפילו אין דער צייט וואס האבען בי אונז געוויילט די דייטשען און אוסטרייך־אונגארען, ווען מען האט ניט געקענט פריי ווי אלע מאל זיך צונויפקלויבען אין שוהל אריין, — האבען זיך פיעל יודען צוזאמענגעקומען אין מיין היימישען שוהלכעל אין האבען דארט געזאגט די מזמורים פון תהלים, וועלכע זענען בעשטימט צו זאגען פאר „שלום המלכות“, מען האט דארט געזאגט די ספעציעלע תפלה דאצו, און טיעף פון הארצען מתפלל געווען פאר'ן גליק פון קייזער און זיין משפחה, פאר'ן גליק פון דעם פאטערלאנד. מיר האבען געבעהטען, אז די רוסישע ארמעע זאל זיך אומקערען פון שליאכט־פעלד בעקרוינט מיט א גלענצענדען קראנץ פון געוואונטשטען נצחון.

אלע שבת און יו"ט האט מען מתפלל פאר'ן גליק פון דער רעגירונג ווי מיר זענען מחויב טוהן על פי התורה. דעם שבת וואס באלד נאך פסח (כ"ו ניסן — 28 מאי) האט זיך אין קיעלצער קרויסער שוהל פערזאמעלט א עולם פון אריבער 10000 יודען; הערען לייענען דעם אלהעכסטען דאנק פון אונזער גענעדיגען קייזער דער קיעלצער יודישער בעפעלקערונג, וועלכען מיר האבען די זכיה געהאט צו בעקומען דורכ'ן ווארשאווער גענעראל־גובערנאטאר. אלע זענען געשטאנען און האבען מיט דרך־ארץ אויסגעהערט מיין לייענען דעם אלהעכסטען דאנק, וואס עס האט געשיקט דער קייזער אלס א ענטפער אויף דער טעלעגראממע, וואס מיר האבען דורכ'ן גובערנאטאר געשיקט זיין קייזערליכען מאיעסטאט און טאג וואס ס'איז געעפענט געווארען דער פרוינט פאר היימלאזע קינדער, ביי וואס ס'איז אפגעריכט געווארען א גאטעס־דינסט פאר'ן גליק פון קייזערליכען הויז.

נאכ'ן איבערלייענען דעם דאנק האבען מיר אפגעריכט א תפלה פאר'ן רבנו של עולם, בעהטענדיג אויפ'ן געזינד און גליק פון זיין מאיעסטאט דעם קייזער און זיי אלהעכסטער משפחה, פאר'ן גליק פון גאנצען לאנד, פאר דער רוסישער ארמעע, זי זאל זיך אין גיכען אומקערען פון מלחמה־פלאץ בעקרוינט מיט א קראנץ פון. גרויסען נצחון.

אלע פערזאמעלטע זענען מיט א הורא־געשריי ארויס פון שיהל אין דער האפנונג, אז עס וועלען אויפהערען די אלע בלבולים וואס עס טראכטען אויף

אונז אויס אונזערע שונאים. אז עס וועט זיך ארויסווייזען דער אמת, דאס מיר זענען געטרייע דינער ביי דער רגירונג און מיר ווארטען אויף איהר גליק, דורך וועלכען, מיר האפען עס וועט אונזער מצב אויך דערהויכט ווערען — אכ"ר, ווי עס בעהטען ביי גאט אלע יודען.

אין זעלבען טאג וואס האב זיך געזעגענט מיט קיעלץ, דינסטאג, אחרי מות־קדושים (ו' אייר — 7 אפריל) האב איך בעקומען א בשורה דאס איז פאלטאָווא איז פערגרינגערט געווארען דער רעזשים איבער די ארעסטירטע פון קיעלצער (א טהייל פון ראדאמער) גובערניע וועלכע זענען אהינצו ארויסגעשיקט געווארען אלס „זאלאשניקעס“. די פערגרינגערונג איז בעשטאנען דערין, וואס מען האט זיי בעפרייט פון טורמע און זיי ערלויבט זיך געפונען אונטער א וואך אין אפרייזאטען האטעל — גם זו לטובה!

איך בין ארויסגעפאהרען פון קיעלץ 5 פארנאכט. קיין לובלין בין אנגעקומען מיטוואך 9 א זיגער אין דער פריה. דא האב איך אפגעריהט ביי מיין מחותן ביז 10 אבענד. און פון דאנעט אפגעפאהרען נאך קיעוו. דאנרשטאג 12 א זיגער בינאכט בין איך ארויסגעפאהרען פון קיעוו, און בין פרייטאג (ט' אייר) 11 א זיגער אין דער פריה געקומען קיין חאראל. עס לאזט זיך גאר ניט בעשרייבען די זיסע פרייד, וואס עס האט זיך געפיהלט ביי דער ערשטער בעגעגניש מיינער מיט מיינע קינדער און זייערע בני־בית, זאלען לעבען, מיט מיין מחותן הרה"ג שליט"א און אלע מיינע נאהענטע, וועלכע האבען אלע מיט טרעהרען פון פרייד געמאכט איבער מיר „שהחינו“. אין ערשטען שבת איז פונקט אויסגעפאלען דער יאהרצייט פון טאלנער רבין, זכורתי יגן עלינו.

הגם אך זיץ אין חאראל ביי מיין ליעבען זוהן דוד יונה במנוחה, אונטער א געטרייער השגחה אז קיינער זאל מיך ניט בעלעסטיגען, נאר צום בעדויערען פיהל איך פון טאג צו־טאג אז די ארבייט און יסורים וואס האב דורכגעמאכט האבען אויף שטיקליך צובראכען מיין ארגאניזם, און אז אלע מיינע איברים זענען שטארק אפגעשוואכט און צובראכען. דער גוטער גאט זאל מיר צושיקען פון אויבען א רפואה שלימה, כ"זאל אין גיכען צוריק געזונד ווערען, אום שעפען וואס מעהר כוחות און לערנען און דאווענען מתוך כבוד און הרהבה, אויף לאנגע יאהרען. ווי עס וואונטשט זיך, וואס בעהט און האפט אויף דעם אויבערשטענס ערבארימקייט, אין גיכען דערפרייט צו ווערען מיט גוטע בשורות אין אלע הינזיכטען, וואס ווארט אויפ'ן דערהויבניג פון יודישען מצב, סאי אין גייסטליכען סאי אין מאטעריעלישען זין. אכ"ר.

מ. נ. י.

**ארגוני הקילצאיים
בישראל ובתפוצות**

ארגון עולי קירץ בישראל

בישראל נמצאים כ-600 משפחות קילצאיים ורובם מאוגדים בארגון עולי קילץ.

ארגון זה נוסד לפני מלחמת עולם השנייה ע"י ראשוני עולי קילץ במטרה לבוא לעזרה ונתינת סיוע לעולים קילצאיים בסדורם הראשון בארץ. אחרי מלחמת העולם ובעיקר אחרי הפוגרום הקילצאי בשנת 1946, כשזרם העולים לארץ ישראל הלך וגדל, נתרחבו ורבו פעולות הארגון הן בשטח העזרה הסוציאלית, שנתנה לעולים לסדורם הראשון בארץ, והן בשטחים אחרים של שכון, סדור בעבודה, הלוואות קונסטרוקטיביות לרכישת סדנאות, כלי עבודה, חומרים, מקומות עבודה, דירה וכו'. בראש הארגון עמדו כל הזמן החברים הפעילים, משה רוטנברג ז"ל, שמואל קליגמן ז"ל, אהרון גרנדאפל ז"ל ויבל"ח זלמן קלכשטיין, ואב קלוסקה, אלעזר ארטן, ברוך איזנברג, יצחק פיסקוגורסקי, משה קמינר, דוד לברטובסקי, שלמה בינושביץ, ברנרד סטובסקי, ד"ר יצחק קייזר ואחרים.

בין הפעולות החשובות, שהארגון הצליח לבצע, הן: כתיבת ספר תורה לזכרון קדושי קילץ, שנספו בזמן השואה ההיטלרית והפוגרום בשנת 1946, יסוד קופת גמ"ח להלוואות קונסטרוקטיביות, שחלקה עד היום הלוואות ליותר מ-130 משפחות קילצאיים בסכומים של — 250 ל"י לכל אחת, והוצאתו לאור של הספר הזה, שישמש מצבה וגל-עד לקהילת קילץ, שנחרבה על ידי הצוררים הנאצים ימשי"ו, וליהודי קילץ הקדושים, שנספו בשואה זו.

נוסף לזה מסדר הארגון מדי שנה בשנה ביום ט' אלול, יום השנה להשמדת יהודי קילץ, אזכרת אבל לזכר הקדושים. באזכרה זו משתתפים רוב הקילצאיים, הנמצאים בישראל; מאות רבים מתייחדים ביום זה עם נשמות הוריהם ואחיהם, שנספו בשואה.

חברי ועד הארגון הם כיום:

אלעזר ארטן יו"ר, זלמן קלכשטיין ואב קלוסקה סגני יו"ר, ברוך איזנברג גזבר, דוד לברטובסקי מזכיר, שרה לבקוביץ, חנה ליפשיץ, בן-ציון אלבירט, שמעון בורנשטיין, חיים פוסלושני וצבי רוזנברג.

חברי מערכת הספר "קילץ" הם:

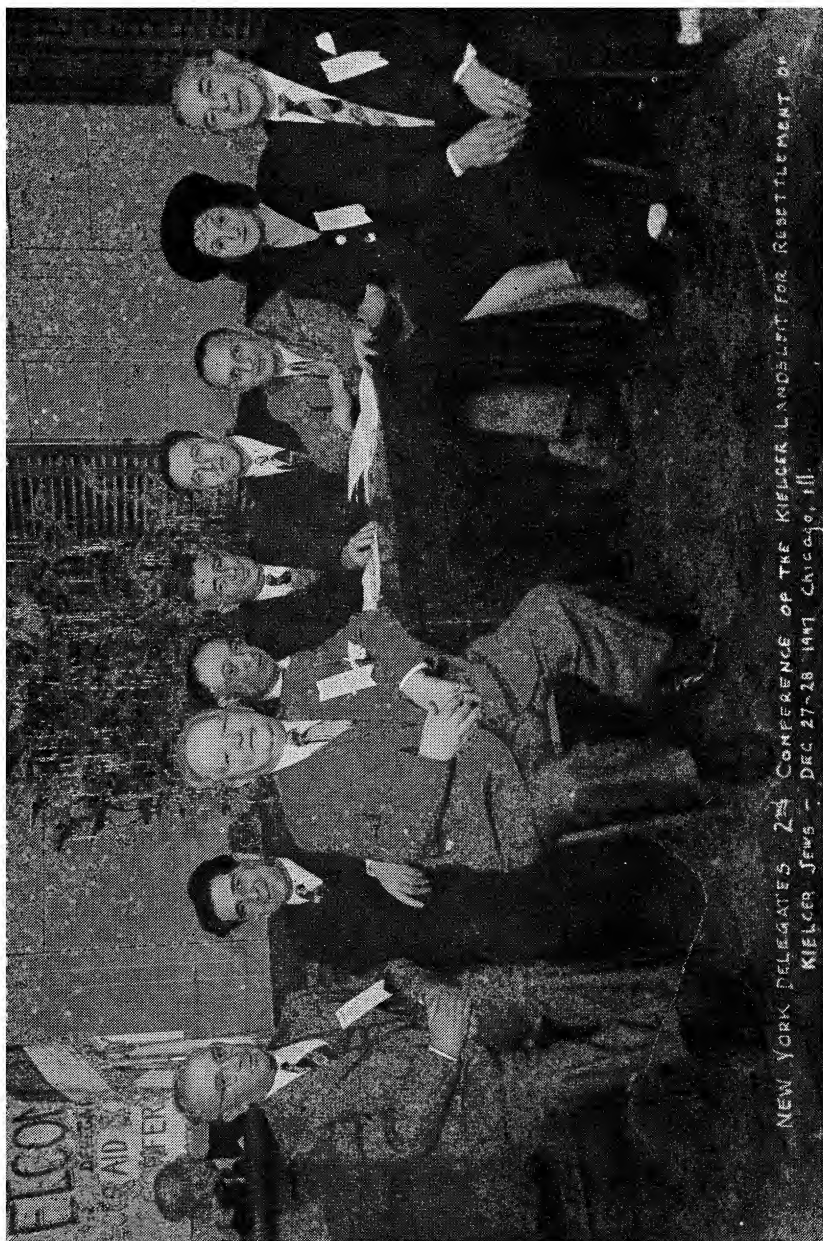
אברהם גולדרט, אלעזר ארטן, אברהם קירשנבוים וזלמן קלכשטיין.

הנשיאות והועד של ארגון עולי קילץ בישראל.
יושבים: ברוך איזנברג, גובר, זלמן קלכשטיין, סגן יו"ר, אלעזר ארטן, יו"ר,
 פנחס ציטרון (מחבר הספר), זאב קלוסקה, סגן יו"ר, דוד לברטובסקי, מזכיר.
עומדים: בן-ציון אלבירט, צבי רחנברג, חנה ליפשיץ, חיים פוסלובסקי,
 שרה לבקוביץ, אברהם קירשנבויס, שמעון בודנשטיין.

חגיגת סיום כתיבת ספר התורה על ידי ארגון
עולי קילץ בישראל לזכר הקדושים, שנספו בשואה.

NEW YORK DELEGATES 2ND CONFERENCE OF THE KIELCEK LANDLETT FOR RESETTLEMENT OF
KIELCEK JEWS - DEC 27-28 1941 CHICAGO, ILL.

ארגון הקירצאים בניו יורק

(קעלצער סאסייטי אין ניו-יארק)

הסוסייטי הקילצאי בניו-יורק קיים יותר מ־50 שנה. בשנת 1954 חגג את יובלו החמשים:

בראש הסוסייטי עומדים ה"ה:

י. פינקאוויץ, ז. שטיינהאוער, מ. מאכטינגער, וו. אדלער, ס. מאירסאן, י. מינץ, ה. דאם, ה. מאסקאוויץ, הרב מאיר בלומענפעלד, מ. זילבערשטיין, ר. ראמבערג, א. ראזענצווייג, ס. וויגאן, מ. דז'אדעק, ר. שוגערמאן, פ. אדלער, י. אלטמאן, ד"ר. א. מאנטעל, ד"ר. רייזמאן, ונשיא הכבוד, המיסד של הסוסייטי לפני 50 שנה ה. ס. מארקאוויץ. חוץ מאלה משתתפים עוד בפעולות הסוסייטי ה"ה מ. העללער, מ. ציטרין, ה. גאלדלוסט, ס. הייד, מ. פייגין, א. ציטרין, ד. הערשקאוויץ, ס. הענדלער, ס. עזרינג, ס. צוויגענבוים, י. סלימאוויץ, ד. מאסקאוויץ, פ. בימקע, פרופ. א. לוי ואחרים.

ע"י הסוסייטי קיים ועד עזרה של נשים קילצאיות ובראשו הגברות: פ. רוטקאווסקי, ר. סיינעס, ה. ראזענצווייג, ד. מאסקאוויץ, ג. גאלדשטיין, ה. ציטרין, י. דאם, ס. פינקאוויץ, ע. מאכטינגער, מ. העללער, מ. מאירסאן, ר. דז'אדעק, ס. שוגערמאן, ל. קירשענבוים וגאלדלוסט.

הסוסייטי היה מאד פעיל אחרי מלחמת העולם בהגשת עזרה לפליטים ושרידים מקילק במחנות הרכוז בגרמניה, שבדיה ואחרים ובא לעזרה בסכומים ניכרים גם לקילצאיים, עולים חדשים בישראל.

רבי מאיר בלומנפלד

הרב בנוארק, ניו דזשורזי נכדו של ר' ישראל טופר מקילק

ועד הסוסייטי של הקילוצאים בלוס-אנג'לס

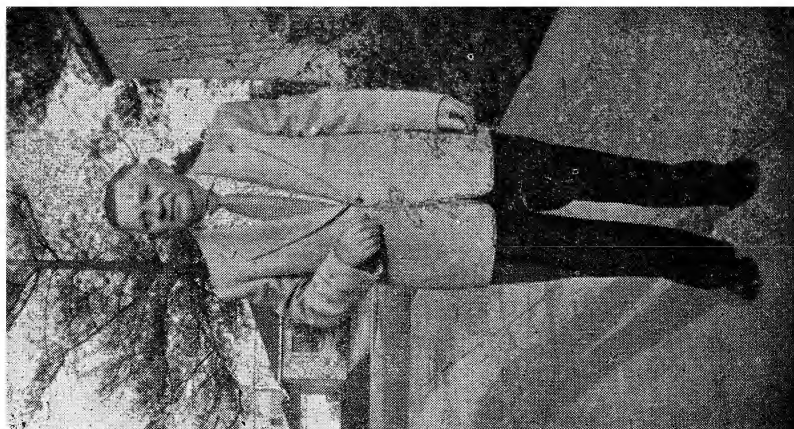
ארגון הקירצאיים בלוס-אנג'לס (קעלצער סאסייטי אין לאס-אנדז/עלעס)

הארגון הזה הוא הפעיל ביותר בארצות הברית. הודות לתמיכתו הגדולה נוסדה קופת גמ"ח לעולי קילץ בישראל, המשגשגת ומתפתחת בעזרתו התמידית של הסוסייטי הזה. הרוח החיה בסוסייטי הוא מר מאקס אגראנאוו, יהודי יקר, עסקן צבורי באמונה, מסור בלב ונפש לעבודת הכלל וצרכיו. בראש הסוסייטי הפעיל הזה עומדים ה"ה: י. שאפירא יו"ר, מ.י. גאולד סגן יו"ר, אננא בלאק סגן יו"ר, פיליפ גאלאמבעק סגן יו"ר, ה' יורא גזבר, לאה ראס (ראזענשפיר) מזכירה, ל. וויגגנס, א. ראזענשפיר, זלמן מנעלא מזכיר כספים, מאקס אגראנאוו, מנהל כללי ופינאנסי וסאנע קופער (קופצ'יק). בין הקילצאים בערים אחרות בארה"ב מצטיינים בפעולתם הצבורית מר ויליאם אגראנאוו במיאמי, ישראל גארפין בעדמאנטאן והג' בעקער בצ'יקאגו.

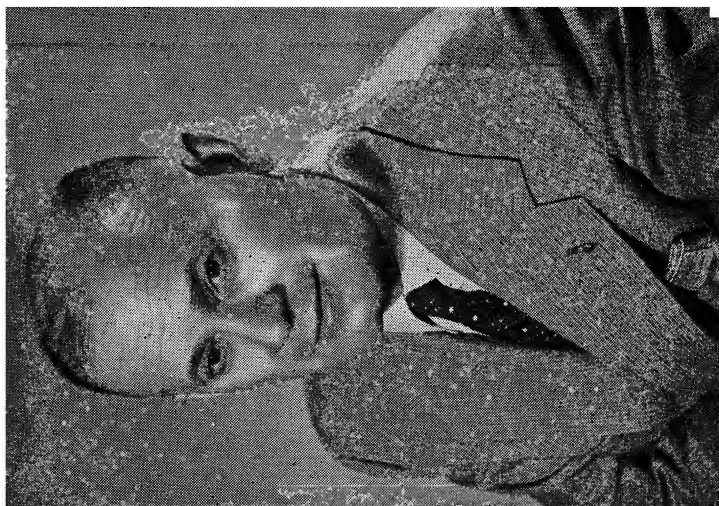
לתמונה בעמוד 302

יושבים מימין לשמאל: משה יעקב גאולד סגן יו"ר, אננא בלאק סגן יו"ר, יונה שאפירא יו"ר, פיליפ גאלאמבעק סגן יו"ר
בשורה השניה: סאנע קופער (קופטשיק) הקילצאי הישיש בעולם (בן 94), גב' גאולד, מריס בראזא, טולי שאפירא, גב' גאלאמבעק, הערי יורא גזבר
בשורה השלישית: לאה ראס (ראזענשפיר), אברהם ראס (ראזענשפיר), לאה יורא
בשורה הרביעית: גב' גארפינקעל מעדמאנטאן, גב' מאנעלא, זלמן מאנעלא, מזכיר כספים, פעני אגראנאוו, מאקס (מאטקע) אגראנאוו (אגראנאוויטש), מנהל כללי

מאקס אגראנאוויטש
 המייסד והרחב הדיה בסאטייט של הקליצאייס
 רלוז אונילח

יונה שאפירא
 נשיא הסאטייט של הקליצאייס בלוז אנג'לס

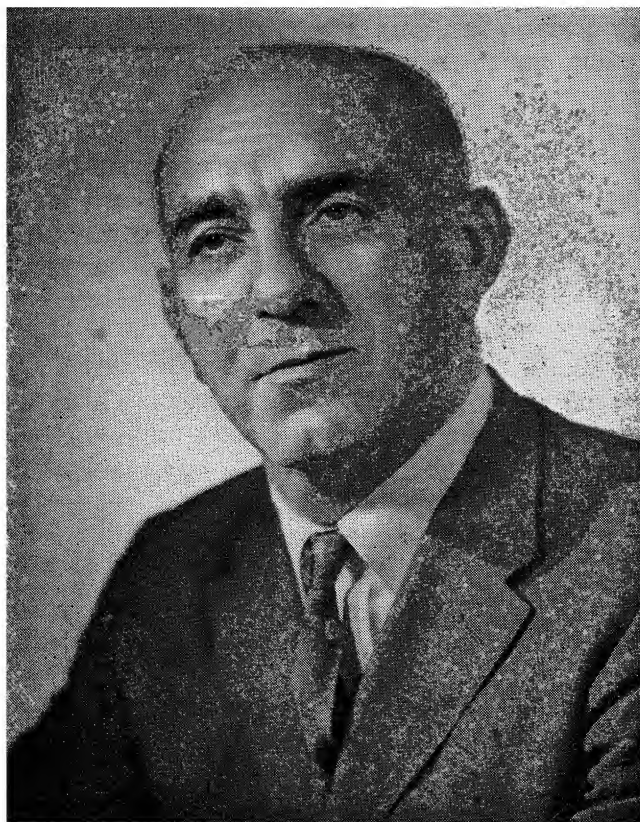
ארגון הקילצאיים בטורונטו (קנדה)

(קעלצער סאסייטי אין טאראנטא)

הארגון הקילצאי בטורונטו פעיל מאוד בהושטת עזרה לנצרכי הקילצאיים בעולם וביחוד בישראל. בתמיכתו התמידית לקופת גמילות-חסד של הקילצאיים בישראל עזר בהרבה להתפתחות הקופה הזאת ושגשוגה. בין העומדים בראש הארגון מצטיינים במיוחד במסירותם לעבודה זו, החברים עקיבא לאדאווסקי ואהרון לאדאווסקי, העוסקים באמונה בצרכי הצבור וביחוד בצרכי הצבור הקילצאי בישראל.

חברי נשיאות הסאסייטי הם:

ה"ה צ' גארדען, ח. אבעלא, צ' שפרעכמאן, נ. יאסנע, א. צ'ערענדארף, אהרון לאדאווסקי, עקיבא לאדאווסקי ואחרים.

עקיבא לאדאווסקי חבר נשיאות הסאסייטי של הקילצאיים בטורונטו.

ארגון הקלצאיים בארגנטינה

ארגון זה נוסד בזמנו ע"י מר ליכטנשטיין ז"ל, מקיים שרותים ועזרה לקלצאיים בבואנוס איירס ומשתתף בעבודה התרבותית של ארגוני יהודי פוילן בארגנטינה, שהקפה גדול ורחב. מסיבות שונות, בעיקר קושי בהעברת כספים ושער המטבע הנמוך לא משתתף ארגון זה בעזרה ליהודי קילץ בעולם חוץ מארגנטינה וגם לא בעזרה כספית לקלצאיים בישראל.

ארגון הקילצאיים בפריס (צרפת)

גם בפריס קיים ארגון יוצאי קילץ, הפועל בין הקילצאיים שם בעיקר בהושטת עזרה משפטית כלפי השלטונות בהשגת רשיונות עבודה ומסחר וקבלת אורחות צרפתית. חוץ מזה פעיל הארגון בהשגת פצויים מגרמניה לאלה שעונו במחנות הרכוז של הנאצים בזמן המלחמה. ממייסדי וראשי הארגון הם: משה זייפמן ז"ל, יהודה זיידע, ד"ר וויינבערגער, מאיר זיידע, יונתן גרינשפאן ואחרים.

נספח.

מסיבות טכניות לא נדפסה רשימה זאת
בפרק הדן על המפלגות בקילץ.

לתולדות תנועת פועלי ציון (שמאל) בקירץ

מאת חיים פוסלושני ושואל גולדמן.

תולדות תנועת פוע"צ בקילץ מתחילות למעשה עוד בשנת 1904/5. קילץ היתה אחת הערים הראשונות בפולין, שבהן קמו קבוצות של "פועלי ציון". כמפלגה פעילה קמה התנועה בקילץ רק בסוף ימי הכבוש האוסטרי במלחמת העולם הראשונה ועם תקומתה של מדינת פולין. שנת 1918 היתה שנת האביב של תנועת הפועלים בפולין, שיצאה אז מהמחתרת לחיים פומביים.

פוע"צ היתה אז מפלגת הפועלים היחידה ברחוב היהודי בקילץ. בראשה עמדו אז ליזר שולמן, זאלבסקי, רחלה מכטינגר, ברל קרפושניסקי, ישראל אפל וישראל וויינשטוק (כולם נספו בשואה הנאצית) ופעילי הנוער משה קורנפלד ויהודה זידה. לעזרתם נשלחו מהמרכז בוורשה המארגנים ברוך שאפירו ואליאש.

כל האגודים המקצועיים היהודיים בעיר היו תחת הנהגתה של המפלגה. כדי לבוא לעזרה למחוסרי־העבודה פתחה המפלגה מטבח קואופרטיבי, ומעוז ילדים, שבהם קבלה האוכלוסיה העניה מזון בתשלום קטן.

בשנת 1919 התקיימו בעיר הבחירות הדמוקרטיות הראשונות לעיריה. המפלגה השתתפה בבחירות אלה ולמרות הנגישות והלחץ מצד מוסדות הממשלה, נבחר נציגה אברהם וויינצווייג לחבר העיריה.

בישיבת העיריה הראשונה, כשקרא וויינצווייג את מצע מפלגתו (ביידיש), התנפלו עליו האגדקים בקריאות בוז ואיומים, ומאז חיפשו הזדמנות להתנקם בו. הזדמנות כזאת באה להם עם פרוץ המלחמה הפולנית—בולשביקית. גם לפני זה סבלה המפלגה מנגישות הממשלה עבור אחדתה למחפכת אוקטובר הרוסית. באמתלא, שבמעון המפלגה מתקיימות אסיפות אנטי־פולניות, מתגלגלת המשטרה על המעון ועוצרת את החברים וויינצווייג ושולמן. נגד וויינצווייג מביימים משפט והוא נדון לשנת מאסר.

הנגישות המשטרית נגד העומדים בראש גרמו לכך, שאלה נאלצו לעזוב את העיר, ואחדים מהם אפילו להגר מהמדינה. פעולת המפלגה נחלשה ביותר.

הועד המרכזי שלח את הח' אברהם וונגראד כדי להחיות את הפעולה, אולם הוא חלה ומת בבית החולים בקילץ (בהלוותו השתתפו כמה אלפים איש מכל השכבות).

רק בשנת 1926 התאוששה המפלגה וחידשה את פעולותיה. בשנה זו התקיימו בחירות חדשות לעיריה. המפלגה הקימה ועדת בחירות פעילה, ומאז מתחדשת עבודת המפלגה ומתפשטת לשטחים מרובים. המפלגה כובשת גם את רוב האיגודים המקצועיים בעיר, שהיו תחת השפעת ה"אדומים" (הקומוניסטים). כגון פועלי המחט, העץ, העור ואחרים.

החברים הפעילים ביותר באיגודים אלה היו משה קורנפלד ומנחם זילברשטיין, שהצטיין במיוחד כנאם בעל כשרון גדול. כמזכיר איגוד פועלי העור הקדיש מנחם זילברשטיין הרבה ממרצו להפיץ בין הפועלים את האידיאלים של הציוניות הפרולטרית ולהילחם בדימוגיה של ה"אדומים", בהופעותיו הצליח לרכוש רבים מחברי סקצית הנוער של האגוד הזה וביניהם את חיים פוסלושני (נמצא בארץ) ומרדכי וויסברוט, משה יוסף שנקר ויחיאל זילברשטיין (נספו בשואה).

החבורה הזאת, שנרכשה על ידו למפלגה, היתה המיסדת של אגודת הנוער הפועל'צ בשם "יוגנט" וכן הסתדרות ילדים עובדים "יונג-בור". בשנת 1928 ארגנה המפלגה את מועדון הספורט "גוויאודא-שטערן"; בראש המועדון עמדו משה קורנפלד, זליג גרפינקל (נספו בשואה) הירש סטרבצ'ינסקי (כעת בארץ) ויהודה זיידה (בפריז). היו כאן סקציות לכדור רגל, בוקס, פינג-פונג ואתלטיקה קלה. המועדון שימש גם מקום לפעולות חברתיות ותרבותיות.

הפעילים ביותר במועדון היו ירחמיאל רבינוביץ, ישראל ווינגרודזקי, ישראל פינקוסביץ, לייב בר זיטו, יצחק דו'וויצקי, יעקב גוטוביזנה (כולם נספו בשואה) ודוד חודרלנד, לייבל קופרברג, ואיצ'ה חורנובסקי (נמצאים בארץ). אברהם רמבישסקי ואיצ'ה אושרוביץ (באמריקה).

המפלגה יסדה גם חברה לשעורי-ערב לפועלים, שבהם למדו שפות היסטוריה (כללית וישראלית) ועוד ובהם התקיימו גם הרצאות תרבותיות וספרותיות.

על יד המפלגה היה קיים חוג דרמטי בשם "יידישע ארבייטער בינע" שהתפרסם בכל הסביבה.

בנוער המפלגה "יוגנט" הצטיינו במיוחד שאול גולדמן (נמצא בארץ) משה קירשנצווייג, פרל סטרבצ'ינסקה ולייבל קוחן (נספו בשואה).

בשנות 36—1934, כאשר שלטון ה"סאנאציה" עבר יותר ויותר לשיטות ההיטלריסטיות וגברו הנגישות על הישוב היהודי בפולין, זבעקר על התנועות הפועליות היהודיות, סגרו את החברה לשעורי-הערב לפועלים ורכושה הוחרם. אחרי השביתה הכללית של התנועה המקצועית היהודית ביום 17 במרץ

1936, שהוכרזה בכל פולין על ידי ה"לאנד־ראט"; (המועצה; הארצית) של האגודים המקצועיים, בתור מחאה נגד הפרעות האנטישמיות, נעצר מזכיר המפלגה הירש סטרבצ'נסקי והועמד למשפט.

ב־1 במאי 1936 התקיימה הפגנה ענקית משותפת של פועלי ציון צ.ס. ופ.פ.ס., שעשתה רושם רב על כל האוכלוסיה בעיר. כתוצאה מזה התחילו האנדקים ובטאונם "אורנדובניק" בתעמולה אנטישמית ארסית נגד היהודים, שגרמה להתנפלויות תכופות ברחובות על האוכלוסיה היהודית בקילץ. לפי יומת פוע"צ (שמאל) הוקמו משמרות נידות יהודיות ברחובות העיר. במשמרות אלה הצטיינו במיוחד החבורות של פועלי הבשר ושל מועדוני הספורט "שטערן" ו"הפועל".

מקום מיוחד בפעולות המפלגה תפסה "אגודת ידידי א"י העובדת". חוץ מערכה התעמולתי היה גם ערך רב לאוסף הכספים למטרות א"י העובדת. נקודת מפנה בהתפתחות המפלגה היתה ההחלטה, שנתקבלה בוועידה בשנת 1938, להשתתף בכל פעולות התנועה הציונית, הקונגרס, הקרנות וכו'. שטח פעולה חדש נפתח לחברי המפלגה, במסירות השתתפו בכל העבודות של אוסף כספים לקרנות, הפצת שקלים ובעיקר בפעולות למען הליגה של א"י העובדת, מבלי לזנוח יחד עם זה את העבודה היום־יומית של מאבק מדיני וכלכלי לטובת הפועלים והאיגודים המקצועיים.

השינוי הזה השפיע לא במעט להידוק היחסים עם פוע"צ (צ.ס.) ו"השומר הצעיר". היה זה לאחר פיזור המפלגה הקומוניסטית בפולין ע"י הקומינטרן. ה"בונד" שאף אז להיבנות בקילץ בעזרת הקומוניסטים. מצב זה גרם להתקרבות בין הזרמים הציוניים—סוציאליסטים ולהופעות פומביות משותפות. דוגמא נאה לפעולות משותפות אלה היו ההופעות ב־1 במאי של השנים האחרונות לפני המלחמה ובמיוחד ההפגנה הגדולה בשנת 1938, שבה הצטיינה במיוחד הופעתו של קבוצ בורוכוב (בהשפעת פוע"צ — צ.ס.). אחד הפרקים היפים ביותר של מאבק הפועלים היהודים בקילץ היו הבחירות לעיריה בשנת 1938.

כדי לצמצם את נציגות הפועלים והפרוגרסיבים בעיריות, חוקקו השלטונות חוק חדש של בחירות אישיות—איווריות. הממשלה חלקה את העיר לאיוורי בחירות כאלה, שלא יאפשרו לפועלים את בחירת נציגיהם. בתוקף הסכם של המפלגה עם פוע"צ (צ.ס.) ובלתי מפלגתיים הוצגה רשימת מועמדים משותפת בבחירות. התוצאה היתה, שהשלטונות והאנדקים נחלו מפלה גדולה. בכל האיוורים נבחרו נציגי הפ.פ.ס. (המפלגה הסוציאליסטית הפולנית) בעזרת היהודים ומועמד המפלגה משה סולו' נבחר ברוב גדול.

נצחון זה היה שירת הברבור של המפלגה ושל כל האוכלוסיה היהודית בקילץ.

באה שנת 1939 ויחד אתה מלחמת העולם והשוואה הגדולה, שהשמידה את היהודים במדינת פולין וביניהם את יהודי קילץ על כל מפלגותיהם וחייהם הצבוריים.

רשימת הפעילים בתנועה המקצועית בקילץ

בשנים האחרונות לפני השואה הנאצית.

אגודת פועלי העור :

פוע"צ (שמאל) — יחיאל זילברשטיין, שאול גולדמן, משה קירשנצווייג
וחיים פוסלושני.

פוע"צ (צ.ס.) — וולף קליכשטיין, ליסמן, גולדלוסט.

בונד — בריש וויינשטוק.

הפרקציה הקומוניסטית ("אדומים") — משה זלוטניק, דוד קירשנצווייג,
יונה ריזמאיטי.

פועלי אגודת ישראל — דויד גולינסקי.

איגוד פועלי המחט.

פוע"צ (שמאל) — פנחס קירשנצווייג, מאיר דוד גרינברג.

הפרקציה הקומוניסטית — פלמנבוים, יהושע שטרנפלד, משה יוסף לקס.

איגוד פועלי הבשר :

הרשקוביץ, ישעיה צוקר, משה גודל בוקשפן, דוד אושרוביץ.

איגוד האופים :

הניך פינקוסביץ.

איגוד הפקידים :

קובא כוואט.

בתור מרכז של אגוד המזון פעל שמעון סטרבצ'ינסקי (ב"כ פוע"צ צ.ס.).

זכרון לילידי קילץ שנפלו בהגנת הארץ והעדינה

- ירחמיאל סולניק, חבר ההגנה,
נפל ברמת הכובש בשנת 1937.
- יעקב ברגר, מפקד ההגנה בירושלים,
נפל ייום העליה על אדמת חניתה בשנת 1938.
- שאול קורמן, יליד 1912, עלה לארץ בשנת 1938,
נפל בהגנת ירושלים בפברואר 1948.
- שמואל סטרבצינסקי, חבר פלמ"ח,
נפל בקרב עם כנופיות קאוקג'י בהגנת משמר-העמק באפריל 1948.
- ישראל קורנגולד
נפל בהגנת רמת-השופט.
- מרדכי גולדראט בן מאיר, יליד 1907, עלה ארצה בשנת 1929,
נפל בהגנת מחצבת מגדל-צדק במלחמת השחרור בשנת 1948.
- נתן הוכרמן, יליד 1935, קצין צה"ל,
נפל בקרב קלקיליה בשנת תשט"ז.
- ישראל-אייזיק מכטינגר בן מרדכי, יליד 1918,
נפל במבצע "קדש" — סיני בקרב על עזה ביום א' כסלו תשי"ז.

ארבעה דורות יהודי קילץ:

ישראל כוחן, בנו חיים כוחן
 חתנו של חיים כוחן—פנחס ציטרון (מחבר הספר)
 ובנו אריה ציטרון

מפתח השמות *

איגנאש	אבעלא ח. 305
121, 99, 69	אברמוביץ אבוש 35
איידלס ר. 137	" הירשלייב 35
איוזנברג 246, 35, 23	" ישראל איצ'ה 35
" אברהם בר 95, 94, 23	" צבי יהודה 163
163, 110,	" שמחה 153
91, 29, 28	אגראנאוו (אגראנאוויץ) וויליאם 303
אל'י נפתלי " 164, 148,	" מאקס (מאטקע) 304, 303
ברוך 299, 298, 297, 137	" פעני 303
הירשל 25	אדלער משה 163
חיים יודל 163, 152, 32	" חיים שלמה 163
יוסל (קצ'קה) 30, 28, 27	" וו. 301
196,	" פ. 301
לולק 245	אהרונוביץ לובה 128
" מאיר 148, 136, 97, 30	אהרליך אחים 59
209, 196, 163,	" יהודה 21
מגיסטר 249	אהרליכמן 32
" מניה 123	אוברז'נסקי 26
" מנדל 211, 162, 30	אברמן הלל 164, 110,
משה דוד (אל'י נפתלי'ס)	אובשני 50
136, 135, 134, 97, 91, 27, 23	אוסטרוביץ נחמיה 198, 98, 62
209, 197, 163, 148,	אופטובסקי ח. 129
נפתלי 164	אופפנהיימר פרופ' 279
" ש. 163	אורבאך ברוך 164
" שלמה 163	" י. 43
" שמלקע 25	אורבייטל אברהם (גרבר) 23
" שרה פריידה 28	" יוסף 22, 21
איילבירט ישראל משה 255	" — רוזנברג לאה 130
" משה 228, 32	" שמואל 23
איילנברג א. 138	אושרוביץ איצ'ה 308
" יהושע השל 187	" דוד 310
" שמחה בינום 187	איגלברג חוה 15
איצקוביץ 35	
אלבום 66	

* סודר ע"י אל. ארטן.

- בורנשטיין לולה 123
 " מוטל 89
 " מנדל (פצ'נובר) 89
 " ומנחם 164, 245
 " מרדכי 163
 " שמעון 297, 298, 299
 בורקובסקי 35
 " יוכבד 126
 " שמואל 126
 בורשטיין אהרן 126
 ביאלוברודה 38, 240
 בידערמאן זיטא 164
 ביין'צינר מאירל 89
 ביין 256
 בימקא יחזקאל 29, 163
 " מוטל 163
 בימקע פישל 214, 215, 301
 בינושביץ שלמה 297
 בינגטל שלמה יצחק 180
 ביסטריציני 131
 ביסקופסקא אנטונינה 260
 בירנבוים נתן 131
 בירנצווייג 121
 בלאכארוביץ פריידה 14
 " לייבוש 163
 בלאכאש יוסף 36
 בלאכוט וולאדיסלאב 258
 בלאק אנגא 303
 בלאשצ'אק הנריק 258, 261
 בלומנפלד ב'ה 150, 204
 " הרב יוסף ברוך 186
 " ישראל סופר 186
 " מאיר 301
 " שלמה 186
 " שמואל 186
 בלייכר פישל 291
 בליצקי ובניו 35
 " יצחק איצ'ה 163
 " יעקב 28
 " מ.ב. 28
 " שמואל אבא 28, 163, 198
 בלכאטובסקי פייבל 45
 בן-גוריון דוד 124
 בן-צבי יצחק 124
 בעטטער אברהם יוסף 163
 אלבוים גייטשה 123
 אלבירט בן ציון 297, 298
 " יצחק 130
 " משה 163
 אלבערט צבי אריה 163
 אלברט אלתר 138
 אלטמאן 301
 אליאזר אפרים 286
 אליאש 307
 אלמער משה יוסף 163
 אלנצווייג 121
 אלנצווייג מנדל 38, 59, 63, 66
 אלפארט ישראל שמואל 163
 " יהודה לייב 163
 אלפרט יחיאל 128, 253—257
 אלקמאן י. 299
 אלקס לאה 245
 אלראי אלימלך עז'ד 45, 120
 אלתר מינה 130
 אמברג 35
 אנגלרד מלך 150
 אנדרס גינרל 247
 אנוד יוסף 97, 136
 אנשר 44, 63
 " עז'ד 45
 אפל ישראל 307
 ארטווינסקי 191
 ארטן אלעזר 69, 86, 137, 150
 151, 153, 297, 298
 " פייגה 68, 98, 99, 130
 ארליך אלתר 105, 106, 142, 197
 " שרה 99, 130
 אשכנזי הרב מאיר 154
 באדנהיימר 279
 בארכאוויץ ישראל יצחק 165
 בוגאיר 23
 " פרד 245
 בוכבינדר דוד 267
 בוקובסקי 32, 201
 בוקשפאן משה גודל 310
 בורוכוב דב 124
 בורנשטיין דוב בריש 30, 163
 " חנה 245

- גולדבלום משפ' 38
גולדברג א. 95
" אברהם משה 13
" אלה 245
" ב. 38
" השל 97, 163, 209
" זאב 30
" יצחק מאיר 163
" לייבל 90, 30
" מיכאל 14
" משה 210
" עמנואל 163
גולדלוסט 310
גולדמן ר' דוד 175, 207
(האדמו"ר מחמילניק).
" ר' ישעיה'לה 175
" מנדל 207, 175
" שאול 310, 308, 307
" שמחה בינום 148, 175,
205, 207, 213
גולדפרב בן-ציון 22
" סנדר 37
" שמחה 37
גולדרט אברהם 137, 138,
185, 297
" ישכר שו"ב 185
" מרדכי 311
גולדשיידר אברהם דוד 14
" היינדע 14
" יוסף 37, 61, 143—146
גולשמיד לייבל 198
" מלכה לאה 198
גולינסקי דוד 310
גולמביוססקי משפ' 23
" יהודה לייבוש 163
גורביץ זיגמונט 245
גורדון הרב אליעזר 270
גיאר 29
גייסט קלמן 232
גינצבורג אהרן 125
" דוב 125
גינצבורג אברהם 291
" יוכבד 126
גיסר ביילה 14
" דוד 14
- בעסטער משה יחיאל 163
בעסער יצחק מאיר 163
" שלמה 163
בעסערגליק יצחק מאיר 163
בעקער בריש 164
" גב' 303
בעקערמאן אברהם 163
" אברהם חיים 163
בראון ד"ר נח 85, 86
בראזא מרים 303
בראק שלמה זלמן 163
ברגר יעקב 311
ברוט הרב ש. 113
ברונרוט הרב 114
ברוך ד"ר 85
ברלינסקי שלמה 215, 216
ברמן אדולף 248, 256, 259
ברקוביץ רבקה 15
גאדפריד אלעזר 165
גאולד משה יעקב 303, 304
" גב' 303
גאט שמואל 163
גאטמאן נטע 163
גאלאמבעק פיליפ 303
" גב' 303
גאלדלוסט ה. 301
גאלדשטיין ג. 301
גאלדשמיד מרדכי 164
גארדען צ'. 305
גארפין ישראל 303
גארפנקעל גב' 303
גוט יצחק משה 164
גוטהרט פישל 89, 114, 118, 119
גוטביזנה יעקב 308
גוטמן י. 148
" יודל 37, 61, 94, 142, 145
גוטפריד מ. 137
" משה שו"ב 187
גולד הרב זאב 22, 112, 113
גולדבלום 122
" אהרן 245
" ד. 60
" יאשיהו 245
" משה 165

- דובר/נסקי ע"ד 48
 דוראז' 260
 דויטשר משה 111
 דונין ע"ד 48
 דז'אדעק דובע רייזל 14
 " מ. 301
 דז'אלובסקי ישראל 128
 דז'יוויצקי יצחק 308
 דז'יורא יוכבד 126
 " מנחם 126
 דיאמנד משפח' 38
 " נחמן 32
 דיאמנט גב' 99
 דיגאשינסקי אדולף 13
 דיזנהויז דוד 59
 דייבוך יעקב 60, 71
 " פייוול 122
 דייטלצווייג אלטר 163
 דמובסקי רומן 48
 האגרמן שמואל (הקטן) 163, 180
 האוס אסתר 14
 האליינר זאב וולף 163
 האסמאן דוד 163
 הגרמן שמואל (הקטן) 163, 180
 הוכרמן נתן 311
 " יעקב 282
 " יצחק 281, 283
 הולץ יצחק פנחס
 (איצ'ה פיניע) 137
 הופמן אניה 245
 הורביץ וולף 90, 164
 " מאיר 163
 הורברג הרב אלתר יוסף ברוך
 94, 186
 " " יצחק בצלאל 164
 186
 " מיכל 94, 136, 148
 הורוויץ ר' אליעזר 170
 " ר' אלעזר 167
 " ר' השיל 170
 " ר' חיים שמואל
 (האדמור"ר מחנצין) 167—169
 " ר' יעקב יצחק (החוזה
 מלובלין) 167
 גנאט ידידי' 164
 געפנער מרדכי מנחם 164
 גערטנער לייבל 164
 גפילהויז י.מ. 136
 גרטלר אברהם 29
 " אחים 83
 " זכריה 29
 " יוסף 93
 " מיכל 137
 " מרדכי 256
 גרויברד הרב מהרי"ל 289
 " 85, 87
 " שרה'נקה 245
 גרויזם אחים 44
 גרוסי 129
 גרוסמן אהרן 38
 גרוספלד זליג (פצ'קה) 62
 גרוש וויקטור גינרל 262
 גרינבוים יצחק 52, 175, 207
 " שרצע 14
 גרינגראס ליאופולד 26
 " קופל 25, 26
 גרינברג 32, 86
 " זאב 245
 " יוסף 163, 245
 " יעקב יצחק 163
 " מאיר דוד 310
 גרינשפאן 34
 " יונתן 306
 " צבי הירש 163
 " זליג 164
 גרינשפן מ. 211, 212
 " הרב צבי 187, 197
 גרנק 35
 " הירש מרדכי 163
 גרנדאפל אהרן 196, 297
 גרפינקל דוד 29, 164
 " זליג 308
 " ישכר 163
 " מרדכי 122
 " שמואל אהרן 163
 דאם ה. 301
 " י. 301
 דאנשבסקי הרב משה 270

וויגאן ס. 301
 וויגניס ל. 301
 ווינברג פליוש 245
 " ד"ר 304
 ווינבערגער ד"ר 306
 ווינטרויב 30
 ווינצווייג אברהם 307
 ווינריב ברוך 38
 " הרשקה 254
 " חיים 86, 92, 150
 " וו. 197
 ווינשטוק אחים 128
 " בריש 310
 " ישראל 307
 " מנדל 129
 ווייס משה 15
 " שלמה 15
 ווייסבוים בוים נטע 164
 ווייסברוט מרים 15
 " ר. ב. 137
 " מרדכי 308
 ווייסמן יונה 163
 ווייצמאן מרדכי יוסף 163
 ווילנר 153
 " א.ז. 66
 " ז. 99
 ווינוגרודזקי ישראל 308
 וויקינסקי 32
 ווישניצקי 254
 וולדליפרנט קרול 245
 וולושצ'ובסקי 35
 וולמן 22, 59, 61
 " סטפניה 22, 69, 74, 121, 129, 241
 וולף גרשון זאב 187
 וונגראד אברהם 308
 ווסטרמן אברהם 291
 ווקסברג 286
 " א. 276, 287
 " הרשל 143
 " ח. 60
 " ישע'י 23
 " ג. 276, 279
 וורגון א. 66
 ויטלין מגר. 128, 129, 130

הורוויץ ר' יצחק שלמה 171
 " ר' צבי הירש 167
 " ר' שלום 171
 היטלר 53, 55
 הייד ס. 301
 הייט הירש 15
 " פרידה 15
 היין יוסף שמעון 163
 הירשבערג ישע'י 163
 הירשזאהן חיים דוב 163
 הירשוביץ ה. 66
 הירשקוביץ ד. 97
 " טודרוס 32
 הכהן הרב דוד 154
 " זאב 154
 " " ישראל 154
 " " ישראל מאיר מראדין 270
 " משה 154
 " חיים 162, 163
 " יחיאל מאיר 163
 הלונד קרדינל 260, 261, 268
 הלל הרב יו"ט ליפמן 198
 הלר חיים 128
 הסנביין 32, 91
 " עו"ד 45
 העללער מ. 301
 הענדלער ס. 301
 הערשקאוויץ ז. 301
 הרטגלאס א. עו"ד 52
 הרמן ד"ר אברהם 41, 198
 " ויסקינד 110, 198
 " יחיאל עו"ד 45, 198
 " ד"ר יעקב 41, 198
 " שבע 198
 הרמנשטאט 241
 הרצל ד"ר 63
 הרשקוביץ 310
 " דורה 128
 וואגמייסטר יואל 158
 וואלדן אהרון 226, 227
 " משה מנדל 226
 וואסער יוסף 165

- זיפמן קלמן 200
 זילבר-אבן צשה 198
 זילברברג 94
 זילברמן 38
 זילברשטיין אברהם יצחק 163
 " אייזיק 59
 " אלימלך 163
 " דורה 245
 " יוניף 153
 " יוסף לייב 14
 " יחיאל 310, 308
 " יעקב 14
 " יצחק 153
 " ישראל 110, 45
 " מילושה 245
 " מ. 301
 " מנחם 308, 307
 " משפ' 38, 32
 " צילה 120
 " שלמה 163, 110
 זילברשלג ד"ר 40
 זילברשפיץ דוד 163, 35, 28
 זילברשץ פריידל 15
 זילוני חיים 221, 70
 זילינסקי יצחק 87, 86
 זימנובובה ח. 240, 239, 69
 זינגר יוסף 126, 125
 זינגרמן 42
 " ח. 279
 זיסמן הרשל 122
 זכאי עדה 120
 זלוטו הלל 199
 " יעקב 128
 " מאיר 150, 130, 95, 32
 211, 199
 " נתן 199
 " פנחס 199, 198
 זלוטניק הרב י.ל. 110
 " משה 310
 זלינגר שלמה 130
 זליצקי 256
 זלצברג 243
 " אנשל 37
 זלצמן ב. 129
 זלצר השל 89
- וירז'בה שמחה בינום 164, 90
 וישליץ מאיור 257, 250, 249
 ולדברג 197
 ולודבר אפרים 29
 וליש 148
 וסרמן הירש 15
 " יצחק 15
 וקסמן מ.ח. 137
 ורמן ד"ר 40
 זאהרמאן פנחס 163
 זאלבסקי 307
 זאגורסקי 259
 ז'בוטינסקי זאב 130, 129, 127, 207
 זגאיסקי אברהם 22
 " אחים 210
 " אלימלך (מיצ'יסלב) 22
 " חיים 197, 96, 97
 " יחיאל 255, 197, 97
 " יעקב 206, 196, 96, 22
 " לאה 99
 " משפ' 195, 98, 91, 22
 264, 197
 " צבי 22, 96, 97, 106
 206, 205, 197
 זוירמן פיבוש 245
 זויערמן פ. 32
 " יוסף 163
 ז'וק 22
 זיונצ'קובסקי 29
 " יוסף 211
 ז'יטו לייב-בר 308
 ז'יטלני ב. 138
 " ס. 137
 זיידה יהודה 308, 307, 198
 " מ. 60
 " מאיר 306, 198
 " מניה 198
 " פייגה 99
 " פנחס 198
 זיפמן אחים 121
 " יעקב (יקוש) 200, 123
 " משה 306, 200
 " נתן דוד 200, 199

- זלצר פייגה 15
 זרובבל 124
 ז'רומסקי 127
 חודרלנד דוד 308
 חוראט 79, 80, 160
 חורנובסקי איצ'ה 308
 חזן 85
 חלמנר יוס'לה 186, 187
 " משה'לה 187
 חמילר' 30
 חמילניצקי יוסף שמעון 100
 " ישראל 245
 " ש.ז. 92
 " רוזה 245
 חמעלאש אלי מאיר 164
 חראבערסקי יחיאל דוד 164
 חרברובסקי דוד (בלפר) 90
 חרנדורף אבא 89
 " מרדכי 164
 חרסון מיאטק 245
 טאובר פלה 153
 טאומן יצחק מאיר 186, 187
 טבנקין יצחק 124
 טברסקי ר' אברהם
 (המגיד מטריסק) 171
 " ר' לייבניו 176, 197
 " ר' מוטלה
 (האדמו"ר מקוזמיר)
 171—173, 176
 " ר' מרדכי
 " (המגיד מטשרנוביל) 171
 " מהרי"ל 289
 " ר' נחום 171
 " ר' צבי הירש 171
 טאומן יצחק מאיר 186, 187
 " יוסף 197
 " שפטל 197
 טיקאצינער חיים 163
 טונבוים 28, 30
 " אליעזר 162
 " משפ' 23
 " רוזשקה 128
 " שמעון 181
 טננוורצל אלכסנדר 126
 " צבי 163
 טנצר לייב 126
 " חיים 163
 טריימן משה (אהרנדל'ס) 187, 230
 טשרניאקוב אינג' 208
 'אגיללו וולאדיסלב 157
 יאסנע נ. 305
 יגר 32, 123
 יוסטמן אלי' 136, 148
 יוסקוביץ אחים 74
 " ישראל 74
 יורא העררי 303
 יורה 30
 " שמואל 128
 יורקובסקי 32
 " אדוארד 260
 יוביזקי אסתר 245
 " חנה 245
 " שמואל 245
 יוראלסקי שמחה בונם 162, 241
 ינאי אלכסנדר 128
 ינקילבסקי אחים 22
 יעגער שמואל 163
 יעקובוביץ יעקב 66
 יקובוביץ משה 89
 " משה חיים 184
 יקיל'ס שמואל 209
 ירונסקי עז'ד 48
 ירושלימסקי בנימין 278
 " דוד ינה 273, 298
 " חנה רושיא 273
 " הרב משה נחום 17
 155—165 270—293
 " (ירושלמי) שמשון
 דב 273
 ר' ישכר בר (האדמו"ר מרדושיץ)
 173
 ישראל מאיר 163
 כהן אברהם 32
 " איזידור 267
 " אלעזר 163, 283
 " דב בריש 154

- כהן י. 94
 " יוסל 94
 " יוסף 148
 " יעקב 238
 " מנה 163
 " משה 150, 283
 " (קוחן) פישל 90
 כהנא ד"ר 253—255
 " דוד 256—257
 " למל 22, 91
 כוואט קובא 310
 כוחן חיים 312
 " ישראל 312
 כלמנר 22
 כמילווסקי 267
 כץ הרב יצחק 154
 כתריאלביץ רישה 245
 לאדאווסקי אברהם 163
 " אהרון 305
 " יצחק איצ'ה 163
 " עקיבא 305
 " שמואל פייבל 163
 לאפא שיינדל איטא 14
 " הירש 14
 לאפט לייבוש מנדל 164
 לב (לעוו) בנימין 97, 134, 136,
 148, 197, 213
 " משה 136
 לבנשטיין חיים יהושע 227, 228
 " יוסף 126
 " משה 69, 70
 לבקוביץ גרשון 267
 " לייבוש 201
 " שרה 297, 298
 לברטובסקי דוד 119, 129, 196,
 297, 298
 " שמואל 62, 107, 108,
 152, 196
 " ע. 128
 לדרמן שרה'נקה 245
 לובלינר 121
 לודוויג 121
 לוי אדולף 130
 " אחים 37
 לוי ב. 32
 " (לעוו) ד"ר 278
 " הרמן 23, 148, 240, 246, 266
 " פייבל—ארטור פרופ'
 217—219, 301
 " פישל 63
 לזין ד"ר גרשון 64
 לזינון 32
 " ד"ר 40, 290
 לזינסקי אוגוסט בישוף 157
 ליבערמאן לייבוש 164
 ליגין גוברנטור 274
 ליטאזער אביגדור 163
 ליטאור 62
 לייכטר שמואל 61, 93
 ליכט ראובן שלמה 287
 ליכטנשטיין 306
 " חיים שלום 94, 95
 לים 13
 " אנשל 14
 " יוסף 14
 ליסמן 310
 ליפקע משה זאב 163
 ליפשיץ חנה 297, 298
 " לולה 153
 " מנדל 22, 93, 196
 " משה 153
 למברג יחזקאל 238
 למלס קלמן 29
 לגדר מינה 245
 לגמן ל. 261
 לעווקאוויץ משה 163
 " העניך 163
 לעשץ יהושע שלמה 164
 לקס משה יוסף 310
 " שרה'נקה 245
 לרר חנה 126
 " י. 126
 מ'אורברגר 41, 99
 " אלתר 288
 מאזופע הירש 163
 מאזור סטפאן 260
 מאיבסקי 85
 ר' מאיר יחיאל
 (האדמור"ר מאוסטרובצה) 178

- מאירסון מ. 301
 " ס. 301
 מאירצ'יק 178
 מאכטינגער מ. 301
 " ע. 301
 מאלניאק יעקב 163
 מאנטעל ד"ר א. 301
 מאנעלא זלמן 303
 " גב' 303
 מאסקאוויץ ד. 301
 " ה. 301
 " פ. 301
 מארבערג אלטר 163
 מארקאוויץ ה.ס. 301
 מורגנשטרין 30
 מורדקוביץ נתן 30
 " קלמן 126
 מושנברג אחים 38
 " ברוך 163, 211
 " ברל 56, 59
 " ובניו 35
 " יוסף 15
 " יעקב לעוווק 15
 מושצ'יצקי פרופ' 218
 מושקוביץ אהרן יוסף 86, 150, 197, 196, 153
 " דורה 153
 " יעקב שלמה 163
 " לנה 153, 68
 " מרדכי גימפל 163, 196
 " משפ' 32
 מושקובסקי הינדה פייגה 15
 " ישראל 14
 " קלמן בינום 14
 מושקט הרב ר' אברהם 175
 " " ר' ישעי' (מפרגה) 175
 מיאדאוויץ שלמה יעקב 163
 מיטלמן 43
 " יחיאל 38
 מייל עו"ד 45, 191, 193
 מייטלס הלנה 256
 מייפלד עו"ד 45
 מינץ 38
 " אחית 77, 78
 מינץ אלטר 138
 " י. 301
 " לילי 254
 " מיכל מאיר 163
 " מנשה 138
 " מרים 77
 מינצברג הנה 99, 196
 מיצנמחר 35
 " י.ל. 88
 " מאיר 165
 מיצקיביץ' 127
 מיקולאצ'יק 260
 מישיפענקי ג. 162
 מכטינגר 126
 " ישראל אייזיק 198, 311
 " מרדכי 198
 " משפ' 23
 " רחלה 307
 " שמריה 198
 מלינסקי מרדכי 164
 מנגל ש. 129
 ר' מנדל (האדמו"ר מקוצק) 196, 26
 מנדלבוים חוה 245
 מנלה אלעזר 90
 " דוד 32
 " י. עו"ד 45
 " יעקב 164
 " משה 219, 220
 " שלמה 32
 מענדל מרדכי 164
 מרבר 99, 121, 142, 179
 מרינקה יוסל 94
 מרמונט פסיל 14
 מרקוביץ 246
 " שמואל 30, 153
 נובאקובסקי קז'ימיר 260
 נובק אחים 59, 60
 " הנריק 204, 288
 " יעקב 204
 נחושטאי רפאל 123
 נובילסקי צבי 70, 114—116
 נרוטוביץ פרופ' 111
 סאסנאווסקי שמצון 163

- פארטינסקי יחזקאל 163
 פדרמן יעקב 32
 פומרנץ פרל 14
 פוזנסקי 29, 251
 פוטשניק פנינה 123
 " צבי 123
 פויער 45
 " ד"ר 85, 69, 87
 פולק 121
 " ד"ר 41
 פוסלושני חיים 297, 298, 307, 310, 308
 פוקטש 35
 " עזריאל 163
 פוקס זאב (וואווע) 71, 164
 פוקשיוויןסקי יוליאן 260
 פורישקוויץ 283
 פייבקי אברהם 126
 פיוטרובסקי א. 148
 " בריל 29
 פיוטרקובסקי אברהם 92
 " משה 163
 פייגין מ. 301
 פייגנבלט חנוך 32
 פיינקוכן 255
 פיינשטאט 241
 פילסודסקי יוחי 53, 54, 149, 231, 159
 פינגולד פייגה 130, 198
 פינמסר צשה 245
 פינקאוויץ ישראל 301
 " ס. 301
 פינקוסביץ הניך 310
 " ישראל 308
 פינקלר ר' אליעזר 174
 " ר' הלל מרדושיץ 173
 " ר' חיים מאיר
 (האדמו"ר מפינצ'ב) 173
 " יצחק 89, 87, 94, 95, 174
 " פנחס (פיניץ) 173—175
 פינקלשטיין 99
 " אברהם 198
 " חנה 130
 " נ. 60
 סאצ'ינסקי מאיר 259
 סובצ'ינסקי. 248, 255
 סול' משה 309
 סולניק ירחמיאל 311
 סוקולובסקי ברוך 94, 197, 242
 סוקניק 91
 סטרבצ'ינסקי 240
 " אחים 61, 146
 " הירש 309
 " פרל 308
 " שמואל 311
 " שמעון 90, 126, 310, 146
 סטשעבסקי ברנרד 297
 " י. 137
 טיינעס ר. 299
 טינקוביץ 127
 טירקיס דניאל 132
 סלאוואטיצקי משה 163
 סלימאוויץ י. 301
 סמולקה 158
 ססקי 48
 ספיר מרצל 245
 סקורה אליעזר 38
 סקורצקי דולק 123
 סרווטניק 44
 סרצ'ו' הרשל 85, 150
 עדעלשטיין ראובן 164
 " אייגנאש 69, 99, 121
 עזרינגסי 301
 עלנצווייג ברוך יוסף 163
 " ברל 163
 " מנדל 38, 59, 63, 66
 " נפתלי 163
 עמיאל הרב 110, 111
 ענאך יוסף 97, 136
 עפשטיין הרב יוסף 167
 " ר' קלוגימוס קלמן 167
 פאחל אסתר 126
 פאסירמן י. 197
 " יעקב הלל 32, 163
 " משפ' 201
 פאפארשטאק יחזקאל 163

- פרייטאג אנשל 163
 פריימן 99
 " שמעון 121
 פרילוצקי נח 145, 195, 217
 פרישמן ארטק 122, 123
 " ד"ר א. 230
 " אשר 229, 230
 " דוד 230
 פרלמן ד"ר 40, 59, 62, 140
 פרשטר מ. 288
 צאנין מ. 264
 צווייגל יהושע השל 163
 " ישראל 15, 37
 " משפ' 32, 37
 " נחום 15
 צווייגענבוים ס. 301
 צוקר ישעיה 310
 צוקרמן אלעזר 163
 " אנטעק 255
 " פסח 35
 " יעקב 163
 צטיל מאיר 230—232
 ציטרון א. 299
 " אהרון 187
 " אריה 312
 " פנחס 3, 88, 297, 298, 312
 ציטרין ה. 301
 " ישראל מאיר 163
 " מ. 301
 " מאיר 26
 צימערמן שלמה 163
 צינא חיים ישעי' 36
 " יוסף 36
 " למיל 36
 ציפרוס ברוניק 245
 צל-ציון ד"ר 41
 צלצר שמעון 239
 צ'ערענדארף א. 305
 קאהן יוסף 44
 קאולאוטקי פישל אשר 163
 קארבל שרה 243
 " גיזלה 245
 פינקלשטיין ר. 211
 " ליוון 216, 217
 " פייבל 163
 פיסקוורסקי יצחק 297
 פיעטרובסקי שמואל 162
 פיקרסקי אינג' 99
 " משה 62, 105
 " מנחם דוד 163
 " צבי 60, 66
 פיש רגינה 256, 260
 פישמן יוסקה 32, 144, 163, 209
 " לייזר 249
 פישר 43, 240
 פירסט 91
 פירסטנברג ד"ר 41, 196
 " פלטיאל 196
 פלמנבוים 310
 פלץ ד"ר משה 41, 87, 91, 97, 98, 208, 213, 240, 266
 פלשער ד"ר 94
 פעלדמן דוד 163
 פפיבסקי 191
 פפר משה (מנחם מגלי) 17, 91, 163, 188—195, 209
 " אסתר'ל 189
 פראהמן משה מרדכי 163
 פראנצק 245
 פרדיסטל 59, 61, 75, 140—143
 פרושובסקי 240
 " וולוויל 43
 " אירנה 245
 " יודל 43
 פרושקובסקי אנטוני 260
 פריבולסקי מנחם 80, 120
 פריבלאן שכנא 163
 פרידלנד 63
 פרידמן ז. 60
 " יעקב 150, 153
 " יוסף 196
 " יצחק 245
 פרידנון שאול אליעזר 41
 פרייז הרשל 276
 " י. 136
 פרייס יצחק 256
 פרייזינגר 45

- קובלסקי הרב 111, 112
 " עו"ד 45
 קוועקזילבר חנה 14
 קוובסקי אחים 71, 81
 קו'מינסקי סגן אלוף 259
 קוחן 153
 " דוד 30
 " חיים 35, 312
 " ח. 22
 " חנה 13
 " ישראל 35, 312
 " לייבל 308
 " פישל 90, 148
 " משפ' 32
 קויפמן 279
 " אברהם דוד 14
 " גוטה 121
 " מ. 99
 " משה (חיים) 14, 69, 86, 148, 149, 197
 " פולה 121
 " צ. 99
 קוסביצקי מ. 256, 259
 קופל וולף 32
 " טולה 68
 " יצחק 32, 210
 קופער (קופצ'יק) סאנע 301, 302
 קופף אברהם אבא 199
 " דורה 128
 " יהודה 127, 199
 קופרברג 153
 " ברוך 35
 " יעקל 35
 " משה 95
 " לייבל 308
 " (נחושטאי) רפאל 123
 " שרה 14
 קורמן שאול 123, 311
 קורנגולד אהרון 163
 " ישראל 123, 311
 " יוסף 163
 קורנפלד משה 307, 308
 קטשורובסקי מיניסטר 250, 259
 קיזור אחים 104, 105
 " אסתר 105, 130
 קיזור חוה 99
 " יצחק. ד"ר 41, 297
 " לאה 123
 " נתמיה 29, 60, 105
 " שמעון 60, 104, 115
 " שלמה 122
 קינד ישראל אייזיק 164
 קינו 64
 " ישראל 123, 124
 " גייטשה 123, 124
 קיפר 42
 קירשנבוים אברהם 120, 125
 126, 297, 298
 " אריה 120
 " אלימלך (אלראי) עו"ד 45, 120
 " יצחק 110, 119, 196, 211, 197
 " משה 120
 " סימה 120
 " ציפ'לה 119
 קירשענבוים 310
 קירשנצווייג דוד 310
 " משה 308, 310
 " פנחס 310
 קלומל ד"ר 152
 קלוסקה זאב 92, 94, 95, 110, 197, 205, 206, 207, 297, 298
 קלוסקה קלמן 152, 153
 קליגמן משה 123
 " סלה (שרה) 68
 " שמואל 63, 92, 95
 97, 297
 קליינמן יואל 23, 94, 196
 " יצחק 23, 196, 198
 קליינשטיין אביגדור מנדל 15
 " אגנא 15
 קלינברג דוד 245
 קלינגבייל משה 128
 קליש ר' יצחק (האדמו"ר מוורקה) 175
 קלכשטיין אברהם 122
 " וולף 310
 " זלמן 51, 60, 297, 298
 " משה 29, 63, 106

- רבינוביץ ר' אלימלך
 (האדמו"ר מסוחדניב) 176, 198
 " ר' יעקב יצחק
 (היהודי מפשיסחה) 176
 " ירחמיאל 308
 " ר' נתן 176
 " ר' נתן דוד
 " (האדמו"ר משידלובצה) 176
 " ר' עוזר אברהם יוסף
 (האדמו"ר מרקוב) 177
 " ר' צבי הירש 270
 " ר' צמח
 (האדמו"ר מרקוב) 177
 רביצקי 140, 141, 142
 רובינק אחים 25
 רובינשטיין יוסף יצחק 163
 " שלמה 163
 רוז'אנסקי יאן 249
 רוזמאיטי יונה 310
 רוזמרין ד"ר הנריק 151
 רוזן י. 66
 רוזנבלום אלי איסר 95, 114,
 117, 118
 " משה 92, 153
 רוזנברג-אורבייטל לאה 130
 " דוד 60, 63, 130,
 150, 205, 206
 " הלה 130
 " זכריה 163
 " יוסיל (שרה חנה'ס) 29
 " ישראל 187
 " מרדכי (נחום'ס)
 163, 187
 " צבי 297, 298
 רוזנהולץ משפ' 22
 רוזנולד דוד 100
 " יהודית 126
 " יוסף 126
 רוזנצווייג גיולה 245
 " ינושק 245
 רוזנקרנץ פינק 122
 רוטברד 68
 רוטמן 30, 41, 44
 " ד"ר 85
 רוטנברג א. 30, 99
 קלכשטיין פ. 60
 " שאול 122
 " שמאי הכהן 163
 קמינר ב. 136
 " בנימין מאיר 94
 " בריינדל 132
 " חנוך הניך 163
 " י. 136, 138
 " יודל 132, 133, 136, 148,
 150, 179, 202
 " יו"ט ליפא צבי 163
 " יעקב 136
 " יצחק 38, 142, 160, 210
 " יצחק צבי 163
 " מרדכי פישל 29, 97, 132,
 136, 144, 148, 150
 " משה 297
 " משה חיים 23, 132, 164,
 194, 202, 203, 290
 " משולם 132
 " ש. 94
 " שמאי 299
 קניגסברג משה 35, 59
 קנר חיים 163, 176
 " יצחק מאיר 163
 " משפ' 38, 201
 קראוזה 43
 " ד"ר 41, 94, 99
 קראקוואר מנדל 60, 220
 קרישטל 22, 122
 " מרדכי דוד 196
 " וולף 196
 קרנסקי מיניסטר 72
 קרפושניסקי ברל 307
 קשנסקי דוד 90
 " יוסף 114—117
 " נחמן דוד 71
 ראזענצווייג א. 301
 " ה. 301
 ראטערבאנד ברוך שאול 164
 ראמבערג ר. 301
 ראס (ראזנשפיר) אברהם 303
 " לאה 303
 רבי'לה אלי 182, 183

- רפאלקס 124
 רעכט משה צבי שו"ב 163
 רפפורט הרב ר' אבא'לה 94, 165, 166, 197, 242
 הרב מאנדז'יוב 109
 ברוך 137, 138
 הרב ר' טוב' גוטמן 17, 154, 155
 יצחק 148, 196, 209
 מאיר 29
 רצ'קיביץ' מיניסטר 256, 259
 שאפיר דוד גדלי' 163, 209
 ישראל מאיר 163, 209
 מאטל 163
 שאפירא יונה 303, 304
 טולי 303
 שאפירו ברוך 307
 שוגערמאן ר. 301
 " ס. 301
 שווינצקי 25
 שויצר יוסף 209
 שולמן לייזר 307
 שור פרופ' 117
 שורר חיים 120
 שטונקע דוב ברל 202
 " מאיר 201, 202, 209
 שטיינהאוער ז. 301
 שטערנזיס ברוך 165
 שטערנשוס מוטל 164
 שטרוברג אחים 32, 94
 ברל 163
 " י. 137
 " שמשון 32
 שטרן בן ציון 29
 שטרנפלד יהושע 310
 שטרק הרב יצחק נתן 157
 שידלאווסקי חיים 163
 שייבלר 29
 שיינפלד 32
 אהרן 196
 " י. 136
 יחיאל 29, 163, 179
 יעקב 196
 יצחק מאיר 163
 רוטנברג אלי' (נחום'ס) 180
 בלה 99, 130
 " הלה 68
 " יהודה 196
 " יעקב יוסף (יושקה) 196, 163
 " משה 85, 107, 196
 " משפ' 32
 " ג. 60
 רוטנשטרייך פישל 151
 רוטקובסקי פ. 299
 רוטשילד יהודה (יודל) 80, 163, 164
 רונדברג 35
 רוסק 86
 רז'נדובסקי אחים 38
 רחום יוסף 130
 ריגר 191
 רייזלר יוסף (יוסלה בדחן) 66, 224, 225
 רייזמאן ד"ר 301
 רייזמן אביגדור 91, 162, 205
 " איצ'ה מאיר 76, 94, 142, 143, 150, 205, 206
 " אליעזר 23
 " הירשל 23
 " ל. 98
 " ליאון 196
 " סלומאה 76
 " שלמה 205
 " שמחה 204
 " שמוליק 163
 רייטר זושא 245
 רימונט 127
 רכט מנחם 245
 רכטסמן 245
 רכצמן 32, 38
 רמבישבסקי 68
 " אברהם 308
 " גרשון 29, 66
 " דוד 123
 " הניך 121
 רנקושינסקי אלתר 130
 רפאלוביץ רפאל 95, 136, 148

שפילמן שלמה	122	שיינפלד שלום	196
שפירא יונה	163	שינדלר	239, 240
" מלכה	15	שיף משה	176
שפרעמן צ' 305		ש"ך (שפתי כהן)	154
"שפת אמת" (האדמו"ר מגור)		שלאמאויץ יוסף	163
202, 132		שליווא יוזף	260
שץ ד"ר יעקב 41, 130.		שליט דניאל 92, 97	
שצ'דרוביזקי הרב	299	שמואלביץ מ.ל.	38
שרוגרודר עו"ד	45	שנקר משה יוסף	308
שרייבר	72	שפטל	43
תאומים הרב יהושע פייבל	154	שפיגל יוחאן	240, 267
" הרב יונה	154	שפילמן אנשל (אנשליה כלי-זמר)	
		222, 223	

תקוני טעויות

עמוד	שורה	כתוב	צ"ל
22	24	זגאיסקי	זגאיסקי
28	19	בשם טוב	בשם טוב
85	אחרונה	ועד הגימנסיה	המורים וכתת הגימנסיה
92	אחרונה	גליקמן	קליגמן
97	2	גליקמן	קליגמן
104	34	למרחב	ממאסר
"	"	היה ממשיך	המשיך
130	31	פמגה	פייגה
149	19	בקולץ	בקילץ
153	אחרונה	פנדלובי	הנדלובי
242	24	כל השורה	מיותרת
253	9	4.7.45	4.7.46
273	4	שמאי דב	שמשון דב

ה ת ו ב ן

7	דברי פתיחה
9	מבוא
11	ראשיתה של קילץ היהודית
16	קהילת קילץ בהתפתחותה
21	החיים הכלכליים של יהודי קילץ
47	היחסים בין היהודים והפולנים
57	חיי רוח, תרבות וחברה
71	מוסדות חנוך והשכלה
91	מוסדות צדקה וחסד
102	מפלגות, תנועות וארגונים
139	ארגונים כלכליים וחברתיים
154	רבנים, אדמו"רים ולמדנים
188	פרנסים, נדבנים ואישי צבור
201	ראשי הקהילה הקילצאית
214	סופרים ואנשי מדע
222	אמנים עממיים
226	דמויות וטיפוסים
235	פרשת הגיטו וההשמדה
248	הפוגרום בשנת 1946
264	קעלץ, מרשימות מ. צאנין (יידיש)
271	יומן הרב ירושלימסקי (יידיש)
295	ארגוני הקילצאיים בישראל ובתפוצות
307	נספח. לתולדות תנועת פועלי ציון (שמאל)
311	זכרון לילידי קילץ שנפלו בהגנת הארץ והמדינה
313	מפתח השמות

86

ZiTron
*PXV
(Kielce)
1957